

641922

T. LXXI.

P. 1906 кн. III.

Рік XV.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЬОПІЙ І ЕТНОГРАФІЇ

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE

DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVSKYJ.

B. LXXI.

1906, III B.

XV Jahrgang

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

—+— Вийшло 1/77 н. с. 1906. —+—

Т. LXXI.

Р. 1906 кн. III.

Рік XV.

ЗАШИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬБОЛЬОНІ Й ЕТНОГРАФІЇ

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE
DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOGOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE

BEDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVSKYJ.

B. LXXI.

1906, III B.

XV Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під надзором К. Веднарського.

Вийшло 1/VI н. с. 1906.

НБ ПНУС
641922

Прикарпатський університет
ім. Василя Стефаника

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

64 1922

ІНВ. №

Зміст LXXI тому.

1. Зміст тому	с.	3—4
2. Українське питання в освітленню польського поета XVII віка, написав Володимир Перетц	с.	5—21
3. До історії українського вертепа, історично-літературні студії й матеріали, Івана Франка, I—II	с.	22—43
4. Ритміка українських народних пісень, написав Філярет Колеса, II	с.	44—95
5. Село Мшанець Старосамбірського повіта. Матеріали до історії галицького села, зібрав Михайло Зубрицький, Акти, ч. LIV—CVII	с.	96—133
6. З новійшої української історіографії (А. Ефименко, Южная Русь), критична студія Івана Джиджори	с.	134—157
7. Miscellanea: а) Одна з українських колекцій, под. М. Грушевський, б) Хмельницький і сокальські бернардини, под. Ф. Голійчук, в) В справі відозви полк. Пйотровского з 1849 р., под. Ів. Кревецький	с.	158—165
8. Наукова хроніка: Етнографія в західно-європейських часописах за р. 1904, з деякими доповненнями за р. 1903, подає Зенон Кузеля (конець буде)	с.	166—194
9. Бібліографія (рецензії й справоздання) зміст на с. 239	с.	195—240
10. Оголошення	с.	241—244

Inhalt des LXXI Bandes.

1. Inhalt des Bandes	S.	3—4
2. Die ukrainische Frage in der Beleuchtung eines polnischen Dichters des XVII Jhrh., von Vladimir Peretz	S.	5—21

3. Zur Geschichte des ukrainischen Krippenspiels, literatur-historische Studien und Materialien von Dr. Ivan Franko, I—II	S. 22—43
4. Ueber die Rhythmik der ukrainischen Volkslieder, von Philaret Kolessa, II. Entwicklung der Rhythmik in der ukrainischen Volksdichtung	S. 44—95
5. Das Dorf Mšanec im Alt-Samborer Bezirke. Beiträge zur Geschichte eines galizischen Dorfes, mitgeteilt von Michael Zubryčkyj. Aktensammlung, N. LIV—CVII	S. 96—133
6. Aus der neuesten ukrainischen Historiographie (Südrussland, von A. Jefymenko), eine kritische Studie von Ivan Džydzora	S. 134—157
7. Miscellanea, von M. Hruševskýj, F. Golijčuk, I. Krevečkyj	S. 158—165
8. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den westeuropäischen Zeitschriften für das J. 1904, mit einigen Ergänzungen für das J. 1903, von Zeno Kuzela (Schluss folgt)	S. 166—194
9. Bibliographie	S. 195—240
10. Annonce	S. 241—244

Inhalt voriger Bände siehe den ersten Band jedes Jahrganges.

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ

В ОСВІТЛЕННЮ ПОЛЬСЬКОГО ПОЕТА XVII ВІКА.

Написав др. В. Перетц.

Між історичними жерелами рідко подибуємо поетів. Прикмети поезії, що з одної сторони богата плодами вигадок, фантазії, з другої — залежна від літературної традиції — все те викликає в історика справедливе недовіре до свідочтва поета. Однак є такі обсяги в життю людського духа, яких не можна відмалювати ясно ні при помочи найпевніших юридичних й історичних актів, ні при помочи звісток літописців. Це — обсяг думок, понять певної епохи й народности про ті чи інші історичні особи й події. Тут набирає значіння мемуар, тут місце також для свідочств поетів, що так чи инакше, незалежно від літературної традиції виявляють відносини своєї епохи й класу, до якої вони належали, де прояв історичного життя.

Нижче подамо, як матеріал, дані для пізнання думок польської шляхти середньої руки про козацтво й Україну, вибрані з віршів Є. В. Коховського.

Між польськими поетами, що залюбки дотикали в своїх творах політичних подій XVII ст., помітне місце займає Єронім Веспасіян Коховський (1630—1699), уроженець Сендомірської землі, „жовнір, господар, історіограф, а в вільних хвилях, особливо за молодих літ — поет“¹⁾. Продовжуючи традицію Коховського, а в обсягу жартобливої поезії — скорше Рея, він

¹⁾ Brückner, Dzieje literatury polskiej w zarysie, T. I, 1903, стр. 348 і дальше — характеристика побіжна й не все правдива.

ішов за Горацієм, Марціялем і рідко дозволяв собі на модний сентиментальний вибрик, старанно вистерігаючи ся тої винїжненої манєри в стилю пізнього Відродження, яку присвоїв собі його талановитий сучасник А. Морштин. Не визначаючи ся добірним стилем, часто допускаючи провінціалізмами і над міру натикаючи свою віршовану мову клясичними ремінісценціями, що часом зовсім не підходили до сюжету пісні, Коховський все таки перенятий патріотичним почуванням, і коли говорить про Річ Посполиту, її сумну теперішність — і ще сумнійшу будучність — його мова здобуває силу й енергію, не зважаючи на характеристичне помішанне клясичної штучности з вульгаризмами звичайної бесіди.

Нас інтересують ліричні пєси Коховського, а то ті, в яких він тикаєть ся сучасної йому України-Руси й її політичних діячів. Таких рисів, де з значним реалізмом відбили ся й обставини часу й симпатії й антипатії автора — особливо багато в його збірнику ліричних пєс, що вийшов найперше в Кракові в 1674 р. „Niepróznujące próznowanie“ і в збірнику гуморесок й епіграмів „Fraszki“, Краків, 1674 р.¹⁾

У передному слові до других — Коховський вказує ясно на свої симпатії до сучасности; він не міг співати, займати ся любовною лірикою й творити епопеї:

„Polak pisze po polsku nie Troiáńskie dzieie,
Albo Annibalowe we Włoszech Turnieie...“ |

Його займають і гуморески й забави, та найбільше зі всього — питання житя. От чому у того типічного представника інтересів середньої шляхти ми й знайдемо деякі цікаві риси житя й поглядів з його окруження, до якого він не був глухим, хоч часто й робив закиди. Широке жите шляхти, що не вмїла шанувати ні чужих, ні своїх доходів, обурювало його, й він широким розмахом пера описує бенкети, що пожерали зарібки се-

¹⁾ Докладні заголовки: „I. M. I. Wespasiana z Kochowa Kochowskiego Nieproznuiące Proznowanie oyczystym rymem na Lyrica y Epigrammata Polskie rozdzielone y wydáne. W Krakowie. W drukarni, y Sumptem Woyćiecha Goreckiego, Sław: Akad: Krák: Typogrąpha. R. P. 1674 Dnia 6. Octobra. 4 венум.+377 стор. in 8°.

„I. M. I. Wespasiana z Kochowa Kochowskiego Epigrammata Polskie, Po Nászemu Fraszki. Mniew te Frászki do rzeczy, leć ztąd Cęnę máią, Ze lubo rzeczy málo, ále krotko báią. W Krakowie. W drukarni Woyćiecha Goreckiego. Sław: Akád: Krák: Typogrąpha. Roku Pańského 1674. 8°, стор. 152.

лян. От як реалістично описує Коховський ті бенкети: достаток страв, заграничні дорогі вина, чуда цукорницької штуки, цілий паркан зі збанків і чарок, старосьвітських чар, численні тоасти... Та от бенкет зближуєть ся до кінця...

„Rozum w winie się topi | gęste kieliszki |
 Nalały po szyję kiszki.
 W głowie się ćmi | mozg kręci lice czerwieni |
 Jak słońce ná wiátr w Jesiëni.
 Mowá y ięzyk błądzi | oczy mrugáią |
 Hasło pewne spáć isé dáią.
 Nogi widząc | że z głową | rozum szaleią |
 Y ony się błądząc chwieią.
 Brzuch mir gárlu wypęda | á z gniewney чуці |
 Wlany dar nazad wyrzući.
 Aspergesmem skropiwszy stoiących blisko |
 Chędozy mu gebę psisko.
 Ten się po ziemi wala : á ci się wádzą |
 Posieką się | poszkárádzą.
 Ten w tańcu wybił rękę | ten z korteziey
 Mało nie nálamał szyiey...“¹⁾.

Пан веселий — та рано прийдець ся йому носкробатись в голову, залізни у новий довг. І йдуть у застав та на продаж маетки... І на дармо кличе поет: „Zbytek co tve, Poláku, ták gárló lubi | Ciebie y Oyczyznę gubi“.

Друге зло, що нищить Польщу — то постійні війни, які не дають спромоги спокійно розвивати свої сили й присвоювати культурні звичаї. В уста супругів, що розлучають ся з причини посполитого рушення, поет вкладає таку характеристичну жалобу :

„Bogday głębiey Judasza | w piekle człek przekłety
 Gorzał; ktory się ważył targać pokoy święty |
 Brzydką wznowiwszy woynę: spokoynego Bogá |
 Drzwi | na mocnych zawiasach wytrąciwszy z progá.
 Niech kruk odrastáiącą nie pašie się wiecy
 Salmonową wątrobą | á tego niech dręczy.
 Niech do wody z Tántálem upragniony wzdycha.
 Erishtonow niech mu głód żołądek rozpycha.

¹⁾ Pieśń XXVIII, ks. III, Na nieporównany zbytek Bankietow polskich, стр. 204. Заховуємо правопись оригіналу.

Niech wiecznym niewolnikiem żyje niespokojny |
W Państwach Pluta ciemnego | kto wynalazł woyny¹⁾.

Ряд війн, що трівожили Польщу часів Коховського, був звернений головно против Татарів, а особливо — против козаків.

„Nie tyle pracy ma Alcid | gdy sprosna
Hydrę biąc | Iby. nowe iey odrosna.
Jak z Ukrainą Polska buntownicza,
Gdzie w buntách dzieci | po Oycach dziedzicza“²⁾.

Одначе замічаючи справедливо те останнє — Коховський не ставить собі питання, відки та дідична пристрасть до повстання. Стоючи на вузко-шляхетській точці погляду, як і його сучасники, він уважає народні рухи проявом бунтівничих наклонів „українського бидла“, про що й говорить в иньших віршах. Нерозуміннє подій виявляють особливо характеристично слова:

„My Ukrainskie trzymając bydło |
Daliśmy Kodak, twarde wędźidło,
Z tym niecierpliwy kozak pokojem |
Ná nas się ciężkim oburzył boiem“³⁾.

Деколи любить Коховський заціпити жартом Русинів, руську мову, релігію, нпр. у фразці „o Philonie“:

Niedziwuję ze Philon zwykł kłamać bez miary |
Bowiem z Ruskim ięzykiem Graeckiey nawykł wiary“⁴⁾.

Козацькі війни, особливо ті, де провідником козаків виступав Хмельницький, дали Коховському досить нагоди, щоби виявити свої погляди на українського провідника. Деякі знов битви викликали спеціально посвячені їм вірші, інтересні з різних поглядів, між иньшим і в тім, що тикається ся звязи між ними й українськими віршами XVII ст. з нагоди сучасних подій. Першим таким віршом Коховського в його збірнику виступає твір затитулований „Beresteczka Potrzebę Apollo spiewa“⁵⁾. Тому, що він інтересний в порівнанню зі сучасною (1652 р.) „думою козаць-

1) Ks. III, Pieśń XX, стр. 179.

2) Ks. IV, Pieśń VI, Proporzec nieumierającej Sławy... Stef. Czarnieckiego, wojewody kijowskiego, стр. 237.

3) Ks. V, P. II, Faeciał Wschodni, стр. 309.

4) Fraszki, стр. 34. 5) Ks. I, P. IX.

кою“ про ту саму битву під Берестечком, виданою П. Житецьким і два рази мною¹⁾ — то наводимо його в повні:

Tam gdzie Kozacką wspienione posoką
Wody się Styru błotnistej włoką
A buntowniczym trupom w lgnącym bagnie
Grob się stał ná dnie. ||

Ku wschodowi się obracając w lewo
Piękny págorek | Cyprysowe drzewo
Gęste ośiadło. Tam gdy Phaebus skłoni
Tak w Cytrę dzwoni.

Też to są polá? też to Philippiki?
Gdzie niezliczony z obudwy stron szyki.
Jednegoż gniazda stánawszy orężnie
Zwarli się mężnie.

Znacz ku Austrowi buntownicze ślady;
Gdzie iák szárancá opadł gmin szkárady
Tu się przy gorze za przymuszem skoręm
Okrył Taboręm.

Tam²⁾ pod buńczuki Tátárzy máiaczą
Zielone Háná ich Chorągwie znaczą
A tego zwycięstw rozdyma nádzieiá
Islán Giereia.

Po niżej Polskie bielą się namioty,
Przed nimi stoią liczne w szyku Roty,
Proporce z wiatrem wolniuchnym igráią
Konie tupáią.

Cokolwiek oblał Euxyn stárożytny
Narodow aż po Ocean błękitny
Od gor Kárpáckich áże do kráiny
Lesney Hercyny.

Tych w polerowney krol Kazimierz zbroi
Aż gdzie w naydálszym rogu huffiec stoi
Obiedzda wiadom Mársowey práktyki
Sporządza Szyki.

Cichucho wszędzie. Ták niżli pieśń znaczną
Roznymi głosy Muzykowie záczną
Kápcelmistrz kinie | spiewánie ustáie
Jak pauzę daię. ||

¹⁾ Archiv f. slav. Phil. II, 297—307; мої Историко-лит. изслѣд. т. I, стр. 94 - 97 і Замятки и матер. к исторіи р. пѣсни, 1902 г.

²⁾ В вид. 1674 р. „Sam“.

Ale iak głośnie trąby się ozową
Pieśń zączyniając okropną Mársową
Włot do zgubnego zbiegáią się zbliská
Pułki igrzyská.

Lecą Chorągwie; iako kiedy śniegi
Ze dwóch gor czynią topnieiać zabiegi
Zkąd woda bystrsza | ta wypiera drugá
Mocniejszą strugą.

Potocki środkiem ważnym idzie krokiem
Práwym przywodzi Kalinowski bokiem
A za swych wodzow skutecznym przykładem
Młodź idzie śladem.

Sam z Koniecpolskim Zamoyski Podczászy
Dwáy Tyndaridae Sarmáciey nášzy
Y Lanckoronski z Młodym Ostrorogiem
Kozakom srogiem.

Pułk Ostrogskiego od nich okryt całkiem
Tu z Lubomierskim Tyszkiewicz Marszałkiem
Z nimi Sczawinski y Potocki stary
Pędzą Tátary.

Z Sędomirzány Márgrábia dowodzi
Z Pułki Sobiescy Kwarcíanymi młodzi
Od Warszzyckiego nie ieden y Tarła
Pozbędzie gárlá.

Ale nád wszystkich waleczny Hieremi
Kładzie iak snopy we żniwá po ziemi
Piorun Woienny kogoli zásięze
Bez głowy lęze.

Ták bywa z Zimy gdy przeciwné wiátry
Drzewem odziane rozdymáią Táttry
Loskot okropny | drzewo wálać czynią
W bliská Jáskiniá. ||

Ták właśnie y tám grzmot dział | y szczęk broni
Wołanie męzow | poryzanie koni |
Jęczenie ránnych | Odglossy Mużyki
Zwycięzcow krzyki.

Stráśliwy widok czyni tá potrzebá.
Nie widáć światlá rumiánego Phaeba
Mrok wszędzie ciemny | dymná z strzelby wrzáwá
Z ziemie kurzáwa.

Lecz ná pował zabići szkárádnie ¹⁾
 Nie ieden z koniá męzny Rycerz spádnie
 Już Ossolinski z Lanckoronskim legli
 Mężowie biegli.
 Już Kazanowski człowiek z Przodkow wzięty
 W naczelných Pulkách boy wszczynáiąc ścięty
 Już y Stadnicki naieżnik surowy
 Został bez głowy.
 Ale nie dármo krew się leie droga
 W kozakách klęská nagradza ią srogą
 Bierze sowite z Zábitych dusz dáni
 Erebu Páni ²⁾.
 Pierzchliwa Ordá w Końskie dufna nogi
 Szczerze ućieka nie pytáiąc drogi
 Nie myśli zwykłym w tákowey roboćie
 Już o odwroćie.
 W Taborze kozak myślić o tey Hydrze
 Ktoryć Mulcyber żaden iuż niewydrze
 Polaku. Stołby gadźiny ostálki
 Wpádłyć do łápki.
 W tym gdy do szturmu Polska młodź isć miálá
 Apollinowi stroná się zerwálá
 Ktorá gdy wiąże. A tym czássem wsćiekli
 Chłopi ućiekli“.

Той вірш Коховського представляє опис тої самої події, що й згадана „Козацька дума“. Порівняння виказує, що взагалі подрібности обох творів сходять ся зі собою: й один і другий говорить про смерть галицького каштеляна Казановського, люблинського старости Оссолінського, згадуєть ся також в українській думі руський воевода Вишневецький; ріжниця — у відносінах до події і в літературній формі. Коховський замість звертати ся до сьвідка битви р. Стиру, звертаєть ся до Апольона; його симпатії виключно по стороні польського війська; маючи на ціли звеличати як найбільше польських провідників, він не жадує місця для їх вичислення. Патетичне закінчення думи — обіцянка не покидати старшину й козацького товариства, має паралелю у Коховського у забавнім зі сучасної точки погляду інциденті: урвала ся струна на цитрі Апо-

¹⁾ У вид. 1674 р. „szkáránie“ — очевидна помилка.

²⁾ Т. є. Прозерпіна.

льона і закн він її звязав — хлопн втікають. Взагалі, не можна не признати „думі“ незвісного українського автора більшої артистичної вартости як штучному віршови Коховського.

Правдоподібно, незабаром по тім віршу написав Коховський і другий, на торжественний в'їзд короля Яна Казимира до Львова після Берестейської побіди над Українцями. Тут¹⁾ пропонує Коховський Львовови зібрати всіх солодкомовних ораторів Атики і муз, щоби гідно поздоровити короля з побідою. Він звиває поздоровляти короля і раду Львова й простий народ з побідою польського орла:

„Już kozaki niedoleżne |
Gniotąc zkrwawił szpony mężne
Orzeł: sławy odżian pierzem
Ze zwyciężcą Kazimierzem
Wesoł krąży aż pod Niebem

Snopek żyzny. Dla Oyczyżny. Niosąc podziela chlebem“.

Слідом за тим вертають знов золоті роки й прогнана віра й добродійність. Вже Польща має свого Циціона — кор. Казимира.

Друга битва, якої тикаєть ся Коховський у своїх віршах — то коло Батогова, де згинув гетьман М. Калиновський²⁾. Той вірш багато лекший формою й простіший; містить у собі змальованне почувань автора з нагоди смерти гетьмана. Наводимо його в повні:

Nie z marmuru w mauzolu
Nie w ceglánym grobie,
Ale w Otwártym polu
Odpoczywasz sobie.
O mężny | o serdeczny
Zwoyskiem twym Hetmánie
Pamiętki godny wieczny
Poko Polski stánie.
Pułki kozáckie idą
Przeciwno przymierzu.
Ustąpić masz ohydą
Waleczny Zołnierzu.
Wali się Ordá często
Wyjąc háłłá w huku

Strzály swe puszcza gęsto
Z napiętego łuku.
Nie straszna śmierć Ionaku
Nie boi się rány.
Droższa sława Polaku
Niż żywot kochány.
Więc wiedząc o co idzie
Zwątpiwszy w zwycięstwie
Byliście Leonidzie
Porównáni w męstwie.
Przemogła wielkość Cnotę
Zbite Polskie uffce ||
Y ná wieczną sromotę
Na tey legły kupce.

¹⁾ Ks. I, P. XII, стр. 22—24.

²⁾ Ks. I, P. XVII, стр. 31, „Nagrobek mężnym zołnierzom ná Batoskich Polách zginionym y z Hetmánem M. Kalinowskim. W. Cz.“.

Aleć droga sromotá	Ktorych Ordy złośliwe
Y czyn to waleczny	Zniosły ná Bátogu.
Nie száciuąc żywołá	Wászey tey wiecznie trwały
Los znieść szczęścia wsteczny.	Cnoćie zá zarobek
Więc Duchy świętoblive	Ręce násze sypáły
Zpoczywaycie w Bogu	Ten z darnia Nagrobek“.

Того самого погрому тикаєть ся Коховський в жартобливій епіграмі „Batohowska Porazká“¹⁾, де творить таку гру слів:

„Attyle kiedys | zwano biczem Bozym |
 Leć y my | ieśli uwagi przyłożym.
 Podzmy pokorą: z miłosiernym Bogiem |
 Boć nam Chmiel słusznie | dochłostał Bátogiem“.

Богдан Хмельницький згадуєть ся в цілім ряді віршів, що спеціально до нього не належать. Одначе про щоб Коховський не брав ся писати — ненароком нагадуєть ся йому народній український герой.

„Oy pisáć że mnie | nie iáko Chmiel dziki |
 Z Porohow zwoził | mnohey zgraie szyki |
 Pod Korsuniem iák z Pogany
 Zbráciwszy się | zniósł Hetmány;
 Iák pod Pilawcy | od tegoż lichoty |
 Wieczney nabawion lud Polski sromoty
 Pod Zborowem | y Zbarazem
 Iák nas mało | nie stárl razem“²⁾.

Та хоч і як стараєть ся Коховський співати про що иньше — його думка звертаєть ся мимоволі до Хмельницького й козаків. У дальшім віршу³⁾, де він будить рідний край, вказуючи на зловіщі познаки — затьмінне сонця, появу комети й иньші недобрі знаки — й будить польського орла, щоби він мав свої кігті на поготівлі, — на першім пляні думка поета звертаєть ся до України:

„Heynał świta | z Ukrainy |
 Iákoś słyhać złe nowiny |
 Uchodź Pánie z swey dziedziny :
 Twá máiętność | iuz nie twoią |

¹⁾ Fraszki, стр. 10. ²⁾ Ks. IV, p. X, стр. 243.

³⁾ Ks. IV, p. XI, стр. 245. „Heynał Utrapioney Koronie Polskiey Inkursiámi pogranicznych Narodow splondrowaney“.

Iak pszczoły się chłopi roią |
Y z swym Chmielem dżiwy broią“.

Слідом за козаками — зброять ся й Кримці, й Москва, й Швеци, й Угри.

Звертаючи ся до зібраних на конвокаційний сойм 1667 р., Коховский, вичислюючи ворогів рідного краю, називає Хмельницького — українським Спартаком:

...„Nuż Ukráínski Spártak niespokojny;
Co nas domowey lat dwádziesięcia Woyny.
Zdraycá nabawił | y załosney szkody |
Sąm Roxolańskie zgubiwszy národy“¹⁾.

Про Хмельницького говорить Коховский і в нагробнику кн. Єремїи Вишневецкому. Вичислюючи його подвиги, він в одній (4-ій) октаві говорить так:

„Iáko zdradzieckie gromił w buntách Chłopy
Ogień krwią gásząc | ktory Chmiel rozdymał,
Iáko z Tauryki Noháyskie Cyclopy
W nierowney liczbie pędził | znośił imał |
Dowodnym świadkiem Zbarázkie okopy
Gdzie Woysko támtó swym mężtwem utrzymał
Swiádkiem z Pogaństwą tryumph Beresteczki
Gdzie ich pierzchliwy przywiódł do ucieczki“²⁾.

Деколи викликує Хмельницький у Коховського насєміх, оснований на грі слів, нпр. в фразі „Smiáły Chmiel“³⁾:

„Zwalczył świat Alexander | niezwalczony boiem |
Zwalczon Bohátyr mocny | mocniejszym napoіem.
Tam winem | áleć u nas pátrżay co Chmiel broi |
Wina | y Alexándrá | oraz się nie boi“.

Смерть Богдана викликує в Коховського злорадну втіху, що виявляєть у досить грубій формі:

„Attyle Sarmáckiego tá to ziemie bryłá
Stráżne Polsce zewłoki powierzchu pokryłá.
Bohdan od Biessa wzięty gdzie posoki kropie
Własny cedzi | co w ludzki krwie pływał potopie.

¹⁾ Ks. IV, p. XVII, стр. 257.

²⁾ Ks. I, p. XXI, „Mausoleum... Bohatyrowi... ks. Michałowi Hieronimu Koributowi Wisnowieckiemu...“, стр. 43. ³⁾ Fr., стр. 10.

Ślucháy okręgu swiátá | a nie tylko Rusi
Krew rozláńą opłacać krwią swą Tyrań musi¹⁾.

Уважаючи український народ, що домагаєть ся політичних прав і свободи віри, купою бунтарів, Коховський, стоючи на вузко польсько-шляхетській точці погляду на політичні відносини свого часу, зовсім щиро жаліє над „зрадою“ українського народу польській „вітчині“. У віршу „Skarga Korony Polskiej na zdradę narodow Ukraińskich“²⁾ поет особливо докладно висловлює свій смуток. Він кличе струни загреміти трагічний плач Мельпомени й виявити смуток Польщі. Вона, у Варшаві, дивлячись на Вислу й підперши голову рукою, говорить більш-менш такі слова на адресу своїх руйніників:

„Pierze niesie zginienie |
Kaimá pokolenie,
Chłop Nieprzyjacielem |
Chcąc dokonać Sieroty |
W te mie zawiódł kłopoty |
Kozak z swoim Chmielem“.

Польща завидує Гекубі, що занімала по смерти снів, і Ніобі, що закаменіла на могилі дітей. „Ліпше було б мені нежити, як дивити ся на те, що робить та голота (gawiedź), розпущений нарід, що привів поганців у свою Спарту“. Та то було б іще нічого:

„Ieszcze z sobą | znośnieysza |
Leć teraz żałośnieysza |
Złe dzieci Jászczurki |
Lubom wam spolna Mátká |
Zrzenie mie do ostátká
Wprowadzájac Turki.
O zły | o niecny płódzie |
Czysz cie żałość niebodzie ?
Kiedyć się tchnie³⁾ oká.
Ono z Cerkwie Soborny |
Uczynion chlew oborny |
Krzyż zrucon⁴⁾ z Wysoká. ||

¹⁾ Fr., 148, „Bohdanowi Chmielnickiemu“; в 4 стрічці поправляємо „cedzi“ зам. видрукованого у вид. 1674 р. „cadzi“.

²⁾ Ks. V, р. XII, стр. 334—337.

³⁾ Здаєть ся треба поправити на: „tknie“?

⁴⁾ У вид. 1674 р. — „zrucon“.

Gdy Kuiwan Iedaiaiki |
 Wasze Popy y Diáki |
 Cerkiewne ciemięzy |
 Swieszczennik | Ihumeni |
 Po szyiey kiiem wzięni |
 Wprzod zbywszy grábiezy |
 Pułkownik | z Assawuły |
 Stoi ná wárćie czuły |
 Sám práwie siepáczem |
 Gdy okoliczne zgoła |
 Nie przydą na czas siolá |
 Z nakaznym Háraczem.
 Lud się ubogi Kurczý |
 Ciemiężą o Dań Turcy |
 Rusz ieśli iest groszá.
 Y dáley chćiwość leci |
 Iusz rachuią y Dzieci |
 Tá korzyść z Dorosza.
 Więc iaka miłość bywa
 Kwoki | kiedy zwolywa |
 Kurczął swych pod skrzydlá.
 Ták wam życze | złe dzieci |
 (Zle kiędy iedná trzeci)
 By wam tá złość zbrzydłá.
 Ná sobie mieszo zrzećie |
 Widząc | widzieć niechcećie |
 Ze gdy Polska ginie |
 Co tyle krwi požárło |
 Wprzod tve przepádnie gárło |
 Przed Polskim Ruśinie.
 Ei nietráć że nadzieie |
 Nie ostatnić Wiatr ¹⁾ wicie |
 Kozácky narodzie | ||
 Gdy sie Turczyn porywa |
 Na Mátkę | Mátká wzywa |
 Broń iey wspolney zgodzie.

Зрештою, Коховский признає одну користь, яку приносить Польщі український народ: Українці служать наче щитом Польщі, що приймає удари від Турків і Татар. Відповідно до приповідки

¹⁾ У вид. 1674 р. „wiat“.

„нема зла без добра“, він тішить ся, коли козацтво робить на-
пади на Крим, обезсилюючи орду, й веде ті походи самостійно,
не жадаючи розходу сил і грошових видатків зі сторони Річи
Посполитої. Тій останній не треба вмішувати ся в такі експе-
диції, ворог не гідний того, аби против нього зброїли ся самі
Поляки. Козаки самі можуть нагнати страху на таких самих ди-
ких, як і вони, Татар. Ті думки подибуємо у вірші п. в. „We-
dzidło inkursiey Tatárskiey, przez Sirká (ut fertur) z Kał-
mukami“¹⁾. „Не льва беруть на польованне на льва, не тигром
травлять строгаго тигра; не на кабана довець збирає мольоських
псів; малий черв і без топора точить і гризе дуба і „remora“
(казочна риба, що зупиняє кораблі, причіплюючись до них) ро-
бить корабель непорушним. Колись миши й мухи викликали такий
неспокій, що єгипетський Фараон був близький до загины“.

„Ktosz nie przyzna y w tym dżile ?

Dźiwnych skutkow | Boskiey síle |

Pieknym Sierko | gdy pochopem |

Strásznym trwozy Perekopem |

Teć to znowu czásy idą |

Nieprzyiaźną ze Taurydą |

Trząśnie Kozak ; á Mácierze

Z drobną Dźiatwą | w plon zabierze.

Kto rozumu kto tey sztuki

Náuczyl ich? ze z Kálmuki

Y z krzywego strzelcy Donu |

Biezą w Náháy szukać plonu.

Często; skąd sie niespodźiewa |

Ztąd pošielki człowiek miewa |

Tych co w síłách ufność mieli |

Nádźicia na wiátr wystrzeli |

Strászne Krymcom | te rozboie |

Iusz uwodzą sprzety swoje.

Maeotyckie ász zá brody |

Y w murowne Białogrody.

Choć niepewna wieść przyleci |

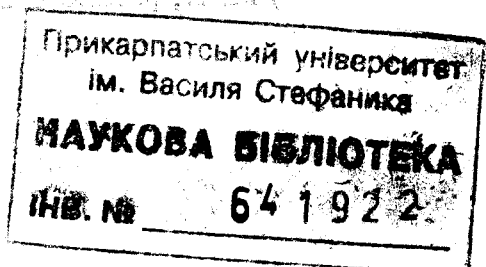
Mátki własne strászą Dzieci |

Serko idet | y z Kozaki |

Utulą się na strách taki.

Ták Dryakiew z rozmáitych | ||

¹⁾ Ks. V, p. XV, стр. 341—343.

Gadzin bywá iádowitych |
 Telemáchá co przebilá |
 Włocznia iegosz uleczyłá |
 Niemász zgoła nie ták złego |
 Coby się ná co dobrego
 Nie przydáło. Moc twá Boże
 Z złego dobre spráwić może“.

Отже козацькі бунти, від яких так терпіла Польща, на думку Коховського виходили ще не так страшними: то спис, який ранить — та часами й гоїть. Багато небезпечніші для рідного краю міжусобиці в самій Польщі, що виявляють ся головню на соймах. Коховський енергічно посилав віршоване прокляття синам Польщі, що зривають сойми¹⁾. „Чи довго ви, неповажні, непослушні сини, каже він, будете кусати свою матір? Хиба ж ви бажаєте для неї згуби, от так як Герострат? Ви робите для вітчизни те, чого не бажають їй Татари й навіть ворожі Турки: все те терпить рідний край від тебе, лукавий роде!“

„Tá Mátká ná te nieszczęśliwe czásy |
 Boleie: co ią wniwecz obrociły |
 Ktore z ozdoby | y dawney ią krassy |
 Przez nieprzyziációł różnych obnażyły.
 Leć nie ták woien postronnych háłásy |
 Przez lat dwádzieściá oney dokuczyły |
 Nie ták pozbycie z Rusią Ukráiny |
 Iák ustáwiczne w domu mieszaniny“.

Зі всіх боків гресьить ворог, а ми займаємо ся радами, й приватні інтереси й спори здержують сойм. Хто небудь із послів скаже „не позволяю“ — і сойм не може зробити ухвали, а рідний край — без оборони. Поет кінчить прокломом тих, що задля особистих справ і рахунків зривають сойм й завершує свою мову енергічним бажанням:

„Niż Matká zginie | niechay zły Syn pierwu |
 Zwierzom potrawę dawszy z swego ścierwu“.

Коховський — вірний сторонник свободи:

„Kocham się też w swobodzie —
 Publiczney nie ku szkodzie“²⁾.

¹⁾ Ks. IV, p. XXX, c. 289—291. ²⁾ Ks. I, p. XVI, c. 29—30.

Та ся свобода в Польщі стає отрутою, а не ліком, каже він у віршу „Zbytńia wolność na rozerwanym Seymie r. 1652“.

„Страшні для рідного краю ординські окови, та страшнійші залізні кайдани, які проклята рука кує на польських молодців:

„Iest się czego bąć | kiedy chłopskie bonty
 Y Ruska rebellia
 Swe proporce rozwiia
 Zawoiowawszy Ukrainkie gronty.
 Tu iuż Tatarzyn | o reszt rzuca koscia
 Rzeczy nie wiedzie w dluga
 Zdobyć smakuie luba
 Sprzagszy swa dzikosc z kozacka hardoscia.
 A my w klopotach takich ponurzeni
 Nic nie radzimy Ciale
 Idac w rzeczach ospale
 Snem glębokiego pokoju uspieni“.

„Нам сниться ся, що сусіди боять ся нашої сили, а вони тільки глузують, знаючи, що в нас нема коханої згоди“. „Ми їдемо на сойм, як на базар, загальна справа — занедбана, тільки старати ся про приватні вигоди“ — знов характеристичні й ледви чи не пророчі слова не для одної тільки Польщі.

Властиво кажучи, ми могли би на поданім нами й попере-статн, говорячи про відношення Коховського до сучасних йому подій в Польщі й на Україні, о скільки вони відбили ся в його ліриці й фразках. Та ми затримаємо увагу читача ще на декількох дрібницях, небезінтересних для історії літературних й культурних зносин України-Руси й Польщі XVII ст.

Коховський любить часом посьміяти ся над простацтвом Москвитян і Литовців (власт. Білорусів). Про Москвитянина, що вів себе ніяково перед королем і хитро викрутив ся при помочи жарту¹⁾ — ми не будемо говорити; обмежимо ся тільки сею увагою про надто грубий гумор Коховського. Про Литвина Коховський оповідає, як він на бенкеті став різати кожух (сметанку) на молюці і коли з нього стали сьміяти ся, відрубав:

„Ktosz widal, by moloko | chodyło w Iaropczy“²⁾.

¹⁾ Fraszki, стр. 99–100.

²⁾ Fraszki, стр. 94.

В останній фразці: „Zoiłowi z Ruskiego“ читаємо:

„Tut leżył Zoił łowiecz krásny Mołodec
W hołowách sokierká W nohách Toporec.
Ho ho ho A szosz komu do toho? ¹⁾”

У фразці „Resolutia siłę może“ находимо по оповідженню конфлікту Мазура з Німцем приповідку:

„Gotowy Fryd | gdy trafi | serdyt ná serdytá“ ²⁾.

Не треба бути лінівістом, щоби побачити, як мало в тих цитатах литовського, докладнійше — білоруського; то сліди безпосередньої, здаєть ся, знайомости Коховського з українською мовою, чого потвердженнями можуть бути досять численні русизми, а спеціально й українїзми иньших віршів нашого автора.

Так він уживає слова отрок (otrokow 11, 62, 65), pituch 108, pohybel 13, isty mołodec 36 (у фразках); дальше cze-gewa 144, майже все dziło 17, 26, 37, 43, 49 й ин., 119, 123, 141 й ин., дуже часто і в ліричних віршах. Рідко вживає форми — wiersz, wierszow і т. п., у величезній більшості випадків Коховський пише: wirsze, wirsz, wirszow і т. д. Замість звичайного kaleka, kalectwo, Коховський постійно користуєть ся формами: kalictwem Fr. 17, kalikom, kalikow Fr. 133, що включає здогади про похибки. Все те, що означили ми у фразках, помічуєть ся також в ліричних віршах.

Свої пісні про війни, про міжусобиці Коховський називає „думами“: в своїй розмові з Музами³⁾ він висловлює побоювання, щоб вони не показали ся прогнанцями на берегах Понту, так як Назон, і не дістали ся до країв, де грубий Болгарин пасе стада над Дунаєм.

„Ná swych byście Thyorbach smutne grały Dumy |
Ażby z głowy zalotne wywietrzały szumy“.

Свої пісні поет виспівує без претенсії на літературну вартість.

В иньших випадках він говорить про бандуру й кобзу, нпр.:

„Dobrzesh mnie | przy kuminie | wzięwszy kuflik spory |
Z bracią sieść | á czasem tesz zażyć y Bándory“⁴⁾.

Про кобзу згадує частійше:

¹⁾ Fraszki, стр. 152.

²⁾ Fraszki, стр. 46.

³⁾ Ks. III, р. II, стр. 149.

⁴⁾ Fraszki, I, 1.

„Więc y ia ciągnę kobzy moiey stroie“¹⁾).

„Ocieram z prochu | y náciagam strony |
Do porzucony dawny Bárbitony
Y onę miłą | zániedbána moię
Kobzę dziś witam | oglądam y stroię.

Onác to kobzá prostey dziło ręki |
Leć przećię z siebie | takie dała dźwięki...“²⁾

Про „kobzę“ згадує вкінці наш автор в гумористичнім віршу краківському медику Janowi Kortyniemu³⁾).

По за тим Коховський подібний до своїх товаришів по поезії: він також любить клясичні прикраси, всюди, де тільки можна, стараєть ся пригадаги обставину, відповідну до його оповідання з переказів античного світа, й надармо стараєть ся тим способом надати краси своїй брусоватій й енергічній старопольській музі.

З призначеного автором для »Записок« рукопису

переклав І. Кривецький.

¹⁾ Ks. IV, p. X, стр. 244.

²⁾ Ks. IV, p. XVIII, стр. 258.

³⁾ Ks. IV, p. XXVI, стр. 281.

До історії українського вертепа XVIII в.

I.

Вертепна драма, се частина так званої лялькової драми, розповсюдженої з давна скрізь по Європі, Африці й Азії. З огляду на те, що сей рід театральних видовищ в остатніх часах зробив ся предметом цілого ряду замітних спеціальних праць — маю на думці особливо капітальну працю Райха „Der Minus“ та більше комюлятивну книжку Рема „Das Buch der Marionetten“, поминаючи дрібніші — а також з огляду на важність тих видовищ для історії духового розвою цивілізованого людства може не від річи буде подати тут на вступі до спеціальної розвідки загальний огляд результатів, до яких дійшли новочасні досліди при питаню про початки і розвій лялькового театру.

До недавна ще держала ся в науці думка, що лялькова драма була наслідунком, копією, найчастійше пародією дійсної драми з живими акторами. Зібрані і розсліджені в новіших часах факти показали повну незалежність лялькового театру від живого і далеко більшу давність лялькового. Дехто, прим. Пішель, а за ним і Рем, уважають Індію властивою вітчиною лялькового театру. Індійські легенди кладуть його початок мало не в мітичні часи. Бог Сіва, — говорить одна така легенда, — закохав ся до тої міри в гарній ляльці, яка належала до лялькової дружини дарованої його жінці Парваті, що вітхнув тій ляльці жите, щоб побавити ся з нею. Той, що водить на нит-

ках ляльки по сцені, називаєть ся по індійськи Сутрадгара, „держинитка“, і ся назва з часом перейшла на директора живого театру, в чім індійські вчені не без основи бачуть доказ, що ляльковий театр у Індії існував давнійше, ніж живий¹⁾. Значну часть доказової вартости відбирає сим звісткам та обставина, що початок лялькового театру звязано з культом бога Сіви, а сей культ, хоч певно вплив із місцевих варварських культів неарійських племен південної Індії і з часом зіляв ся з культом ведийського божества Рудра, здобув собі силу в Іангесовій Індії не много швидше, як у початках нашої ери; в найстарших частинах великих індійських епопей, Магабгарати і Рамаяни, ще нема слідів культу Сіви; натомісь не підлягає сумнівови, що власне Сіваїти приложили руки до пізнійшого надмірного розширення об'єму і сфальшованя та зінсованя будови і змісту тих епопей — власне в інтересі своїх доктрин про Сіву і в інтересі його культу²⁾. А в такім разі нічого б не стояло на перешкодї виводити початок індійського лялькового театру від грецьких впливів, так само, як се чинять із індійським живим театром. Бож про грецький ляльковий театр маємо зовсім певні звістки ще у Ксенофонта та Арістотеля, і то такі звістки, що потверджують його велику популярність уже в третім віці перед нашою ерою. Його розцвіт у Греції припадає на другий вік перед Христом³⁾, отже на добу упадку класичної драми; тогочасний письменник Атенеї подає як найяркийший доказ того упадку факт, що атенські архонти винаймають театр Діоніза, де колись дунали величні слова Софокля й Евріпіда, під вистави лялькового театру (Rehm, 8). Та коли тут усе таки можна би бачити в ляльковім театрі нарість або навіть пародію і наслідуване театру з живих осіб, то класичний доказ незалежности одного від другого і давности лялькових вистав дають розкопи в Єгипті. Вони дали нам не лише текст

¹⁾ Herm. Siegf. Rehm, Das Buch der Marionetten, ein Beitrag zur Geschichte des Theaters aller Völker. Berlin 1906, стр. 7—81.

²⁾ Див. про се Dr. Leopold v. Schröder, Indiens Literatur und Kultur in historischer Entwicklung, Leipzig 1887, стр. 341—353, пор. Dr. Adolf Holtzmann, Das Mahabharata und seine Theile, Kiel 1895, I, 11—14.

³⁾ Тій добі присвячена спеціальна монографія французького геленіста Віктора Пру (Victor Prou, Les Théâtres d'automates en Grèce en II siècle avant l'ère chrétienne).

старих грецьких інтермедій у тзв. Герондових Міміямбах (II в. перед Хр.), але дозволили посунути історію лялькового театру ще о яких 1000 літ назад, аж до XVIII династії єгипетських царів. Підчас розкопок ведених зимою 1904 р. віднайдено гробницю славної цариці Гачапсу, жінки Тутмосіса II, а сестри Тутмосіса III. Біля мумії цариці знайдено між иньшими предметами також невеличкий човник із дерева і слонової кости, а на ньому між иньшими розривками, що мали служити для душ, які плывуть на тім човнику до краю богів, також мініатурову сцену лялькового театру, найстаршу, яку знаємо доси¹⁾. Зваживши, що грецькі епонеї Іліяда й Одиссея, уложені звиш 200 літ пізнійше, які дають нам такий повний образ грецького життя, не згадують ще нічого про сей театр у Греків, що не знає про нього нічого й такий побутописатель, як Гезіод, а перші звістки про нього появляють ся аж по перських війнах, ми можемо сміло зупинити ся на здогаді, що Греки переняли сей рід видовищ від Єгиптян і потім, у часах грецького панованя над Азією рознесли його далі на схід. Від Греків одержали ляльковий театр Римляни. Одно з найстарших свідощтв про істноване того театру в Римі маємо в звіснім вислові Горація: *Duceris, ut nervis alienis mobile lignum* (тебе водять як рухомий патичок на нитках чужими руками) — очевидний доказ, що поет бачив такі вистави (Rehm, 9).

Нема сумніву, що ляльковий театр скористував ся й тим розвитком мімічних штук, яким у Греції, в Александрії і в Римі характеризують ся I—III віки нашої ери. В середині тої доби живе у Греції найбільший майстер грецького мімоса, Філістіон, письменник дуже плідний і теніальний сміхотворець, якого імя часто згадують тогочасні і пізнійші грецькі, сирійські, єгипетські та римські письменники. Плутарх ставить його на рівні з Менандром, Марціалъ користуєть ся його концептами, а християнські письменники не знаходять досить острих слів, щоб ганьбити розпусність його концептів та нічим невдержну смілість його сатири. Царі й бідарі, люди й боги, ніщо не було безпечно перед його сатирою. Хоча його твори всі пропали майже без решти, то все таки про його багатий репертуар дає деяке понятє збірка смішних анекдот п. з. *Φιλδουελος* (Сьміхолоуб), зрадаювана ним самим може як реєстр його штук, а в

¹⁾ Див. Rodolphe de Warsage, Histoire du célèbre théâtre Liégeois de Marionettes. Bruxelles 1905, стр. 12.

VI віці перероблена, а може й розширена якимись обскурними граматами, що в заміну за свою „працю“ усунули з титулу його імя. Взагалі в тім Філістіоновім „Сьміхолюбі“ маємо найстаршу збірку сьмішних анекдот (є їх там до 300), із яких многі тільки тоді роблять ся зрозумілими, коли бодай у фантазії переведемо їх із епічної на драматичну форму, себто уявимо собі їх мімічне виконане¹⁾.

Незвичайну популярність здобули собі і незвичайний ступінь технічного і навіть артистичного викінчення досягнули лялькові гри в передній і середній Азії в часах панованя ісламу. Як відомо, Коран забороняє театральні вистави з живих осіб, та власне задля того загальна у орієнталів пристрасть до видовищ знайшла собі вихід — лялькові вистави. Як доказує Райх (op. cit. стбр. 616—629), сей рід театру перейшов зразу до Арабів, а потім і до Турків безпосередно з Візантії. Мало творча, але ласа на наслідуване вдача народів передньої Азії переняла не лише техніку, тон і загальну тенденцію грецького мімоса, але взяла майже живцем (звісно, в устній передачі) майже весь старогрецький мімічний репертуар до тої міри, що по вислову дра Райха теперішній репертуар турецьких лялькових вистав, не вважаючи на його архинаціональну турецьку зафарску, далеко більше старогрецький, ніж ново-турецький (Reich, op. cit. 624—629 і д. passim).

Отсей новий турецький чи загалом передно-азіатський ляльковий театр, що панує тепер на широчезнім просторі від Марокко до Самарканду, називається ся театром Караїеца, від назви його головного героя, що творить центр кожної драмки. Караїец (дословно: чорноокий), се тип відвічного блазня-штукаря, простакуватого, гупо-розумного, наївного та хитрого, з наскрізь демократичними інстинктами, ворога всякої пересади, всякої штучности, всякого фарисейства. Обік нього фігурує як нерозлучний із ним контраст Гаджієвад, ніби вчений, статочний, ситий і чемний буржуа, а на правду натура підленька, боязлива, еґотична. Він іноді немов протегує бідного Караїеца, іноді навчас його розуму, але доте інійший Караїец завсїгди вміє пошити його в дурні. Обік тих двох центральних осіб пересувають ся в драмах та інтермедіях Караїеца найріжнійші фігури,

¹⁾ Про Філістіона і його „Сьміхолюба“ див. Hermann Reich, *Der Mimus, ein litterar-entwicklungsgeschichtlicher Versuch*. Erster Band, zweiter Theil. Berlin 1903, стор. 423—475.

переважно представники низших верств, погоничі, візники, рознощики, духовні, судовики та писарі, іноді висші урядники аж до самого султана, жіноцтво, представники ріжних націй, що говорять ріжними діалектами і в кількох маркантно заострених словах або рухах виявляють свою національну та льокальну окремішність.

Комедій чи фарс, у яких являєть ся героєм Карафец, заховало ся доси в памяти орієнталів кілька сот. Вони переважно передають ся з уст до уст, певно зі значними примішками імпровізації при кожній виставі, так як колишня італійська *Commedia dell' arte*. Лише внемкого деякі Карафецові драми в останніх роках почали списувати з уст імпровізаторів і друкувати в турецькім орііналі. Тільки при кінці минулого віку звернено на нього пильнішу увагу в Європі. В р. 1886 опублікував малярський учений Кунош тексти трьох Карафецових штук разом із перекладом на малярську мову. В р. 1889 вийшла в *Internationales Archiv für Ethnologie* цінна стаття Люшана *Das türkische Schattenspiel*. В р. 1892 видав Кунош у *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn* текст і переклад ще одної штуки, а 1899 р. вийшли три зошити основної публікації *Jacob, Karagöz-Komödien*, де подано в перекладі на німецьку мову звиш 20 штук сього циклю (Reich, op. cit. 620). Очевидно все се тільки маленька частина багатого репертуару Карафеца, та й вона дозволяє вже догадувати ся багатого жнивна для історії культури, літератури та фольклору головно з огляду на ролю посередника, яку займає Карафец між клясичною старовиною і новими часами, як також між сходом і заходом.

Що й для нас, спеціально для розвою нашої вертепної драми турецький Карафец має деяке значіне, зрозуміємо вже з того, що тисячі наших людей, буваючи на сході, особливо в XVI—XVII в. чи то як купці, чи як невольники, чи як вояки, певно мусіли знайомити ся там із виставами того театру і набирати до нього смаку. Зрештою за ним не треба було й шукати далеко, бо він із Турції зайшов до Болгарії та Румунії, де передягнений у національний стрій держить ся серед народа ще й доси і в пограчичних північних околицях королівства стрічаєть ся з пережитками вертепа, Иродів та бегдсків, занесених сюди з Польщі й України¹⁾. Побачимо далі, що

¹⁾ Див. про се Lazare Sainean, *Les marionettes en Roumanie et en Turquie* (Revue des traditions populaires 1901, т. XVI, с. 415 і д.).

під його впливом були й ті лялькові вистави, які бачив 1636 — 39 р. в Москві німецький подорожник Олеарій, а яких відгук знов здиблеть ся нам у тексті нашого вертепа з XVIII в. Та поки що досить буде зазначити лише сей вплив, про який детальніше скажемо далі, а тепер оглянемо розвій лялькового театру в середніх віках у західній Європі.

Поперед усього ще одна загальна увага, яка мені видасть ся важною для розуміння історії європейського лялькового театру в середніх віках. Із того, що ми бачили доси, можна вивести одно загальне спостережене: ляльковий театр від найдавніших часів мав чисто світський характер, малював типи та ситуації буденного життя, виключаючи коли не принципіально то фактично теми релігійні. Се вяжесть ся нерозлучно з тим огнищем, із якого вийшов сей театр. Тим огнищем були, як показують характерним способом оба найстарші свідощтва про істнуванє лялькового театру в Індії і в Єгипті, сальони і будуари знатних дам. Привичаєні від малку бавити ся ляльками а надто змушені своїм суспільним становищем і пануючим обичаєм проводити найбільшу часть свого життя в мурах свого гарему чи гінекея, вони більше ніж хто иньший мусіли з поконвіку почувати потребу — бачити хоч у ляльковій грі образ того широкого світа замкненого для них, мусіли найбільше любовати ся ляльковим театром. Отсе на мою думку основна ріжниця між сим театром і тим, де виступають живі особи. Сей остатній поветав у Греції, скілько знаємо, зовсім з иньших жерел, з культу деяких популярних божищ, особливо Діоніза, і весь час свого росту й розцвіту заховав той свій всенародній і релігійний характер. Його основою був релігійний, усею громадою співаний гимн, що полинив свої сліди в хоровах співах; історія його розвою в перших десятиліттях, се історія повільного росту драматичного дійства і діяльога коштом ліричного хороваго співу, історія повільного виростаня з тісних рамок гієратичного стилю, виростаня, яке в Атенах доконало ся вшвидко і блискучо тільки завдяки виступови внемково великих майстрів драматичної форми в особах Аїсхіля, Софокля та Евріпіда. Так само й тзв. „стара атенська комедія“, якої зразки подивляємо в захованих до наших днів комедіях Арістофана, мала гієратичні, культові початки і тільки з часом, у тзв. новійшій, побутовій комедії пішла шляхом рівнобіжним із ляльковою драмою, часто мішаючи ся з нею (іноді ролі ляльок грали живі люди) та запозичуючи ся сюжетами чи то поодинокими епізодами.

Про ляльковий театр у середньовіковій Європі маємо на диво скупи свідощтва. Що до їх першої появи і первісного характеру нема ніякої певности. Та тямуючи те, що було сказано вище, ми з гори приготувані бачити, що й тут ляльковий театр, безпосередне наслідє класичної старовини, мав від самого початку світський, нецерковний а то й антицерковний характер. От тим то погляди деяких учених, навіть і найновішого дослідника на тім полі, Рема, буцім то найдавніші середньовікові лялькові вистави „wir uns vorzugsweise als Aufführungen geistlichen Charakters zu denken haben“ (Rehm, op. cit. 9), видають ся мені зовсім хибними і опертими лише на анальоїях узятих із історії духовної драми, а суперечних із тими виразними свідощтвами, які маємо про ляльковий театр XIII—XV віків. Середньовікова духовна драма, містерія, драма чудес (Mirakelspiel), драма моральности (moralité), повстала на церковнім ґрунті, навіязуючи безпосередно до церковних обрядів (страстні та різдвянські процесії, культ божого тіла, відпусти і паломництва на честь святих); її еволюція представляєть ся так, що повставши первісно в самій церкві вона з часом виходить у церковну огорожу, а відси витискаєть ся на ринок, із рук духовенства та церковного причту переходить у руки міщан, спеціальних цехів і братств, а також школярів¹⁾. Усе се стверджено довгими рядами документів і свідощтв, зібраними з різних віків і в різних краях. Для лялькового театру всі ті свідощтва не дають нічогоісїнько. А ті немогі звістки, які маємо про них із тих часів, розпадають ся на дві категорії, яким варто придивити ся окремо. Найдавніші звістки походять із кінця XII і з XIII в. і представляють нам лялькову гру з чисто світським характером. У коштовнім ілюстрованім рукописі Гарради Ляндсберської затигулованім Hortus Deliciarum (із кінця XII в.) маємо мініятуру, що представляє гру з маріонетками: біля стола стоять з обох кінців два парубки, а на столі бачимо дві ляльки — двох рицарів, що бють ся в поєдинку; парубки обома руками тягають їх за шнурки (див. Rehm, 9). Подібний рисунок, але зі значно пізнішого часу (коло р. 1340) є в старофранцузькім Romans d' Alixandre, репродукований Вествудом у Archaeologic Journal, V, 198²⁾.

¹⁾ Див. про се неперестарілу й доси книжку проф. Ал. Веселовського, Старинный театр въ Европѣ, Москва 1870.

²⁾ А. Н. Веселовскій, Разысканія въ области русскихъ духовныхъ стиховъ VII, 165.

У старій Франції ся гра звала ся *juec dels bavastels*, а жонігери, що продукували ся з тою грою, звали ся по латині *ba-staxii*. В одній старопровансальській поемі пз. *Giraut de Calanson* один парубок, Фаде, хоче стати жонігером, і Жіро тодкуючи йому штуки, які має вміти жонігер, говорить: жонігер повинен уміти грати на ріжних інструментах, крутити опуки на двох ножах, перекидати їх із одного вістря на друге, показувати ляльки, скакати крізь чотири обручі, і т. д.

E paucs pomels
 Ab dos coltels
 Sapchas girar e retenir,
 E chanz d' auvels
 E bavastels,
 E per catre sercles salhir (Весел. op. cit. 157).

В иньшій провансальській поемі *Flamensa* жонігери ось як захвалюють своє ремесло:

L' us fai lo juec dels bavastels,
 L' autre jugava de coutels;
 L' us vai per sol et l' autre tomba,
 L' autre balet ab sa retomba;
 L' us passet sercle, l' autre sail,
 Nequns a son mestier non fail (Ibid. 158)

(Один виставить гру з ляльками, другий грати-ме ножами, один піде по линві, другий упаде, другий буде танцювати, один буде йти колесом, иньший скакати, жаден не покажет ся ляхим у своїм ремеслі). Подібних свідощв у поемах і піснях із XIV і XV в. можна набрати більше, та всі вони показують нам гру ляльками як забаву на скрізь світську, незалежну від церкви, як заняте жонігерів та популярних штукарів.

Те саме бачимо і в Німеччині. Німецький міннезігер XIII в. Гуго фон Трімберг у своїй поемі *Der Renner* оповідає про німецьких шпільманів та фокусників, що носять під полою плаща між иньшим крамом також ляльки, якими забавляють цікаву юрбу. Ті ляльки називають ся в Німеччині в XIII віці *Tattermann* і *Kobold*; ще в XIV в. в поемі *Buoch von den Wagteln* господар замка кличе шпільманів:

Nu koment, ir spilliute!
 Rihtet zuo den snueren
 Die taterman und weset stolz!¹)

¹) Wackernagel, *Altdeutsches Lesebuch*, 5-e Ausg. ст. 1153;

У XIV віці виринає для ляльки назва *tokka* або *docha*, *tokkenspiel*. Міністер *Ziteler* висловляє своє обурення на римську політику супротив Німеччини словами: *Als de Tokken spilt der Wälsche mit tutschen Fürsten* (Волох грає ляльками все німецькими князями, себ то водить їх за ніс). У книзі Преторіуса „*Weltbeschreibung*“ описується лялькову гру: „*Närrische Gauklers Zelte, wo der alte Hildebrand und solche Possen mit Docken gespielt werden, Puppen-Comedien genannt*“ (Rehm 184—185). Свідчення інтересне з подвійного погляду: раз тому, що згадує про шатра, в яких давалися лялькові вистави, отже очевидно десь на ярмарці, на міській площі, а друге тому, що подає зміст вистави — стару німецьку баладу про Гільдебрандта. Що ця балада була улюбленою темою лялькових вистав ще в XVII в., маємо сучасні свідчення з р. 1611 і 1677¹). Та з цього виходить ще одно, а власне, що темою лялькових вистав ще в XV в. були світські сюжети.

Церковні свідчення про середньовікові лялькові вистави ще скупіші як світські. Вони майже виключно обмежують ся на заборони, і то не такі заборони, якими духовну драму витиснено з церкви, а потім із церковної огорожі. Про те, щоб лялькові вистави колись були допущені до церкви, нема навіть мови; на репрезентантів тої штуки падають церковні громи; їх ставити ся на рівні з розбійниками та господарями поганих домів і забороняється їм вступ до церковних брацтв. Місцевий собор, відбутий у Терраціні в Франції 1314 р. декретує: *bastaxii, mimi, histriones, lenones* (шинкарі), *carbonerii, fornerii, cursorii seu pirati... non existant clerici*, при чім *clerici* треба очевидно брати в ширшій значіню причту церковного. Сей указ повторяє також синод із 1317 року (Веселовскій, *op. cit.* 167).

Чи не можна з тих звісток висувати погляд на початок лялькової драми в середньовіковій Європі? Кожного мусить ударити брак усяких звісток про неї аж до кінця XII віку. Звістки починають ся тільки при кінці того віку і все прив'язують ся до людей захожих, чужих, мандрівників. Сама середньолатинська назва їх *bastax*, *bastaxius* походить із грецького *βάσταξ* — міхонша; загадкова німецька назва головного героя вистав — *Tattermann* не в'яжесть ся зі старою герман-

Веселовскій, *op. cit.* 165. В перекладі: „Ну, ходіть, шпільмани, поставте ляльку на шураках і покажіть ся панно!“

¹) Див. *Germania*, herausg. von Pfeiffer und Bartsch, XXI, 201.

ською мітольоґією, як би бажало ся германістам (див. Rehm 184), а радше з латинським theatrum, а звязок бастаксіїв з Візантією насуває думку, що як багато інших культурних придбань, так і початки лялькового театру прийшли до Європи звідти або й з Азії в часі хрестових походів. Мір зрештою сей перехід доконати ся двома дорогами: з Еспанії від Арабів до Провансії — і се пояснило би нам популярність лялькових вистав у рицарських сферах Провансії в XIII в., — і через Візантію та безпосередно з Азії троха пізнійше. Се пояснило би нам також дивну на перший погляд схожість головних героїв лялькової гри — Таттермана, пізнійшого Гампельмана, Гансвурста, Касперле і т. д. з головним героєм орієнтальної лялькової драми — Караґецом.

Аж у XVI віці починаєть ся нова доба в історії розвитку лялькового театру по всій Європі. Сей розвій іде рівнобіжно з розвитком міст, у яких загнижджуєть ся й ся нова штука. Збільшене заможности і угодобане до всяких видовищ, розширене світогляду через відновлене традицій старинного світа, через подорожі та відкриття, врешті розцвіт науки, особливо механіки, уможливили сотворене нового лялькового типу з ляльками-автоматами, з розкішною обставою сцени і дотепними механізмами, з багатством типів і ріжнородністю тем, про які давнійше не було що й думати. Надтож зріст політичної волі по містах уможливив розвій лялькової драми в напрямі сатиричним та пародистичним до нечуваної вперед щирости і смілости. Історія нової лялькової драми з сього погляду, не вважаючи на багаті і цінні матеріяли зібрані доси рядом учених починаючи від Манена (Magnin, Histoire des marionettes, 1 вид. Paris 1839, 2 вид. 1862), ще не написана і я обмежу ся тут на поданю декількох важнійших дат, тим більше, що сей новий розвій лялькового театру майже не доторкнув ся безпосередно нашої території, а тільки посередно, через Польщу мав вплив на повстанє нашого вертепа.

Новий розвій лялькового театру почав ся, скільки можемо зміркувати, в Італії і то на самому її півдні. Правдоподібно треба його колискою вважати Сицилію, де ще в XII в. під безпосередніми впливами Арабів повстало пишне двірське житє тамошніх норманських королів і де в XIII в. ще пишнійше розвив ся двір німецького цісаря Фрідріха II, вільнодумця на цісарським троні. „Арабська мова — говорить заслужений дослідник і поет Адольф Шак — була для нього мов рідна від

самої молодости; його великий ум відвертав ся від чернечої вузкоглядности його часів і горнув ся залюбки до радісного орієнтального світа; висша наукова освіта, більша свобода думки, яка безперечно панувала тоді серед магометан, тягла його до них. Один сицилійський Араб, що уділяв йому науки діалектики, супроводив його в його поході до Єрусалиму, і цісар у часі свого побуту в сьвятім місті, на великий скандал побожних, забавляв ся філософічними диспутами з ученими магометанцями та з послами Салядіна... Також у його двірськім життю проявляло ся його замилюване до орієнту. В його замках гостили астролоґи з Багдаду, з довгими бородами і в нефалдованих одежах, Жида, що побирали богаті пенсії за перекладане арабських творів, сараценські танечники й танечниці та неґри, що при врочистих празниках грали в срібні труби та роґи¹⁾. Хто хоч побіжно перегляне пребогатий фольклорний матеріал, зібраний з уст сицилійського народа славним Джузеппе Пітре, а особливо частину присвячену народнім забавам та виставам, в тім числі й ляльковим²⁾, той відразу почує подих тої орієнтальної атмосфери, що задержав ся там далеко живійше і сьвіжійше, ніж де інде в Європі. На жаль, нові дослідники історії лялькового театру, от хоч би й Рем, занадто ще запаморочені фікцією рідних, мітичних початків тої парости штуки, не звертають уваги власне на такі прецікаві історичні шляхи, то й не диво, що їх „історія“ виходить властиво як ті казкові „три міхи правди“ — збіркою більш або менше впорядкованих епізодів та анекдот без внутрішнього звязку.

Виразні свідощтва про розвій і популярність лялькового театру по містах Італії маємо аж із першої половини XVI в. Вроджений 1501 р. в Павії славний лікар і математик Джеронімо Кардано описує в своїй книзі *De varietate rerum* продукції лялькового театру, якими пописували ся Сіциліянци по рїжних містах, при чім автор детально розбирає механїзм двох ляльок і зазначає, що своєю натуральністю, з якою наслідували людські рухи, вони збуджували загальний подив. А в своїй книжці *De Subtilitate* він ще раз вертає до сеї теми і пише: „Колиб я хотїв вичислювати всі дива, яких доконують ті

¹⁾ A. Fr. Graf v. Schack, *Poesie und Kunst der Araber in Spanien und Sicilien*. Stuttgart 1877, т. II, стор. 150—151.

²⁾ Див. G. Pitré, *Biblioteca delle tradizioni popolari siciliane*, vol. XII. *Spettacoli e Feste popolari siciliane*. Palermo 1881.

дерев'яні фігурки порушувані при помочи ниток, які звичайно зовемо Magatelli, то не вистало б і цілого дня, бо ті гарні ляльки грають, б'ють ся на мечях, стріляють, танцюють, грають на струментах і виявляють таку саму зручність у многих інших річах“ (цитовано у Рема 136). Се свідोцтво важне для нас із двох поглядів: раз тому, що представляє вистави з ляльками-автоматами як явище нове і нечуване, а по друге тому, що стверджує їх сицилійське походжене; значить, у ту пору, в першій половині XVI в. лялькові вистави в Сицилії мусіли вже стояти на досить високім ступні технічного й артистичного розвитку, коли могли так зацікавити такого вченого чоловіка як Кардано.

Із Карданового свідоцтва бачимо також, що найстарша назва тих ляльок була Magatelli. Ця назва мусіла бути якась льокальна, її не знає прим. богатий словник Трінкери; вже в XVI віці розповсюдили ся в Італії інші назви: Fantocchini та Burattini, а від XVII в. одним із головних типів лялькової драми робить ся Pulcinella, тип неаполітанський, заразом свідоцтво, що вже тоді Неаполь став ся новим огнищем розвитку лялькової драми. Та аж у XVIII віці, під впливом величезного розвитку імпровізованої комедії в Італії (тзв. commedia dell'arte) з її постійними типами такими як Arlecchino, Pantalone, Scapino, Capitano, Dottore і т. и. доконав ся також найбільший розріст лялькової комедії в Італії, яка й доси по всіх більших містах належить до найлюбіїших забав простолюда, та якої не цурають ся й освічені вертеви.

З Італії розходив ся той обновлений ляльковий театр і замилюване до нього далі на захід, до Еспанії та до Франції. В Еспанії сягають наші звістки про сей театр до половини XVI в. Ляльки-автомати звать ся тут Titeri (пор. нім. Tatter, Tattermann), а артисти, що показують їх і відграють ними сцени, Titereros. Факт, що ті забави появляють ся зразу при дворі Карла V, потім розповсюднують ся по великих містах, а тільки в XVII віці розширюють ся скрізь по краю, говорять проречисто против тих учених, які виводять сей рід штуки „з глибин народної душі“; як тисячі інших аналогічних проявів духового життя се був витвір культури, що йшов від найвищих інтелігентних верств і з розвитком культури сходив чим раз нижше, а не навпаки. В Сервантесовім „Дон Кіхоті“ містить ся дуже інтересний опис лялькової вистави, якою так живо займаєть ся Дон Кіхот, що побачивши на сцені неависних Маврів дає себе

піврати почуттю і кидаєть ся з мечем на ляльки та торощить їх без милосердя (див. Рем, стор. 154—163).

Майже рівночасно, в другій половині XVI в. появляеть ся ляльковий театр у тім новім характері у Франції, де він дістає назву маріонеток від здрібнілого імени Marie, Marion (Маруса), яким тут називано женські ляльки. Новеліст Гійом Буше перший подає опис лялькової вистави під сею назвою в своїй збірці новель пз. *Sérees*, виданій 1584 року. Головні герої маріонеткової драми, яку бачив Буше, звали ся Tabary, Franc à Triple і Jehan des Vignes, — се були, як додає автор, жартуни найгрубійшого тону. Коло р. 1630 виступає в маріонетковій драмі нова типова фігура — Полішінель, очевидно відгук неаполітанського Пульчінелльо, але на скрізь офранцужений, тин Іасконця, брехуна, хвалька та хитрого пройдисьвіта. Протекторами тих вистав являють ся з разу князі та принци з королівської сім'ї, прим. князь Ліз, який 1650 р. держав театр маріонеток у своїм палацу в Медоні. В р. 1669 доступив маріонетковий театр під управою Фаншона Брюше тої чести, що міг запрезентувати свою гру в Сен-Жермені перед наступником престолоа та його двором і був заангажований до дальших подібних вистав при дворі з гонораром по 20 люідорів за один день (Rehm 106—108).

В Англії розвій маріонеток припадає аж на другу половину XVII в. Чосер і Шекспір знають ще лялькові вистави старого, середньовікового типу. Аж коли наслідком побіди пуританства 1642 р. в цілій Англії були замкнені всі театри, то члени театральних труп, полишені без заробітку, покористували ся тою обставиною, що лялькові вистави не були заборонені, і розбрели ся скрізь по краю зі своїми деревляними трупами, піддержуючи в широких масах народа замилуване до театральних вистав і до живого, свобідного слова. Від кінця XVII в. заняв у тій грі головне місце славетний Понч (Punch), очевидно свояк французького Полішінеля (Punchinell зам. Polichinell) та італійського Пульчінелльо, але знов на скрізь прикроений до національної англійської вдачі (див. Rehm op. cit. 167—172).

Так само в Німеччині розцвіт нового лялькового театру припадає аж на часи трицятилітньої війни і пізнійше. Головний тип тут Гансвуршт, що називаєть ся в північній Німеччині також Пікельгеріні, у Берліні Касперле, у Відні Вурштель. Маємо чимало слідів, що й до Німеччини зайшов сей театр із Італії. І так у Франкфурті над Майном ще 1657 р. ро-

били велике вражінє вистави італійських ляльок званих Фантоціні, а в Відні осїв 1667 р. якийсь Pietro Resoniero з трупю італійських ляльок і держав ся тут з успіхом повних 40 літ. Одно з головних місць недільних забав простого люду зоветь ся там і доси Wurstelprater (пор. Rehm op. cit. 186—188 і далі).

Отсе важнійші дані про початки і розвій лялькового театру в головних краях західної Європи. В пізнійші фази того розвою не входимо; зрештою де про що доведеть ся ще говорити далі.

II.

Поки перейдемо на славянський, чи краще сказати, на східно-європейський ґрунт, мусимо зупинити ся ще на хвилю і пошукати початків тої спеціальної форми лялькової гри, що відома у нас під назвою вертепа, в Польщі під назвою Szopka і являєть ся комбінацією на тлі лялькової гри двох ріжнородних елементів — властивої лялькової драми чи комедії і духовної драми про різдво Христове, прихід трьох царів та Ірода. Що се елементи зовсім ріжнородні, які виплили з ріжних жерел і віками розвивали ся окремо, поки не зійшли ся до купи, се можна було бачити вже з дотелерішнього нашого представлення розвою лялькової драми. Ми бачили, що від найдавніших своїх початків аж до свого розцвіту в XVII в. вона ніде й ніколи не мішала ся з церковною драмою, не мала церковного характеру, істнувала незалежно від церкви (в магетанськїм сьвітї) або переслідувана церквою (в середньовіковій Європі) і оброблювала сюжети наскрізь сьвітські. З другого боку історія розвою релігійної драми і релігійних обрядів у західній Європі показує нам зовсім самостійне зародженє та істнованє церковної драми про різдво Ісусово, про яку тут скажемо декілька слів.

Може не так загально як би слід було відома історія заведеня празника різдва Ісусового. Наші євангелія не подають дати вродженя Ісуса, а те, що подають євангелісти про рік його вродин, зовсім суперечне і не згоджуєть ся з покликаними в них датами сьвітської історії¹⁾. В перших віках християнської церкви не було зрештою звичаю обходити память тілесного вродженя сьвя-

¹⁾ Дяв. Е. Шірер, Політична історія Палестини. Львів 1906, ст. 193—218.

тих; при мучениках усе обходжено память їх смерти і се й називало ся natalitia, вродини, — для нового, небесного життя. Тільки в третім віці по Хр, під впливом доктрини іностиків, по якій Ісус родив ся звичайним чоловіком і лише наслідком хрещення зробив ся Богом, було заведене і усталене на день 6 січня свято Богоявлення або по грецьки Епіфанії. Се був спомин початку божеської діяльності Ісусової, яка кінчила ся празником Пасхи, спомином його смерти.

Четвертий вік розпочав ся завзятою теологічною боротьбою за дві природи Ісусові, що закінчила ся побідою римсько-Атаназіанської доктрини, по якій в Ісусі від самого початку були злучені природа божеська і людська. Супроти сеї доіми дата народження Ісусового набирала незвичайної ваги і ось римський папа Ліберій установає в р. 354 святковане різдва Ісусового на д. 25 грудня, себ то на астрономічний початок року, день народження нового сонця. З Риму се святковане розширяло ся досить помалу на схід і на захід. У Константинополі його обходжено у перше в р. 379, у Ніссі в Кападокії 382, в Антіохії 388. З разу се було свято найвисшої духовної єрархії; ще 506 р. собор у Агаті зачисляє свято різдва Ісусового до тих великих празників, які вільно святкувати лиш у містах та парафіяльних церквах. Так само не зараз признала се свято й держава. Ще 389 р. такого свята не знає закон цісаря Валентиніана про святотчні дні, в які не мають відбувати ся судові розправи; аж у поясненнях до уставу Аляріха з р. 506 поставлено судові ферії в дні різдва Ісусового і Богоявлення; виразно прийнято єю постанову до тексту закона аж у кодексі Юстиніана з р. 543, хоча вже від р. 400 в ті свята були заборонені (поганські) театральні вистави¹⁾.

Від самого початку ся установа вела за собою деякі негодни. Власне під кінець кожного року припадали деякі дуже популярні поганські празники, а власне Сатурналії 17—19 грудня і січневі календи (новий рік) д 1 січня; досить загальний був погляд серед маси христіян (на нього жалують ся многі тогочасні отці церкви), що новий празник установлено для заміщення старих, а поганські та єретицькі скептики просто закидали, що христіяни святкують д. 25 грудня не вродини

¹⁾ Див. про се С. Weizsäcker, Das apostolische Zeitalter der christlichen Kirche, Freiburg 1886, ст. 109 і д.; Н. Usener, Das Weihnachtsfest, ст. 5, 7, 262—274.

Ісуса, який на думку Климента Александрійського вродився 17 листопада, а по іншій традиції 28 марта, але на честь уродин сонця. „Ми святкуємо — писав св. Августин *Contra Faustum* — д. 25 грудня не для величання уродин сонця, а для величання того, хто сотворив сонце“. Та про те маса свіжо навернених християн звільна переносила на нове свято свої веселі поганські обряди з Сатурналій та Календ, головню гуртові обходи з хати до хати, маскаради, перевдягане людей за звірів, і сі звичаї та обходи разом із новим празником переходили з краю в край, до Італії, Германії і далі на північ. Вони скрізь вбирали, всисали в себе аналогічні поганські обряди та звичаї і се діяло ся тим лекше, що церков держала ся осторонь від народної маси, відгороджена від неї книжною латинською мовою та мурами монастирів.

Та під тиском історичних обставин відбуваєть ся замітна еволюція в лоні самої західної церкви. Чи то для потреб апостольства серед поганських народів, чи то в боротьбі зі світськими партіями та властями вона почуває потребу пригортати до себе маси народу і помалу, свідомо й несвідомо робить концесії привичкам, уподобаням, віруваням тих мас. Помалу ломать ся привілеї латини як одинокого язика дозволеного в церкві, помалу ассимілює та усьвячує церков багато такого, що ще недавно вважало ся символом поганства та поганю. Культурна історія середніх віків подає на се масу прикладів. Я наведу тут лише деякі з тих, що спеціально вязали ся з празником різдва Ісусового¹⁾.

Розвій почав ся тзв. жолобком (*jasełka*), який виставлявано в церкві на Різдво. Почав ся сей звичай у Римі в церкві *Santa Maria Maggiore*, заснованій Ліберієм; тут була спеціальна каплиця з яслами, що в IX віці служила вже взірцем для інших; у сі ясла кладено в день Різдва ляльку-Ісуса та ляльки Марії, Йосифа і т. и. Сей звичай розширив ся протягом середніх віків по Франції, де ті ясла звали ся *la crèche*, і по Німеччині, де їх звано *Krippe*. Докола тих ясел ставало духовенство і співало латинські пісні, де Ісуса часто називано лялькою: *o Jesule, pupule parvule*. Коли король Карло I коло р. 990 наказав у своїм краю всьому народови приймати участь

¹⁾ Користую ся при тім інтересою і багатою на факти працею д. Тілле (*Alexander Tille, Die Geschichte der deutschen Weihnacht. Leipzig 1893*), хоча й не поділяю всіх поглядів її автора.

у церковнім співі, показало ся потрібним зблизити той спів до зрозуміння простого люду, і повстають пісні на людських мовах, французькій та німецькій. Рівночасно оживлюєть ся й різдвяний обряд. Замість ляльок Йосифа й Марії виступають передягнені святики; замість пісень в одноступово появляють ся коротенькі розмови. В Зальцбурзі Марія озиваєть ся до Йосифа:

Joseph, lieber neve mîn,
Hilf mir wiegen daz kindelin.

А Йосиф відповідає:

Gerne, liebe muome mîn,
Hilf ich dir wiegen dîn kindelin

Жодобок замінив ся вже, як бачимо, на колиску, в якій лежить дитина. Марія і Йосиф співаючи колишуть її. Та коли вони співали по німецьки, співав і весь народ у церкві; коли вони колисали, народ брав ся за руки і танцюючи обходив довкола святої колиски, співаючи привичну колискову пісню, що починала ся диточою формулою: Sausa Ninne, (пор. наше: люляй нини!), до якої дороблено церковні вірші:

Sausa ninne,
Gottes minne,
nu sweig und ru!
Wen du wilt, so wellen wir
deinen willen tun.
Hochgelobter edler furst,
nu sweig und wein auch nicht,
tust du das, so wiss wir,
dass uns wol geschicht.

Та швидко й того не досить було народови; він захотів і сам колисати божу дитину; кождий присутний у церкві бажав хоч раз доторкнути ся колиски, хоч раз загойдати її. Сей звичай розповсюдив ся в XIV—XV віках особливо в південній Німеччині і був відомий також у Польщі. Від нього мабуть пішла навіть назва різдвяних свят Weihnachten, від слова weihen, wiegen — ніч колисаня. „Zu den Weihnachten so man daz Kindel wigt“ — зачинає свій опис Різдва один письменник XV в. Швидко й того було за мало, народ хотів і сам грати ролі в різдвяній драмі; до церкви сходили ся поперебрані за жінок, за царів, за пастухів, з козами, вівцями та иншою худобою; діти скакали довкола святої колиски і плескали в долоні; старші приносили

з собою пухирі насипані горохом, шуміли ними, а нарешті розбивали їх о надгробні плити біля церкви з гуком подібним до вистрілу; декуди підчас богослуження спускали з під церковного склепіння на шнурі хлопчика перебраного за ангела, з хрестом у руці, що уносячи ся над громадою мав співати пісню: „Vom Himmel hoch, da komm ich her“. А по богослуженю вся та весела публіка розсідала ся біля церкви, їла, пила і забавляла ся, при чім молодіж скакала, танцювала та робила всякі штуки.

Реформація XVI—XVII в. спричинила те, що всі ті звичайні признано незгідними з повагою церкви; з разу протестантська, а далі й католицька церков почали витискати їх із середини церкви, а далі і з церковної огорожі. „Жолобок“ з дитиною Ісусом робить ся, так сказати, приватною власністю, переносить ся до приватних домів, стає подвижним, переносним „Вефлєсмом“ (Betlejem, здрібніле betlejek). Се звичайно збудована з дерева і виклеєна різнобарвним папером скринька, коло метра в квадраті, а пів метра в гллуб; у її нутрі бачимо сільську шопу і сільський краєвид з деревами, лукою, з худобою, що пасеть ся на ній і з пастухами; в нутрі шопи ясла з дитиною Ісусом, обік них віл і осел, Марія і Йосиф, у горі, на шопі і в повітрі ангели. Школярі чи ремесники, що займали ся устроєнем такого Вифлєсма, обносять його з піснями, жартами та танцями від дому до дому, жадаючи за се невеличкої плати, „коляди“.

Майже рівночасно з „жолобком“ та звязаними з ним народніми забавами була витиснена з церкви, а далі і з церковної огорожі також церковна драма, спеціально та, що представляла головні події різдва Ісусового. Найстарші її сліди сягають IX віку. Вона так само як і „жолобок“ розвила ся з церковного обряду, з євангельських оповідань розширених пізнійшими коментаріями, і з разу держала ся в більших монастирях та обмежала ся на латинській мові. Місцем її повстаня була південна Франція, де в противенстві до Німеччини не Різдво, а власне празник трьох царів здобув собі найбільшу популярність. В Руані, Ліможі, Орлеані відправляно того дня тзв. *Officium trium regum*. Із трьох кутів церкви виходили три царі в богатих убранях, за ними йшли слуги з дарунками, а перед ними в горі уносила ся звізда. Перед вівтарем вони сходили ся разом, цілували ся і співали: „Ходім, шукаймо його і даймо йому дари, золото, миро і кадило“. По обході відслонюють ся вівтар із „жолобком“, королі надходять, дають дари і кланя-

ють ся дитині. Се була перша основа драмп, яка далі комплікуєть ся що раз новими мотивами: стріча з Іродом, різня дитий, утека Ісуса, смерть Ірода. Найстарша драма того рода, написана латинською мовою в Орлеані, походить із XII віку.

Із XIII віку маємо подібну, також латинську драму, списану в монастирі Бенедиктаєрн у південній Німеччині. Виступають тут насамперед пророки Ісаія, Даниїл і Сибіля і пророкують, що дїва породить спасителя сьвіта; за ними йде Аарон і показує свою розцвилу палицю; далі їде Валаам на ослі і заповідає, що „зйде звізда з Якова“. Виходить архієрей з купою Жидів і старають ся криком і кпинами заглушити Валаама; виступає сьв. Августин і диспутує з архієреем, але Жиди й його старають ся закричати. Вони відходять і тут же виступає ангел і заповідає Марії, що стане матірю; приходять Єлисавета і Йосиф, Марія лягає на ліжку і родить сина, звізда являєть ся і хор ангелів співає: „Сьогодні Христос народив ся!“ З боку надходять три царі, здибають Іродового післанця і питають його, де тут уродив ся новий цар? Післанець повідомляє про се Ірода, сей переляканий відпускає царів з просьбою, щоб дали йому знати, коли і де знайдуть новонародженого царя, а сам посилає по архієрея. З другого боку видно пастухів на полі; ангел заповідає їм велику радість, чорт горить, що се брехня, та пастухи йдуть до шопи, щоб переконатися, знаходять дитя, кланяють ся йому, стрічають трьох царів, які за ними входять на поклін. Вийшовши з шопи царі лягають спати, в сні являєть ся їм ангел і остерігає їх перед Іродом. Тимчасом Ірод довідуєть ся від архієрея, що Христос має народити ся в Вифлєсмї, ведить воюкам вирізати там дитий. Чути плач материй, Ірод паде роз'їдений хробаками, чорти з радісними окриками забирають його тіло. Ангел у сні велить Йосифови тікати до Єгипту. Виступає єгипетський король зі своїм двором. Являють ся Йосиф і Марія з Ісусом і тут же падуть єгипетські ідоли. Жерці силкують ся піддержувати їх, але мудрці поучають короля, що єврейський Бог сильнійший від усіх иньших. Король признає його своїм богом, ідоли падають, драма кінчить ся хоральним співом.

При всій неодоладности своєї композиції має ся драма в собі вже всі елементи, що могли здобути їй популярність, і справді з часом, коли латинську мову замінили національні, діждали ся буйного розвою. Подорож царів зі звіздою, жите пастухів у степу і їх відносини до новонародженого Бога, цар

Грод і його двір, Жида, їх віра в прихід Мессії та разом нехить до Христа, і нарешті роля чорта в визначних моментах сеї драми, отсе були головні елементи, які з часом розвивалися щораз пишнійше і по часті відділювалися від основної драми та творили окремі цілоти, то знов приставали до неї в зміненій формі. Самі сцени коло ясел займають уже в тій старій латинській драмі дуже підрядне місце, а з часом бліднуть щораз більше, сходять на декорацію або й відпадають зовсім. Комічний і сатиричний елемент бере перевагу, і коли 1210 р. папа Іннокентій заборонив усякі театральні вистави в нутрі церкви і разом заборонив духовним брати участь у всяких таких виставах, то різдвяна драма була вже на найліпшій дорозі до того, щоб набрати наскрізь світського характеру. Правда, не минуло тринадцять літ від того наказу, коли культ „жолобка“ знаходить собі новий захист у церкві за ініціативою св. Франціска з Ассізі, відомого містика і основателя впливового закону Францісканів. Перший його біограф, Тома з Челяно, оповідає, що три роки перед своєю смертю, отже 1233 р. св. Франціск забажав незвичайно празнично святкувати різдво Христове. В тій цілі велів майстрови Джованні, що жив недалеко його монастиря Іречіо, приготувати жолобок і привести на ніч вола й осла. Вечером зібралися монахи, найшло багато народу зі свічками до ліса, що окружав монастир, і тут уставлено жолобок наповнений сїном, приведено вола і осла і св. Франціск у одязі левіта відспівав євангеліє а потім виголосив огнисту проповідь. Підчас неї один із присутних — по свідоцтву другого Франціскового біографа, Бонавентури, той сам майстер Джованні — мав візію: бачив, що в жолобку лежить дитина, а св. Франціск наближається до неї і будить її зі сну¹⁾. Під впливом сеї хвилі культ жолобка з волом і ослом і дитиною приймається в францісканських монастирях, а особливо в їх жіночій парості, в законі Клярисок, із яким разом розходився по ріжних краях. І так прим. доказано, що вже в XIV в. той культ „яселок“ був відомий у Польщі і що тамошні Кляриски одержували ті яселка і фігурки до них, незвичайно майстерної роботи, з Італії²⁾. В часі різдвяних свят ті яселка виставлювано в костелі, вразу мабуть у хорі для самих мона-

¹⁾ Див. про се Acta Sanctorum Octobris t. IV, стор. 706, 770.

²⁾ Julian Pągaczewski, Jasełka Krakowskie. W Krakowie 1902, стор. 6 і далі.

хів і монахинь, а пізнійше для маси народу. Фігурки були не-двигні; гри при тім не було ніякої, тільки з початком кожного дня вставляно крім головних, центральних ляльок инші, отже першого дня до яселок ішли пастухи, другого три царі, третього Іродові вояки і т. и.

Гра в яселках була виключена; що найбільше, простому народови по богослуженю поясняв церковний слуга значіне фігурок, і сей звичай заховав ся в південній Німеччині декуди ще й доси¹⁾. Та генетичного звязку з переносним вертепом він не мав ніякого, бо вертеп повстав без сумніву з комбінації релігійної різдвяної драми, витисненої з церковної огорожі на міську площу, і зовсім сьвітської лялькової гри. Як виглядала та релігійна драма вже в початку XV в., на се годі здумати собі характернійшої ілюстрації понад ту, що 1416 р. в часі базилейського собору англійські репрезентанти собору гостять духовних отців бенкетом, на яким їх блазні та слуги забавляють зібраних прелатів — різдвяною драмою переведеною вже зовсім на сьвітський стиль. І так Йосиф трактуєть ся тут, як комічний старий муж молоді жінки, пастухи жартують собі з нього і поштуркують його; Марія кличе молодих няньок, аби колисали дитину, але ті волять танцювати з парубками і т. и.

Отсе були ті складові елементи, з яких у XVI в. витворило ся те, що ми привикли називати вертепом, а Поляки шопкою. Рухома, переносна скриня декорована як Вифлеєм з яслами і дитною Ісусом, з Йосифом і Марією, водам і ослем і пастухами; прихід трьох царів, сцени з Іродом, з Жидами, вояками, чортом і смертю, а по за тим типова лялькова комедія з побутовими сценами, з масними словами та пісеньками, з виставою різних національних костюмів і танців. З разу дуалізм тих складових елементів проявляєть ся тим способом, що тільки часть драми, власне та, що основана на євангельських переказах, відграєть ся при помочи ляльок, або навіть і вона не вся, бо трьох царів, пастухів, Жидів грають живі люди; та швидко для упрощеня діла всі ролі переходять на ляльки, і дуалізм між деревляними і живими акторами переносить ся в нутро самого вертепа: поветає вертеп дво-поверховий, де в горішнім

¹⁾ Vernalecken, Mythen und Bräuche des Volkes in Oesterreich, Wien 1859, стр. 289; Pailler, Weihnachtslieder und Krippenspiele aus Oberösterreich und Tyrol. Innsbruck 1881; пор. Н. О. Морозовъ, Исторія русскаго театра до половины XVIII столѣтія. С. Петербургъ 1889, стор. 73.

поверсі стоїть Вифлеєм і ясла, а в долішнім місто, палата Ірода, площа, на якій ляльки відграють сцени чисто світського змісту (див. Tille, op. cit. 73). По всякій правдоподібності вертеп тої форми повстав і розвинув ся в південній Німеччині; у Франції та інших західних краях він, скільки знаємо, не відомий. У Франції заховали ся ще доси сліди „жолобка“ (la grêche), але без обходів, натомість у альпейсько-німецьких краях живе найбільше останків різдвяних ігор. Відси вони попереходили далі на схід, до німецьких кольоній Угорщини та Семигороду, до Чехії та Морави. Скрізь тут маємо гри, що представляють сцену при яслах (Krippenspiel), сцени з пастухами (Hirtenspiel), сцени з Іродом (Herodesspiel) і сцени з трьома королями (Dreikönigsspiel)¹). Того, що відповідало би в повні польській шопці та нашому вертепови, серед теперішніх Німців, здасть ся, нема вже ніде, — побутова комедія з її масними дотепами та острою сатирою або не вязала ся там ніколи так щільно з вертепом, як у нас, або улягла духовній та світській цензурі і щезла полишивши хиба невеличкі відгуки по собі.

[Далі буде].

¹) Найповнішу збірку тих штук, записаних із уст німецького люду див. у книзі August Hartmann, Volksschauspiele, in Bayern und Oesterreich-Ungarn gesammelt. Leipzig 1880.

РИТМІКА

УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ.

Написав
ФІЛЯРЕТ КОЛЕССА.

II.

Розвій ритмічності в українській народній поезії.

(Значінє первісного хороводу в розвою ритмічності. — Імпровізоване пісенного тексту і сталі приспівки хору. — Перехід від пісенного речітатива до сталих ритмічних форм. — Колективний характер первісної хоральної поезії. — Зріст індивідуальної творчости. — Поділ народних пісень на мужеські і жіночі. — Участь жіноцтва в складаню і співаню народних пісень. — Перехід від несвідомої творчости до штуки в розвою народної поезії. — Ассимиляція пісень, що стають ся народними. — Народні співаки як представителі музичної і поетичної штуки: Боян, билінні гусельники, співаки релігійних пісень, веселі скоморохи, кобзарі-бандуристи, лірники. — Речітативна форма похоронних заводів і дум. — Витворене сталих каденцій в пісенній мелодії. — Тенденція до годження граматичного наголосу з мелодичним в окінченях сінтактичних цілостей. — Перехідні форми в колядках. — Стремліне до вирівняня стихів; складочислене. — Внутрішня кристалізація стиха; сталі цезури. — Рефрени — приспівки. — Повтореня. — Двоколінний і триколінний стих; музикально-сінтактична стопа. — Строфа. — Паралелізм. — Аллітерація. — Ассонанції. — Рим. — Гетвоване строфових форм побіч речітатива. — Правильність пісенної будови і її псоване. — Зближене колядок з фінськими рунами).

Почуте ритму є вроджене чоловікови: воно-ж корінить ся в фізіологічних функціях живого організму, як віддих і пульсоване живчика. Несвідоме приноровлене ритму проявляє ся в рухах не лиш людей але й звірят (при ходженю біганю й літа-

ню)¹⁾. Особливо важне значінє має ритм, як реґулюючий елемент в праці чоловіка, (що можна зауважити при рубаню, молоченю, кованю і пр.). Ритмічне виконуванє рухів не лишень облегчує працю, але доведене до свідомости стає також жерелом естетичного вдоволеня. Коли-ж люди почали визначуванє ритму при праці скріплювати голосом або й інструментом, наслідуючи ритмічні звуки, які вчувають ся при праці, дали тим способом почин до витвореня співу і музики, що зводить ся первісно до визначуваня ритму і з'являєсь реґулятором руху не лиш одиниці, але й більшого гурту людей (особливо при військових оборотах)²⁾. Однакож на сьому низькому степені музикальності не могла еще розвинути ся мелодия; дикарі і доси цїнять в музиці виключно лишень ритм, а не мають розвиненого почутя для розріжнюваня високости тонів.

У диких племен (як Неґри, Маляйці) всяка фізична праця відбуває ся в супроводі співу; головну істоту такого примітивного співу становить ритм; мелодия є другорядною річю, як і текст, що складає ся із зіставленя відірваних слів або окликів, повторюваних дуже монотонно в безконечність³⁾. Племена що стоять на низьких щєблях культурного розвитку взагалі незнають співу без ритмічних рухів тіла: вони-ж і не знають строгої ріжнїці між працею а забавою.

Присущий людській натурі нахил до ритмічного виконуваня рухів тіла знаходить найповнїйший вираз в танку, який у племен

¹⁾ Такі прояви ритмічності, як хлюпотанє хвилі морської об беріг, рівномірне спаданє кралель води із високости, колиханє вітром галузій дерева, віброванє струни, доказують, що ритм онановує також механічний рух в природі.

²⁾ Dr. K. Bücher, Arbeit und Rhythmus. 2-te Aufl. Leipzig 1899, с. 196, 358, 33, 306, 323. Бюхер доказує, що й музичні інструменти витворили ся із знарядів, уживаних при праці; бубнові і взагалі більш ритмічні чим тонічні інструменти з'являють ся найскорше, і доси суть у дикарів найбільш розповсюджені (op. cit. с. 324). Австралійці вдоволяють ся примітивним визначуванєм такту, бючи по землі палицею; инші дикарі палицею заступають тамтамом, що повинть таку саму службу, лишень з більшим успіхом. Описля до тамтама додано дуті інструменти, відтак струнові; одні й другі видосконалювали ся щораз більше так, що можна було на них акомпаніювати до співу, а гра на інструменті могла заступити голос і виповняти мелодию. Шарль Летурно, Литературное развитие различных племен и народовъ, С. Петербург 1895, с. 360 (переклад з французь.).

³⁾ Такий буває спів взагалі у малорозвинених рас, як Огнеземельці, Австралійці. Летурно op. cit. с. 358. Bücher op. cit. с. 43—44.

з низькою культурою з'являється наслідуюванем рухів, уживаних при праці (як мисливество, риболовство, війна, жниво). Такого характеру набирає танок особливо при урочистих празниках на честь богів через символічне повторюване буденної праці із супроводом співу.

Таким способом пісні витворені первісно при праці перенесено опісля на поле релігійного культу¹⁾.

Перейшовши раз у вищу сферу житеву хорівід, що лучить в одну цілість ритмічні рухи, спів, поезию і музику — усе те в найбільш примітивній формі — починає дальше розвивати ся в напрямі штуки, переходячи від наслідуюваня буденної праці до зображуваня людського житя. Та до того не вистарчає уже мімічний танок хору: тому-ж з посеред хору виступає зачинальник (Vorsänger) в ролі актора. Таким способом повстає аттицький драмат, що відділивши ся від діонізієвських ігр розвиває ся відтак зовсім самостійно²⁾.

В примітивному хоріводі, як уже вище згадано, ходить голвно о визначуване музикального ритму, у згоді з танковими рухами тіла. Отже текст такого співу відділений від танка й музики не виражає ясно сформулованих думок: се-ж відірвані слова й оклики, вигукуваня й приспівки³⁾.

Дальший крок в розвою хоріводу зазначається вєуванем поодіноких речень меже згадані приспівки. Однакож згоджуване мало виробленої мови з музикальним ритмом поступало дуже пиняво: треба було викидати й додавати склади, вкорочувати й продовжувати слова, як се й доси буває у малорозвинених племен⁴⁾. Та в міру того, як слова хоріводу починають формувати ся в зрозумілі реченя, вибиває ся на верх індивідуальна творчість: властивий текст пісні імпровізує зачинальник (чи зачинальниця), а хор ограничується лишень до повторюваня его слів та стереотипових окликів і приспівок — рефренів, що становлять тревалу й непорушну часть пісні. Огеї приспівки — рефрени прийняли найскорше стаду, незмінну форму, якої неміг еще виробити собі у первісному хоріводі сам текст пісенний, як імпровізація при кожній нагоді відмінна⁵⁾.

¹⁾ Bücher op. cit. с. 253, 315—16. Тим можна би пояснити велике багатство хліборобських мотивів в українських обрядових піснях.

²⁾ Ibid. с. 320. ³⁾ Порівн. пісні дикарів у Бюхера op. cit. с. 213.

⁴⁾ Ibid. с. 303. ⁵⁾ В первісній фазі розвою народної поезії співане буває зовсім рівнозначне з імпровізованем; так і доси буває у диких племен. Ibid. с. 342.

Витворене сталих форм і текстів пісенних могло довершити ся лише при визначній участі індивідуальної творчості і то доперва по відлученю поезії від хорového танка, коли головну вагу звернено на слова, абстрагуючи від одноманітного визначування ритму¹). Коли поетичне слово еманципуєть ся від танкових рухів почало самостійно розвивати ся, не розлучалось воно довгі віки із співом та з інструментальним супроводом. Однакж словесний елемент, висунений на перший плян, не так легко піддає ся ритмови, як інструментальна музика або танок. Оттим то за найдавнішу форму властивої поезії приймаємо рецитацію, в якій нема правильного визначування ритму, як се буває і в сучасних народних імпровізаціях, н. пр. в українських заводах похоронних. Стала форма пісенна почала витворювати ся насамперед в мєльодії, так як пісенні тексти завсїгди імпровізовані в початкових фазах розвою народної поезії не мали ще самостійної екзистенції. Треба було довгого часу, заки витворили ся більше постійні тексти пісенні та заки слова народної пісні увійшли в сталі ритмічні рамці; коли-ж се наступило, хор не обмежуєть ся на рефрени і повторєня, але починає вивоняти усю пісню, затрачуючи первісний двоїстий склад, якого виразні слїди бачимо в українських обрядових піснях, особливо в колядках і щедрівках.

Стала форма пісенна — се дуже значний крок від несвідомої творчості в напрямі штуки, се результат довговікового розвою народної поезії.

Для давнішої фази народної творчості треба прийняти співане пісень при супроводі музичних інструментів, як на се вказує розвій грецької мелічної поезії. Характеристична річ, що героїчна поезія з'являєть ся на історичному овиді завсїгди з інструментальним супроводом.

Поезія піднявши ся на висоту штуки уже в глибокій старині відділила ся від музики: обі штуки пішли дорогою самостійного розвою; але в народних піснях поетичне слово і доси остає в нерозривній звязи із співом — мєльодією; так єсть і в українських людських піснях. Ба, українські кобзарі й лїрники і доси задержали інструментальний супровід при співі. Що більше: в українських весняних іграх а по часті і в весільних обрядових, що ведуть свій початок із глибокої старини, поезія й спів лучать ся

¹) Мабуть аж тоді із властивостей співаної мови (як хроматичний наголос, квантитаивність самозвуків) почала витворювати ся й мєльодія в нинішнім розуміню, почали вироблюватись сталі лади.

також із хоральними танками, а обрядова пісня сплітає ся з драматичним діяльом. Се рід опери — балету або сценічної поезії, що так як старогрецька драма розвинула ся із первісного хорového танка, вбираючи в себе обрядові пісні із виробленою формою. Первісний хоровід, містячи в зародку усі шгуки, що їх душею з'являєсь ритм, дав почин до витвореня коротких приспівок — рефренів, що опісля мали вплив на вироблене сталої форми стиха. Однакож народна версифікація з великим багатством пісенних форм могла розвинути ся лишень по відлученю поезії від танка, і то виходячи від імпровізації до щораз то більше усталеного тексту, від неправильного стиха до щораз то докладнішого визначуваня менчих і більших одиниць ритмічних; на се вказує розвій не лиш української але й латинської і німецької ритміки¹⁾.

У сьому впевняє нас ще й ся обставина, що істоту сьогочасної ритміки українських народних пісень не становить одноманітне визначуване ритмічних іктів, що єсть головною основою первісного хороводу, але симетричний уклад частий у більші і менчі цілости.

Та хоч в нинішних народних піснях слова виступають в нерозривній звязи з мелодією, то мелодія становить лиш форму; вона єсть лишень для слів і лишень при словах: у тексті, а не в мелодії лежить ціль і зміст пісні, причім строге визначуване ритму сходить на задній плян.

Розвій устної народної поезії іде від первісної колективної творчости до індивідуальної; від весьвідомих рефлексів думки і чувства до шгуки, що сьвідомо добирає відповідні средства і способи для своєї ціли. Отже заки почнемо обговорювати розвій ритмічности в українській народній поезії, треба нам пояснити значіне колективної творчости.

Кожда література є тісно звязана з політичним і соціяльним устроєм суспільности. Першою соціяльною єдністю уважаємо по дослідям Летурно²⁾ не родову сімю, а доволі многочисленну, споріднену по крові общину, громаду, невелику етнічну групу, в котрій індивідуальні інтереси є строго підчинені загальним. Очевидно, що в подібних соціяльних союзах нема місця для індивідуальної літератури в тіснійшій значіню; лишень ті чувства

¹⁾ Також осьмискладовий вірш фінської руни розвинув ся із неправильної форми (щось в роді поетичної прози, переплітаючої римами).

²⁾ Літературное развитие различныхъ племенъ и народовъ. Петербургъ, 1895, ст. 19.

признають ся гідними уваги, котрі ворухать усю групу, н. пр. чувство пімсти за кривду громади, війна, мисливість, що так або инакше зачіпають інтереси усіх і кожного; сюди відносять ся також мітичні вірування, признані за неоспориму правду. Первісна естетика проявляє особливий нахил до мімічних танків із співамн, при чім всі учасники виступають одночасно в ролі акторів і видців. Отже первісна поезія є хоральна і соціальна¹⁾. В періоді комунальної общини література завсїгди еще дуже убога, являєсь точним вираженем того, що можна назвати „колективною душею“.

Фаза первісної комунальної общини повинна була тягнути ся дуже довгі віки, і тому сліди єї подібають ся в індивідуалізованих суспільностях, котрі ще й доси не можуть висвободити ся від уподобань і традицій, переказаних довговіковою минувиною. Коли-ж врешті наступила дифференціяція в нїдрі первісної суспільности, відповідно до розвою соціальної нерівности, коли власність почала набирати щораз то більше особистого характеру і спричинила поступенно зростаюче ограничене полових відносин, — се визвало таку реакцію похоти, такі напружені чувства, що вони підчинили собі усе духове житє. В результаті з'являєсь розцвіт нового ліризму, що згодом перегодом заступив хоральний ліризм перших віків. На тім степені зродилась сентиментальна любовна поезія, котра достигнула опісля широкого розвою. Дуже віроятний є здогад, що самі жінчини приймали особливу участь в витвореню того еротичного роду ліризму²⁾.

Хто займав ся збиранем народних пісень, зауважив певно, що й доси заховав ся в українській народній словесности поділ пісень на мужеські і жіночі. Звісна річ, що весільні ладканя, заводи похоронні, веснянки і обжинкові пісні співають виключно

¹⁾ Ibid. ст. 19, 362. Такий первісний стан літературної естетики подібаємо у більшости туземців Індії, як н. пр. Наґаси; у них танок, спів, музика і міміка ще не відділили ся від себе, а зводять ся до спектаклів, що інтересують всю невелику общину загалом, або приноровлені суть до зближення обох полів. Ibid. с. 216. Щось подібного нагадують слова Найдавиїшої літосиї відносно до Радимичів, Вятичів і Сіверян: „брати же не бываху вь нихъ, но игрища межю селы. Схожаху ся на игрища, на плясанья и на вся бѣсовская ибьни“. Летурино зазначає, що й доси заховали ся в Росії хоральні і мімічні пісні общин: єї пісні завсїгди анонімні являють ся колективними, збірними творами. Ibid. с. 307.

²⁾ Мужеський ліризм в меншій степені відмежував собі область любовних почувань; він заняв ся більше різнородними сюжетами, що мали загальніший інтерес і вязали ся з мітичними й історичними переказами. Ibid. с. 360—1.

лишень жінки або дівчата; вони-ж головню культивують любовну лірику і пісні про жіночу неволю¹⁾.

Мужчини переважно, а в декотрих сторонах виключно співають колядки, рекрутські й історичні пісні, хоч не цурають ся також пісень любовних, побутових і балад; (не тикаємо тут історичних дум і ліричних пісень, яких ніколи не співають жінки, бо сі пісні становлять репертоар не цілого загалу, а спеціальних співаків народних: кобзарів і лірників, про яких буде мова пізнійше). Такий поділ пісень на мужеські і жіночі (чильдинські) доволі строго заховують Гуцули. Взагалі годить ся зауважити, що сільске жіноцтво має без порівняня більший засіб пісень і більше співає, як мужчини. Єсть то річ доказана, що жіноцтво припмало дуже визначну участь в витворюваню народної поезії у всіх народів: старинних (Жиди, Греки, Римляни) і новійших (Словяни, Литовці, Німці), висококультурних і диких. „Не на стрімких височинах суспільних витрпснуло жерело поезії, лишень із глибини чистої і сильної душі народної. Жінки пильнували його, і як культурне людство завдячує їх праці богато з того, що має найліпшого, так також їх думанє і творене увійшло в духову скарбницю, що переходить із покоління на поколіне“²⁾. Та не всі мужчини, жінки і дівчата є однаково здібні до співаня пісень навіть в обслугу спеціально жіночого чи мужеського репертоару. Записувачеви народних пісень вказують завсїгди на визначнійших співаків і співачок, що уміють найбільше і найкраще співати³⁾. Се видимий знак, що укр. народна поезия з величезним боґацтвом пісень дуже різнородних по змістови і формі стала штукою, яку не всякий потрафить опанувати; та про се найкраще свідчить поява народних співаків, про яких знаходимо історичні свідочтва уже з XI ст.

Початкову фазу народної поезії репрезентує фінська руна: вона ще всім доступна, не перейшла в виключне посіданє якоїсь класи людий, артистів. Пісні, з котрих зложено Калевалу, є народні

¹⁾ Пояснені в розвідці Ів. Франка: Жіноча неволя въ рускихъ пѣсняхъ народныхъ. Львів, 1883.

²⁾ Бюхер op. cit. 355. У камчатських племен головню жінки складають пісні, таксамо у Ботокудів; Індійці, Хінці, Араби, мають богато жіночьких пісень, які творять і співають виключно лишень жінки. Заводи похоронні майже у всіх народів землі співають самі жінки. Те саме можна сказати в значній частині також про весільні пісні. Ibid. с. 342, 345, 348.

³⁾ Суть по наших селах жінки, яких усюди просять за свахи, бо вони найліпше уміють ладкати, найкраще знають весільні звичаї.

в повнім розуміню того словз, бо їх поезія в своїм твореню має наскрізь колективний характер, у ній не виступає ніяка поетична індивідуальність, а до того не слідно ніякого книжного впливу¹⁾. Фінський співак (Laulaja) повторяє і відразу творить. Множество пісень, котрі він в собі носить, уважає за спільне добро всіх і за свою власність. Вони становлять його знане, його взір, його матеріял і відразу його наряди при власнім твореню. Один співак ніколи не повторить пісні буквально таким самим способом два рази: лучить нині в одній пісні те, що вчора розлучував і навпаки. „Так з'являється цілість усіх до тепер зібраних пісень враз із нечисленими варіантами як якась рухома маса стихір, поетичних думок, поетично-фантастичних творів, що знаходять ся в стані безнастанної зміни, безнастанного перетворювання (Weiter- und Neubildung). І саме такою єсть природа властивої людОВОЇ поезії, заки вона стане ся індивідуальною і штучною; а людОВОЮ поезією в найтіснішій і найліпшій того слова значіню є традиційна поезія Фіннів“²⁾.

Так отже народна поезія з'являється первісно як витвір природи, як несвідомий рефлекс чувства, як вираз колективної душі в старинному хороводі; спершу розвиває ся народна поезія сама себе несвідомо, поволи витворює для себе означену форму і дозріває врешті до штуки, що свідомо добирає собі способів вираження. Щоби-ж народна поезія стала ся штукою, до того не треба ані літератури, ані книжок, ані доктринерської школи, як справедливо замічає Компаратті: „штука повстає незалежно від усього того, її природний хід емпіричний а не теоретичний; вона є сама своєю власною учителькою, її школа — власний досвід“³⁾.

Але в міру того, як підносять ся рівень народної поезії, розвивають ся і досконалять різні її роди, образують ся більше зложені форми поетичного складу і вислову, з'являють ся вироблені, обемисті твори, — народна поезія стає штукою не всім доступною: вона переходить здібність загалу, а вимагає покликани, талану, приготування і відомостий, які не всякий має; так затісняє ся що раз то більше круг народних співаків, вибиває ся індивідуальний талан у творах, що мають вже не колективний, але особистий характер⁴⁾.

¹⁾ Domenico Comparetti, Der Kalewala, oder die traditionelle Poesie der Finnen. Historisch-kritische Studie über den Ursprung der grossen nationalen Epopöen. Halle 1892, ст. 301—2.

²⁾ Ibid. с. 2. ³⁾ Ibid. с. 302.

⁴⁾ Comparetti op. cit. 302. Латурно op. cit. 362.

Пісня утворена народним співаком чи взагалі якоюнебудь талановитою одиницею увійшовши в народне уживане стає безіменною і ассимілює ся цілим своїм складом до стилю народної поезії, поки не затратить виразних слідів індивідуальної творчості, та поки не перейме у всіх суставах житєвих соків народної поезії. Оттаким способом колективна творчість накладає свою печать на індивідуальний поетичний твір¹⁾. Буває й так, що поема книжного походження зложена в народнім дусі стає народною, перейшовши згаданий процес ассиміляції²⁾. Не инакше мандрівні й чужоземні мотиви входили в склад укр. людвої поезії; часами пісня перейнята, а ще не вповні з'асимільована заховує в язичі сліди чужого походження (як звісна пісня про Жельмана, пісня „Ой бре море бре, син шинкарко ще“). Усяка народна пісня якогонебудь походження удержуючи ся в народній пам'яті без помочи письма, а лишень силою устної традиції, мусить переходити більші або менчі зміни відповідно до того, хто де й коли її співає; сї зміни виходять або на користь або на шкоду первісного тексту³⁾.

Щоби пісня приняла ся в народі, вона мусить набрати народного характеру не лиш у змісті і вислові, але передовсім у формі, т. є. в своїй ритмічній будові. Укр. народна поезія в протязі свого довговікового розвою витворила цілу систему ритмічну, велике багатство і різнородність вироблених форм, що й надають українським народним пісням признаки штуки.

До колективної поезії в ширшій розуміню сего слова можемо затим причислити всякі безіменні, навіть індивідуальні твори, коли

¹⁾ Се можна помічати особливо на новотворах пісенних, і на піснях, що знаходять ся так сказати-б *in statu nascendi*. (Порівн. пісню про шандаря — Франко, Жіноча неволя, с. 44).

²⁾ Н. пр. пісня про Перебийноса: Геї не здивуйте, добрі люде, що на Україні повстало“. (Житецький: Мысли о народ. малорусс. думачь, с. 127) і звісна пісня про знесенє панщини 1848 р. Нам довело ся з народних уст записати в селі Ходовичах стрийського повіта звісну думку Федьковича „Геї по горі по високій тройзілї розстелив ся“, що подекуди перейшла в народ і з'асимільовала ся до народ. пісень.

³⁾ Зауважено, що галицькі варіянти взагалі повніші і консервативніші: се можна сказати особливо про обрядові пісні, н. пр. колядки. Розвідки М. Драгоманова. Збірник фільол. секції Наук. Т. ім. Шевченка. II. с. 49: „чим західніший варіант по місцю свого занисаня, тим інтересніший в історичному й археологічному згляді. Через те особливо інтересні варіянти з прикарпатської Руси“. с. 115. „Ледви чи денебудь зберігло ся стілько найдавніших рисів руської народности, як у сих буцім то „сполячених“ країнах“. Таку-ж консервативність галицьких варіантів що до пісенної форми зазначимо на своїому місці.

на їх вироблене у змісті і формі вплинула або й впливає збірна творчість народної маси; такими є особливо твори з неусталеними пісенними текстами, що лишають широке поле до імпровізації, н. пр. фінські народні пісні, які кождий співак може співати по своєму, задержуючи лишень головну основу пісні і поетичний стиль та пісенну форму руни.

Можна догадувати ся, що й пісні з усталеними текстами перейшли фазу колективної творчости, заки застигли в неподвижні форми¹⁾.

На вироблене пісенної форми як і поетичного стилю укр. нар. поезії зложила ся духова праця цілих поколінь, в якій видну участь принимали професіональні співаки й музики народні²⁾.

¹⁾ Також твори, що суть виразом збірних почувань („колективної думи“) общини, що займають інтереси усеї громади можемо в сьому розуміню наввати колективними в противенстві до індивідуальної лірики.

²⁾ Наведемо отсе за Фамінцином (Скоморохи на Русц, Петербург, 1889) що важнійші історичні свідощтва про співаків у давній Русц та уживане музичних інструментів. Свідощтва ті починають ся уже з XI ст. І так читемо в Найдавнійшій літописи під р. 1015: „лють бо граду тому и земли той, въ немъ же князь юнъ, любяй вино пити съ гуслими“. На другому місці пише літописець: „во сими дьяволъ лєститъ и другими нравы, всячьскими лєстьми, пребавля ны отъ Бога, трубами и скомрахи, гуслими и русалья“. [Поли. собр. русс. лѣтоп. I. 6, 73]. В житію св. Теодозія знаходимо звістку, що коли ігумен прийшов раз до князя Святослава Ярославича, увидів у палаті при князю „многихъ играющихъ предъ нимъ: овыхъ гуслиныхъ гласы испускающихъ, ниныхъ органьныхъ писка гласящихъ, ниныхъ мусикійскія, и тако всѣхъ веселящихъся, яко же обычай есть предъ княземъ“. Блаженний поник головою, і сказав до князя: „Такъ ли будетъ на томъ свѣтъ?“ (Сечерс. Патер. 1806, с. 55). Подібні звичай водили ся на дворі сербського царя Стефана (1195—1228), про що свідчать отсі слова з Житія св. Сави: егда же бо и на трапезѣ прѣдъсѣдѣше, тумбани и гуслими, яко обычай самодержыцемъ, благородныхъ веселяще).

На старинній фресці Кієво-Софійського собора, яку відносять до 1073 р., з'ображено грачів на флеті, на довгих трубах, на струнових інструментах (один подібний до арфи, другий до гітари) і на тарілках. Кирило Турівський дорікає тим, „иже басни бають и въ гусли гудуть“. Він згадує теж о „пласаниц“ нелиш на нирах і весілях, але й на публичних ігрищах і вулицях. (Пам. русс. словесн. XII в. 94). В „толкованіи къ апостолу Павлу“ (XII в.) читаємо: егда играютъ русалія или скомороси ли пьяницѣ кличуть, или како сборище идольскихъ игрѣ, ты же тѣ часѣ пребуди дома (Miklosich, Die Rusalien 1864, с. 5). Христоробець наказує: Не подобаетъ крестьяномъ игрѣ бѣсовскихъ играти, еже есть плясать, гуденъе, пѣсни мирскія и жертвы идольскія (Тихомировъ, Лѣт. русс. лит. IV, III. 90).

Представителями сьвітської музики на Русі від найдавніших часів протягом кількох століть були скоморохи. По думці Фамінцина період історії сьвітської музики на Русі від XI. до середини XVII в. можна назвати добою скоморохів. Уже в XI ст. штука скоморохів була дуже розширена і глибоко вкорінена на Русі. Між давніми співаками музикантами треба розрізнити два типи: одні співають поважні, героїчні або історичні пісні — биліни, і шукають собі знатних слухачів в дружинній сфері, другі забавляють товпу веселими піснями танками і шутками по улицах, пирах і весілях, беруть участь в публичних зборищах та іграх, і людських забавах¹⁾. Тип поважного співця — поета виразно обрисований в Слові о полку Ігоря: се віщій Боян, званий внуком Велеса, соловієм давньої години, що притраваючи на многоструннім інструменті співає славу старому Ярославови, хороброму Мстиславови, красному Романови, Всеславови полоцькому²⁾. До сеї поважної постаті близько підходить співак гусельник, так як его з'ображують великоруські биліни³⁾. Оповідаючи про далекі сторони і давні часи, виводячи чудні повісти про „старыя времена и про нынѣшни и про все времена доселюшни“, билінний співак рисує фантастичні казкові картини, звелічує подорожі й подвиги казкових героїв, що поборюють різні чудовища; се мабуть ті високі „замышленія“ Бояна, котрим протиставить автор слова „бы-

1) Фамінцин *op. cit.* с. 27. Ріжниця між тими обома типами була така, як між трубадурами, знатними придворними співаками-поетами, а жонглерами, котрих репертоар приймав більш вульгарний характер, затрачуючи величність стилю придворної ігри. *Ibid.* с. 64.

2) В Задонщині Боян зове ся просто київським співаком. З пізніших часів маємо ще згадку про співака Митусу, в Галицько-Волинській літописі під р. 1240: Слоутого п'вця Митусу, древле за гордость не восхотѣвша служити князю Данилу, раздраного акы связаного приведоша.

3) Народна традиція не робить строгої ріжниці меже висше означеними двома типами народних співаків: і сей і той зове ся в билінах скоморох, гудець, веселий молодець. Фамінц, *op. cit.* с. 27:

Веселые скоморохи сажли ся на лавочки,
Заиграли во гусельцы, запѣли они пѣсеньку.

Гусли як струновий інструмент, що має вигляд горизонтальної арфи, звісні були на Русі уже в першій половині XVI ст. В старовині слово гусли означувало всякий струновий інструмент музичний. О скільки можна догадувати ся на основі Слова о полку Ігоря — уже в XII ст. звісні були на Русі многострунні інструменти, коли їх звучні струни можна було порівнати із стадом лебедів. В протягу більш як 1000-літнього істнованя на Русі гусли пережили кілька фаз розвою і перфекціонованя. (Лисенко: Народні музичні струменти на Україні. Зоря 1894, ч. 9, с. 211).

лини“ свого часу. Боян мабуть таксамо сплітав дійсність з чудесним світом, як творці билін.

Билінні скоморохи так як і Боян славили й величали героїв минувих часів і сучасних собі князів, сплітаючи давню славу з новою; своє оповідане переплітали „прип'ївками“ загального характеру, обо натаками зверненнями до звісних осіб, як вискази Бояна про Всеслава Полоцького.

Закінчене Слова славословієм пригадує анальогічне величане в билінах князів і бояр, хазяїна й учасників миру „оть старого до малаго“.

Уже в старинній добі з'являють ся на Русі народні співаки, котрих репертоар становлять головно пісні духовного, християнського характеру. Такі пісні витворювали ся особливо під впливом паломництва до святих місць та християнської апокріфічної літератури. Старші із духовних стихів — пісень (н. пр. пісня о Єгорію Храбрім, що по змісту буває зачислювана через декого до билін) ведуть свій початок трохи що не від перших часів християнства на Русі¹⁾. Отсі старинні пісні релігійного змісту по своїй складу, епічному характері і мелодії дуже близько підходять до билін. Се й дає нам певну основу зближати творців і співаків духовних стихів — калік перехожих із билінними співаками, так як і пізнійший тип лірника стоїть ближше всего до кобзаря-рапсода. В середній добі виступає ще ясніше зв'язь між лицарським епосом і релігійною піснею.

Каліки-перехожі як товмачі визначних проявів окружаючого світа сповняють місню учителів народа в справах віри і моральности, пізнання правди і добра, оттим то вони виступають як зовсім протилежний тип супроти веселих скоморохів, що здобули собі значний вплив не лиш серед простого люду, але й на княжому і царському дворі²⁾. Та щира і глибока ненависть до скоморохів побожного царя Олексія Михайловича нанесла сему станови смертний удар³⁾.

В 1648 р. видає Олексій Михайлович грамоту звернену проти

¹⁾ А. Масловъ, Каліки перехожі и ихъ нап'ьвы, историческая справка и мелодико-технической анализъ. Петербург, 1905, с. 23.

²⁾ За Івана Грізного грали скоморохи в народному житю важну ролу; з ними сам цар співав на своїх нірах гулящі пісні і танцював у машкарі. Фамінцин ор. сіт. с. 151.

³⁾ На весіллі сего царя в супереч давньому звичаєви не було скоморохів, за те на царський приказ старці-сліпці співали побожні пісні. Маслов. ор. сіт. с. 9.

скоморохів: закаує веселі розгульні ігрища при участі скоморохів, велить ламати й палити музичні інструменти, а непослушних бити батогами¹⁾. В наслідок такого переслідованя переводять ся на півночі мандрівні скоморохи. Наступниками давних скоморохів на українсько-руських землях являють ся професіональні, але вже стало поселені музики, що грають на весілях і иньших забавах. Фамінцин зближає колишніх скоморохів, що волочили ся ватагами по селах і містах, із колядниками і білоруськими волочечниками, що й нині ще на різдво, запусти й великдень ходять від дому до дому з піснями, випрошуючи собі подарунки²⁾. Сліди скоморохів переховали ся на укр.-руській території в декотрих топографічних назвах.

Наступниками давних дружняних співаків стали в середній добі кобзарі-бандуристи, творці й співаки історичних дум. Вони вийшли із гурту убогих калік старців, що знаходили пристановище в приютах і в шпиталях при церквах; (за козацьких часів майже не було церкви без шпиталя). Та шпиталі й приюти стояли в тісних зносинах із школами, які розвивали ся теж під охороною церкви. Таким способом старці познайомилися з творами шкільної мудрости, які оброблювали по своєму і розносили в народні маси. В отсій убогій братії знайшла церков ревних проповідників християнських ідей, що з часом підорвали в народнім життю значіне скоморохів. По думці Житецького типові признаки дум не могли виробити ся на полі битви, далеко від культурних впливів школи; ініціатива в твореню дум виходила від старців сліпців, з посеред котрих з часом виділив ся осібний тип військових кобзарів-бандуристів; се були козаки, що задля старости або каліцтва немогли вже орудувати шаблею і входили в склад полкової музики: вони то з військом козацьким брали участь в походах, опісля-ж розносили славу козацьких героїв по всій Україні. Саму-ж форму дум уважає Житецький³⁾ за результат співділаня шкільних і народних впливів і зближає її з релігійними псалмами (богатими на дієсловні рими), які й доси співають лірники й бандуристи. По нашій думці нема потреби конечно звязувати появу дум із школою кінця ХVІ ст., коли отсі старці-сліпці ма-

¹⁾ Фамінцин *op. cit.* с. 184.

²⁾ Волочечники зберегли навіть сліди якоїсь внутрішньої організації: між ними є зачинальник і співаки помагачі (подхалчики), є музика і міхонаша. Фам. *op. cit.* с. 142.

³⁾ П. Житецькій, *Мысли о народных малорусских думах*. Київ, 1893, ст. 159—171.

ють своїх протоплястів в старинних каліках-перехожих (в репертуарі яких слідно теж літературні впливи), а для форми дум знаходимо прототип в Слові о п. Ігоревім. До того-ж старинний інструмент, кобза, перейшов до козаків від татарських племен в дуже давніх часах: назва „кобза“ по дослідям Фамінцина може бути просліджена в старинних пам'ятниках словянських і несловянських до 1250 р. Се слово було звісне і Половцям, що як назву так і інструмент занесли із своєї азийської вітчизни¹⁾.

Зваживши ще свідонство польського історика Сарніцького про співане дум під р. 1506 можемо появу кобзарів-рапсодів і витворене козацького епоса посунути значно поза XVII ст. в старину, тим більше, коли не будемо обмежувати книжних і церковних впливів на думи школою з кінця XVI ст. і пізною віршовою літературою.

Уже в початках XVIII ст. кобзарі перестають творити нові думи; ані одної події з XVIII ст. не оспівано в думах. В XIX ст. думи щораз то більше забувають ся, тип кобзарів переводить ся; самі вони признають, що „малі старці настали“, а колись по їх словам жили „старечі королі“ або „старечі цехмістри“; вони то заводили у себе цілі школи учеників співаків, які збирали для своїх учителів по городах і селах милостиню²⁾.

Репертуар Остапа Вересая складаєсь із дум, з пісень релігійних (про св'ятих), комічних і танкових. Новіці кобзарі вже лиш рідко співають думи³⁾, значить, вони стратили із свого репертуару пісні колись найбільш характеристичні для кобзарів. Одним словом — тип кобзарів-бандуристів уже завмирає і стає доволі рідким⁴⁾. Одинокий живучий тип народних професіональних співаків, не лиш на українсько-руських землях, але і в московщині — се лірник.

Ліру занесено до нас мабуть із заходу; на Руси стали ужи-

¹⁾ Фамінцин, Домра и средные ей инструменты русс. народн. с. 91.

Кобза й бандура стали тепер синонімами і уживають ся без ріжниць. Бандура, се назва струнового інструменту, схожого на старинну кобзу, одначе більш видосконаленого; принесли її італійські музики до Польщі при кінці XVI в., а звідси розширилась вона й по Україні в половині XVII ст. та виперла з уживаня кобзу перенявши її назву. Лисенко ор. сіт. Зоря 1894 ч. 1, с. 17—18. Порівн. Фамінцин, Домра и сред. ей музыкаль. инструменты русс. народа с. 111.

²⁾ Під теперішну пору єстьвуют хіба останки таких шкіл. Житецький ор. сіт. с. 162—3.

³⁾ Житецький ор. сіт. с. 163.

⁴⁾ Тепер подибають ся кобзарі лишень на лівобічній Україні.

вати сего інструменту при кінці XVI. або на початку XVII ст.¹⁾. Не так то ще давно водили ся у нас лірницькі цехи, які й пам'ятають старші лірники. Слідн становой організації лірників переходили ся ще й до сего дня в осібнім словарці²⁾ яким лірники послугують ся, коли не хотять, щоб їх розмову розуміли посторонні люди, в самосуді і в лірницькій школі. Щоб стати лірником, треба перебути довгу, часами кількالكітну науку у старшого лірника, „вченого“ або „благочинного“ (як називають їх на Україні); по скінченю „термінації“ дає „майстер“ або „газда“ „визвілку“ свому ученикови. Наука обіймає молитви, просьби, пісні і гру на лірі. По словам самих лірників — давнійше співали вони гарнійших пісень, яких молодші незнають, бо „старі вимерли і з собою їх до гробу забрали“. Тепер вже й лірники починають переводити ся: через бідноту приходиться трудніше удержувати учеників, а до того й власти ограничають мандрівки лірників приписами про волоцюство; під теперішню пору нема вже ані цехів лірницьких, ані старшини — кождий живе для себе³⁾.

Хоч ліра витиснула в значній частині трудній інструмент бандуру, і хоч лірників подібаємо ще доволі часто особливо на ярмарках, празниках і відпустах по всій Русі-Україні — нема сумніву, що й лірники, починають уже переводити ся так як і бандуристи; по влучному вираженю Маслова⁴⁾, тип старця-сліпця розміняв ся уже на дрібну монету, тим більше, що теперішні лірники й бандуристи уважають лишень заробіток на прожитте за ціль свого ремесла.

В репертуар нинішних лірників входять майже виключно пісні релігійно-морального змісту, що мають признаки книжного походження (есхатологічні, про св'ятих, гимни, п. на страсти Христові, віршовані молитви, п. про правду і неправду, суєту і пр.). До декотрих із лірницьких пісень знаходять ся паралелі в старинних піснях калік перехожих (зібраних Безсоновим⁵⁾), що мають апокрифічний характер, иньші в більше або меньше відмінній редакції входять в склад Почаївського Богогласника⁶⁾.

¹⁾ У перше згадуєсь ліра в замітках Маскевича 1610—11 р. Маслов *op. cit.* с. 10.

²⁾ К. Студинський, Лірники. Львів, 1894, ст. 27—56.

³⁾ В. Гпатюк, Лірники. Етнографіч. Збірник II. с. 1—8.

⁴⁾ *op. cit.* с. 10, 12.

⁵⁾ Порівн. Ент. Збір. II. с. 3. Про св. Василя, с. 50. Про Лазаря. с. 67. Про Гавриїла.

⁶⁾ с. 27. Про хрест і смерть Христову, с. 33. Про св. Григорія

Як бачимо, лірницькі пісні — се переважно книжні складання, перероблені на народний лад; але попадають ся між лірницькими також щиро-народні пісні, як пр. пісня про синів, що виганяють матір удову; (тая пісня є по здогадам Житецького¹⁾ більш архаїчною формою звіної думи того самого змісту). Широко-народною бодай в головній основі можна-б назвати також пісню про сирітку²⁾. Формою підходять декотрі пісні лірницькі дуже близько до дум³⁾, але переважна їх часть захоче правильну строфічну будову. В репертуарі лірників так як і кобзарів подибають ся також пісні сатиричного змісту, як пр. пісня про тещу⁴⁾.

Поєднуючи значіне первісного хороводу і колективної творчости старались ми означити взагалі напрям, в якому іде розвій народної поезії, коли вона виробляючись у змісті і формі індивідуалізує ся щораз то більше і стає штукою, що вимагає спеціального талану й приготования.

Сі загальні уваги, поперті науковими вислідами Бюхера, Лестурно і Компаратті, як також відомости про на одних співаків уважали ми за вказане подати на вступі, так як усе то причиняєсь до пояснення і зрозуміння тих спеціальних проявів в розвою укр. людвої ритміки, які дальше будемо обговорювати.

* * *

Богатий скарб пісенний укр. народу виказує широку скалю в розвою ритмічних форм. Коли в декотрих піснях весільних, думках кобзарських та заводах похоронних слідно ледво слабі звязки ритмічності, то пісні з новійшої доби визначають ся виробленою і так сказати-б скінченою формою строфи. Тому то не можна приймати однакових норм ритмічних для всеї маси укр. народ. пісень, як якоїсь суцільної матерії, а класифікацію ритмічних форм мусить попередити загальний погляд на розвій ритмічності в укр. нар. поезії.

Та розпоряджаючи вельми скупим історичним матеріялом, бо за записуване укр. пісень з голосами взяли ся етноґрафи ледво в 30-тих роках XIX в., мусимо з конечности оперти ся лишень

с. 35. Про сьв. Николая, і пр. Декотрі пісні цитував лірник Златарський д. Гнатюков так, як би читав з Богогласника, не роблячи навіть фонетичних змін. *ibid.* 73.

¹⁾ *op. cit.* с. 185—6. ²⁾ Етноґр. Збір. II. с. 54. ³⁾ *ibid.* с. 23, 33.

⁴⁾ Зоря 1894, ч. 8, с. 187. На Україні запрошують лірників також на весіля, де вони грають скочні мелодії до танку, хоч ліра мало надає ся до танкових мелодий.

на піснях в їх нинішній формі, уважаючи за свою задачу виділити з маси укр. пісенности давніші і новіші верстви та формації. Важну підмогу в цьому змаганю дають історичні свідощтва, особливо тексти віршів і пісень з давнішої доби¹⁾.

Опираючи ся на дослідах д-ра Кавчинського („Porównawcze badania nad rytmem i gymami“, Pamiętnik Akademii Umiejętności w Krakowie, т. VI, глава 2, ст. 49) приймаємо речене просте за найдавнішу форму первісного стиха, а паратактичне зіставлене таких речень різної довжини за найдавнішу форму народної пісні з тої доби, як вона почала іти дорогою самотійного розвою.

В часах, коли поетична думка не уклала ся ще в означені форми правильного вірша, коли довші і коротші реченя без ніякого упорядкованя складів та наголосів, без огляду на взаїмну симетрию були в пісні зіставлені паратактично побіч себе, мелодия — можна догадувати ся — мала дуже примітивну форму.

Первісний спів ріжнив ся хіба лиш більшою експресією та протягуванем тонів від звичайного співаного говору, поки не було вироблених сталих ладів (гам), а й інтервали неясно відтінювали ся від себе.

Такий спів мав затим характер речитатіву, причім хроматичний наголос впливав на підношене або понижене голосу, а довгість і короткість складів на протяжність тонів, їх розмір і триванє в часі²⁾.

Примірів такої первісної форми нема вже що й шукати в теперішній укр. нар. поезії; в части лиш пригадує її похоронний завід, що й єсть безперечно останком найдавнішої поезії ритуальної, а чотиротонова гама, в якій обертає ся мелодия заводу, вказує також на її старинність:

¹⁾ Хоча наш погляд на витворюванє ритмічних форм в укр. народ. поезії має подекуди гіпотетичний характер, то се зовсім не змінює наших висновків що до теперішнього стану укр. людвої ритміки, що й становить головну тему отсей студії.

²⁾ Мелодия могла витворити ся на підставі характеристичних властивостей давних язиків, т. є. хроматичного наголосу і квантитаивности самоголосів. Перший елемент становив завязок до витвореня сталих ладів, а другий до витвореня тактового розміру. (Кавчинський *op. cit.* ст. 66).

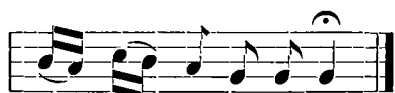
А. 1)

Мо-я ти ди-тин-ко со-лод-ка мо-я! Куди-ж ти йдеш

від ме-не ку-да? Ри-боч-ко! Ле-бі-доч-ко!

Вер-ни-ж ти сі вер-ни!

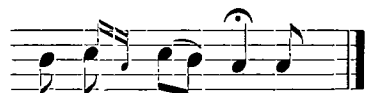
Б. 2)

Ой га-здо мій га-здо! я-ку-ж ти ми-ні ра-ду да-еш?

Як я ма-ю га-зду-ва-ти, с ким я ма-ю дріб-ні ді-ти

го-ду-ва-ти?

Наведені заводи виказують паратактичне зіставлене синтактичних цілостей в тексті і відповідних їм фраз музичних в мелодії; фрази опадають звичайно ферматою на тоніці і не лучать ся з собою в якісь більші цілості чи строфи ані не становлять замкненого круга³⁾. Стихи заводу, коли-б так назвати части

³⁾ Галицько-руські народні пісні з мелодіями зібрав у селі Ходовичах Др. Іван Колесса. „Етнографічний Збірник“ т. XI. Львів, 1900.

²⁾ Rokucie, obraz etnograficzny, skreślił Oskar Kolberg. Kraków, 1882, т. I, ст. 216.

³⁾ Дуже первісну форму задержав завід похоронний в північній Росії. Барсов видав особний збірник плачів похоронних і надмогильних в „Причитаніях съвер. края“ 1872; на жаль не могли ми покористувати ся сею збіркою.

безформного речитативу, різняться ся значно що до свого об'єму; тому-ж і фрази музичні, що відповідають тим частям тексту, суть неоднакової довжини. Завід переходить місцями в деклямацію, що затирає зовсім чистоту інтервалів і инші признаки мелодії. Взагалі в наведених заводах нема поділу на такти, нема ритму, нема сталої мелодії, а єсть лишень один загальний розтяжимий мотив, під котрий можна виспівати довші і коротші стихи¹⁾.

До заводів похоронних дуже близько підходять своєю будовою пісенною історичні думи, що мимо багатого змісту та високо розвиненого поетичного складу і вислову виказують дуже первісну й архаїчну форму пісенну, яка знаходить собі близьку аналогію в „Слові о полку Ігоревім“, оскільки можна про се судити на основі самого тексту Слова²⁾. Історичні думи ілюструють найстаршу фазу в розвою української людвої ритміки, як показує отсей при-мір (уривок з думи про Хведора Безродного³⁾):

Ой по по-тре-бі, по по-тре-бі бар-зе цар-ський

да там то мно-го війська гей по-на-же-но да че-рез ме-

чу по-ло-же-но да й не є-ди-но-го ті-ла ко-заць-

ко-го мо-ло-дець-ко-го.

¹⁾ Неправильні рими, уживані також в поетичній прозі і в історичних думках, не ведуть еще за собою строфовой будови.

²⁾ Згадки про Бояна, що при співі уживав многострунного інструменту, кажуть нам догадувати ся, що і Слово було речитациєю із співом при інструменті, в роді козацьких дум.

³⁾ Записки Юго-Запад. Отдѣла Импер. Русс. Геогр. Общ. т. I. р. 1873. Ноты къ думамъ и пѣснямъ исполняемымъ О. Вересаевъ.

Ось що говорить Лисенко про пісенну будову дум¹⁾: Что касается ритма, то можно сказать, что думы лишены его вовсе. Такая свободная широкая форма с цезурой в концѣ каждой музыкальной мысли в видѣ ферматы стѣнена былабы рамками ритма, измѣнилася роскошной, оригинальной формѣ декламации²⁾.

Поетичні твори, в котрих не переведено ніякої ритмічної норми (як у висше наведених заводах і думах) стоять на **первіснім степені в розвою поетичних форм, який — бачить ся —** переходила поезія усіх Індogerманців³⁾.

Та хоч нема в думах правильних ритмічних одиниць, все-ж таки можна в них доглянути завязки тої пісенної будови, яка розвинула ся в иньших галузях укр. народної поезії. Історичні думи зложені із довших і коротших колін пісенних, які не мають сталої форми і внутрішньої організації: се т. зв. розтяжими музикально-сінтактичні стопи, що вміщують більше і менше число складів без означеня сталою місця для наголосів. Кождій стопі сінтактичній відповідає така-ж розтяжима, не застигла в неподвижні форми фраза музична, звичайно зложена із двох частий: перша, се монотонна рецитація, що пливе однаковими одиницями нотовими (вісімками чи чвертками) і обертає ся на одному-двох тонах; друга часть фрази — се низка тонів з живіjším рисунком мелодичним, закінчена звичайно ферматою. Такі коліна пісенні дуже

¹⁾ Op. cit. ст. 351.

²⁾ Історичні думи нагадують своєю формою староарабські маками, яких зразки наводить Р. Вестфаль (Allgemeine Metrik d. indogermanischen Völker. Berlin 1893, ст. 22—24) в німецькій перекладі, передаючи вірно поетичну форму арабського оригіналу. Маками (себто оповідани, поведі) з огляду на їх форму називають німецькі учені римованою прозою; рими в макамах таксамо як і в укр. думах, переважно дієсловні:

So schloss er den Brief.

Und das Wort im Munde seiner Tadler schlief,
seines Beifalls Gemurmels lief

durch die Versammlung. Und sie rief:

Auf welchen Bergen ist sein Stamm entsprossen,
aus welchem Thal kommt dein Strom geflossen,
aus welchem Köcher ist dein Pfeil geschossen?

Da hab er an;

Von Chasans Wurzel bin ich geboren,
mir war zur Wohnung Sarug erkoren,
ein Haus an Schimmer der Sonne gleich
ein Erdenhimmel mit goldenen Thoren.

O welches Leben, das ich erhebt!

O welches Eden, das ich verloren!

³⁾ R. Westphal, Metrik der Griechen. Leipzig 1868, II. т., ст. 13.

виразно відграничені від себе продовжуванем наконечних тонів в мелодії творять осібні стихи або лучать ся по два і три в більші групи — періоди. Сінтактичну приналежність до себе пісенних колін помічаємо не лиш в тексті, але також в мелодії¹⁾. Звичайно уважають рим за критерий при визначуваню стихів в думках; і справді рим сходить ся звичайно з закінченем поодиноких моментів мисли. Та справедливо замічає Тиховський²⁾, що не всяку сінтактичну часть, закінчену римом, треба уважати за стих, бо-ж попадають ся в думках також стихи без риму, а в народних піснях рими — як звісно — з'являють ся і в середині стихів. Думи як і похоронні заводи заховали в значній части характер пісенної імпровізації, причім думка не вяже ся формою, лиш підчиняє собі мелодию і розмір; звідси впливає нерівномірність стихів і змінчивість мелодий.

Ритм проявляє ся в матерії слів, звуків чи рухів танкових заведенем означеного пляну в укладі частий матерії, т. є. поділом даної матерії на рівномірні визначені іктом части³⁾ і угрупованем тих частий в більші і менчі цілости⁴⁾. Очевидно найперше почалось визначуване більших цілостей в словеснім тексті і в мелодії, т. є. стихів, і відповідаючих їм музичних фраз, бо первісна поезия у всіх народів лучила ся із співом⁵⁾.

Пробуджене почуте ритмічності визначає ся змаганем 1) до заведеня одностайности в закінченнях поодиноких цілостей сінтактичних і відповідаючих їм фраз музичних, і 2) до вирівнуваня розміру стихів пісенних.

Що кристалізація стихів почала ся від окінчення, на се вказують індійські Веди, що становлять перехід від складочислової поезії до квантитативної: принцип квантитативности проявляє ся передовсім в окінченнях ведійських стихів, що визначають ся сталим порядком довгих і коротких складів, коли проча часть стиха задержує давну прозодичну індиференцію⁶⁾.

¹⁾ По нашій думці в мелодії треба шукати основи при визначуваню стихів в думках, а до сего можуть послужити записки дум з нотами.

²⁾ Прозою или стихами написано „Слово о полку Игоревѣ“. Київ 1893, ст. 14.

³⁾ В поезії одиницями ритмічними суть стопи метричні тонічні чи сінтактичні, в музиці — такти.

⁴⁾ В поезії стихи, періоди і строфи, в музиці фрази, реченя і періоди музичні.

⁵⁾ При неправильній формі стиха давні пісні не мали сталої мелодії, а були свобідними рецитаціями.

⁶⁾ R. Westfal, *Metrik der Griechen* (2-ге вид.) т. II. ст. 14.

Ось і схема ведійського стиха :

⊃ ⊃ ⊃ ⊃ ⊃ — ∪ ∪ | ⊃ ⊃ ⊃ ⊃ ⊃ — ∪ ∪

Отся стала форма не всюди задержана в окінченю першої половини стиха.

На довгих складах в окінченнях спочивав без сумніву сталий ритмічний ікт¹⁾.

Дячого-ж — питає Вестфаль — квантитативна міра з'являється передовсім в окінченю стиха? Дячого не переведена вона разом в цілім стисі? Бо коли стих єсть співаний, то закінчене з'являється найвизначнійшою партиєю — а також для ведійських віршів мусило прийняти первісне мелічне виголошуванє. Се-ж і єсть причина, дячого пізнійше Римляни и Византийці, коли звернули ся до принципю акцентуаційної метрики, лишень при кінци стиха чи коліна а не в попередній часті заводили згідність ритмічного наголосу з граматичним; се-ж і єсть основа риму, що в середних віках виступає в усіх поезиях²⁾. Подібний прояв помічаємо в співаній рецитації церковної відправи. Отся рецитація не виказує якоїсь означеної форми ритмічної; склади проголошують ся з однаковою протяжністю без визначуваня якихнебудь менчих цілостей чи одиниць ритмічних, та в окінченнях поодиноких фраз виступають сталі каденції, попереджені як де сталою фігурою музичною з ясным визначенем наголошуваних і ненаголошуваних складів. Отсі стереотипові закінчення розмежують від себе поодинокі цілості синтактичні, заводять певну відміну в одноманітній рецитації, і надають бодай в часті форму спільну усім фразам. В церковній рецитації бачимо дуже близьку аналогію до заводів і дум, абстрагуючи від иньшого характеру і подекуди більшої ширини там; в яких обертають ся мелодії укр. рапсодий. Та форма розкішного речитативу, яку бачимо в похоронних заводах і в історичних думах, витворила ся мабуть зовсім незалежно від впливу церковного співу.

Укр. обрядові пісні, особливо-ж весільні, задержали багато архаїчних форм пісенних, що поясняють процес витворюваня ритмічності в укр. нар. поезії.

Характеристичний се прояв, що весільні й обжинкові пісні на карпатському Підгір'ю виказують в своїх мелодиях один типо-

В дальшій розвою індійська поезія приймає цілковито квантитативний принцип, так як поезія давних Греків. (R. Westfal, Allgemeine Metrik, с. 46).

¹⁾ Ibid. с. 17. ²⁾ Ibid.

вий мстив, що обертає ся в тетрахорді лідійської гамні і дніше глибокою старинною¹⁾:

Andantino.

В го-ру со-нінь-ко в го-ру; в го-ру со-нінь-ко

в го-ру, най я ни-вонь-ку до-жну.

Під сей мотив підходять довші і коротні стикхи; часом навіть стикхи одної пісні ріжняють ся від себе розміром²⁾. Взагалі мелюдия в декотрих весільних і обжинкових піснях іще не застигла у сталі, неподвижні форми; вона гнучка й розтяжна надаєть ся якраз до переданя пісенного речитативу та поетичних імпровізацій, подибуваних між весільними піснями³⁾; сей речитативний відтінок споріднює подекуди весільні пісні з похоронними заводами і з думами.

Однакож фрази весільних і обжинкових мелюдий визначають ся в переважній часті правильним закінченєм, стереотиповою каденцією з продовженєм передпоследнього тону:

Ти-хий буй-ний ві-тронь-ку! Не ле-жи за го-ро-ю,

Роз-вій ко-соньку мо-ю по бі-лім ли-чень-ку, по чорних

о-чень-ках, Розвій до во-ло-ска, Ней пі-де по-го-ло-ска!

¹⁾ Етногр. Збірн. XI с. 31.

²⁾ Порівн. пісні весільні у Кольберга нок. I. ст. 109—320.

³⁾ На се звернув увагу також Нейман; оп. cit. ст. 638.

В мелодії сеї пісні а подекуди також в тексті бачимо паратактичне зіставлене заокруглених цілостей; мелодія не має означеного ритму: фрази музичні, з котрих кожда єсть варіацією типового мотиву весільного, не звязані ніякою сталою формою, і можуть після потреби тексту бути розширюваними або вкорочуваними. Число стихів пісенних не ограничене строфічною будовою, не становить замкненого круга. Та спільна усім фразам характеристична каденція акцентуючи сильно передпослед-

ний склад кожного стиха доказує ясно, що стремління до заведення якоїсь одностайности і одноформности в частях тексту і мелодії проявляє ся передовсім в закінченнях пісенних стихів.

Доси пізнали ми дві форми сталих окінчень або каденцій в пісенних стихах: первіснійша, що визначає ся продовженням послідного тону в фразі музичній і відповідного складу в тексті, (подибувана в заводах і думках) і пізнійша, що продовжує ферматою передпоследний тон фрази і відповідний склад стиха. Згадані форми каденціальні треба віднести безперечно до глибокої старини, коли в нашій мові удержувала ся єще в повній силі квантитативність самозвуків: для того можемо не без підстави сунувати, що під продовжувані мелюдню тони підходили довгі склади тексту. Виходить з того, що довгі склади мали в тій найдавнішій формі поезії стале положенє при кінци пісенних стихів: в одних піснях на передпоследнім, а в других на посліднім місци. Тим способом проявляло-б ся в нашій найдавнішій поезії те саме змаганє до ритмічности, наслідком якого було стале розміщенє довгих складів при кінци стихів в ведийських піснях.

В великім числі колядок бачимо ось який устрій ритмічний:

Та йшли мо- лод- ці ра- но з цер-ков- ці.

Ся типова і безперечно дуже старинна форма пісенна вказує також на стале розміщенє довгих і мелюдню продовжуваних складів при кінци обох частий десятнекладового стиха колядкового в добі квантитативности самозвуків; проча часть одного і другого півстиха була що до прозодії мабуть індиферентна.

(Не без підстави можна догадувати ся, що форма колядкового стиха 5 + 5 належить до тих, які найскорше прийняли сталій ритмічний устрій, і то ще в добі квантитативности самозвуків в укр. мові, так як витворенє колядкового стиха треба віднести до

передхристиянської доби; за старинністю сего розміру промовляє також його розповсюджене в народній поезії усіх Словян).

Хроматичний наголос¹⁾ в добі квантитативности самозвуків був другорядним елементом вокальним, як на се вказує старогрецька метрика, що при будові стиха опирає ся лиш на прозодії, а зовсім не углядає наголосів. Такий самий прояв бачимо в будові ведийських стихів. Коли-ж квантитативність самозвуків утратила своє значінє, наголос, переіменивши ся із хроматичного у експіраційний, став одним з нормуючих елементів ритмічних, і так втворила ся версифікація акцентуаційна з тенденцією годити ритмічні ікти з наголошуваними складами словесного стиха. Подібне явище бачимо також в укр. народній поезії; по затраті квантитативности самозвуків згадані продовження в окінченнях фраз музичних стали притягати до себе граматичний наголос²⁾.

Очевидно, треба догадувати ся довшої доби переходової, закнм довершила ся така переміна і закнм граматичний наголос прийшов до значіння нормуючого елементу в укр. людвоїй ритміці.

Тимчасом наступила дальша кристалізація пісенного стиха: подвижна розтяжима мелодія починає принимати сталі форми в своїм рисунку, починає укладати ся в менче і більше означені такти, а рівночасно з тим з'являють ся в текстї словеснім цезури, що розбивають пісенний стих на групи силлябічні. В тій новійшій добі ритмічности проявляє ся більше або менче виразне стремління, погодити граматичний наголос з мелодичним особливо при кінци синтактичних цілостей.

Мелодичний наголос повстає в наслідок визначеня акцентованого тону супроти сусідних через 1) протяжність, 2) відносну висоту або положенє на тамі музичній, 3) положенє на сильній частині такту в піснях із сталим розміром тактовим та живим темпо.

1) Проф. Огоновський доказує, що в укр. руській мові тої давної доби наголос був без сумніву звязаний з квантитативністю. (*Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache* с. 220).

2) Українсько-руський наголос є мішаний: тонічно-експіраційний. Та чи в українсько-руськїм акцентї переважає елемент тонічний (музикальний) навіть більше як у чеськїм язїці (такий погляд стрічаємо в розвідці Дра В. Охримовича: Про наголос в українсько-руськїй мові Записки Н. Т. ім. Шевченка т. XXXIII, ст. 2) — се питає, яке треба би ще ближе прослідити. Про перевагу тонічного-музикального елементу в моравськїм діалектї переконує нас розвідка Леоша Яначка: *O hudební stránce národ. písně moravské* (в збірнику Фр. Бартоша: *Národní písně moravské*. Прага 1901); сей учений вказує на генетичну звязь меже мелодією народних пісень а тонічним характером моравського наголосу.

Часто-густо мелодичний наголос залежить просто від експресії або напруження, яке співак надає певному тонові. Експресією визначає співак звичайно тії тони, що сходять ся із наголосом граматичним.

Кожний із вище наведених моментів сам про себе витворює мелодичний наголос; та часто два і три моменти, як протяжність тону, його положення в гамі і на сильній частині такту сходять ся з собою і витворюють незвичайно сильний наголос; таке получене заходить звичайно при кінці пісенних стихів і пісенних колін.

Правильне розміщене граматичних наголосів в полученю з мелодичними в окінченнях поодиноких цілостей синтактичних — се дуже важний крок наперед в розвою ритмічності, се основа до витворення правильного кінцевого риму, що єсть признаком новітньої формації пісенної. Сей важний зворот полишив свої сліди в перехідних формах. Переховало-ся і доси значне число колядок, в котрих нема правильного риму.

Каденціальна форма фраз музичних, що відповідають групам силабічним колядкового стиха, основує ся в переважній частині колядкових мелодій на продовженю послідного тону. Такі каденції з огляду на українську акцентуацію були менше придатні до витворення риму; і справді односкладовий рим виступає лишень в ограниченім числі пісень і то не всюди є строго видержаний. Притім згадані каденціальні продовженя в колядкових мелодіях не дучать ся з ритмічним іктом.

Взагалі в укр. колядках найдавнішої верстви нема ще виразної тенденції правильно розміщувати мелодичні наголоси при кінці музичних фраз, щоб відтак годити граматичні наголоси із мелодичними, т. є. нема основи до витворення правильного риму, як у піснях новітньої формації; виказують се приміри¹⁾:

Зди- бав сі мі- сьць я з дріб-ним до- щом.
 Я до- щик ка- же: не- ма над ме- не.
 А я о- кро- плю жв- то пше- ни- цю і т. д.

В колядкових мелодіях сего типу при їх повільнім темпі ритмічні ікти (на першій і четвертій вісімці) слабо визначають ся; в супереч ритмічним іктам видвгають ся наконечні тони фраз

¹⁾ Етнограф. Збірник XI. с. 2.

муз. своєю протяжністю або й відносною високістю положення у скалі.

В другій фразі рисунок мелодичний визначає третій тон від кінця, таксамо як і в отсій колядці¹⁾:

І-шли мо-лод-ці ра-но з цер-ков-ці
Ста-ли во-ни си ра-ду ра-ди-ти.

Радьби радоньку невеличеньку :
Скиньмо сі браті не золотому,
По золотому, по червоному,
Та купимо си золотий човен,
Золотий човен, срібне весельце,
Та пустимо сі крайом Дунайом ;
Там ми чуємо доброго пана,
Доброго пана, славного царя.
Там ми будемо верне служити,
А він нам буде добре платити.
Що по рокови, по коникови,
По ясні стрівці, хороші дівці.
Бувай же здоров білий молодче.

В одній і другій колядці граматичний наголос в обох половинах стиха хитає ся що до свого положення між трема наконечними складами (знаходячи собі опору то в ікті ритмічній, то в рисунку мелодичній, то в протяжності відповідного тону). Више наведені мелодії не дають затим основи до витворення риму, хоч подібають ся в колядці Б. замітні асонанції :

молодці	церковці
вони си	радити
золотому	червоному
рокови	коникови.

Рими, не піддержувані мелодичними наголосами, лучать лиш стихи 11, 12 і обі половині 14-го стиха.

На основі таких признаков можемо зачислити колядки, в яких рим виступає лиш спорадично, до переходової фази в розвою укр. людвої ритміки; такі перехідні форми з'явили ся по затраті квантитативности самоголосів, а перед витворенем правильного

¹⁾ Ibid. с. 1.

кінцевого риму, що знаменує пісні новішої формації.

О много легше припоровили ся до новіших норм версифікаційних ті старинні пісенні форми, в яких музичні фрази кінчать ся продовженням передпослідного тону. Отсе каденціальне продовжене получене звичайно з сильним наголосом мелодичним визначає ударенем передпослідний склад відповідної групи силлябічної і через те відповідає найбільше акцентуації укр. язика. В таких окінченнях пісенних колін граматичний наголос сходить ся правильно із мелодичним і витворює двоскладовий рим навіть в старинних весільних піснях. Однакож переховало ся значне число таких весільних пісень, що обходять ся без правильного риму¹⁾.

Другий напрям, в котрім проявляє ся ритмічність уже в найдавніших памятниках народної поезії — се стремління до повільного вирівнуваня пісенних стихів що до розміру²⁾.

Силлябічна поезія доходить до вирівнуваня стихів через числене складів, якому в народних піснях пособляє мелодія. Іранська Зенд-Авеста виказує правильний 16-складовий стих з цезурою по осмім складі. Такий самий склад стиха подібаємо також в індійських Ведах (хоч ведійські стихи становлять уже перехід до прозодичної версифікації).

В добі квантитативности самозвуків до вирівнуваня стихів треба було очевидно однакового числа довгих і коротких самозвуків. Оттому то і грецькі метричні вірші мали спершу стало означене число складів, а тетраметр ямбічний чи трохайчний треба б уважати за найдавнішу форму грецької метричної поезії³⁾.

Українська народна поезія в своїй основі складочислова виказує цілковите вирівнуванє розміру стихів у піснях, почавши від старинних колядок, що задержують правильно 10-складовий стих, аж до найновіших коломийок з правильним 14-складовим стихом.

Коли з'являють ся які різниці що до розміру стихів, то

1) Етногр. Збір. XI. ст. 168, ч. 3, ст. 178, ч. 38.

2) Кавчинський ор. сит. ст. 61.

3) Кавчинський, ор. сит. ст. 61. Характеристична річ, що декотрі розміри грецького метричного стиха мають назву від числа складів, як *hendecasyllabus Saphicus, Alcaicus*.

Справедливо замічає Ровінський, що лишень мелічна поезія виказує стихи, які визначають ся одностайністю ритму і цілковитою правильністю будови; така правильність могла бути переведена лишень під охороною мелодії (*Uwagi o wersyfikacyi polskiej jako przyczyniek do metryki porównawczej. Prace filologiczne, Warszawa 1893 IV*).

ограничають ся звичайно на 1—2—3 склади; такі різниці подібаємо в декотрих старинних колядках, весільних і дїрницьких піснях, рідше в історичних і побутових; притім пісні, записані на подніпровській Україні, виказують більше свободи у складочисленю, як галицькі варіанти. Коли-ж в декотрих збірниках укр. пісень без нот помітне деяке занедбане засади числення складів, то найчастійше треба се приписати неувазі або й нерозумію самих-же збирачів, що при записуваню кажуть собі диктувати пісні. Про се можна перекопати ся, порівнюючи із згаданими збірниками вірні записки із нотами, як Кольберта „Рокисіє“¹⁾, „Галицько-руські народ. пісні з мелодиями“ зібрані Д-ром Іваном Колессою²⁾ і знамениті „Збірники українських пісень“ М. Лисенка, що їх кладемо в основу отсеї студії.

Відступлене від засади вирівнюваня розміру стихів на основі числення складів подібаємо лишень в історичних думках, (що й суть відокремленим проявом в укр. пісенности) та в декотрих весільних піснях. Заводів похоронних неможна тут брати під увагу, бо се переважно імпровізації, а не пісні, що мали-б сталий склад і зміст.

Правильний силлябічний склад опертий на пісенній мелодії, переведений з цілою строгостю також в поезії західних і південних Словян. Визначуване рівномірних груп силлябічних уважає Вольнер за правило в сербській народній поезії, а брак правильности називає недостачею, блудом (*Unvollkommenheit, fehlerhaft*), який зводить до впливів книжної поезії і штучної музики, або приписує злomu збирачеви, чи злomu сьпівакови (ор. cit. с. 223—4. Вольнер ідентифікує *unregelmässig* і *unvollkommen* в приложеню до пісенного розміру).

За вирівнанем стихів у піснях пішло й усталене строго означених типів пісенних, як 10-складовий стих колядковий, 7-склад. стих весільний і пр.

Коли подвижна розтяжима фраза первісної мелодії зовсім нагнає ся до петреб тексту, як се бачимо на історичних думках, то в міру того, як мелодія починає спершу в окінченнях фраз, а відтак і в дальших своїх частях приймати сталі форми, набирає вона сили нормуючого елемента, що всеціло панує над текстом. Ми вже вище зазначили, що такі прояви ритмічности, як заведене одностайности в окінченнях стихів пісенних, починають ся

1) Краків I. т. 1882, II. т. 1883, III. т. 1888.

2) Етногр. Збірник XI, Львів 1901.

в мелодії. Нема сумніву, що від мелодії почалось також вирівнюване стихів що до розміру. Доказом на се є великоруські народні пісні; в тексті одної і тої самої пісні стихи не мають стало означеного числа складів, а різниці бувають доволі значні; тим часом мелодія для всіх стихів однакова виказує сталий розмір і як найбільшу рівномірність частий. Отже в великоруських народ. піснях вирівнюване частий наступило уже в мелодії, хоч нема його в великій части пісенних текстів.

В парі з вирівнюванем розміру пісенних стихів і усталюванем їх форми в окінченнях ішла внутрішня кристалізація стиха і мелодії. В мелодії передовсім почалось ритмічне визначуване і групуване частий, що й привело згодом перегадом строфічну будову.

Розтяжимі і подвижні фрази, що варіювали один загальний мотив, привязані до більше означеного числа складів у тексті, почали укладати ся в правильний розмір, приймати означену протяжність тонів і сталі контури у своїм мелодичнім рисунку, поки одноцільна фраза не розпала ся на дві або три менчі части, що застигши в неподвижні форми вносили відтак до кожного стиха одну або дві сталі цезури. Таке визначуване і групуване частий в тексті і мелодії було ділом розбудженого почуття ритмічності і думки музичної; та на сю внутрішню кристалізацію стиха вплинули чимало також зовнішні формальні фактори, як рефрени (приспівки) і повторення.

Рефрен (*ὁψαλμα*) — се приспівка повторювана незмінно при кінці кожного стиха або строфи протягом усеї пісні; рефрен з'явив ся наслідком участі громади в людових піснях через повторюване певних окликів, слів або речень на кінці поодиноких стихів або строф¹⁾. Приспівки або рефрени належать до найстарших прикрас ліричної, а особливо гіратичної поезії²⁾. Знайшли вони широке розповсюджене в християнських гимнах і псалмах і особливо в богослужбних співах³⁾ (при т. зв. респонзориях і секвенциях).

1) J. Schipper, Englische Metrik. Grundriss der germanischen Philologie. II. Bd. 2. Abt. (ст. 226) Strassburg 1905.

2) Кавчинський op. cit. гл. II.

3) Н. пр. Egidio psallat coetus, ille letus, Alleluja. Schipper op. cit. с. 231. Порівн. Paul, Deutsche Metrik. Grundriss der germ. Philol. II. с. 122. В середньовічній літературі одержала особну назву отся верства церковно-набожних пісень, котрі завсіді кінчили ся приспівкою кірїелейсон. Такі пісні мала не лиш німецька, але й словянські літератури, н. пр.

Такий двоїстий склад пісні із властивого тексту (співаного первісно як сольо одним співаком) і сталих приспівок (співаних хором) заховали також українські обрядові пісні, колядки, щедрівки, веснянки і купальські, що звязані з культом богів задержали характер давньої гієратичної поезії.

Колядкові приспівки містять від одної до чотирох іруп сисябічних. Однакж за первіснійші треба уважати коротші приспівки, що обіймають одну ірпу сисябічну з відповідною фразою музичною: „Гей дай Боже“, „Щедрий вечер“, „Ой лелія“, „Ой дід ладо“, „Купала“ і пр.

Первіснійші також такі мелодії колядкові, в яких дві фрази музичні, що відповідають двом 5-складовим ірупам сисябічним, становлять про себе закінчену цілість, що може і без рефрена остояти ся, н. пр.:

Ой со-сно, со-сно, не шу-ми то-скно, гей дай Бо-же!

Рефрен служить тут лиш до лученя пісенних стихів з собою, як осібне огниво. Се вказує виразно на респонзорійний характер сеї приспівки.

Рефрени із означеним числом складів, сталим розміщенем продовжень і наголосів повторювані в протягу усеї пісні могли приймати означену неподвижну форму ще тоді, коли не мали її пісенні стихи, навіть отже у первісному хороводі.

Форма рефрену найзвичайнійша в обрядових піснях, звязаних із релігійним культом, розповсюджена в усіх родах укр. людвої поезії.

Нема сумніву, що така строго означена ритмічна одиниця, получена із пісенними стихами впливала на їх внутрішню кристалізацію²⁾.

чеська. Німці звали такі пісні *leisen, leise i kirleise*.

В. Ягич, Історичні свідощтва про співанє і пісні словянських народів. Правда 1878, II с. 147.

¹⁾ Аналогїчний прояв подибаємо в церковних співах, що при довших і коротких речитатївах лишень приспівки мають сталу форму ритмічну.

²⁾ Широко розповсюджений в колядкових мелодїях такт 6/8 мїг втворити ся під впливом ритмічної форми чотирьоскладової приспівки „Гей дай Боже“, яку в колядках так часто подибуємо із схемою ритмічною

Повторення стихів, півстихів і груп силлябічних — се характеристична прикмета народної поезії взагалі. Дуже буйно розвинула ся отся форма стилістична в поезії Словян, особливо-ж Українців і Великоросів. Шафранов у згаданій студії виводить усе багатство пісенних форм в великоруській народній поезії від уживання повторень і паралелізму.

Сокальський¹⁾ доказує, що повторення півстиха, осібних фраз або й слів мають ту саму загальну фізіологічну основу, яка породила й паралелізм. Чувство настроєне на означений лад, — се результат материяльного руху в нервах, що по правам інерції стараєсь удержати ся в своїм строю (релятивній скорості) та однаковій височині і переливає ся в материяльну правильність вираження мисли в стихах. Аналогічною появою з повтореннями в тексті суть секвенції в мелодії.

„Таке внутрішнє спорідненє речень, слів і мотивів надає пісні єдність настрою, що підносить вражінє, яке вона викликає. А єдність настрою се загальний закон для творів усіх галузей штуки“²⁾.

На внутрішню кристалізацію пісенного стиха в укр. народній поезії найбільше могла вплинути така форма повторення, при якій другу половину або послідну ірпу силлябічну одного стиха повторюєсь на початку слідуючого; н. пр.:

Сив коник плавлет,	вушком поводит.
Вушком поводит,	бів камінь лупле,
Бів камінь лупле,	церков мурує,
Церков мурує	на штири вугли,
На штири вугли	на троє дверців,
На троє дверців	на дві віконці. і т. д.

Такі повторення подібаємо в кожній колядці чи щедрівці майже без вїямки. Коли-ж колядковий стих кінчить ся сталим каденціальним продовженем послідного тону, то другий півстих, ставши при повтореню першою частию слідуючого стиха переносить з собою до середини сего стиха каденціальне продовженє музичної фрази і цезуру в тексті, що ділить колядковий стих на дві половині. Як-же се повторило ся в більшім числі стихів одної пісні,

¹⁾ Op. cit. ст. 242—3.

²⁾ Замітна річ, що навіть в прозі українські оповідачі народні уживають сеї стилістичної прикраси, повтаряючи послідні слова одного речення на початку слідуючого.

то згадана форма стала ся правилом, з'явила ся стала цезура в середині стиха колядкового силою анальотії через ассиміляцію форм також в стихах, в яких не було повторення і місце сеї цезури щораз то більше усталювало ся, а з годом-перегодом наступило цілковите вирівнане обох півстихів і витворене типового розміру колядкового 5+5. Природним наслідком повторень було не лиш зверхне вирівнане півстихів що до їх довжини, але й однакостність внутрішнього устрою обох півстихів, бо повторюваний півстих вносив до першої фрази мелодії ритмічний устрій другої фрази. Таким способом через повторення колядкова форма прийняла вигляд нерозривного ланцюха зложеного з кільців однакової величини і форми. Колядки і щедрівки визначають ся великою правильністю ритмічної будови власне длятого, що вступають в них повторення поряд із приспівками. Із колядок та обрядових пісень обговорений висше спосіб повторення переніс ся на иньші роди народної поезії, ведучи за собою поділ стиха на два коліна, на дві музикально-сінтактичні стопи.

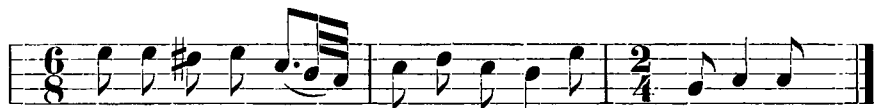
Хоч двоколінний стих є домінуючою формою в народній поезії Слован¹⁾, то уже в найдавнішій верстві укр. народних пісень подібаємо також стих, зложений із трех груп силябічних, які відповідають трем фразам музичним, злученим респонзіями в одну цілість.

Триколінний стих витворив ся без сумніву під впливом рефрену. Коли пісню поділену первісно на сольо-спів і приспівки хору стане співати цілий хор, як тепер співають у нас обрядові пісні, то рефрен, злучений з двоколінним стихом творить разом висшу цілість троїстого складу. В висше наведеній колядці (ст. 55) властивий стих і рефрен становлять дві окремі часті, лишень механічно злучені з собою; та пізнійше увійшов рефрен в тіснійшу звяз з властивим стихом, а се проявляє ся передовсім в мелодії:

¹⁾ Двоколінний стих є в поезії усіх народів первіснійший і більше уживаний як триколінний; на се маємо докази не лиш в літературах старинних (Індійців, Іранців, Греків, Римлян), але і в новіших. Старогерманський алітераційний стих (Alliterationszeile) виказує також правильний поділ на два півстихи (Halbzeilen), що лучать ся з собою через алітерацію. Двоколінний алітераційний стих з'являесь також в старонорманській Едді і в англосаксонській епосі. (Sievers, Altgermanische Metrik. Grundriss der germ. Philol. II. Strassburg 1905, с. 19, 33—34).

Пі-шов І- ва-сьо з Польщи на Венґри по ви-но,

Ой ви-но, ви-но, де два кві-тоньки за-кви-ло.

(Село Ваньковичі пов. Самбір, зап. Ф. К.)

Перший стих сеї строфи колядкової має в своїм складі три групи силабічні 5+5+3. Два перші коліна, се властивий стих колядковий; третє коліно належить уже до приспівки, — але змістом і мелодією воно тісно вяже ся із колядковим стихом, творячи із ним троїсту цілість. Зовсім аналогічно уложені пісенні коліна в другім стихі строфи, що враз із посліднім коліном першого стиха становлять стаду приспівку повторювану протягом усеї пісні. Та в дальших строфах між колядковим стихом і приспівкою нема вже тої льоїчної звязи, яка виступає в першій строфі:

Ци маєш Івась рідного батенька — но вино

Ой вино вино, де два квітоньки заквило.

В дальшій розвою триколінного стиха синтактична звязь розтягає ся і на третє коліно не лиш у першій строфі, але й протягом усеї пісні; се третє коліно перестає бути рефреном, а входить як інтегральна часть в склад стиха. В декотрих стихах веснянкових третє коліно з'являєсь в двоякім характері, рефрену й інтегральній частині стиха:

Ой чия то | крута рута | в городоньку?

Марисина | крута рута | матусенько.

Чому-ж ти ї | не сполола, | Марисенько?

Бо я ї | не любила, | матусенько.

(с. Ваньковичі нов. Самбір, зап. Ф. К.)

На витворенє триколінного стиха могли вплинути також повторення. Троїстий склад пісенного стиха з'являє ся насамперед в мелодії, причім під третю фразу підходить повторенє першого або другого півстиха, а відтак витворюєсь осібна третя група силабічна.

Ой завили | фіявочки | завили,
 Всі сьн гори | з долинами | закрили.
 Ци слихав, | ци видав
 Мою Галю | на торгу | на торгу?
 А ми єї | слихали, | видали,
 З собов ми ї | пояли | пояли.

(с. Ваньовичі пов. Самбір. зап. Ф. К.)

Відтак з'являєсь уже правильний триколінний стих, яким зложено велике число старинних весільних пісень, як н. пр.

Ой за-бре-ні-ли ко-ва-ні во-зи на

дво-рі, Ой за-пла-ка-ла Ган-ни-на ма-ти

в ко-мо-рі.

Ой не плач не плач | моя матінко | за мною,
 Не заберу я | усього добра | з собою. і пр.

(„Наша Дума“ Збірн. укр. пісень с. 10).

В будові кожного стиха переведено правильний поділ на три групи силлябічні: 5+5+3; поділ сей залежить від устрою мелодії. Природний віддих при кінці кожної фрази музичної, яка виповнює один такт, витворює правильні цезури в тексті пісеннім. Кожда група силлябічна, получена із фразою музичною становить заокруглену частину пісенного стиха: се неділима одиниця, т. зв. музикально-сінтактична стопа, якої внутрішня організація залежить від ритму мелодії. Ми пізнали одно- і двоколінні стихи пісенні. Та музикально сінтактична стопа також сама про себе може творити стих. (Про всілякі форми музикально-сінтактичних стій та їх симетричний уклад в стихах і строфах пісенних буде мова в III і IV главі).

Доси говорили ми лиш про паратактичне зіставлене стихів

і відповідаючих їм речень музичних. Однакож така старинна форма пісенна, найчастіше уживана в колядках, заховала ся в малім розмірно числі пісень.

В головній масі укр. нар. пісень домінуючою є правильна строго переведена строфічна будова, що ґрунтується на гіпотактичнім лученю двоколінних і триколінних стихів пісенних з собою. Що строфа скристалізувала ся насамперед в мелодії, а відтак обняла й текст пісенний, — се доказує устрій декотрих колядок і весільних пісень, які в тексті заховають паратактичне зіставлене стихів, а в мелодії при повтореню кожного стиха тексту виказують уже строфічну будову, н. пр.:

Ой роз-то че-ні тон-кі бі-ле-ні по сі-ньох,

Ой роз-то че-ні тон-кі бі-ле-ні по сі-ньох.

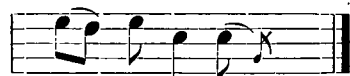
(Етногр. Збірн. XI. с. 170).

Строфічна будова мелодії витворила ся, як бачимо, через повторене цілого стиха словесного з реченєм музичним зміненім о стілько, що входить воно з попереднім реченєм в відношене музичної респонзії.

Строфічна будова в колядкових мелодиях творить ся також через получене пісенного стиха із сталою приспівкою, що дорівнює колядковому стихови, або й переростає його своїм розміром, н. пр.¹⁾:

Ци до-ма до-ма бі-лий мо-лод-че, Щедрий, добрий,

сві-тий ве-чер.

Сидит він дома по конец стола

На нім шыпощька, як мак дрібощька,

¹⁾ Етногр. Збірн. XI. с. 4.

Під впливом мелодії, повторень і рефренів з'явилась відтак строфічна будова також в тексті пісеннім. Ця будова строфи в текстах народних пісень ішла разом з розвитком поетичної думки, котра немогла вже вигідно містити ся в коротких паратактично зіставлених реченнях, але при заведенню гіпотактичного лучення речень в складні мусіла шукати для себе ширшої пісенної форми. На витворення строфічної будови в текстах укр. народ. пісень вплинули також високо розвинені форми поетичного вислову, особливо повторення і порівняння, що їх можна спровадити до одної основної форми паралелізму.

Паралелізм, се рівнобіжне зіставлене побіч себе двох подібних образів, або двох споріднених змістом речень: звичайно із такого зіставлення виходить порівняне або антитеза, на пр.¹⁾:

„Ой шуміла ліщинонька, як сі розвивала,
Ой плакала дівчинонька, як сі віддавала.
Ой не шуми ліщинонько, тей не розвивай сі,
Не плач не плач дівчинонько, тей не віддавай сі.

Перший образ буває найчастіше символічний, фіктивний, або нарочно вишуканий з царства природи на те, щоб надати ширшу перспективу другому реальному образу, саме тому, о який розходить ся у пісні²⁾:

...Ой мовив же єс, з бука листочку, що не будеш падати,
Ой мовив же єс, ти мій батеньку, що мі не даш від хати.
...Ходит павонька по сіножати, крилонька розпустила,
Ходит молода по подвереньку, косоньку розчесала³⁾.

На паралелізм вказує тут також однаковий уклад слів в рівнобіжних рядках.

Рідше можна знайти в укр. народ. піснях приміри антитези паралельних образів:

Лежит дівчина (bis) в матери в коморонці,
А бідний жовняр (bis) в зелені дубровонці.

¹⁾ Етногр. Збірн. XI. с. 177.

²⁾ Ось як пояснює Потебня такий порядок образів: „Як в поодинокім етимологічно яснім слові знак неминуче попереджає значіння, так і в розвиненім порівняно первісний порядок образу і значіння остає той сам, а переставлене його (коли говорить ся спершу о предметі, а відтак о тім, з чим він порівнуєть ся) як всяка інверзия єсть пізнішим складом мисли“. (Малорусс. народ. пісня по списку XVI в. ст. 18).

³⁾ Етногр. Збірн. XI. ст. 172.

Ой за дівчинов за молоденьков отець-матінка плаче,
 Ой над жовняром над молоденьким чорненький ворон краче.
 Ой за дівчинов за молоденьков дзвони сьи розщибали,
 Ой за жовньбром за молоденьким ліси сьи розльыгали¹⁾.

Та не все зв'язь між паралельними членами єсть ясна і легко уловима: форма паралелізму так заволоділа укр. народною поезією, що витворила дуже буйну символіку, роз'ясненню якої присвячена в значній часті праця проф. А. Потебні: „Об'ясненія малорусскихъ и сродныхъ народныхъ пѣсень“²⁾.

Паралелізм проявляє ся не лиш внутрішнім спорідненєм мислий, але також розміщенєм слів по означеному пляну; в обох паралельних членах бачимо зовсім симетричний уклад слів навіть що до їх значіня лексикального і синтактичного³⁾:

Закувала зазуленька на хаті на розі,
 Заплакала дівчинонька в церкві на порозі.

¹⁾ Етногр. Збірн. XI. ст. 158.

²⁾ Сю тему обговорює Потебня також в иньших своїх працях, як: „Малорусская народная пѣсня по списку XVI в. текстъ и примѣчанія“. Воронежъ 1877. „О нѣкоторыхъ символахъ в славянс. народ. поѣз.“ 1860. Так улюблене особливо в укр. нар. піснях зачинає (пісні) символом — замічає Потебня — се розмах діланий думкою длятого, щоб перейти до предмету спершу недоступного (Малор. пѣсня ст. 18).

³⁾ В фінських народних піснях-рунах виступає особлива відміна паралелізму, т. є. зіставленє двох синонімічних рядків, з котрих другий є парафразою першого. Кождий стих замикає закінчену думку або заокруглену часть більшої думки, котра в найблизшій стисі буває повторена иньшими словами; такі повтореня ідуть часто через більше як два стихи, часами не з'являють ся в довшій ряді стихів, то знов виступають навіть серед стиха. Отже уживанє паралелізму так як аллітерації і риму єсть в рунах зовсім свободне. (С om p a r e t t i, Der Kalewala с. 31—2).

Н пр.: Матірка води все плавле
 Та дочка повітря красна
 По дрімливих хвлях моря,
 По морській туманній площі.

Простяглись під нею води	Підвела над хвилі чоло
А над нею ясне небо	Почала творить створіння
На девятий рік нарешті	Утворять утвори стала
На десяте уже літо	На хребтах прозорих моря,
З моря голову піднесла	На просторі вод безмежних.

Калевала, перекл. Тимченка (вид. У. Г. Вид. Спіл.) с. 12. Тимченко не захує цезури по середині осмискладового стиха, яку обсервуют краці німецькі переклади, тому-ж український переклад не зовсім добре відає пісенну форму оригіналу.

Не куй не куй зазуденько, вже-с сі накувала,
 Не плач не плач дівчинонько, вже-с сі наплакала.

(Етногр. Збір. XI. с. 177).

Сокальський добачує прояв паралелізму навіть в симетричнім укладі груп слябічних і в однаковім розміщеню наголосів в обох паралельних членах¹⁾. „Надаючи симетричність устрою паралелізмам руський пісенний творець — говорить дальше С. — не трапить з ока і принцип ділення часу на рівні частки, і коли в одній групі показуєсь нерівність, то вона вигладжуєсь в групі вишого порядку або при співі“²⁾. Оттак С. зміншує паралелізм із проявами ритмічності Ідучи консеквентно тою дорогою С. причисляє паралелізм до ритмічних форм вираження; в отсій формі „частки не вказують строго означеного метричного устрою, як се було у Греків, але не менче проте грають ролю свого рода „вольного метра“, неділимої одиниці, що стає основою ритмічного групування“³⁾. Такий погляд треба назвати зовсім невірним, бо форма паралелізму стрічаєсь нерідко також в прозових творах, в яких не може бути бесіди про ритм⁴⁾. Не можна уважати за ритмічні одиниці паралельних членів, котрі величиною дорівнюють стихам, (т. є. групам ритмічних одиниць) або їх перерастають а притім зовсім не мають стало означеного розміру⁵⁾.

Коли-ж при паралелізмі що найменше два рівнобіжні рядки тучать ся тісно з собою не лиш що до змісту, але й що до звукової сторони і укладу слів, то нема сумніву, що паралелізм передовсім вилинув на витворене строфічної будови в тексті укр. народ. пісень. Та вирівнюване паралельних членів що до розміру, їх рівномірний поділ на дрібніші одиниці — се вже прояви ритмічності, що виступають і незалежно від паралелізму.

Визначуване ритмічних одиниць, їх лучене у менчі і більші групи, та паралелізм думок проявляє ся в поетичній мові також зовнішною, звуковою стороною.

Згідність звукова, що звязує менчі ритмічні одиниці у більші

¹⁾ Op. cit. ст. 241. ²⁾ Ibid. ст. 240. ³⁾ Ibid. ст. 238.

⁴⁾ По вислідам Олесницького („Риѣмъ и метръ въ ветхозавѣтной поэзи“. Труды Киев. духов. Академіи 1872, цитовано за Сокальським) паралелізм подибаємо також в прозових історичних книгах старого Завіта. Чимало стрічок з паралельними членами наберєсь також в новозавітних евангеліях, писаних прозою.

⁵⁾ Порівн. взори гебрайських псалмів, наведені Р. Вестфалем, Allgemeine Metrik d. indogermanischen u. semitischen Völker. Berlin 1893, ст. 14—17.

цілості, виступає в троякій формі: як аллітерація, ассонанція і наконечний або властивий рим.

Аллітерація або початковий рим, т. є. рівнозвучність в початкових складах (Anlaut) римованих слів, стала домінуючою формою в старій поезії німецькій, норманській і англійській¹⁾.

Але і в українських народних піснях, особливо в колядках подибаємо нерідко аллітераційну форму, що лучить стихи або пісенні коліна, або й слова в обсягу одної групи силабічної. Ця форма виступає побіч ассонанцій і риму в отриманні з повтореннями і паралелізмом, як показують наступні приклади:

...Єст межі ними, — єст один старший.
 ...Взяли шьпички -- поза крибочки,
 Взьили шабельки — поза обельки,
 Взьили рушнички — поза бочечки.
 ...Вірне служили — від молодости,
 Від молодости — аж до старости.
 Вже нам голови — аж посивіли,
 Вже нам бороди — аж побіліли,
 Та вже нас жони — не поприймают,
 Та вже нас діти — не попізнают. (Кольберг Rokucie I. ч. 14),
 ...Ввійду до сінній — сінні сніяют,
 Ввійду до їжґби — пани повстают,
 Пани повстают -- панну витают.
 ...Гой один каже: ци се попівна?
 Я другий каже: ци се царівна?
 Я Семен каже: це моя дочка.

¹⁾ Аллітерацію називають німецькі теоретики *Stabreim*, (т. є. рим на початку стихів чи груп силабічних) в протилежності до наконечного риму *Endreim*. Із старогерманської доби переховалося велике число пам'яток аллітераційної поезії. Аллітерація видвігає найсильніше акцентовані слова стиха; що два півстихи (*Halbzeile*) лучать ся через аллітерацію в одну цілість (*Langzeile*) (*Sievers, Altgermanische Metrik. Grundriss der germ. Philol.* II. 1905, ст. 13, 14). Протягом 9—11 ст. аллітерація загинула як поетична форма в німецькій літературі (*Paul, Deutsche Metrik. ibid.* с. 63). В Англії держить ся аллітерація далеко довше побіч загально розповсюдженої форми риму, а в 14 ст. аллітераційний вірш доходить до розцвіту. (*Luisck, Englische Metrik. ibid.* 142). Осемискладовий силабічний вірш фінської руни багатий на паралелізми і аллітерацію. Та уживане аллітерації в рунах зовсім свободне: подибають ся також стихи і без аллітерації. Паралелізм в сполученні з аллітерацією характеризує також старосврейську поезію.

...Як ласківочка — при нових сінех
 Як макіночка — при дрібних гітєх,
 Як соловейко — при лузі в тузі. (ibid. ч. 9).
 ..Щіскєчко на двір — гля худобочкі,
 Здоровєчко в гім — гля челядочкі,
 Гля худобочкі — гля рогової,
 Гля челядочкі — гля домової.
 Дай-же вам Боже — в горогі зело,
 В горогі зело — в хакі весело,
 В горогі зіле — в хакі весіле. (ibid. ч. 4).
 ...Бай по трубочці — я в праві ручці,
 Я в Миколая — бай мігяная,
 Я у Юрія — бай роговая,
 Я в Пана Бога — бай золотая.
 ...Гой усі пташки — позаніміют,
 Позаніміют, — позалїтают.
 ...Яж всі сї церькви — порозтваряют,
 Я всі сї сьвічи — позажегают. (ibid. с. 7).
 ...Воротарю воротаречку,
 Утвори-ж нам вороточка. (ibid. ч. 73).
 ...Дивіт сї ненько — ци хорошенько,
 Дивіт сї люде — ци стройно буде.
 ...Там риболови — рибу ловили
 Три риболовці — всі три молодці. (ibid. ч. 15).

Паралелізм лучить ся дуже часто з повтореннями і аллітерацією, особливо в піснях весільних :

Ай а з за гори з за високої — три зорі ясенькі,
 А з за горища а з за другої — три сестрі рідненькі.
 А една ішла, бервінок несла — бервінок на віночок,
 А друга ішла, я чесник несла — а чесник до віночка,
 А трета ішла, а шовк несла — а шовк до віночка. (ibid. ч. 149).
 Гой як рубано — гугіло,
 Гой як спускано — шуміло. (ibid. ч. 214).

Буває й так, що безпосередно по собі наступаючі слова дучать ся аллітерацією :

...Я в тих наметах — стоя столове (ibid. ч. 14)
 ...Віль білила — личко мила, (ibid. ч. 46)
 ...Та не радь радочку з дівками (ibid. ч. 128)

...І на посаг посадити. (ibid. ч. 191).

...Лежели берви бервінкові (ibid. ч. 211)¹).

Під ассонанцією розуміємо недокладний рим, рівнозвучність у самозвуках без згідності співзвуків. Ассонанції подібають ся уже в класичній поезії Греків та Римлян, певно не шукані поетами, а уживані несьвідомо. В середовічних літературах ассонанції приготавляють появу докладного наконечного риму, що вимагає не лиш однозвучности самозвуків і співзвуків, але й однакового місця для наголосу в наконечних складах римованих слів. Наведені приміри колядкових стихів виказують часто уживану форму ассонанції побіч свобідного риму.

Висше старались ми виказати, що і в українській народній поезії рим з'являєсь на ґрунті приготавленім довговіковим розвоєм ритмічних форм, особливо-ж ассонанціями і заведенем одностайних каденцій в окінченях пісенних стихів з продовженем послідного або передпослідного тону, як се бачили ми на піснях колядкових і весільних, що ще не знають правильного риму.

Властива функція риму є зазначувати поділ метричної мови на рівномірні часті. Отже рим з'являєсь передовсім на кінци стихів. Стихи, які лучить правильний рим, стають ся уже висшою цілостію, т. є. строфою, що стоїть понад одиницею стиха. В народній поезії Словян римують ся звичайно що два стихи²).

В укр. нар. піснях стрічаємо три форми риму: найзвичайнійший є двоскладовий (женський) рим, з наголосом на передпосліднім складі тих синтактичних цілостей, котрі лучать ся римом. Двоскладовий рим завдяки акцентуації укр. язика найбільше розширений в укр. нар. поезії, почавши від старинних весільних пісень (в котрих двоскладовий рим приняв ся під впливом типових каденцій мелодичних з продовженем передпослідного складу), аж до пісень найновішої формації — шумок і коломийок.

В значній часті укр. нар. пісень виступає друга форма риму з наголосом на посліднім складі римованих груп слибічних чи стихів, т. є. однокладовий (мужеський) рим.

Ой гук мати гук	Дівчино мой
Де козакі йдуть.	Нашій ми коні
Щасливал тая доріженька,	Не напою, бе ся бою,
Куда вони йдуть.	Бо-м ще не твоя.

¹) На алітерацію в українських і в.-руських піснях звертає увагу Сокальський Р. Н. М. с. 238—40.

²) Таксамо і в німецькій народній поезії. (Paul. op. cit. с. 117).

Такий рим, хоч і піддержаний мелодичними наголосами, мало в котрій пісні переведений консеквентно; за причиною, треба шукати в акцентуації укр. рус. язика. Проф. Огоновський зазначає, що коли Українці залюбки наголошують послідний склад, то в галицько-руських говорах переважає наголос на передпослідному складі (Studien, ст. 234). Однакж тисячі примірів переконують нас, що так в галицько-руських як і в українських нар. піснях домінують двоскладові рими, власне тому, що мають основу в акцентуації язика.

Найрідше розмірно уживаний є в укр. нар. піснях трискладовий рим з наголосом на третім складі від кінця римованих цілостий синтактичних, як пр.:

Ой у поли три криниченьки,
 Любив козак три дівиченьки :
 Чорнявую, ще білявую
 Третю руду препоганую
 Що чорнявую з душі люблю
 На біляву заллицю ся
 А з рудою препоганую
 Хиба піду розпрашаю ся.

В укр. народних піснях рими з'являють ся також в середній стиха, там, де є до того висше згадані услів'я; се т. зв. внутрішні рими, що лучать з собою поодинокі групи силлябічні, звязуючи їх нераз із наконечним римом стиха, н. пр.:

А я гаю не рубаю через ліщиньку,
 А я дома не ночую через дівчиньку.
 Коло мліна ясеніна, явір похилив сьн,
 Як не озму, кого-м любив, не буду женів сьн.

(Етногр. Збір. XI. ст. 93, вірш. 719).

А дощ іде роса паде на білу березу,
 А я свому миленькому сорочку мерезу. (Ibid. с. 99 в. 921)
 Високо ти голубочку з дуба воду пити,
 Далеко ти мій лобочку до мене ходити (Ibid. с. 97 в. 851)
 Ходить сорочка коло потока, теї краче,
 Ходит миленький по під віконце, теї плаче. (Ibid. с. 124).

В українських народних піснях уживають ся залюбки рими і ассонанції навіть в рамах поодиноких груп силлябічних і лучать безпосередно по собі наступаючі слова; се діє ся часто в обрядових піснях, особливо в колядках, н. пр.:

Та пустимо сі краєм Дунайом (Ibid. с. 1)
Де сі сушила? в стозі на розі. (Ibid. с. 5)
Треті си стали з кіньми під сіньми (Ibid. с. 5)
Де сі сушила? в лужку на шнурку
Де сі тачила? в Львові на столі.
На ті паноньці вінок зелінок. (Ibid. с. 9)¹⁾.

Часом римують ся з собою два слова, утворені з того самого коріня, перше поєдинче, друге розширене приставкою :

Кличу покличу — на того цюру,
Скочу поскочу — за тими Турки. (Кольберг Пок. I. ч. 8)
Май-Біг помай Біг гречная панно. (ibid. ч. 9).

В уживаню риму заходить значна різниця межі новітніми історичними, ліричними й побутовими піснями, а старинними обрядовими.

Із висше наведених примірів могли ми переконатися, що уживане риму в обрядових піснях не є правильне, консеквентне, лишень зовсім свобідне : рим з'являєсь то в близших то в дальших відступах, лучить не лиш два, але й три окінчення з собою, часто минає кілька віршів, щоб знов показати ся навіть серед вірша ; притім односкладовий рим мішаєсь з дво- і трискладовим, а докладний із недокладним. Такий свобідний рим, уживаний поруч із аллітерацією, ассонанціями і паралелізмом характеризує звичайно первісний стан народної поезії, коли вірші ще не вирівнялись, не прийняли сталої форми (хоч укр. колядки і иньші обрядові пісні визначають ся сталим розміром стиха, який вказує уже на висшу фазу в розвою народної поезії). Відповідно до того, як приходить до значіння метричний елемент, як кристалізує ся стих, як з'являє ся плянове групуване ритмічних частий, тратить вже свою нормуючу силу якість звуків і їх повторюване ; аллітерація, паралелізм і ассонанції з'являють ся в новітній поезії як пережитки старовини ; остає лишень рим, але не сей свобідний, первісний, який виступає в колядках або в фінських рунах ; в новітніх фазах ритмічності рим підчиняє ся скомплікованим метричним правилам, вяже ся з угрупованєм пісенних кодін у строфи, служить до того, щоб виразнійше зазначувати симетричний уклад ритмічних одиниць. Таку функцію сповняє рим також в новітній верстві укр. народ. пісень, які вяжуть ся із найдавнішою верст-

¹⁾ Такий рим звісний також в німецькій поезії під назвою. Schlagreim. (Paul. op. cit. с. 118).

вою цілим рядом мішаних перехідних форм.

Заходить питане, коли і під якими впливами з'явився рим в укр. народ. поезії? Як пояснити собі нерівномірне уживане сеї форми в старинних і новітніших верствах укр. народ. поезії? Звичайно випроваджують уживане риму від впливу арабської і середньовічної латинської поезії; найскорше увели сю форму до літератури романські народи, Іспанці, Французи та Італійці. Під впливом середньолатинської церковної пісні та провансальської і північнофранцузької поезії рим швидко запановує в літературі англійській¹⁾ (уже в X ст.) і німецькій (впровадженій уперве через Отфріда в творі *Evangelienbuch*²⁾).

З романськими і германськими впливами, а особливо з латинською гимнодією вжуть звичайно розширене риму в народній поезії Словян. Однак ритмічні основи словянських народних пісень, т. є. дво- і триколітний стих та двостихова строфа виробилися ще перед введенням правильного риму, як на се вказують старинні, особливо обрядові пісні великоруські, українські, болгарські і сербські, що в своїй будові обходять ся без риму, або вказують рим лиш як спорадичну, випадкову прикрасу.

Ось що говорить Ягіч про рим в народній поезії Дальматинців: „Уживане риму для піднесення і скріплення музикального ефекту видаєсь мені ділом романського впливу. В народній словянській поезії, що не заразилась ще романськими уподобаннями, можна було обійтись без риму, не вчувалось його потреби“. Ягіч вказує, що улюблений в сербо-хорватських народних піснях розмір стиха 6+6 виробився незалежно від латинсько-романського впливу³⁾.

Пісні із правильним римом становлять затим новітню верству в народній поезії Словян. Однак трудно допустити, щоб рим так швидко розширився і запанував в європейських літературах, коли-б не мав глибших причин в еволюції новочасних язиків і в широко розповсюджених формах алітерації і асонанції.

Замітна річ, що вже неримований алітераційний стих, котрий по вислідам Зівереа треба уважати за спільну старогерманську

¹⁾ K. Luick, *Englische Metrik, Grundriss der germ. Philol.* II. 142.

²⁾ Schipper, *Englische Metrik.* *ibid.* с. 225. Очевидно, форма риму у Отфріда ще недокладна; пізніше донерва вироблюєсь і доходить до приблизної докладности при кінці 12 ст. (Paul, *Deutsche Metrik.* *ibid.* 107—110).

³⁾ Размѣръ одинадцатислоговой. *Извѣстія Имп. Акад. Наукъ* 1896, I. кн. 3. с. 451.

форму одержує подекуди також особливу прикрасу через рівночасно виступаючий рим¹⁾.

Люїк підносить як дуже важний прояв, що в усій старовангійській літературі побіч алітерації виступають початки риму; сей рим, хоч спершу невироблений і недокладний, дає почин до витворення національного римового вірша²⁾.

Форму Отфрідового стиха треба ставити у звязь не лиш із латинськими церковними гимнами, але також із народним співаним стихом, в якому попадали ся також спорадичні рими³⁾. Впрочім не треба забувати, що й латинська церковна пісня навізує своєю формою до народної поезії.

В фінських мітичних піснях — рунах, котрі уважає Компаретті за старші від великоруських билін, уживаний є також свобідний рим.

Алітерація, рим і ассонанції з'являють ся також в поезії таких народів, у яких поетичні форми стоять ще на перших ступнях розвою, н. пр. у альтайських Татар, західних Кіргізів, Каракіргізів, Уйгурів і иньших народів споріднених з Угро-Фіннами: у тих татарських племен розвій поезії поступав натуральним способом зовсім незалежно від впливу народів, що мають літературу⁴⁾.

До речі годить ся завважити, що алітерація, рим і ассонанції уживали ся ще перед віршем в поетичній прозі⁵⁾. Сюди можна причислити римовані примівки, заклинання, молитви⁶⁾ і ритуальні промови, — „законні речі“ (зв'язані з весільними обрядами); єсть між ними й такі, що походять безперечно із глибокої старини. Отсі зразки поетичної прози нагадують подекуди своєю формою і дієсловними римами історичні думи.

Чи супроти всего того впроваджене риму до укр. народних пісень можна зводити виключно лишень до пізних латинсько-польських впливів? Коли доси привикли ми задовольняти ся зовсім певною відповідю в тій справі, то бачимо, що се будь що будь

1) Sievers, Altgermanische Metrik. Grundriss d. germ. Phil. II. с. 2.

2) Luick, Englische Metrik. *ibid.* с. 141—2.

3) По думці Люїка інновація Отфріда лежить в тім, що він переніс сей стих із пісень на більший епічний твір, щоб через него витиснути сьвітські народні пісні. (*ibid.*) Певна річ, що бодай шарті свого твору призначував Отфрід до співаня. (Paul. *op. cit.* с. 53).

4) Dom. Comparetti, *Der Kalewala* ст. 33. 5) *Ibid.*

6) Див. Гуцульські примівки. Етнограф. Збірн. V. ч. 41—72. Жебрацькі молитви. *ibid.* с. 106—110.

іще питане, яке вимагає докладнішого дослідження.

Розвій української людвої ритміки, як ми се в головних моментах зазначили, ішов від неправильної, речитатівної форми до щораз то більшої правильности і одностайности в каденціяльних окінченнях стихів, в їх розмірі і внутрішній кристалізації.

Приміри із похоронних заводів, весільних пісень і дум привели ми як такі, що можуть в приближеню ілюструвати первісну форму стиха; (не було-ж нашим наміром із дум виводити правильні форми, як пізнійші).

Правильна пісенна строфа із рівномірними стихами і симетрично розложеними пісенними колінами з'являесь уже в усіх обрядових піснях: колядках, щедрівках, веснянках, купальських, обжинкових і весільних; а що розвій і розцвіт гієратичної поезії мусимо положити на добу перед розширенєм християнства на Русь, тож і вироблене згаданих форм відносимо до сеї доби. Та саме на час повільного розширюваня християнства на Русь припадає доба героїчних подвигів войовничих дружин, що й дали привід до витвореня багатого дружинного епосу, як на се вказують в.-руські биліни, українські колядки і знамените Слово о полку Ігоревім з виробленою вже формою поетичного стилю, із згадками про славного співака-поета Бояна, і цитатами з його-ж пісень.

Новійші досліді (особливо Житецького і Тиховського) доказують, що Слово зложено в тій самій формі, яка пізнійше розвинула ся в козацькім епосі та в історичних думках. Епічні рецітації могли заховати свободну форму тому, що були призначені до виголошення одним співаком; вони вимагали спеціального приготування, довгого виучуваня не лишень пісенних текетів, але й гри на інструменті, при якій були виголошувані; при тім давали широкое поле до імпровізації. Певна річ, що дружинний епос (так як і пізнійші козацькі думи) плекав спеціальний стан співаків-рапсодів, що були попередниками пізнійших кобзарів-бандуристів. Як історичні думи були поезією воїничих козаків, так і дружинний епос звязаний із воєнною верствою, із дружинами. Через те дружинний епос знайшов доступ до літератури і навіть духовні автори літописей стоять під його впливом, виклинаючи рівночасно „б'гсовекія п'нїя“, під якими треба розуміти передовсім обрядові пісні простого люду.

Побіч епічного речитатіву, плеканого дружиною верствою, розвивала ся хорова пісня простого люду із сталою мелодією та строго означеною будовою вірша і строфи. Пісня призначена для хору уже з натури річи скорше чи пізнійше мусить прийняти

стала форму, виказати сталий ритм, без чого може обходити ся вільна рецитація, продукована одним співаком¹⁾.

Подібний прояв бачимо також в старонімецькій і староанглійській поезії, що побіч хорових пісень, виголошуваних у співі (*Gesangsvortrag*) розвинулась уже в дуже давніх часах стихічна форма, призначена для проголошування одною особою (*Einzelvortrag*) і характеристичний для неї стиль. Отже естувала побіч себе поезія строфічна і стихічна, співана і рецитована.

В добі розцвіту староанглійської епічної поезії епічно-стихічна форма а з нею і рецитація в противенстві до співу розвинулась до такої виключности, що тогочасна література може лиш виказати твори сеї форми²⁾.

Тут насуває ся ще одно важне питанє: коли розвій ритмічности в укр. нар. поезії іде від безформного речитативу до щораз то більшої правильности і симетрії в будові вірша і строфи, то диячого-ж, чим старші пісні, тим правильніша буває їх будова, як замічають (незалежно від себе) Вольнер і Сокальський, що найдокладніше доси прослідиди основи словянської людової ритміки?

Сю позірну суперечність поясняємо ось яким способом: найстарші народні пісні — обрядові³⁾, як раз ті, що від непамятних часів до нинішного дня при святах і обрядах співають ся виключно лишень хором⁴⁾.

1) Значна різниця між деклямацією і співом виступає в старогрецькій драмі, коли порівняємо форму діяльога із формою хорових партій, з їх правильними, симетрично збудованими строфами й апістрофами.

2) Sievers, *Altgermanische Metrik.* с. 5.

Зіверс уважає старогерманські стихи, котрі заховали ся в літературі, за рецитації (*Sprechverse*) і відкидає а limine погляди Меллера (*Möller*) і Гайслера (*Heusler*), що старають ся накинути алітераційному стихови означені такти і гладкі, одномірні тактові ряди (*ibid.* с. 6). До поглядів Зіверса прихилилось також Люік. Нема сумніву, що в старогерманській поезії були пісні хорові, які мали сталу мельодію і рівнотактовий ритм. Однакож історичній старогерманській *Stabreimverse*, що і в староанглійській добі так часто приходиться, з'являє усі прикмети рецитованого вірша. Але і в часі розвою епіки з рецитованим віршем не вимерли пісні із сталою мельодією, лишень що їх рідше списувано, бо енос був поезією висших станів, а коли осідував християнські теми, притягав увагу письменного духовенства. До світської лірики церков відносила ся завжди ворожо. (*Englische Metrik.* с. 149—150).

3) Порівн. Ягіч, *Історич. свідощтва про співанє і пісні словян. народів.* Правда 1878. II. с. 135.

4) Нема того звичаю, щоб один колядник заколядував під вікнами, або одна дівчина заспівала веснянки чи одна сваха завела весільної: усі ті пісні получені з обрядами вимагають конечно участи більшого числа осіб.

Пісні-ж, призначені для хору, як ми се вище згадали, мусять визначувати ся строгою правильністю форми, що не лишила-б нічого до волі ноодиноких співзв'язків, бо інакше вони не зійшли-б ся у хоровому співі¹⁾. Через те й обрядові пісні, співані від давен давна хором і то з широким припоровленим приспівком і повторень, визначають ся розмірно більшою правильністю як иньші роди пісень²⁾, (хоч усяку народну пісню може співати хор так як співають пісні на вулиці, на вечерицях або й при роботі).

З другої-ж сторони неправильність форми, як зовсім вірно завважають Вольнер і Сокальський, проявляє ся в піснях, що підлягли впливови книжної версифікації і новішої музики, а се вже не розвій в значіню зросту, лиш декаденція, видимий знак упадку народної творчості, що проявляє ся і в занедбуваню давної форми пісенної і в забуваню або перекручуваню давних текстів та пованю язика. На сей повільний упадок народної поезії зложили ся у нас такі події, як обмежене горожанських свобід простого люду, знищенє козацтва, зруйнованє Січи, заведенє кріпацтва і рекрутчини, вплив більших міст, фабрик, врешті шкід і взагалі ширенє інтернаціональної культури, що нівелює народню словесність. Вона й загибає на наших очах, а її розцвіт мусів випередити усі вище згадані події і впливи. І справді: буйний зріст історичної пісні і думи вяже ся з козацькою добою; розбудженє політичне і духове житє укр. народу в тій добі давало багато імпульсів також до розвою ліричної поезії, а оживлені взаємни із східними і західними народами певно причинили ся до розширеня мандрівних мотивів.

Через сильний підєм народного життя і сьвіжий приплив культурної струї із заходу в XVI—XVII ст. укр. народ. поезія того того часу збогачуєсь новим змістом, а певно й новими формами пісенними.

Та витворенє основ укр. людвої ритміки треба віднести до ранньої доби, на яку припадає розцвіт обрядової пісні. Взагалі годить ся тут зазначити, що в головній масі укр. народ. пісень форма старша від змісту. Справедливо замічає проф. В. Ягіч: „Зміст, то як листя, що в осени з деревини опадає а на весні

¹⁾ Очевидно не говоримо тут про вїмки, бо-ж і весільні та обжиккові обряди, а навіть веснянки допускають пісенні імпровізації, які відтак підхоплює цілий хор.

²⁾ Драгоманов зазначає, що національна українська пісня більше сольова ніж хорова. (Слованє укр. народ. пісень. Збір. філол. секції Н. Т. ім. Шевченка т. III. с. 199).

нове, але таке саме випускає¹⁾.

Що сплябічний римований стих міг витворити ся у Словян в дуже ранню добу зовсім незалежно від латинсько-романських впливів, на се живий примір дає фінська народна поезія. Вона виробила лишень один розмір: осьмискладовий стих з трохаїчною сканзцею (і з цезурою по середні, без якої рідко обходить ся стих фінської пісні-руни, як на се вказують кращі німецькі переклади, що вірно віддають форму рун²⁾).

Така будова стиха завсїгди дуже правильна сходиться ся з сінтактичним угрупованем слів в заокруглені льогічні цілоти. Реченя може співак розтягати після вподоби, бо строфічна будова є зовсім чужа руновій поезії. Компаретті кладе витворене руни на віки X—XI; в часі шведського завоювання і християнізованя краю (1151) руна дійшла уже до розцвітту. По думці Компаретті руна о много старша від биліни; годі припустити, щоб Фінни запозичили свій осьмискладовий стих у якого сусїдного народа, хоч ся форма звїена в народ. поезії Германців і Словян, яких культура від дуже давних часів впливала на фінську: руна що до змісту і форми є виключно фінським витвором і доси зберегла свою оригінальність і повну незалежність³⁾.

До сеї старинної рунової поезії дуже близько підходять укр. колядки і щедрівки що до форми і поетичного стилю, вказуючи характеристичні повтореня, свобідне уживанє паралелізму, алітерації, ассонанції і риму. Отсеї елементи прімітивного складу з'являють ся в фінських рунах так як і в укр. колядках поряд із сталою формою сплябічного стиха, що є вже знаком зрілости в розвою ритмічності.

В переважній части колядок та щедрівок так як і в рунах думка не ограничена строфічною будовою. Декотрі щедрівки зложені осьмискладовим стихом, 4+4 (побіч 4-складових груп приходять і 5-складові) без приспівок в паратактичним зіставленю, що зовсім нагадує пісенну форму руни:

Ще-дрій ве-чер, до-брій ве-чер,

¹⁾ Историч. свідочтва про співанє і пісні слов. народів. Правда 1878. II. с. 188.

²⁾ Comparetti, Der Kalewala. с. 142—153.

³⁾ Ibid. ст. 280—5, 32—36.

Добрим людям на сьвітній вечер!
 А ци дома гречні сподарі?
 Ой ми знаєм, що сподар дома,
 Сиде собі конец стола.
 На них шуба шубельова
 А в тій шубці білі ручки і т. д.

(Кольберг Rokucie I. ч. 38).

Як первісний ступень в розвою фінської народної пісені-руни приймає Компаратті поетичну прозу з визначуванем подібности у звуках (алітерація, ассонанції, рим) і рівнобіжності в думках (паралелізм); така поетична проза єсть і доси у менче-культурних племен угрофінського походження одинокою формою народної поезії, яка не дійшла ще до вироблення, правильного стиха¹⁾. Таким способом фінська руна в розвою своєї форми ішла-б такою самою дорогою, яку ми зазначили і в укр. народ. поезії.

Фінська руна переховала єще одну визначну черту, яка характеризує усяку широко-народну поезію, що ще живе в повній силі, а навіть розвиває ся: вона дає народним співакам широке поле до імпровізації²⁾.

Сам спосіб співання рун пособляє імпровізації: два співаки сїдають побіч себе або проти себе, так що доторкають ся колінами, тримають ся за руки, і хитаючись легко співають руну; перший або головний співак починає вірш, а в третім трохею впадає другий співак, і так співають два чи три послїдні склади разом.

¹⁾ Comparetti op. cit. ст. 33, 280—1.

²⁾ Ось що говорить в сїй справі Лєпрот, що перший зібрав фінські руни у великий епос Калевалу: Буває так, що при нагоді весїля, чи якого иньшого празника хтось почує нову пісню, яку ї старає ся затаїти. Коли-ж він її опісля заспїває при иньшій нагоді, перед новими слухачами, то тямить більше властивий зміст фабули, як докладне відданє її слово за словом. Місця, котрих собі докладно не пригадує, переповідає власними словами, часами виправляє те, що перед тим чув, а коли в той спосіб якась часть оповіданя меньшої ваги буде пропущена, то се уходить тим більше, що за се співак додає щось нового до тексту. В такий самий спосіб поступає з піснею другий і третій слухач, і так пісня підлягає поволи змінам, але більше в поодиноких виразах і побічних річах, як у властивім змісті. Побіч такого способу народної традиції єсть і другий, що переховує пісню вірнійше з її давною формою вислову і її розвоєм: се та традиція, що переходить з генерації на генерацію, з батька на сина". Так жила руна — говорить Компаратті, — так розвивала ся, так жила вона й доси, стара й нова разом, завсїгди та сама, і завсїгди змінювана (ibid. с. 64—5).

Потім другий повторює сам цілий стих, а перший має час подумати над слідуючим стихом: отсе й дає народним співакам добру нагоду до імпровізованя.

Коли в проголошуваню рун розділені й доси ролі двох співаків, то форма коладок обіймаючи властивий стих і рефрен вказує також на первісний двоїстий склад у хорі співаків. В декотрих колядках кождий стих із приспівкою ивторыюеть ся, лишень при повтореню зазначаєсь мала зміна в мелодії; отся форма ще більше підходить до продукованя фінських рун. Можна здогадувати ся, що первісно один співак проголошував властивий стих, а хор співав рефрен і повторенє¹⁾. Хто записував укр. народні пісні безпосередно із уст народа, той міг завважити деяку свободу в передаваню пісенних текстів через співаків; однакож ся свобода має в порівнаню з традицією фінських рун доволі тісні границі і далеко стоїть від імпровізації.

Все-ж таки народному співакови, що опанував добре ритмічну форму і поетичний стиль народ. пісень, не трудно буває змінити пісню, або й додати дещо від себе; се впливає певно на різницю між кращими і гіршими, повними і невикінченими варіантами одної і тої самої пісні.

Вольнер замічає, що в сербській народній поезії слова не справляють співакови великої трудности, коли ходить о імпровізацію, тим бліьше, що мова сербських пісень не багато ріжнить ся від звичайної буденної бесіди.

(Далі буде).

¹⁾ В народній поезії старинних Греків звісні були пісні співані з *ἀρσίζαίω*, що визначувалсь теж двоїстим складом.

В українських веснянкових обрядах виступають і доси два хори, що виконують одну-ж ігру.

Село Мшанець Старосамбірського повіта.

Матеріяли до історії галицького села.

Зібрав Михайло Зубрицький.

А К Т И.

LIV. Іван Сивак з Мшанця перепрошує Стефана Кухту за те, що завдав йому чарівництво, 28 червня 1783 р.

Między stronamy dwoma, to iest pierwszą stroną Stefanem Kuchtynym, a drugim Iwanem Siwakiem stanęła się zgoda między niemy. Sami się strony obydwie zgodzili, że Iwan Siwak zadawał Stefanowi Kuchcie czarowstwo, ale świadkow nie miał, nie dowiódł w tym sposobie, że mu bydło przypadkiem ginęło, żona y dzieci chorowali. Więc Iwan winnym się daie, przeprosił dum tegoz Stefana Kuchty przy ludziach wiarygodney (!). Więc strony zakładaią sobie przy ludziach grzywien złotych polskich 48 na cyrkiw mszaniecką, która by się ważyła, więzieniem do (одно слово годі відчитати), ма odbyć te kare w kaydanach na (одно слово не читке) dwanascie, y na to obydwie strony podpisuią y ludzie przy tym bili wiarygodney (!) przy teyże konplenacyi. Iwan Siwak † Stefan Kuchta † Fedio Mysiow przysięzny † Liesio Wataszczak † Jędrzey Jankowski † Stefan Sysyn † Andri Steckiewicz † Ihnat Paraszczak † Iwan Liemak † Liesio Pozniak †

Datum w Mszancu 28 iuny 1783 r.

Мабуть Стефан Кухта (ту видерто кусень паперу) ма expensu на złotych polskich 5, які певно судні пропили.

LV. Квіти з чиншу і гіберни „прос их війтів“ з Мшанця 1783—4 pp.

Prosci woyci wsi Mszanca zapłacili czynszu pro anno 1783 złotych ryńskich pietnascie xow 30, dico rf. 15, xow 30. Dat. w Samborze die 28 febr. 1783 (підпис нечиткий).

Ci zapłacili hyberne pro ratha martii 1783 złotych ryńskich osmnascie, xow 45, dico rf. 18 x. 45. Datt. w Samborze 26 iuny 1783 (той сам підпис).

Z tegoz woytowstwa odebrałem in vim hyberny pro ratha septembris 1783 złotych ryńskich dziesięc, x. 42, dico rf. 10 x. 42. Dattum w Samborze d. 31 octobris 1783 (той сам підпис).

Z woytowstwa Mszaniec odebrałem reszta hyberny septembrowe za rok 1783 złotych ryńskich 8 fr. 30 x. W Samborze dnia 11 9-bris 1783. In absentia domini cassicris Ignatz Anton Steinberg cassae aecom. scriba.

Woytowstwo Mszaniec oddało czynszu pro anno 1784 złotych ryńskich pietnascie, xow 30, dico rf. 15 x. 30. Dattum w Samborze die 25 martii 1784 (підпис, як в попередних квітах).

LVI. Іван Калинович, посесор части виїтвства, квітує свого тестя Леся Спешного, з відбраного віна, 16 лютого 1784 р.

Ja niżej na podpisie wyrazony Jan Kalinowycz, posesor pewney części woytowstwa płoszczańskiego, iz kwituie teszcza swego, Liesia Sysynego z posagu, to iest z wołow, ktore woły walory (!) czerwony[ch] złotych osm, krów trzy, jałowkie iedne, na czwarte byki złotych polskich 16, na klacz złotych polskich 32, ktorego kwituie ze wszystkiewy pretensi chudobney y posagowey wiecznymi czasy. Ktore to kwitowanie dla liepszey wiary i wagi ręką moją własną podpisuię y przy ludziach wiarygodney (!) rękami naszymi własnymi krzyżem świętym podpisuię

Dattum w Mszańcu dnia 16 februarii 1784 rok.

Jan Kalinowicz † Liesio Wataszczak † Jrzy Łopuszański † Hryć Wołoszynowski † Maćko Jewczyn † Jęd. Steckiewicz pisarz.

LVII. Лейба Юдкович квітує Івана Барапецького з відданого довгу, 26 падоляста 1784 р.

Poniewaz Iwan Baraniecki podług testamentu tescia swego powinien arendarzowi zapłacić złotych polskich 15 gr, 15 praesente te oddac nakazuie się. Arendarz zas niema prawa więcey upominac się, kiedy sam testament oczywistym iest dowodem, ze więcey niewinien. Dlaczego gdy Iwan Baraniecki dług podług testamentu zapłaci, w executy jest wolny. Datum w Wołczym die 26 novembris 1784. B. Strus krainik.

Z rozkazu wielmoznego pana krainika krainy lipeckiewy odebrałem od Iwana Baranieckiego złotych polskich pietnascie, dico złt. 15, a długi niebozчыka Iwana Opaliaka težsza (!) mego, z ktorego odebrania kwituie

wiecznemi czasy starozakany Lieyba Judkowiez, arendarz chaszczoszky. Na to sie podpisuie po hebreysku.

LVIII. Мшанецький громадський уряд за наказом крайника розміривши поле рішає, щоби Дилині відступили зі свого півлапу 80 жердій в хосен Івана Волощак, 27 цвітня 1785 р.

Podług rozkazu wielmosznego pana kraynika naszego. Ja przysienzny Mszanica uczynilem na rosказ wielmosznego pana, wziołem s sobow ludzi summiennych osob szec na polie nazwano na Poliankach, o ktore sie zalil Iwan Wołoszak. Tak my ludzie sumnieniem swoim wyszedzsy na rozmiar, na Polianky zwane, tak sumnienie nasze rozmiarem pokazalo, wielkym pokrzywdzeniem Iwan Wołoszczak przyciśniony podług sumnienia naszego sprawiedliwego, azeby s pułlanku Dylinego miarow oddali polia zerdzi osmdziesięd Dylynowie, to bendo mnieli do obydwuch pułlankow ruwnym podziałem z Iwanem Wołoszczakiem y Piotrem Wołoszynowskim. Y tak sami przyznaio Dylynowie, jako mniec powini Iwan Wołoszczak y Petro Wołoszynowski na tymze mney[s]cu na Poliankach. Datum wsi Mszancu na urzendzie die 27 apylis roku 1785 anno. Swiatkowie, ktorzy na tym poliu byli: Liesio Wataszczak † Jacko Troska † Stefan Kuchta † Hryc Siwak † Ihnat Paraszczak † Stefan Sysyn †

Jak sniegi spadną, to sąd deklarue zjehac y rozmiar sprawiedliwy uczynic lub ludzi dobrze znajomych z obeych wsi zesłać y do skutku przywiesc. Signatum Lipie die 28 ianuarii 1789 anno. Aug. Karwowski, iust. et iudex cameraralis sectionis łomnen.

J. Panu Andrzejowi Jankowskiemu w Mszancu, woytowi, Fediowi Krawcowiczowi, przysięznemu, Leszkowi Wataszczakowi, Iwanowi Malinowskiemu, przysięznemu lipeckiemu y Iwanowi Tanczakowi, przeszłemu przysięznemu michnowskiemu przykazuie się, aby na groncie Dylinow Leszczakowski zwanym rozmiar sprawiedliwy między Iwanem Paszkim (?) y Wołoszynowskim, tudziesz innemi do tego gruntu należącemi uczynili y sądowi na koncu relacyę uczynili. Signatum Lipie die 15 aprilis 1789 anno. Aug. Karwowski iust. caalis łomn.

LIX. Війти з Плоского винаймають на один рік свій млин на мшанецькій ріці Федови Стецкевичеви з Мшанця і Андрієви Цавковому з Грозьови, 18 марта 1787 р.

Stanol dobrowolny caloroczny katrakt d. 18 marty 1787 anno.

Między szlachetnie urodzonymi possessorami wuytowstwa wsi iego caes. kr. app. mosci płoskiego skarbowey, w krainie lipeckiey leżącey

do ekonomij samborskiy należącej, stanął dobrowolny całoroczny ká-trakt i niwczym nieodmienne postanowienie w nizey opisany sposob. Poniewaz Fedio Steckewicz ze wsi Mszańca, krainy teyze lipeckey, z Andrzejem Pawkowym ze wsi Grąziowy zakátraktowali kátraktem rocznym młyn na rzece mszanieckiy u wyz wyrazonych szlachetnie urodzonych wuytow płoszczanskich za złotych polskich 68, dico szesdziesiąt osm, którą to rok zaczyna się od srodoposcia ruskiego w roku 1787, a konczye się ma takze o sredoposciu ruskim anno 1788. Waruią sobie pp. possessorowie, aby młynarze wyz wyrażeni wszelkiy starannosci y reparacij koło młyńa dawali y doglądali, gromada zas to wymawia sobie, aby dla cudzego mliwa nad ich zbozem zbytkowania nie było, iako Stefanowi Oleniczowi wolne mliwo bez miarki Co zas młynarze waruią sobie, to y na się podeymuią, ze to gotowismy wypelnic, tylko to iezeli iakowego materiału będzie młyn potrzebował, a pp. wuytowie, czyli tez przez okōlicznosc gromacką wakans by był (?), to panowie possessorowie sami do tego wakansu aby się przyieli. Koła iako to wodne y pałeczne młynarze aby kosztem swoim zrobili, tylko pp. possessorowie bueczyny aby wygotowali i przywiezli. Szenkarz, ktoren będzie propinacią trzymał, czyli zyd, czyli katolik, wolne mliwo bez miarki. Na to się podpisuiemi. Dattum ut supra. Andrzej Łopuszanski † Jan Kalinowicz, wuyt † Fedio Wólkowicz † Jan Łuczkwicz † Iwan Wólkowicz † Michał Cykowski † Grzegorz Łopuszanski † Stefan Tychowski † Grzegorz Misiowicz. Przy tym byli Olexa Misiowicz, przysięzny † Wasyl Oniszkow † Stefan Olenicz † D. Prokopow, pisarz mp.

LX. Громадський уряд посвідчає, що поле на версі Теремі належить до Юрка Баріла, 4 вересня 1787 р.

Z urzędu naszego gromadzkiego wydaie się attestatt Jurkowi Baryłowy, które pole na wirszchu Teremie nazwane z lasu laskowego przy granicy płoszczanskiey, dobyty podczas rozmiaru monarchicznego, zamierzoną na tegoz Jurka Baryła po w[y]lgony Bilakowey, więc Jurko Baryło ten kawałek pola z lasu dobyty używać powinien wiecznymy czasy y potomkom swoim zostawić powinien. Co dla lepszey wiary wagi iako nie umijąc pisac znak krzyza s. podpisuiemy attestat. Datt. na urzędzie dnia 4 7-bris 1787. Lies Wataszczak, przysięzny † Stefan Sysyn, plinipoten † Hryc Siwak, plinipoten † Ihnat Paraszczak dto † Jacko Drahinicz dto † Iwan Mucha dto † Lies Bilak †

NB. przy którym attestacie z gromady wiary godney będący ludzi niepomau: Jacko Petreczkiewicz, woyt prawny † Iwan Paraszczak z gromady † Petro Wołoszynowski z gromady † y cała gromada † † † † † Coram me. Ję. Steckewicz.

LXI. Дня 1 лютого 1788 р. розпарцельовала самбірська економія мшанецьке вітївство поміж 16 газдів, які вже мали свої газдївства, одні на частї вітївства, ще їх предкам наданїй, другї на громадськїм. А проте названо їх повосадками подїбно, як оселених по деяких громадах Німцїв колонїстів. Хоч се вітївство, або як люди повідають — „панство“ надала самбірська економія в дїдичне володїне, то спадкоємцї ще до 1885 чи 6 р. платили від тих ґрунтів еквівалент до податкового уряду в Старім Самборі. В поданім вище році внесли „новосадки“ просьбу до скарбової дирекцїї і їх звільнено раз на все від плати еквіваленту, бо і від сього наданого їм ґрунту вимїрює скарбовий уряд посмертну таксу.

Документ в цілости надруковано в Записках Наук. Тов. ім. Шевченка, том L misc. стор. 8—12.

LXII. Тестамент Івана Когута, 1 червня 1788 р.

W Imie Oycy u Syna y Duchy Świętego. Amen.

Ja Iwan Kohut będąc od Pana Boga chorobą na ciele nawidzony, liecz na umysle zdrowy, przy pamnieci dobrej, czynię porządek mniedzy żoną y dziecmu moiemy; to iest synowi Iwanowi y Fediowi y Petrowi zapisuję ґрунту swego oczystego претов trzy, kazdemu synowi po prentowi, a naystarszy syn Michał iest odwinowany. Dziwczont troie cisz synowie wyposazac powinni będą. Chałupe y stodołe synom zapisuję. Co zas тyczy się długow komum winien, lub mnie kto. Winienem Senkowi Pawelkowi złt. pols. 10, żydowi Kielmanowi złt. 6, gr. 3. Co zas тyczy się łазow pola, nazwany za Jaciowym zastawmy (!) od Szewiaka do mego pradziada złt. pols. 8. Co zaś łazy moie, z brataniczem moim synowie moi obopulnie zazywać powinni będą. Winienem był xiędzu Starzewskiemu złt. pol. 10, alem oddał. Łonka na prentach dwuch za chałupą po rzykie kupiona u Ihnata Czarnego za złt. pol. 50, dico Nr. 50. Na Jaciowie pod два плуги od miedzy z dołu Hrycuny, z gory Mysiowej. Na Barnyczat grzące (грядцї) pod плугow два, od miedzy z dołu y z gory Fedia Drahinicza, na nowinach łаз pola pod плугow trzy, od miedzy Fedia Guzara z dołu, z gury od lasu w iedne strone ku Groziowie, w drugie zas strone ku Bandrowu. Nad Zomkło pod плугow trzy, na Hatyszczoch łазek pola y kronżki (кpyгнї) sianozené. Miarka pola w rzykach (на pikax) Zastawna u Fedia Sysynego налеzy do mnie, do Iwana Zamiszczaka y Liesia Makara. Co wyraziwszy ostatniey woli moiey sumienia mego ten testa[ment] stwirdzam y kto by się wazył ten testament kasowac, tedy ten testam (?) będzie miał sąd ze mno na tamtym swiecie. Działo się w Mszancu dnia 1. junii 1788 roku. Iwan Kohut.

Ten testament będąc przy ludziach wiarygodney (!) Fedio Krawciowicz przys. † Stefan Sysyn † Ihnat Paraszczak † Lies Makar † Ihnat Sysyn † Iwan Kohut † Iwan Zamiszczak † Fedio Maskal † Iwan Starzewski † Ję. Steckiewicz, pisarz.

NB. Winno mi się posagu po zonie moiey drugiey talerow bitych dwa, alias złt. pols. 16.

LXIII. Іван Гула продає Іванови Волощакowi кусень поля Ями за 12 вол., 17 цвѣтня 1789.

Actum in iudicio caesareo-regio justitiariali camerariali sectioneque numero secundo posita, die 17-ma aprilis 1789 anno.

Coram iudicio caesareo-regio justitiariali camerariali łomnensi comparens personaliter laboriosus Iwan Guła, olim laboriosi Mathiae Guła filius, olim vero laboriosi Hryc Guła nepos, fundi Dylinow Jamy vocitati haereditarius successor legitimus et naturalis, sanus mente et corpore existens, non compulsus nec coactus, sed sponte et libere recognovit, quia ipse fundum suum haereditarium Dylinow Jamy vocitatum a granicie bystrzanensi se protendentem, in villa Mszaniec sita (!), juxta decretum iudicii justitiariali camerarialis łomnensis a laborioso Hryc Szewiak, olim laboriosi Andreae Szewiak filii (!), exemptum cum omni jure dominii, prout ant[e]coessores recognoscentis utebantur, jam ex nunc et defesso laborioso Iwan Wołoszczak, ejusque legitimis successoribus pro summa duodecem florenis polonientibus (!) perpetuo et in aevum dedit, donavit et resignavit hac sua praesenti recognitione, ac praemissa mediante. Signatum Lipie die 17 aprilis 1789 anno. Iwan Guła signum sanctae crucis apponit † Ex actis caes. reg. just. camera-rialibus sectoni łomnens. extradidit Aug. Karwowski, just. et iudex camerarialis łomn.

LXIV. Подїя поля між Куделпчани і Гулею та Старявським, 11 червня 1789 р.

Dekret między Iwanem Guło y Iwanem Starawczakiem.

Na urządzie naszym mszanieckim stanął dekret między Iwanem Guło y Iwanem Starzeskim w niczym nieodmienny, a to w ten sposób. Ponieważ Wasyl Kudelycz testamentem swoim w roku 1754 dnia 26 decembra rozdzielił synow swoich, to iest Pawła, Andria Kudelczakow polami na Polankach zwanemi, a teraz Pawło y Andri Kudelczaki Iwanowi Gulie dobrowolnie ustompili części dwie z pola Polanki zwanego, a część trzecia zostaje Iwanowi Starzewskiemu, pod Zukowem zas miarki, co naliezali do Pawła, teraz naliezo do Iwana Guły wszystkie

trzy, a nad sadem połowa Iwanowi Gulie, a połowa Iwanowi Starzewskiemu, ku Bandrowu pręt jeden Pawłuw należy Iwanowi Gulie, a drugi Iwanowi Starzewskiemu, nad Zukowem miarka cała Pawłowa należy Iwanowi Gulie, miarka pod Kozim, co należy do Andria Kudełyczca, ta teraz należy do Iwana Guły, a zas na Polankach polia zwane, to dwie części, to jest Pawłowa y Andriowa nalezo do Iwana Guły, a trzecia Iwanowi Starzewskiemu, na Przedolinach (Передолна) Andriowe całe polie nazwane, należy się. Działo się na urządzie naszym mszanieckim dnia 11 junii 1789. Fedio Krawcowicz, przysięzny † Jacko Drehenicz z gromady † Hryc Wołoszynowski † Lesio Bilak † Jacko Drehenicz drugi † Iwan Pozniak † Hryc Huywan †

LXV. Іван Баранецький і Лесь Бурдин міняють ся куснями поля, 28 липня 1789.

Działo się we wsi Mszańcu roku terazniejszego 1789 die 28 iulii.

My ludzie sumniene bendąc na rozmiar (!) pliacowym Iwana Baranieckiego y Liesia Burdynego, przy którym to rozszerzeniu naszym luckym sami s sobo dobrowolnie zgodzili sie tak: Iwan Baraniecky daie polia, za zamiane pliacowe, roli swoiey pod gurą od dołynky wzdłusz na siedm prętow i puł, wsyrz na dwa prenty Liesiowi Burdynemu y potomkom iego wiecznemy czasy, a Liesio Burdyn na pliacu ustepuie pod budynek wzdłusz od brzegu od rzeki mniaro na dziesienc prentow, wsyrz na pułtora prenta takze wiecznemi czasy y potomkom iego, a sąsedom bliszym droga wolna na potoku, lub koło Liesia Burdynego być powinni (!). Przy który to ugodzie dobowolney my ludzie wiary godni podpisuiemi znaky krzyza świętego. Jacko Drahunicz, Jacko Troska, Stefan Sysin, Liesio Sysin, Wasyl Senkiw, Fedio Krawciowicz, przysię.. Jacko Wataszczak, woyt, Michał Michalikosky, pisarz.

Наинсь: Та угода Liesia Burdynego od Iwana Baranieckiego dana wiecznemi czasy.

LXVI. Передшлюбний запис Василя Дипмана, 16 серпня 1789 р.

Za wolo Boga naywyszego jawnie y dobrowolnie nic nieprzymuszono zapisuię Iwanowi Wołoszczakowi, zięciowi y curce moiey na imie Nastuni małżąkom mniędzy sobą gruntu pola prętow dwa sołtyskich z płacem do obudwania (!) z łazamy, gdzie się tylkożnaydowac do tych dwoch prętow, jako to pirszy łaz na dzielnicy na polankach nazwany od gruntu Krysiowstwa pod pługow dwa, to zięciowi daruię w posagu, drugi zas łaz nazwany pod Tynio pod pług z dołu od miedzy Stefana Maliny az do miedzy Wasyla Wołoszczaka, brata iego, zas miarki z nazwane pod Tynio pod pług z dołu od miedzy Wasylkowey az do

miedzy Iwana Wołoszczaka ma się cionnoc. Zas miarkie pola pod Jackoskim do południa orania. Co zas w gotowiznie pieniędzy, na posag wołow talerow bitych 4, Nro cztery, krowe iedne y iałowkie iedne, ktora to intercyza jawnie y dobrowolnie zapisuię y dla liepszey wiary y wagi iako nie umijęc pisac znakamy k. s. podpisuiemy. Działo się w domu Wasyla Dycmana dnia 16 augs. 1789. Jacko Drahinicz, starosta † Lies Wataszczak † Jacko Troska. Jako ja teszcz y zona moja Dycmanowstwa małżakowie podpisuiemy się zięciowi swemu Wasyl Dycman † Kasia Dycmanowa † Wasyl Bybka †

Intercyza Iwanowi Wołoszczakowi dana od Wasyla Dycmana w roku 1789.

LXVII. Громадський суд рішає маєтковий спір між братами Іваном Волощакими на користь молодшого, 30 вересня 1789 р.

Wielmożny Panie y nayłackawszy Dobrodzieu nasz!

My ludzie sumniennie podaimy (!) prawdziwe pod sumnieniem naszym pomiarkowanie tegoz Iwana Wołoszczaka, ktoren sie starał o termin WW. pana na brata swego starszego Iwana Wołoszczaka, ktoren chce polia prent ieden uporem odebrac, czynimy wiadomo WW. Panu, ktoren zaposzwany ożenił sie na grunt gromacky, alie był na fundamencie liat ośm nibyto gospodarzem, alie sam sobie nie braćiom swoim, zebrawszy sobie summe piniezną kwotą y bydła nachowaięc na fundamęcie, wszystko z sobo pozabirał po osmich liatach zabiraięc sie na gromade, na swoje gospodarstwo, nie a nic z tego bratu swemu nie zos[t]awil, alie kazał sie bratu swemu zenic na gospodarstwo, a teras po liat szestnascie upomina sie gruntu oycoskiego, alie nie spłaty y budynkow y [d]latego grunt wszystek zamierzony na młotszego, ktoren barzo pokrzywdzony zостаie, wienc jego intercyza sama swiadczy, co pozabirał, tak nasze sumnienie decyduje, azeby młotszy Iwan Wołoszczak spłacił naymłotczemu, co sie bendzie naliezało, alie nie starzemu, gdysz wun wszystko s pliacu pozabirał, bo kiedy wun mniał sie upominac oyczyszny, to było nie kazac sie zenic na pliac, samemu było gospodarowac, a ten był sobie grunt znalazł był, jak wun sobie znalazł zebrawszy sobie znaczne fortune, bał sie zalieglych podatkow y stamnto umykał, a ten musiał sie na fundamencie zostac, nie lienł sie tego. N[a] te pisanie nasze luckie pod sumnieniem znakiem krzyza s. podpisuiemy.

Datum wsi Mszancu die 30 7-brs a. 1789.

Fedio Krawciowicz, przysiężny, Wasyl Seńkiw z gromady, Iwan Wołoszczak, szoltys, Jacko Wołoszczak, szoltys. Michał Michalikoski m. p.

LXVIII. Громадські уряди Мшалца і Бистрого присуджують спірний ґрунт Іванови Волощакowi, крайник затверджує присуд, 25 жовтня 1789 р.

Poniewasz sąd zlicil urzędom wsiow dwoch bystrzańskiemu i mszanieckiemu weydzrzenia w kontrowersią mniędzy Iwanem Wołoszczakiem aktorem, a pozwanemi drugim Iwanem y Wasylem Wołoszczakami wzglendem placu dla obudowania się na łanie sołtyskim, więc my [w] urzędzi wzięszy prent pomiarowy, którym się z dawna dawien grunta mierzało, tym przemierzylismy y zwazyli przysądzami, aby plac był wolny Iwanowi Wołoszczakowi na caley cwierci łanu apokt (?) mu w posagu danego, ktoren plac od wengła Fedia Wołoszczaka z dołu, ktoren plac jest pod Iwanem y Wasylem Wołoszczakami. Poniewasz nakoniec widząc, ze niema proznego placu, tak przysądzami, aby ci dwoch Wołoszczakow uwolnili plac Iwanowi Wołoszczakowi dla budowania się. Co moco ninieyszo dekretu stwierdzami. Działo się na urzędzie mszanieckim dnia 16 augusta 1789. Fedio Krawciowicz, przysiężny mszaniecki † Petro Jutryna, przysiężny bystranski † Stefan Sysyn z gromady † Hnat Paraszczak z gromady †

To pomiarkowanie przez gromady delegowane uczynione we wszystkim approbuie się, y aby plac Iwanowi Wołoszczakowi corkę Wasyla Dycmana mającemu zupełnie był oddany y za zebrane na tym placu iablka, aby mu było nadgrodzono, zaleca się y nakazui. Signatum Lipie. Die 25 8-bris 1789 anno. Aug. Karwowski iustitarius et iudex cameralis districtus Łomnensis.

Poniewaz gront oyczysty na Iwana Wołoszczaka szredniego przez urbarium jest zamierzany, przeto zachowuiąc jak nayscisley patenta monarchiczne, tegoz samego Iwana przy wieczystey possessyi tegoz grontu zachowuie się, Iwanowi zas starszemu y Senkowi młodszemu nie z powinności, ale z grzeczności y przywiązania ku braciom dac, co moze. Signatum Lipie die 25-ta 8-bris 1789 anno. Aug. Karwowski iustitarius et iudex cameralis districtus Łomnensis mp.

Урядова печатка лякова.

LXIX. Поквітоває заплаченого чиншу мшанецькими солтисами з 1791 і 1793 pp.

Mszanizier Hayducken zahlen an Lahnzins pro anno 1791 dreyssig Gulden rheini, id est 30 fr.

Łomna den 11 9-ber 1791. Johann Frydl, Verwalter.

Kwit na złotych rynskich trzydzieście, dico Nro 30 fl. rh., które hayducy wsi Mszanca tu do kasy praefektualney iako cynszu z łąnu w zupełności zapłacile, niniejszym się kwituje.

Sig. w Łomny die 16-ta novembr. 1793. Jann Frydl, Praefectus.

LXX. Громадський уряд і ціла мшанецька громада продає Ільковн Перілови чверть поля, 28 вересня 1791 р.

Działo się na urządzie wsi kameralney Michnowca die 28 7-bris 1791 anno. Niżej na podpisie wyrażeni urząd wsi kameralney Michnowca y cała gromada daiemy te karte w ręce Ilka Piryła, jako onemu przedaliśmy cwierc pola z łąnu zwanego lechacowskiego, od między dulney Kobzaruwki, to iest Mikołaja Piryła, a od gurney Sawki Sołopa, czwirci zwaney łąnu tego, za złotych pol. trzydzieści ieden, Nro 31, wiecznemi czasy przedaiemy onemu y potomkom iego. Juz do niego nie powinien będzie miec nic a nic nikt. Na to się podpisuiemy. Wasio Piryło † Pawło Udyecz † Wasyl Katerynicz, przysięzny † Stefan Melkowicz † Wasyl Łeseyko Jackow † Michał Łeseyko † Wasyl Łeseyko † Wasio Czupil † Jan Udyecz † Andri Celuch Iwanow † Stefan Smolij † Ihnat Łeseyko † Jacenty Melkowicz, wuyt † y cała gromada † † † Coram me Johann Frydl Verwalter. Vidi Krynski iustitarius cameralis. J. Wesołowski iustitarius cameralis.

LXXI. Староміський камеральний уряд рішає жалобу Леся Сиспного против мшанецького пароха Івана Демяновського і інших спільників в справі грошей вложених на насм шинку в Мшанци, 22 марта 1792 р.

W sprawie pracowitego Łesia Sysyna, poddanego kameralnego, wsi kameralney Mszanca powodu przeciw xiędzu Janowi Demianowskiemu, Łesiovi Wataszczakowi in societate innych względem powrocenia kwoty sześć czerwonych złt. na promowowanie szynku w karczmie mieyscowey mszanieckiey od lat 4 z gury zaliczanych, razem z uzytku 1-szego roku na 500 fp. będącego otrzymania porcii, a za lat następných trzy pochodzącey prowizii oraz kosztow prawnych. Processem srmmaryalnym na gruncie w Hołowecku dnia 1 decembris 1791 Nro 620 w obecności innych pozwanych, osobiscie stawaiących, w niebytności imci xiędza Jana Demianowskiego nie tylko nie stawaiącego, ale tez o delegacją wcale nie doproszaiącego się przez sąd kameralny staromieyski sądzono zostaie. Poniewaz z powodow sądowi wiadomych aktor Łesio Sysyn na swoy wniosek ieszcze nic nie dostał,

a za tym imci xiądz Jan Demianowski z percepty u siebie będącey nayprzod 108 fp. wniosku, powtore zysku wylikwidowaną porcją 36 f. p, nakoniec po trzecie prowizyi za lat 3 od 108 f. p. 16, razem złt. pol. sto sześdziesiąt wynoszących temuz Łesiovi Sysynemu ma zapłacić, co wszystko w terminie dni 14 skutecznie y dopełnić ninieyszemi obliguie się. Datum w sądzie kameralnym staromiejskim dnia 22. marca 1792 roku. Franciszek Ksawery Krynski, iustycyaryusz kameryalny.

LXXII. Передшлюбна угода між Лесем Бурдиним і Андриєм Сенудою, 11 жовтня 1792 р.

Staneła intercyza z iedney strony między pracowitym Łesiem Burdynym, a z drugiey strony z pracowitym Andriiem Senydo, a to w ten sposób: Ponieważ Andri Senyda brata swego na imie Sawkie (!) bierze wnukie Łesia Burdynego na imie Maryanne za małżonkie, więc co strona stronie obiecuie, przy ludziach w te intercyze wciągaia. Nayprzud Łesio Burdyn Sawkie Senyde przymuie do budynkow swoich, chałupy stodoły y stajnia (!) y obiecuie posagu za wnuko swoia. Andriowi Senydzie pola pręt, z gury od między Stefana Mielnika aż do od Iwana Oszczyпка i do tegoz pręta pola łązy: łąz zwany pod Sieczke z gury z Oszczypkiem w puł, łąz w Polanskim z dołu od między Baranowey na puł z Oszczypkiem, nize podpisane wszystkie łązy, łąz w Bzowaty z gory az do Łu (?) Oszczypek, łąz na polankach z dołu od między Chaynusowey, z dołu Oszczypkowey, na przedolinie z gury od wirzcha, na Sokiri z dołu od Kudeliczowstwa, miarka na Kozim z dołu od Kudeliczowstwa, a z gury Oszczypkowey, miarka druga z gury od Stefana Mielnika, a z dołu Oszczyпка, miarka pod Żukowem od Kamienistego, miarka od so łtystwa na popowskim, miarka z Oszczypkiem na puł, miarka pod Kozim na puł z Oszczypkiem, bykuw para, krow dwie, łoszyce, obsiwek, co się na gruncie znajduje. A zas Andri Senyda bratu swemu pola pod Smereczko zwanego, horb żebraczy pod puł dnia, na kruzi za popowskim pod puł dnia, na woły, # 5, dyco pięć, krowe iedne, jałowkie przezimkie, owsa korcy pięć, zyta cwierc, jęczmienia cwierc, bobu cwierc. A tenże Sawka Senyda powinien dziada y babkie zony swoiey, oraz y matkie zony swoiey do smierci bez żadney kłutni dotrzymać, na co strony przy ludziach dobrowolnie przystali y na to znakami krzyzuw świętych ztwierdzaią. Sign. w Mszancu die 11 8-bris 1792 anno.

Z iedney str. Łesio Burdyn dziad † Z drugiey strony Andri Senyda † Ludzie przy tym będąci jako sprawiedliwie przystali, tak y my znakami krzyzuw świętych ztwierdzamy. . ut supra. Jacko Drehynicz,

starosta † Hnat Paraszczak † Hryc Wołoszynowski † Senko Hrycak † Iwan Oszczypek † Stefan Mielnikow † Hnat Drehynicz † M. Jachniewicz, pisarz, Michał Michalikosky mp.

LXXIII. Угода між Іваном Лукачем і Іваном Москалем, 20 жовтня 1792 р.

Intercyza. Станела intercyza między stronami nizey opisanemi, a to w ten sposob: poniewaz syn Fedia Moskala służył lat 15 w Iwana Łukacza, a to w dziada po ciorce (!) swoiey, ktorem(u) Iwan Łukacz zadney płaty bez te lata nie dawał, alie teraz gdy Iwan Łukacz dzieci swoich nima, a zatym Iwanowi Moskalowi deklaruie czasy wiecznemi pola prętuw dwa w strony obydwie, w iedne strone ku Bandrowie, a w drugie ku Groziowie z łąkami, paswiskami, z potokami y z łązami, ale temi łąz ieden na polance, pod pługow trzy, część trzecia Iwana Hryniowego, łąz drugi pod Teremom, y tego łązu część trzecia Iwana Hryniowego, łąz trzeci na Fitciowskim, z tego łązu część trzecia Iwana Hryniowego, łąz czwarty na Diakonce cały Iwanowi Moskalowi, miarkie w Jaciowie, a część trzecia Iwana Hryniowego, woły obopulne, krowe iedne, chlib wszystkim, co się na gruncie znajduie. Chałupe po śmierci, a zas oyciec Fedio Moskal synowi swemu Iwanowi obiecuie pola pod pług ieden w Jaciowie. Z iedney strony Iwana Michałkowego, a z drugiey strony od miedzy oycia swego na co strony obydwie przystali tak przy ludziach. Na to znakami krzyza świętego ztwierdzaią.

Signt. w Mszancu d. 20. 8-bris 1792 anno. Dziad Iwan Łukacz † oyciec Fedio Moskal † y ludzie przy tym będąci iak sprawiedliwa ta intercyza, tak na to się podpisujemy, ut intus.

Jacko Dryhynicz, przysiężny † Hnat Paraszczak † Fedio Krawciowicz † Fedio Mysiow † Jacko Troska wєł Dryhynicz † Andri Paraszczak † M. Jachniewicz, pisarz. Vidi Johann Frydl Verwalter. Печатка з темно-зеленого ляку.

Intercyza uczyniona między Iwanem Łukaczem y młodźięcem Iwanem Moskałem 1792.

LXXIV. Передшлюбна умова між Андрієм Яковським і Михайлом Петричкєвпчєм, лютий 1793 р.

Mniędzy imci panem Jędrzciem Jankowskim z iedney i drugiey strony Michałem Petreczkiewiczem stanela ugoda, a to w takowy sposob, iż imci pan Jędrzy Jankowski przystanowia syna swego, na imię Woyciecha do curki Michała Petreczkiewicza, na imię Maruni

y zapisuie synowi swemu wniosku posagowego na woły talerow bitych 8, dico ośm, krowe y jałowkie dwulatkie, owsa korcy 3, zyta cwierć, ięczmienia cwierć, zas Ignacy Jankowski bratu swemu Woyciechowi zapisuie zrybie, iak mnie Bog zspomoze.

Zas druga strona Michał Petreczkiewicz zapisuie zięciowi y curce swoiey gruntu woytoskiego oyczystego tako połowe miec powinni, iak moy brat Ilko Petreczkiewicz trzyma, zas gruntu woytoskiego nowosadzkiego prentow dwa, te grunta obydwu oyczyste y nowosadzkie teszcz y [z] zięciem swoim uzywac powinni, zięć iako rodzicow szanować ma a rodzice po smierci swoiey lieguiąc, nikomu inszemu tylko zięciowi y curce y potomkom ich, zas chudobo w puł, budynkow w puł, krestencia puł, woły za 4 talerow bitych 21, krowe trzy, ieden byk zięciowi sluzyc, krestensia, iaka iest, w puł zięciem swoim. Ktora to intercyza, czyli dunacya iawnie y dobrowolnie ugodzona, stwierdzamy znakami krzyzow świętych, renkami własnymi podpisuemy się. Ję. Jankowski † Ignacy Jankowski † Michał Petreczkiewicz † Ilko Petreczkiewicz † przy tym bytność Lies Wataszczak, starosta tego aktu † Hnat Paraszczak † Fedio Krawciowicz, przysięzny † Andry Steckiewicz † Petro Wołoszynowski † Ję. Steckiewicz mp. pisarz. Datto roku 1793 februarius.

LXXV. Мшанецька громада продає Іванови Гулі поле Андрія і Івана Куделичів, що вийшли в Угорщину, 29 марта 1793 р.

My gromada wsi kameralney Mszanca z krainy lipeckiey, derekcyu cyrkułu samborskiego daiemy to pismo Iwanowi Gulie, obywatelowi naszemu mszanieckiemu, a to w ten spysub. Poniewaz Andri y Pawło Kudelicze więcy jak lat 30 do Węgier zbiegli, a gruntu podług kart od Andria y Pawła danych nieco zostawili y opisy Iwanowi Gulie dali, tak my gromada bez lat 30, jak wyz pomienione zbiegli, tosmy wszystkie ciężary z tego gruntu odbywali y podatki do skarbu zawsze zaspakaiali tak za panow polskich, jako y za terazniejszych, szczęśliwie panujących monarchow, więc teraz zapatrzywszy się na pisma y wydzając, ze na ten grunt pisma służą Iwanowi Gulje, a za tym my gromada temuz Iwanowi Gulie daiemy, przedaiemy czasy wiecznymi ze wszystkimi naliezytosciami do tego gruntu za złt. pols. 34, dico trzydziesti szlyry, do ktorego gruntu nicht a nicht zadney a zadney prentensi miec nie powinien z sukcesoruw Kudeliczowskich, ani żadnych do Iwana Guły. A poniewaz by się kto opominał o ten grunt w Iwana Guły, to nie Iwan Guła iest w odpowiedzi, alie my gromada y nas gromade powinien by cytowac do sądu, a nie Iwana Gułę, gdyz my Iwanowi y sukcesorum iego przedali. Na co dla lepszey wiary,

mają. bronę Jędrzejowi dać a pląg Janowi, sąsiek jodłowy matce do śmierci służyć ma, a po śmierci Jędrzejowi oddany być ma, matkę naszą Jan do śmierci uczciwie szanować ma y pochować powinien. Która to zgoda dobrowolna, ani przymuszona przy urzędzie ugodzona dnia 20 9-bra 1793. Jędrzey Steckiewicz, brat starszy † Jan Steckiewicz, brat młodszy † Marunia Steckiewiczowa, matka † Fedio Krawciowycz, przysięzny † Hnat Paraszczak, woyt † Hryć Paraszczak z gromady † Andrij Riabinec † Jędrzey Jankowski † Fedio Steckiewicz † Lesio Steckiewicz † NB. Bracia obydwu iedyn do drugiego zadney pretęsy do siebie miec nie powinni pod odpowiedzialią sądową.

Na wyz wyrażoną ugodeę Steckiewiczow, jako Jan Jędrzejowi zplacił pieniężney kwoty talerow bitych ośm, dico Nro 8, owsa korcy sześć oddał, żyta garcy 16, jęczmienia garcy 16 oddał, co się tyczy ruchomosci podług ugody podzielił w puł, jakoto przy ludziach się działo w wyż wyrażonym 1793 roku, na to się ludzie podpisują, ile nie umietni pisma znak krzyza świętego kładą. Co się tyczy osmiu talerow bitych iako oddane, na to świadkowie Jurko Cholewicz z Wiciowa † Jurko Krzywiecki z Wiciowa † Fedio Krawciowycz, przysięzny mszaniecki † Hryć Paraszczak z grom, W. X. Jan Demianowski, paroch mszaniecki † Ciz sami byli przy oddanju zboza opisanego y ruchomosci, na to się podpisuie zpladca. Jan Steckiewicz † P. S. Brona tudziez oddana.

LXXVIII Павло Сисни викуняює від Івана Сухого заставлене поле, 1793 р.

Kwitacya. Poniewaz polie zwane pod Siczko, a to ława Morozowa, więc ta ława była od Sysynych w Szmania Michała zastawiona, a teraz Pawło Sysyn, a świętey pamięci syn Stefana Sysynego, tez ławe odemnie wykupuie, a to ta ława zastawiona była w (!) zł. pol. 15, ktore summe wyż pomieniony syn Stefana Sysynego wykupił y nalieżytose od tey ławy mnie oddał, a to zł. pol. 15, a więcy ani ia, ani sukcesorowie moi, zadney a zadney pretensy miec nie maio ani miec nie powinni. Na co strony obydwie przy ludziach wiary godnych nie umieiąci pisać znakami krzyzow świętych stwierdzamy... 1793. Iwan Suchy † oyciec, Andri Suchy syn † Przy tym ludzie będąci iako sprawiedliwie Pawło Sysyn summe wyz pomienione Iwanowi Suchemu zapłacił, tak na to znakami krzyzow świętych stwierdzamy die et anno ut intus. Fedio Krawcowicz, przysięzny † Hnat Paraszczak, urzad † Jacko Drehynicz † Iwan Kiszczak † Jurko Dylyn † Jędrzey Jankowski † Fedio Moskal † M. Jachniewicz, pisarz gromadzki.

LXXIX. Мшанецькі солтпес жалують ся на громадські тягари, які мусять поносити і просять заховати їх при їх правах, 5 грудня 1794 р.

Przeswiętna Kommissia! Nizey podpisani z jak naygłębszą pokorą y uniżonoscią łaski kommissyi przeswiętney, przy złożeniu prawa naszego soltyskiego, dopraszamy się a to następujący sposób, iż my podług tegoż prawa używamy we wsi ich cesarskiej krolewskiej mosci kameralney Mszancu, soltystwa łanu iednego bez przyłączonych w nim przynależy tosci y opisanych wolności, y na tymże łanie miesci się nas gospodarzow sześć. A luboc w tymże prawie mamy ostrzeżono, azebyśmy wolnemi byli od wszelakich ciężarów, powozow, szarwarkow y tym podobnych innych skarbowych powinności, iednakże my już od lat 18 płaciemy kontrybucyi po złt. pols. 22, mesznego złt. pols. 5, podatku rocznego złt. pols. 120, nadto prowiant, kiedy rozkaz zaydzie, wiele na nas gromada odłoży, daiemy, z prowiantem gdzie rozkazą iedziemy y inne powozy odbywamy, na drogach cessarskich powinne dnie tak wozami, jako tez y pieszą odbywamy, do gromadzkich expensow przykładamy się, nawet łatry dwa razy wozeniem a raz rąbaniem, kiedy widzieliśmy, ze gromadzie pociężko będzie, odbyliśmy. Z tych więc powodow łaski kommissyi przeswiętney z tym naszym żądaniem dopraszamy się, aby ta nasza prosba, przy złożeniu prawa naszego, w naywyższym urzędzie ich cesarskiej krolewskiej mosci Gubernialnym, była przyłączona y oddana. Klóren naywyższy y nayłaskawszy urząd, uwazywszy tor (tenor?) naszych praw, tudzież na nasze powinności y podatki, które płaciemy y odbywamy, zapatrzywszy się, mamy nieomylną nadzieie, iż nas przy naszym y naszych antecessorow prawie dobrotliwie utrzymac zechce. A my za takie dobrodzieystwo nam wyswiadczone, gdy innym sposobem wypłacić się nie zdołamy, więc majestat Boski za długoletne y szczęśliwe rządow naywyższych panowanie, do zgonu naszego z wszystkimi successorami naszymi błagać zapisujemy się. Ich cesarskiej krolewskiej mosci wierni poddani Jan Wołoszczak † Wasyl Wołoszczak † Jan Wołoszczak † Jan Dorosz †

Do przeswiętney ich cesarskiej krolewskiej mosci kommissyi pokorna proźba od nas soltysow, we wsi kameralney Mszancu mieszkających, die 5 decembris 1794 anni podana.

LXXX. Громадський уряд посвідчає, що солтпес в Мшанци уживають одні лан поля і носять лубинчі тягари, 5 грудня 1794 р.

Nizey podpisani, daiemy wierne y sprawiedliwe zaswiadczenie soltysom, we wsi kameralney ich cesarskiej krolewskiej mosci

Mszancu zostającym; w ten sposób: iż ci, podług dawnego prawa, w teyże wsi Mszańcu, zażywają łanu iednego pola, bez zadnych, w swoim przywileiu wyrazonych przynalezytosci, tudzież wyznaiemy iż pomienieni soltysi, procz kontrybucyi, mesznego y podatku rocznego, nad wolność prawa wszelkie powozy, szarwarki, prowianty y reparacyę drog cessarskich corocznie odbywaią y nam we wszystkim, cokolwiek iest pomocnego do ciężarów skarbowych odbycia, dopomagają. Na co my onym attestat wydając, dla lepszey wiary y waloru onego, nie umiejętni pisma, znakiem krzyza s. podpisuiemy. Signato w Mszańcu dnia 5 grudnia 1794 anno. Ihnat Paraszczak, woyt prawny † Fedio Krawciowicz, przysięzny † Łesio Wataszczak z gromady † Jacko Dryhynicz z gromady †

LXXXI. Два Івани Куделічі, стрієчні братя, продають своє поле Іванови Гулі, 7 лютого 1795 р. (пор. ч. LXXV).

Nizey podpisani daiemy to sprawiedliwe wyznanie nasze Janowi Gule, obywatelowi wsi kameralney Mszańca, w ten następujący sposób, iż my mając w teyże wsi Mszanca gruntu naszego oyczystego pręt ieden, ktorego poniewaz sami uzywać nie mozemy, tedy wzmiankowanemu Janowi Gule rzeczzonego gruntu pręt pola przedaiemy, daruiemy wiecznemi czasy, a to za summę złotych polskich sto ośmnascie. Do ktorego to pręta pola łązy należące z dawna temuz Janowi Gule przysłużyć powinny, z ktorych pierwszy łąz na Polankach zwany, ciągnący się przez dwoie ugony y garbek tamże, co wszystko wynosi pod trzy dnie orania, (a to w ten czas bywa orane, kiedy w stronę ku Groziowie bywa carzyna), a zaś ku granicy bandrowskiey pierwszy łąz na Peredolinie pod trzy dnie orania, 2-gi pod Żukowem, miarek dwie do południa orania, 3-cia pod Kozim miarka, 4-ty nad Żukowym łązek pola pod dzień ieden orania. Ktoren to pręt pola z rzeczonemi łązami y placem pod budynek na nim jawnie y dobrowolnie Janowi Gule y potomkom jego wiecznemi czasy zlecamy, a to za sumę wyzey opisana, nic a nic w pretensyę naszym potomkom nie zostawując. A ter od nas wydany zapis dla pewnieyszey w kazdym urzędzie wiary y wagi otrzymania, ile nieumiejętni pisma, znakiem krzyza świętego podpisują, co się potwierdzamy. Signatum w Mszańcu dnia 7 lutego 1795 roku. Przedawcy: Jan Kudelicz, syn Jędrzejow † Jan Kudelicz, syn Pawłow †

To pismo czynione przy urzędzie wsi Mszańca wieskim y innych ludziach, ktorzy dla lepszey wiary znakiem krzyza s. podpisują się. Teodor Krawciowicz, przysięzny † Ihnat Paraszczak, woyt prawny † Jan Pozniak z gromady † Łesio Pozniak † z gromady † Jan Woło-

szczak z gromady † Piotr Wołoszynowski z gromady † Hryć Wołoszynowski z gromady †

LXXXII. Testament Василя Петричкєвича, 18 грудня 1795 р.

W iymie Oycy y Syna y Ducha swietego, amen.

Ja Wasyl Petreczkiewicz będąc podobniejszy tamtego swiata, ni jezeli tego y przy pamnienci dobrej, rozporządzam tym testamentem summienia mego oraz y wyrazam, co mam gruntu swego własnego wołoskiego y wolniczego, to zapisuie brataniczowi swemu na imie Michałowi swoio czensc trzecio z miendzy braci moich po oycu naszym, ruwnym podziałem, od granicy bandroskiej w iedne strone, zas w druge strone do granicy grozioskiej. Budynek wszystkich, ktoren się znayduie na gruncie wysz wyrazonym, Michałowi zapisuie y potomkom iego na wieczne czasy; zboza, jakie się na obsiw tego gruntu jakie się znayduie, wszystko zapisuie Michałowi wysz wyrazonemu. Zaś co się tyczy zony moiey powinien io szanować bratanicz mu y wysz wyrazony az do ostaniego zycia na tym swiecie y do grobu przyprowadzić po kizesciansku, krowe... z Michnowca winien mi złt. pol. 16, Nro 16, ażeby oddał zonie moiey, na miarce na polu za obszarem na zastawie Lesia Pozniaka złt. pol. 3, Nr. 3, Starzawskiemu taliaruw bitych trzy, alie jusz oddane, krowe jedne z wysz wyrazonych krow dwuch iedne przedac, jecze dołozyc na czterydziescie mszy parochowi oddac Ktorem to ja testamentem stwirdzam y podpisuie, jako nie umieiocy pisac znakiem krzyza świętego podpisuie się. Wasyl Petreczkiewicz † Przy bytności moiey ludzi wiarygodnych jako chorego nawidzaiąc: Iwan Petreczkiewicz † Jacko Petreczkiewicz † Łuc Lininsky † Michayło Jaceiow † Iwan Jacieiow † Fedio Petreczkiewicz † Michał Michalikoski mp. Datum wsi Mszanca die 18 X-bris anno 1795.

LXXXIII. Громадський уряд рішає, щоби брати Андрій і Михайло Петричковичі поділили ся ґрунтом по половині, 28 цвітня 1796 р.

Działo się na urządzie wieskim mszanieckim dnia 28 kwietnia roku 1796. W sprawie y akcji sądowej mniędzy utsciwemi braćmy rodzonemi Petreczkiewiczamy, iż Michał Petreczkiewicz zapozwał brata swego Andrya, a to w ten sposób y skarżył się, że Andry Michałowi parkan w oborze prasem (пръасем) dwie rozrzucił, a Michał chory będący nie mu nie mowił, więc my urząd pytając się obydwóch braci: „Czy tylko się na parkanie sądzicie?“ — odpowiedzieli obydwie strony: „nie tylko sądziemo (!) się na parkanie, ale i na gruncie“. Ponieważ Michał powiada tak, że ja powinien puł gruntu trzymać, a Andry odpo-

wiada, że nie powinienes, więc my urząd wysłuchawszy kontrowersii stron obydwóch podług sumienia naszego tak decydujemy, aby grunt iako to gromadzki y woytowskiy w puł trzymali, a złaszcza ieszcze Michał brat młodezy matkie staruszkie na swoim chlebie trzyma y brata kalikie na imię Hnata y to tysz tak przysądzamy, aby bracia obydwu, Michał y Andry bratu swemu Hnatowi po stajach pola nie bronili posiewać sobie dla wyżywienia iako kaliki do śmierci, a po śmierci matki y syna Hnata Michał y Andry pochować, iak się należy, powinni i na budynkach oyciec ich podzielił ich, iako tosz y krestensio y ruchomosci (!) ruchomo y nieruchomo; ieden do drugiego żadney prentensyi rościć sobie nie powinny. Poniewasz jusz po kilka razy różne sobie punkta zadawali a żadnemi swiadkami nie dowodzili, to sąd nasz urzędniczy na takowe punkta nic nie decyduje forum wyszey zwirszchnosci (?). Co teraz my urząd wieski mszanieckii nakazuujemy. Datt. ut supra. Hnat Paraszczak, woyt prawny † Iwan Siwak, przysięzny † Jacko Troska z gromady † Jędzey Steckiewicz, pisarz.

LXXXIV. Яцько Дригвич дає кусень поля Іванови Волощакowi за сукно на сірак і 9 зол. п., 20 жовтня 1796 р.

Jawnie y dobrowolnie Jacko Drahinicz Iwanowi Wołoszczakowi daruję na dwoch prętach swego gruntu pola Łozine od gaci woytowskiej po drogie publiczno, a to się daruio za to, że Jacko Drahinicz odebrał darowizny w Iwana Wołoszczaka na kurte sukna czarnego syna po wcce (?) y złt. pol. 9 winych, więc ja teraz nizey podpisany daię y daruję te miarkie Iwanowi Wołoszczakowi o (!) wieczne czasy y potomkom iego, daruję bez zadnego podatku y płaty. Na to się podpisuję znakiem krzyza swientego. Działo się w domku Jacka Drahicza dnia 2 8-bris 1796 roku. Jacko Drahinicz, posesor tego gruntu † Pazia małoznka † Przy tey dobrowolne complenacyi bytność ludzi nie pomalu wiary godney: Łukasz Mysiow, przysięzny † Hnat Paraszczak, woyt prawny † Andry Paraszczak † Wasyl Szewiak † Wasyl Senkow, Jacko Drahinicz Troska † Hryc Paraszczak † Jędrzy Steckiewicz.

LXXXV. Передшлюбна умова між Іваном Гулою і Стефаном Мельниковим, 15 січня 1797 р.

Mniędzy pracowitym Iwanem Guło z iedney, z drugiey pracowitym Stefanem Melnikowym staneła dobrowolna zgoda, ni wczym nieodmienna, a to w takowy sposob, iz Iwan Guła przystanawia brata swego na imie Dmytra do curki Stefana Melnikowego na imie Jewki i zapisuie bratu swemu Dmytrowi wniosku na woły czerwonych złotych sześć, Nro 6, krowe iedne y owce iedne kotno, owsa korey

dziesięć, Nro 10, żyta mace, jęczmienia mace, bobu garcy 8, pola pod pług ieden na Peredolinie, iedna strona wyz miankowana. Zas druga strona Stefan Melnikow zapisuie zięciowi swemu y corce swoiey na imie Jewce gruntu pola prent ieden y łazow w puł, co do dwóch prentow nalezo, budynku połowe, krescencyi połowe, iakowa się znayduie. Zas co się tyczy curki moiey młodszey zostawa iey prent pola y łazow puł. A iezeli zięć moy Guła wyposazyc dopomoze, tedy drugi prent zięciowi memu należyć będzie takze z łazami y mnie y zone moie do grobu przyprowadzi, tedy obydwu prenty zięciowi memu nalezyc będą z łazami. Ktora to interczyza, czyli dunacya dla lepszey wiary y wagi nie umieientni pisma znakami krzyzuw s. podpisuiemy. Działo się w Mszancu dnia 15 januarii 1797 roku. Iwan Guła † Stefan Melnikow † Stefanowa Melnikowa zona † Przy tey interczyzie bytnosć Hnat Paraszczak, starosta † Łukasz Mysiow, przysiężny † Iwan Paraszczak z gromady † Iwan Wołoszczak Paszkow † Jędrzey Steckiewicz, pisarz.

LXXXVI. Testament Стефала Сисина, 28 січня 1797.

W imie oycy y Syna y Ducha świętego, amen. Ja Stefan Sysyn będąc od Pana Boga chorobo nawidzony a na umysle zdrowy, czynie porządek mniędzy zono y synami swoiemy, to iest starszym Liesiem, a młodczym Łuciem. Zapisuie im gruntu pola prentow szesc, ktore gruntu ydą nie wraz, ale kazdy z osobna liezy, to iest dwa prenty biezące od miedzy Macka Sysynego z gury a z dołu miedzy Iwana Oszczypka. Do tych dwóch prentow dwóch y dwóch prentow Macka Sysynego pod sciszko ydący do Groziowy łaz zaczyna się od kirnicy z gury a na duł az do chaszczu, to powinni się dzielić Liesio y Łuc z Mackiem Sysynym na puł troie wgony. Pod Diakunko pod pług y puł wraz z inszymi Sysynymy podział maj. Zas prent pola od miedzy Pawła Sysynego za polanko od Pawła Sysynego miedzy od siodła az do potoka Tęplego granicy groziowskiej, to na czworo dzielić powinni, to iest Pawło Sysyn y Łuc Sysyn, Liesio y Łuc Sysyni y Macko Sysyn. Pod Kiczyrkami orane pole i sianożęc, to nalezy synom moim Liesiowi y Łuciuwi trzecią czesc, miarka w mosta przy miedzy Mysiowej z gury a z dołu miedzy Wasyla Kohuta. Zas mam gruntu kupionego zwanego Kubrostwa prentow trzy Do tych trzech prentow łązy: pirszy łaz na Polance pod pługow dwa od miedzy Iwana Paraszczaka z gury, z dołu Bobowej; od potoka Jaciowa do potoka Tęplego za Polanko pod pługow dwa, to pod pług ieden bratowej moiey Iwanowej Kohutowey, a pod pług synom moim. Ten łaz liezący od potoka Tęplego przypira do gruntu Łukaczostwa. Zas winna mi

bratowa złt. pols. 33 gr. 20. Co zas bratu najstarszemu zplacalem y wydałem Liesiowi owsa korcy 22, bobu garcy 8, jęczmienia garcy 8, zyta garcy 8, bykow pare, ktore na dziesiey[szy] czas walory (!) talerow bitych 20 y krowe iedne; to jusz moje bratanicze do synow moich nie miec nie powinni. Mniędzy Horbki łaz pola z dołu między Siwego przypira do chaszczow zarosłych horbka wirszka. Przy tym testamencie bytność ludzi nie pomalu wiary godney. Ja, jako smiertelny, ten testament stwirdzam pod sumieniem moim y ktoby się moy testament wazył kasowac, tedy ten będzie miec sąd na tamtym swiecie. Działo się w domu Stefana Sysnego dnia 28 januarii 1797 roku. Stefan Sysyn. Przy tym testamencie bytność: Łuc Mysiow, przysięzny † Hnat Paraszczak, woyt † Łuc Sysyn z gromady † Pawło Sysyn z gromady † Hnat Sysyn z gromady † Fedio Kohut z gromady † Jędrzey Steckiewicz, pisarz.

LXXXVII. Testament Мпхайла Драгунича, 8 цвѣтня 1797 р.

Opis testamentu świętey pamięci Michała Drahunicza.

W imie Oyca y Syna y Ducha Świętego amen. Ja Michał Drahunicz będąc cielesno chorobą od Boga nawidzony, a na ciele moim zdrowy czynie porządek mniędzy zono y dziecmy moiemy. Zapisuię gruntu swego oyczystego pola prent ieden y łokiec ieden w obydwie strony, zas łazy, gdzie się znajduia, to z bratem moim rodzonym na puł dzielic się powinni. Poniewasz cząstka gruntu brata mego Andrja iak y u mnie y dlatego łazy w puł mają uzywać, a com kupił ławe pola pod Sieczko w Ilka Kudolina Łapowskiego za talerow bitych osm, Nro 8, y miałem karte na wieczne czasy, ale zgorzała, ale sumienie moje nie zgorzało y gromada barzo o tym zna. Co się tyczy długow, com komu winien; Lipie zydowi winien złt. 7 groszy 20 y owsa saganow 4, zyta saganow 2, zas Lieybie arędarzowi winien złt. 8 groszy 20, Iwanowi Liemakowi winien złt. Nro 21 y jęczmienia garcy 8. Na ten dług na pole ławe pod Sieczko na zastawie na ten dług ma pola ławe Liemak trzyma pod Sieczko na zastawie, zas zięc moy Hryc Sawczak winien mi posagu po curce moiey. Dałem bykow pare, za ktore wziół talerow bitych dziesięc, Nro 10, zupan y sirak, pierzyne, inne bielizne, i zawicie białogłowskie; imci xiędzu Janowi Demianowskiemu parochowi mszanieckiemu czerwonych trzy, Nro 3, a com kupił chałupe w Andria Senydy y zapłaciłem mu zupełnie, a Andry Senyda ma mi dedac stuk 7 brusow, lub łupanego drzewa stuk 7. Co ja teraz ostatney woli tego swiata wyraziwszy sprawiedliwie pod sumieniem ten testament podpisuię. Działo się w domu moim dnia 8 kwietnia 1797-go roku w Mszancu. Przy tym

ludzi niepomалу bytność: Łuc Misiow, przysięzny † Iwan Wołoszczak, sołtys † Iwan Liemak † Hryc Liemak † Jacko Paraszak † Ignacy Jankowski † Ję. Steckiewicz, pisarz.

LXXXVIII. Громадський уряд означає стаповище мшанецьких війтів в справі поношеня громадських тягарів, 20 вересня 1797 р.

Niżey podpisani, imieniem całej gromady sprawiedliwie ninieyszemi woytow wsi naszej kameralney Mszańca zaswiadczamy, jako ci, luboć mają przywilegia, które ich przodkom y im onych potomkom na zawsze służą, iednakże: 1-mo, podług tych przywilegiów wolności sobie przywoitych, jakoto młynów, karczem, danin, ktore ich przodkom przysłużyły y ciż onych partycypowali, nie używają, 2-do owszem do gromady kontrybucyę, koszta, jakowe tylko być mogą y procenta płaca, powozy i szarwarki na drogach cesarskich, pieszą i wozowo wartę do kassy y magazynu prefekturalnego odbywają, na reparacyę do karczmy y młyna skarbowego w Mszańcu y pieszo za rozkazem naszym chodzą, oraz drzewa na reparacyę y słomy na pokrycie onych corocznie dodają. Jedynie tylko od nas gromady tym się różnią, że łatry do żup starosolskich ani rąbają, ani wożą, ale na to miejsce hiberne, czynsz y meszne do skarbu ich cesarsko-krolewskiey mosci płacą. Na co dla lepszey wiary y wagi nieumiejętni pisma znakiem krzyża s. podpisujemy się. Signato w Mszańcu dnia 20 7-bris 1797 roku. Ihnat Paraszczak † wóyt prawny, Łukasz Misiowicz, przysięzny † Łesio Watauszczak † z gromady, Jan Paraszczak † z gromady, Hryc Siwak † z gromady, Piotr Wołoszynowski † z gromady, Hryc Wołoszynowski † z gromady.

Pieczęć gromadzka zginęła y z tych przyczyn nie wycisnioną została.

LXXXIX. Передшлюбна умова між Теодозією Когутовою і Теодором Стецькевичем, 9 жовтня 1797.

W niedostatku stempla. Stanęła pewna ni wczym nie odmienna uгода y stateczne postanowienie między stronami; z iedney Teodozyą Kogutową wdową y synem iey Janem, a z drugiey strony Teodoreм Steckiewiczem y corką iego Tatyanną w nizey opisanym sposobie, iz Teodor Steckiewicz zamysłał wydać w małżeństwo corkę swoję Tatyanną za Jana Koguta, dla ktorych na początek gospodarstwa strony obydwie dać obiecują przywoitą należytość. Teodor tedy Steckiewicz po corce swoiey obiecuie pieniędzami czerwonych złotych Nro 9, krow dwie, bykow parę, iałówek dwie, zrebie y owcę iedną a Teodozya

Kogutowa pola prętow 3 w obydwie strony, wołow parę, klacz. A ponieważ budynki stare pogorzały, więc z tej chałupy, która jest kupiona y wystawiona y z stodoły, na którą teraz drzewo wożą, Jan młodszym braciom swoim Janowi y Hryciowi będzie powinien być pomocnym, jak się będą... gospodarstwo zabierać, do wystawienia budynków, y... czas te, które teraz na placu zostają... właściwe. Które ugodę dla większej pewności y waloru, strony obydwie, ile nie umiejętni pisma znakiem krzyża świętego podpisują. Teodozya Kogutowa † matka, Teodor Steckiewicz † oyciec. Ta ugoda dla swojej lepszej pewności y wagi działa się przy ludziach wiarygodnych, którzy ile nie umiejętni pisma znakiem krzyża świętego podpisują się. Dato w Mszańcu dnia 9 miesiąca października 1797 roku. Ihnat Paraszczak † woyt, Lesio Wataszczak † z gromady, Jan Paraszczak † Piotr Sysyn † Lesio Sysyn † Jan Michawkow † Fedio Kogut † Wasyl Leseyko † z Michnowca. Wird vom Amtswegen bestättigt. Łomna d. 14 Octobr. 1797.

ХС. Громадський уряд обстає за Лесем Ватацаком, від якого Петро Сисин неслухно домагав ся звороту вложених в наєм пропінатії грошей, 9 червня 1798 р.

W niebytnosci stempla. Ninieyszemi urząd y gromada, tudzież niegdys spolnicy propinacyi wsi Mszanca, zaswiadczamy, iz Lesio Sysyn, a oyciec Piotra Sysynego, do spolki tej propinacyi należał y tych, które pretenduje sobie, pieniędzy nie zyczonym sposobem, ale przez spolkę dał między nizey podpisanych spolnikow. Lecz ponieważ Piotr Sysyn swoje pieniądze teraz od Lesia Wataszczaka szczegulnie repetuje y na tego koniecznie usiłuje exekucyę wyrobic, my więc polegając na dowodach: 1-mo, że te pieniądze Lesio Wataszczak na swoje potrzebę nie wziął, ani zyczył, 2-do, tez pieniądze Lesio Sysyn, ile będąc spolnikiem, złożył do spolki, 3-o, ponieważ temiz pieniędzami już od lat kilku nikt nie zachodzi się, ani handluje, ale podług rejestru sprawiedliwie spisaneho lit. a. przyłączonego, na gromadzie mszanieckiej zostają, przeswiętnego urzędu dopraszamy się, aby Lesio Wataszczak, ile nie winny, od exekucyi uwolniony, a gromadzey obywatela na tymze rejestrze zostający, nakaz oddania należytego długu odebrali, przeswiętnego urzędu iak naypokorniej dopraszamy się. A dla lepszej wiary, ile nieumiejętni pisma, znakiem krzyża s. podpisujemy się. Dan w urzędzie wsi kameralney Mszanca dnia 9 iunii 1798 roku. Ihnat Paraszczak † woyt, Łukasz Misiowicz † przysięzny, Jan Pozniak, z gromady, Jurko Dylin, z gromady. Spolnicy: Lesio Wataszczak, Piotr Sysyn, Jan Demianowski mp.

Се письмо переписав о. Іван Демянівський, тодішній сотрудник при своїм батьку в Мшанци, в громадську книжку. До неї вписували громадські писарі всяку всячину. Є ту кілька завіщань, інтерція та контрактів на продаж ґрунтів. В ній майже все списав Андрій Стецкович, громадський писар в Мшанци при кінці 18 а на початку 19 в. Ця книжка ще й тепер є в переховку родини Андрія Стецковича. Більшу часть карток в переду хтось вирізав при самім хребті. Повідають люди в селі, що ці картки нарочком вирізано, бо коли би се не зроблено, було би пів села вигоріло.

XCI. Самбірський окружний уряд повідомляє парохіяльні уряди, що о. Шеремет з Вовчого дістав папагу за вінчанє людей без дозволу домівї, 16 лютого 1799 р.

Wszystkim duchownym imci XX. parochom y gromadom. Cesarsko-krolewski urząd cyrkularny względem popełnionej samowładności X. parocha Szeremety w Wołczym do prefektury ninieyszą wydał rezolucyę, która od słowa do słowa tak opiewa:

Imci X. Szeremetowi Parochowi w Wołczym. Prefektura kame-ralna łumniaska, doniesienie pod dzien wczorayszym uczyniła, że X. Szeremet zgromadzonemu w cerkwi ludowi publicznie ogłosił, iż żaden, któren się żenić ma, pozwolenia od prefektury wzmiankowanej na to nie potrzebuie y X. paroch bez pozwolenia dominii kazdemu ślub benedykować będzie. Jakoż już 26 opowiedzi stronom takowym ogłosił, które od zwierzchnosci dominikalney żadnego pozwolenia do zenienia się nie mają. Takowy tedy samowładniczy poddanych burzący y grun-tową zwierzchność poniżający postempek X. Szeremetowi z tym na-kazem gani się jak naysurowiey, ażeby żadnemu poddanemu, bez po-zwolenia prefektury łumniaskiey ślubu dawać nie wazył się. Inaczej bowiem za kazdy, bez pozwolenia dominikalney zwierzchnosci dany ślub kary 6 # zapłaci y procz tego jego upartość y niespokoyne zachowanie się tak konsystorzowi, jako y wysokim rządóm krajowym, dla dalszego ukarania doniesionym zostanie. W Samborze dnia 13. lutego 1799 roku. Raab mp. Takowe kopie wszystkim imci XX. parochom y gromadom, na ten koniec do wiadomości daie się, aby się stale wszystkich wysokich przepisow trzymali, od złego przykłądu z strony X Szeremety danego nie zarażali się y strzegli się takowych postempkow czynić, a bez pozwolenia zwierzchności żadnych nie zawarli (!) ślubow. Łomna die 16. februarii 1799. Przez cesarsko krolewskie prefekturę łumniaską. Ernest Haysler mp. prefekt.

ХСІІ. Присуд громадських урядів з Мшанця, Быстрого і Мшківця в справі спірного ґрунту між Іваном Волощакон і Іваном Дорошем, 6 мая 1799.

Działo się w urzędzie mszanieckim dnia 6-go maja 1799.

Na fundamencie rozkazu od przeswietnego sądu kameralnego nam urzędом wsiow trzech, iako to mszanieckiego (!), bystrańskiemu y mi-chniowskiemu zlicono dla rozmiaru ґрунту zwanego ґаз Hryniow nazwany, licencyą sądowo wyszedłszy na wyz zwany ґаз rozmierzylismy; od lasu skarbowego Zakutyne w puł dzielic się powinni Iwan Wołoszczak z Iwanem Doroszem, połowa Wołoszczakowa z dołu od między woytowstwa, a gurna Doroszowa, zas pirsza po Zakutyne miarka pod dzięsieć pretow od woytowstwa Iwanowi Wołoszczakowi, zas druga miarka Iwanowi Doroszowi po pretow dzięsieć od woytowstwa do granicy Michnowskiey obydwie strony. Reszta pola oranego obopolnie Iwan Wołoszczak Iwanem Doroszem uzywac powinni, poniewasz butownie (?), strona przudy ktora strona zasiała kazdy własciciel podług rozmiaru y swoiey miarki zkosc ma. Co my urzędzi (!) wsiow trzech zliceni tym dekretem nakazuiemy y na to się podpisuiemy znakow (!) K. s. kładniemy. Hnat Paraszczak, woyt † Wasyl Senkow, przysięzny † Jacko Rapacz, przysię[zny] michnowski † Bazyli Terlecki, przysięzny bystranski † Lukasz Mysiow, przysięzny przeszły † Jacko Drahinicz z gromady † z gromady Hnat Wołoszynowski † Andry Choma † Hryc Bardyc † Lies Pozniak z gromady † Ten rozmiar ma się kommunikowac przez kopię stronie przeciwney, a iezeli strona przeciwna do dni 14 od tego rozmiaru zadney appellacyi nieuczyni, tedy w swoiey mocy zostanie. Die 8 mai 1799. Smolnica (під Старим містом). Franc... ius kaalis (Judex cameralis).

ХСІІІ. Податок мшанецької громади визначений дня 24 вересня 1799 р.

Repartycya. Na fundamencie c. kr. cyrk. rozporządzenia wies Mszaniec do eferunku za rok 1799 przystawić powinna mac 206 czyli 103 korcy owsa et quidem

	O w i e s	
	korcy	garcy
gromada	68	20
nowosadkowie	13	
woytowie	10	
sołtysi	5	22
xiądz paroch	5	22
Summa	103	

Takowe quantum czystego owsa powinno na dniu 11 8-bra r. t. zapas do magazynu przemyslskiego bydż offerowane, inaczy surowa na wyzwyrazone strony wypadnie exekucya. Łomna d. 24 septembris 1799. Richter, krainik.

XCIV. Мшанецька громада посьвідчає, що Андрій Янківський, посесор частини мшанецького війтівства правдо уживає поле Pohar, 2 грудня 1799 р.

Attestatt. My niżej na podpisie wyrażeni znamy (!) tym zaświadczeniem, danym imć panu Jędrzejowi Jankowskiemu, posesorowi czensci woytowstwa mszanieckiego, iż jako my sami nie slyszeli od inych, ale widzielimy, że dziad Jędrzeja Jankowskiego krzakow... krzaki y czyścił pole iako swoje, będąc uprzywiliowanym na pole zwane Pohar, do ktorey Pohar wdzira się Hnat Sysyn Fedkow, a nie pokazuje się w żadnym testamencie, ani w dokumencie nie zaswiadcza Hnatowi Sysynemu, lub wszystkim Sysynym, chyba w roku terazniejszym 1799 zmirał Łucь Sysyn [i] z namowy w swoy tesseract napisał Pohar, a daley y w pradziadowskim testamencie nie opisana Pohar Sysynym. Do tego się protestowеł Jędrzey Jankowski podczas pisania testamentu s. p. Łucia Sysynego z ludźny gromadzkimi, dobrze w tych gruntach wiadome (!), aby nie opisywał woytowstwo na gromadzkie grunta. Na to się podpisuiemy znakami krzyża świętego. Datt. Mszaniec die 2 X-bris 1799 roku. Jacko Drahunicz Troska Staryczkowich † Lies Wataszczak z gromady † Fedio Krawciowicz z gromady † Jacko Drahunicz z gromady, † Hryć Paraszczak z gromady † Ję. Steckiewicz mp., pisarz. Przy tej (!) zaświadczeniu bytność ludzi nie pomалу wiary godney: Wasyl Seńkow, przysiężny † Hnat Paraszczak, woyt prawny † Hnat Wołoszynowski † Fedio Drahunicz z gromady † Iwan Liemak z gromady †

XCIV. Лопушанський писар виправдує ся перед гвоздецьким урядом з закидів пороблених йому Федєм Галевичем і ин. (поч. XIX в.).

Do Przeswiętney ces. krol. ferwalteryi krainy gwozdeckiey!

Przeciwko supliki (!) od wolnych ludzi z Łopuszanki na zadane zarzuty fałszywe pod 21 junii r. b. pcdanych (!) sumienną a sprawiedliwo daie explikacyą takową: 1-mo nazywa mnie Fedio Halewicz ferwalteryją, a wiңcey piiak pisarz Strzeleckiy ze swoiey głowy maluie z tych powodow, że ten Fedio Halewicz iakoweś dawne ma na mnie zawżetosci nie mając czym zemste robić, myszli, że mnie tym u wielmożnego pana w niełaskę wprowadzi, ponieważ iego to ciężko obchodzi, że ja sie jeszcze około przeswiętney ferwalteryi cokolwiek kręce. Prawda, że w rozkazach, kiedy widzę, że woyt zaniedbywa, na ten-

czas ia się w to sczerze wdaie, by zadosyć uczynioną było y to Fedia Halewicza nie kontentuie. Na ostatek tak ten chłop na mnie zawzięty, opisać trudną, ale Pan Bug widzi y ludzie, że daremnie; odgraża, że ia winien, że kažo iem szarwarki robić y robocizne zapisuie, ale w tey mierze moia (!) daremna od niego napaść. 2-do. Skarzy, że grąta, łąki gromadzke używam y robotnikow, wiele chce, mnie daią. Prawda łąkie pod Hreble na 4 fury siana kosze, ale za to cały rok z pisaryią gromadzie slepam; więcey ani grosza nie mam w gotowiznie, pole zaś oboczne (?) gromada dobrym sposobem mnie do smierci do używania wypuszcila, na co mam dokumēt zaintabulowany. Co się tycze robotnikow, kiedy sobie gromade poprosze, czasem na poranek, tak iest grzeczna, że mnie poratuie, ale za to maią wudke y tiutiun, lecz to wszystko nie gwałtem, ale dobrym sposobem bywa. Niech przeświētna ferwalterya zważy niegodziwość y zazdrość tego Halewicza y iego wspanuł wyżey wyrażonych niespokoynych napasników y ludzkość pisarza strzeleckego, czy godziwie to pisał, co nie iest z ich krzywdo. 3-tio. Mam także uciemnienie od Jozefa Jaworskiego, że ten mnie różne czyni szkody, ktoremu ia przy urządzie muwił y przy gromadzie, aby mnie zanichał, a do tego zbił mi daremnie pastucha. Lecz ia, upominaiąc się o to pięknemi słowy przy woycie, ciężsko zostałem znieważonym od niego — szanuie honor — psem, drabem, swinio mnie nazywał y to, co nie należało, grubianskemi słowami swoiemi, iak mu się podobalo, zelżył. I tom cierpliwie ponosł. A że iemu Pan Bog dał na Samuela grację, że iest bogatym, z zawżetosci muwił gromadzie, aby odemnie zapisany kawał pola odebrali y łąke za pisaryią używane; Deklarował dać na zastaw pułtrzecia tysąca wyliczyć y samowładnie od pisaryi oddalić przyrzekał, ale to podobną na władzy przeświētney ferwalteryi zależy, nie na takich Jaworskich mocy. 4-to. Żalo się na mnie, że ja prowianty i garce nie daie. Zaswiadczy mnie gromada, że ja co tylko było prowiantow, wszystkim, co na mnie z grātu rozdanego wypadało, zapłacił, do oka będzie. Co się tycze garcow, tedy y suplikanci dopiero raz pierwszy w r. t. dali, o ktoren mnie nic nie muwili. Ja nawet nie wiedział, kiedy zsykali y zawiezli, nie byłbym w tym uporeczywym, byłbym oddał. Jednakowoż w innych wsiach pisarz ma forszpany... ale ja w każdym razie płace, co i w tym roku za forszpany. . dałem złt. pols. siedm, gr. 10, także do oka będzie muwioną. Ja zaś czyniąc zadosyć moiemu obowiazkowi pisarskiemu, już lat 9 od wszystkich wolnych ani grosza moiey należytości za pisaryią nie widziałem, płacic nie chcą y o co późniey swoje zażalenie podać przymuszony iestem. 5-to. Skarzo na mnie nie słusnie, że ja zakazał pisarzom, aby tymże supliki nie pisali. Dla lepszey prawdy dowodow,

iak będą pisarze na sessyą kiedy zwołane, niech prześwietna ferwaltera raczy spytać się, kiedym to zakazywał, a tak pomiarkuie swoim delikatnym zdaniem, czyli należy takowe rzeczy pisać, czego doprowadzić trudną, co także kompozycyia pisarza strzeleckiego karygodna. 6-to. Na koncu powiadaia, że ia za gromado stoie. Prawda, że ia wszystko, coby gromadzie było z ich dobrem, radbym dopomagać, ponieważ od gromady mam kawałeczek chleba, należy za dobre dobrym zawdzięczać, gdyż gromada przecie mnie szczerza, iak wolne, ktore nie tylko, aby mnie moią zasługę własną wypłacali, ale ieszcze na moje zniszczenie... waią. Pan Bug y ludzie widzo, że mnie zaśane zboża, ogrody....

Гвоздець, де була фервальтерія, невеличке сільце над Дністром, належить тепер до турецького пов., Лопушанка Хомина до старосамбірського, так само село Стрілки, в якого був стрілецький писар, ворог лопушанського. Виправдуване написане на одній аркушевій картці по обох сторонах, кінця не має. Ся картка заховала ся przypadком між иньшимп панерами у одного газди в Мшанци. В сїм письмі досить виразно виступає ріжниця між вільними, упривілеованими, і громадою — підданими. Воно написане десь в початком 19 в., пізнійше належав Гвоздець до фервальтерії в Спасі.

ХСVI. Андрій Янківський з своїми синами продає прут поля війтівства Лесови Стецковичови за 164 вол. п., або 20 таларів битих, 18 мая 1800 р.

Opis między imci panem Jędrzeiem Jankowskim y Liesiem Steckiewiczem stanol. Działo się na urządzie mszanieckim dnia 18 maja 1800 roku. Chientnie, iawnie y dobrowolnie stanol zapis w takowy sposob: Imci pan Jędrzy Jankowski z synamy swoiemy, to iest Ignacym y Michałem przedał gruntu swego oyczystego prent pola woytoskiego na dulnym łanie Liesiowi Steckiewiczowi za summe złt. pols. 164, alias talerow bitych 20 y puł o(!) wieczne czasy y potomkom iego. My Jankowscy wyrzykamy się nie zostawując nic a nic ani sobie, ani potomkom naszym, tylko ten prent ustompiony Liesiowi Steckiewiczowi y potomkom iego, ktoren prent liezy od miedzy gurney Iwana Kohuta, a dulney Jędrzeja Steckiewicza, w biegu zas gdzie so szachownicy przy miodzach wyz spomionych Steckiewiczow, sianozenci, iakowe się znayduia, do tego prenta nalezo. Ktoren to zapis iawnie i dobrowolnie załatwiony. Nie umieiętni pisma znakamy krzyzem świętym stwirdzamy i renkamy własnemi podpisuiemy. Jędrzey Jankowski, oyciec † Ignacy Jankowski, syn † Michał Jankowski, syn † Przy tym zapisie bytność :

Hnat Paraszczak, wojt † Łukasz Misiow, przysiężny † Fedio Steckiewicz † Jędrzey Steckiewicz mp., pisarz.

XCVII. Testament Andrija Drahunicza, 22 жовтня 1800 р.

Opis testamentu Andrya Drahunicza.

W imie Oyca y Syna i Duchy s. amen. Ja Andry Drahunicz czynie dyspozycyą duszy moiey y porządek majątku mego y zapisuię brataniaczowi swemu na imie Stefanowi Liemakowi grunt[u] prent y łokiec w obydwie strony y łązy, gdzie się znachodzic mogo, w Jaciowie pod pług, łązek na Barnyczat Hradce (Барничат грядка) do południa orania od miedzy gurney Iwana Michałkowego, z dołu między Michała Drahunicza, po koniec Sieczki łązek pod dzien orania, z dołu miedzy Fedia Drahunicza az po droge, zas na Barnyczat Hriadce dwa kawalki, na teyze grządce miarka, a nalezy do gruntu Szewiakowego, zas ku bandoma granicy w Syhawce łązek pola więcey iak na pułtora pługa orania, od miedzy gurney Smajowey do miedzy Michała brata mego y sianożec w spulstwie, łązek pola w Kiczerze od miegzy dulney woytowskiey do miedzy Łazarykowey, ktoren łązek był zastawny w Jurka Baryła za dozwoleciem moim takim protekstem, ze ia u Jurka byki stargował, tom mu był winien złt. 17, tom sobie detrunkował (потртыв?) złt. 8 za renkawiczne, a złt. 9 bratanicz moy Jurkowi Baryłowi oddać ma, a ten łązek bratanicz moy uzywac ma, zas curce swoiey na imie Kasia zapisuię złt. pol. 32, [które] bratanicz moy oddac ma, więc teraz ia cały majątek moy zapisuię, a do bratanicza mego moie krewne zadney pretensi miec nie mogo. Co teraz ostatney woli moiey ten testament stwirdzam y dla lepszey wiary i wagi znakiem krzyz s. kładne. Działo się w domu moim dnia 22 8-bra 1800 roku. Bratanicz moy curce moiey ma dac kor. 2 owsa. Andry Drahunicz † Przy tym testamencie bytność: Lies Wataszczak † Iwan Paraszczak † Iwan Liemak. Ję. Steczkiewicz, pisarz.

XCVIII. Контракт купна-продажі між Дуїн Борковским i o. Іваном Демянівським, 2 мая 1801.

Między imci państwem Mateuszem Duninem Borkowskim y Jozefą z Borkowskich Teodora Terleckiego Prokopowicza małżonką, niegdyś Jerzego Borkowskiego synem y corką, naturalnemi sukcesorami z iedney, a przewielebnym imci xieżdem Janem Demianowskim y Maryanną z Maliczewskich małżonkami z drugiey strony, staie nastempuiący kontrakt kupna y sprzedaży części, to iest: pięciu cwierci pola we wsi Rosochach, w cyrkule samborskim leżących, wieczyscie trwać mający, w nastempuiący sposob, iz f-mo: imci panstwo Mateusz Borkowski,

y Jozefa z Borkowskich Teodora Terleckiego Prokopowicza małzonka mając pięć ćwierci pola we wsi Rosochach, w cyrkule samborskim sytuowanej, prawem naturalney successyi po świętey pamięci Jerzym Borkowskim, na siebie spadłych, tez same, jak z dawna posiadali od przodków swoich, rzeczonemu przewielebnemu imci xiędzu Janowi Demianowskiemu, parochowi wsi Mszańca y Maryannie z Maliczewskich małżonkom za dobrowolnie umowioną y ustanowioną szacunkową summę złotych polskich trzy tysiące, dico Nro 3000, ze wszystkimi przynależnościami do rzeczonych pięć ćwierci pola należącemi, jako to: łąkami, ogrodami, lasami, krzakami, pastwiskami, wodami, stawami, łązami, iednym na górze Hołowny zwaney y drugim na gorze nad Luchochową nie sobie ani successorom swoim nie excypuiąc cum jure dominii et proprietatis dają, darują. Ktorą szacunkową summę trzy tysiące złotych polskich, następującym sposobem kupuiący wypłacają; to jest 2 do tysiące złotych polskich przez niegdys s. p. Jerzego Borkowskiego, oycy naszego, pod dniem 25 stycznia 1776 roku. od konwentu WW. OO. Bazylianow ławrowskich zaciągnioną kapitalną summę libro haer. 87. fol. 33, Nro 1 onerum zaprenotowaną a przez c. krolewskiego fiskusa ewinkowaną y w stopniu exekucyi będącą; jako detaxacya tych pięciu ćwierci pola, libro eodem, Nro 7, onerum prenotowana naucza, z expensami prawnemi y zaległą prowizyą, przez wyż rzeczonych iuriskwezytorow do kassy fundi religionis, a prowizyonalną do dnia 5 kwietnia roku 1800 narosłą ad alterum tantum WW. Konwentowi ławrowskiemu OO. Bazylianow ogolnie dwa tysiące trzysta dziesięć zł. pols. i groszy 6, dico Nro 2310, gros. p. 6 wynoszącą zastępuje za iudisdatorow (!) y Barbarę małolenią Borkowską, unikających expens exekucyi y szkody z nizey wypaść mającego na licytacji szacunku, wypłaconą. jako osobne kwity do tabuli krajowej podane ad Nrum 17275/801 o extabulacyą teyze summy swiadczą, pro persoluto przyimują. jako dług gruntu tyżący się. 3-tio. Z resztującey szacunkowey sumy na siebie przypadaiącey po 230 złt. pols., łącznie 460 złt. pols. do rąk wyliczoney, przedający kupuiących ninieyszym kwituią kontraktem. Jednakowoż 4-to. Na dopełnienie szacunkowey summy 3000 złt pols. na małoletnią siostrę przedających Barbarę Borkowską przypadającey bezpieczeństwo na teyze części samey kupioney zapisują y osobnym skrypitem zareczają z obowiazkiem płacenia prowizyi po 6/100 dla małoletney rocznie dopoty, dopoki lat wieloletnosc nie dostąpi; skoro zaś wieloletnią zostanie, natychmiast do rąk teyze kapitalną summę 230 złt. pols. wyliczyć przyrzekają. 5-to Imci panstwo przedający wolney intromissyi urzędowey do kupionych części natychmiast dopuszczają i tey ani przez siebie, ani przez kogo

innego wzbraniać nie mają y papiery tey części przysługujące kupującym pooddawać przyrzekają. 6-o. Za pewność dziedzictwa tychże części rezygnowanych y wszelkie pretensye tyczące się gruntu, na osobnych częściach swoich w Rosochach sytuowanych zapisują imci państwo sprzedający kupującym. A nawzajem 7. Wielebny imci xiądz Jan Demianowski y Maryanna, małżonkowie kupujący ewikcyę zapisaną akceptują. Który to kontrakt y wszystkie w nim opisane punkta strony sobie nawzajem dotrzymać y ziścić obowiązują się. Dla lepszey wiary wagi y waloru, rękami własnymi, przy uproszonych przyjaciółach y świadkach, bez ich uszkodzenia, podpisują y intabulować pozwalają. Działo się w Rosochach dnia 2 maja 1801 roku. Mateusz Dunin Borkowski † Josefa z Borkowskich Terlecka † Jako ninieyszą transakcyę we wszystkich punktach y klawzulach na osoby nasze zeznaną akceptujemy, tak na to podpisujemy się. Jan Demianowski mp., Maryanna z Maliczewskich Demianowska † Jako uproszony świadek podpisuje się Jędrzey Terlecki † Побіч мала печатка в ляку. Jako uproszony świadek podpisuje się Jan Ostraszewicz Jaworski † Jako uproszony świadek podpisuje się Tadeusz Ostraszewicz Jaworski † Jako świadek tych podpisow znakiem krzyza świę. podpisuję Michał Chrzanowski mp. Печатка в ляку. Jako świadek tych podpisow znakiem krzyza s. podpisuję się Teodor Bokiewicz mp. Печатка в ляку.

XCIX. Екзекутор Янковский квітує мшанецьких „новосадків“ з заплачених грошей, 4 червня 1801 р.

Ja niżej podpisany ekzekwent Jankowski znam (!) tym kwitem moim danym nowosadkom mszanieckim, stojący na exekucyi za odwiezienie beczek z Rzeszowa do Tarnowa, odebrałem kontetacyi mnie należącej złt. 5, ninieyszym kwituję y na to się podpisuję. Datt. Mszaniec die 4-ta iunii 1801. Jankowski †

C. Передшлюбна умова між Катериною Сисиновою і Грицем Бардицем, 10 падолиста 1801 р.

Opis intercyzy Stefana Berdyca. Mniędzy Katerzyno Sysyno z iedney, a z drugiey Hryciem Bardycem stanęła iawnie y dobrowolnie ugodą w następujący sposób, iż Katerzyna Sysyna przymiue Stefana Berdyca za zięcia do niewiastki swoiey na imię Iryny, ktoremu ia Katerzyna Sysyna Stefanowi Bardycowi zapisuję pola prentow dwa y puł, a to na takowy, iż małoletny wnęk moy pozostały po synu moim, to ten grunt prentow dwa y puł dzielic się ma z ma[ł]oletnym Janem wnękem moim y Stefan Bardyc zazywac powinien iako to w pocieznym gruncie, tak y w łązach, jakotesz budynkami, to iest chałupę zapisuję

ma[ło]letnemu, a Stefanowi Bardycowi w dwa rzendy staynie z komoro. Zas co się tyczy krestensii, iakowa się znayduie, obopolnie zięc moy Bardyc z wnekiem moim dzielic powinni, zas znayduie się ieszcze prent pola leżącym boku, to puł prenta należy wnenkowi y Bardycowi zięciowi, a puł prenta Iwanowi Sysynemu. Co się tyczy chudoby znayduie się woły, które kosztuią talerow bitych dwadziescie y ieden, Nro 21, krow dwie, iałowka iedna, a ta chudoba ma służyć na gospodarstwie doputy, dopuki curka syna mego na iimie Nastunia zrosnie y z tey chudoby ta curka wyposazona bydz ma. Zas druga strona, Hryc Bardyc, zapisuie bratu swemu Stefanowi na wniosek na woły czerwonych szesc, Nro 6, krowe iedne, jałowkie iedne, zyta wnosi dwie, Nro 2, jęczmienia cwierci dwie, Nro 2, owsa korcy 6, co ja zas Katarzyna Sysyna excypuię dla siebie gruntu staie dwie do smierci swoiey, iak by się nie mogła zgadzac zięciem Bardycem Stefanem, to iest iedne staie w ieden rok ku Groziowu, drugi do Bandrowa, zas omawia sobie doskonale Stefan Bardyc, aby się lokowało wieki y na wieki z zoną swoją y dziecmi swoiemy, iezeli Bug ich da, na pułtora prenta pola a pułtora prenta małowletnemu Janowi, a nie wyday Boze, zeby na wyrok boski małowletny Jan umarł, to Stefan Bardyc ma się lokowac wszystkich trzech prentach, zas Hryc Bardyc zapisuie bratu swemu Stefanowi pola podług ieden. . Ktora to intercyza (!) czyli dunacya jawnie, dobrowolnie strony stwirdzamy i znakami krzyzow świętych podpisuiemy. Działo się w domu dnia 10 9-bris 1801. Katerzyna Sysyna † Hryc Bardyc † Przy tey dunacyi bytnosc: Hnat Paraszczak † Łukasz Misiow, przysięzny † Hnat Wołoszynowski † Iwan Bardyc † Iwan Wołoszczak Paszko † Iwan Sysyn † Hnat Sysyn † Michał Michalikowski mp. Ję. Steckiewicz mp., pisarz.

Сі Михайло Петрпчкович понавлює запис в 1793 р. котрим віддав своему вятевні Войтіховні Яківському частину майна, 6 січня 1802 р.

Mniędzy imci panem Jędrzeiem Jankowskim z iedney, drugiey Michałem Petreczkiewiczem czyniąc dunacyą, czyli intercyą poprawiaią starszo mlódczo, ze pod dniem 6-go ianuarii 1802 datowana, a to w takowy sposob, iż na wyrok boski zona Michała Petreczkiewicza do wieczności iest oddana, wię[c] teraz ia Michał Petreczkiewicz z drugo zono pobrałem się, z Katerzyno Czarniecko ze wsi Czarney. Więc teraz ia Michał Petreczkiewicz zapisuię powtornie zięciowi swemu na imię Woyciechowi potwirdzaiąc pirszo donacyą pod rokiem 1793 tako prawoscio gruntu oyczystego takowy wcząstek, iak u mego brat[a] Ilka iest, zas zmarłego Piorkowskiego nadano mi przes komisią nowosadkom 16-m nadano, to moia czense 16-ta spadła. Te grunta ia Michał

Petreczkiewicz iako y zięc moy po curce moiey, imieniem Woyciech Jankowski, obopulnie uzywac mamy, gdybysmy się nie mogli zgadzac, a gdy mozem się zgadzać, to na tym chlebie posiadzwac mamy, a gdyby nie mozna w spulce bydz, podzielamy iako to w gruntach dwoynych pulnie, budynkach pulnie, chudoby pulnie, krestensia pulnie, rozne ruchomosci pulnie. Obiespiecza Michał Petreczkiewicz ieszcze, iezeli mnie da Bug dzieci po terasnieyszey zonie moiey, mają bydz oddani naysamprud Bogu przedwiecznemu a poty zięciowi zwanemu Jankowskiemu pod opiekie odaia się. Y ten opiekun opiekować ma zono y dziećmy moiemy y cały majątek tak gruntami opisanemi wyz spomionemi ma spadać na opiekuna czyli zięcia mego, nie tylko na zięcia mego ale y na wnenkow iego spadać mają cały majątek o (!) wieczne czasy y z potomkow na potomkow. Ja teraz Michał Petreczkiewicz powtornie te donacyą stwirdzam y na to się podpisuię przy ludziach wiarygodney (!). Michał Petryczkiewicz † Przy tey dunacyi bytność: Jan Petreczkiewicz † Jędrzy Steckiewicz Senin † Wasyl Wołoszczak, soltys † Stefan Steckiewicz, z woytowstwa † Petro Wołoszynowski † Ję. Steckiewicz, pisarz.

CII. Передшлюбна умова між Іваном Волощаком і Ігнатом Парасцаком, 21 січня 1802 р.

Staneła pewna, nieodmienna y na zawsze trwać mająca ugoda między stronami, z iedney Janem Wołoszczakiem y Ihnatem Paraszczakiem, obywatela[mi] wsi kameralney Mszanca, z drugiey strony w nastempuiącey okolicznosci, iz Jan Wołoszczak zamysla syna swego, iednego tylko mając, imieniem Jurka ożenić z Xenią Ihnata Paraszczaka corką, ktorym to nowo pożenić się mającym własni rodzice na gospodarstwo dać przyrzekają. I tak Jan Wołoszczak synowi swemu zapisuię pola oyczystego prętow pięć w obydwie strony, to iest od granicy do granicy, ze wszystkimi łazami, sadami, sianozęciami y przydatkami, na tymze gruncie znajdujące się budynki, to iest chałupę y stodołę, chudobę jakową ma, to iest woły y krowy z krescensyą a słowem: całe gospodarstwo. Druga zaś strona, to iest Ihnat Paraszczak po corce swoiey zapisuię dać posagu na woły czerwonych złotych dwanasie, dico Nro 12, krow dwie, jałówkę iedną y zrębie do brony y takową summę y chudobę w tydzień po weselu wyrachować y oddać obowiazanym zostaie. Którą ugodę jako obydwie strony wykonac przyrzekają, tak tez dla dotrzymania tey prawdy, ile nieumiejętni pisma, przy uproszonych do tey ugody przyjaciołach, ile pisma nieumiejętni, znakiem krzyza świętego podpisuią się. Działo się w domu Ihnata Paraszczaka dnia 21 stycznia 1802 roku. Jan Woło-

szczak † Ihnat Paraszczak † Ludzie tey ugodzie przytomni: Łukasz Misiowicz † Ihnat Wołoszynowski † Piotr Sysyn † Jan Michałkowski † Fedio Oliszcza † Wasyl Bybka † (Nro 121 gesehen zur Zeit der Grunduntersuchung d. 2. März 1874. Dsr. Wrecowski). (В сїм місци урядова помітка з 1814 р.).

Intercyza między Jurkiem Wołoszczakiem y Senią Paraszczakówną nowożeńcami, przez Jana Wołoszczaka y Ihnata Paraszczaka wymienionych nowożeńców rodziców, w obowiązkach zawartych wypełnić się mająca, uczyniona dnia 21 stycznia 1802 roku.

СIII. Мшанецькі вїйти просять щоби уряд не відбирав їм млина, в відповіді повідомляє їх фервальтерія, що по розпорядженю губернії їх уважаєть ся за звичайних підданих а млин буде забраний на скарб, 27 цвїтія — 8 мая 1802 р.

Przeswiętna prefekturo łomniańska! Niżey podpisani, wsi kame-ralney Mszańca, obywatele na siedmiu cwierciach woytowskich zdawna mieszczący się, względem młynka, od czasów naydawniejszych do tychże siedmiu cwierci prawami nadanego, takową składamy explikacyę: 1-o. Ponieważ wszystkie nasze prawa na rzeczonych siedem cwierci wydane wszystkie, jakowe tylko być mogą wolności, powinności y pożytków, to iest: wolnego wódki kurzenia, piwa warzenia y innych pożytków w tychże prawach wyliczonych nie tylko naszym antecessorom, ale y ich następcom naypóźniejszym, przez których my y nasi successo-rowie naypóźniejsi rozumieć się mamy, pozwalają i take, gdy odjęte zostały, przecie dla pamięci szczególnie, ten ieden partykalny młynek zostawionym. 2-o. Względem tegoż młynka y czasów dawniejszych bywały lustracye y zawsze bywał przy nas utrzymywany, y za teraz szczęśliwie panujących rządów po kilka razy chodziliśmy do dyrekcji samborskiey dla teyze lustracyi, nakoniec w tuteyszey prefekturze za prefektów wielm. Hayzlera y Richtera podawaliśmy nasze dokumenta, których recepisse wielmożny pan dobrodziey w roku przeszłym w swoje ręce odebrał z inszemi kopiami praw naszych, które toż samo twierdzą, iż wóytowstwo y młynek nie tylko naszym antecessorom, ale y ich naypóźniejszym następcom przysłużyć powinny. 3-o. Co się zaś tyczy tego młynku proventu rocznego dla nas, ten iest bardzo szczupły, bo nayprzód, że żadney arendy nie bierzemy, a za to, że kiedy miarkę.. nim rozmielemy, sami kamienie kupujemy, o żelaza y inne materyały staramy się za pieniądze. Już kiedykolwiek potrzeba, poprawiamy sami y w nim za omieciny człowiek ze strony przesiaduje a nam kiedy może wygodę uczyni. Takową explikacyę przedłożywszy czekamy łaska-wey rezolucyi y iako naypokorniey dopraszamy się, abyśmy, ponieważ

y tor (tenor?) praw nas nie odłącza ale owszem pozwala wszystkich pożytków, przynajmniej gdy inszych nie mamy pożytków, ten młynek mieć na daley w używaniu mogli. Którego miłosierdzia zebrząc zostaiemy przeświętego urzędu nayniższemi podnózkami. Jędrzey Steckiewicz † Jan Steckiewicz † Jan Petreczkiewicz † Jacko Petreczkiewicz † Urodzony Jędrzey Jankowski †

Do Przeświętego urzędu prefektury łomniańskiej od obywatelów wsi kameralney Mszańca, wóytów na siedmiu ćwierciach mieszczących się, względem młynka z dawna zawsze do tychże ćwierci należącego, przez nas w używaniu do teraz zostającego, pokorna explikacya. Dnia 27 kwietnia 1802 roku podana.

Wysokie kraiove rządu dto 30 may 1800 Nro 15466 przez cyrkul samborski dto 8 8-br Nro 4916 prefekturę uwiadomiły, żeby onych jako poddanych uważać y przy gruntach za opłaceniem dotąd czynszu zostawić. A ze w tym samym dekrete są inni podobni wolnicy wytknięci, od których oddawna poodbierane są młyny, jako i inne skarbowi przynależące dochody, przeto y oni na dłużey przy młynie utrzymać być nie mogą y ten za naypierwszą rewizyą dóbr odebrany na skarb będzie. Co sie onym dla ich wiadomości y zachowania oznaimia. Dan Łomna dnia 8 maja 1802. Нечиткий підпис.

CIV. Kwit z заплаченого мшанецькою громадою чиншу за 1803 р., 8 червня 1803 р.

Kwit na złotych rynskich dwieście dziesięć, graycarow 50, które ja nizey podpisany odebrałem z Mszańca a to: od nowosadkow za owsa mac 33, złt. ryns. 30, graycar. 15; od gromady — za owsa mac 197, 180 złtr. 35 kr. za nich do magazynu przemyskiego za rok 1803 odliwerowanego, z których odebranych kwituie. Dat. Łomna dnia 8 junii 1803. Berko Berman. Id est 210 ryns. 50 kr.

CV. Ігнат Янківський позичає у Івана Волощака 31 битих талярів і за те дає йому поле в уживане на 12 літ за процент, 1 серпня 1803 р.

Nizey podpisany ninieyszym pismem moim iawnie y dobrowolnie, przy uproszonych przyjaciołach, wyznaie, iz biore zyczonym sposobem u Jana Wołoszczaka talerow bitych trzydzieście y ieden, dico Nro 31, na swoją własną potrzebę, o ktorey summy in vim prowizyi temuz Janowi Wołoszczakowi puszczam pole miarki zwane, wyzey gromadzkich wrót leżące od drogi az dopoki się ciągną, ktorego pola Jan Wołoszczak naydaley lat 12 uzywac powinien bez opłacenia zadnego po-

datku do skarbu, dlatego że ja onemuz prowizyi od wziętych pieniędzy płacić nie będę, ale za niego podatek wszelaki z tego gruntu zastępować y płacić będę corocznie aż do wypłacenia, czyli powrocenia wziętey summy bez zadney na potym pretensyi. Ktore powrocenie czyli oddanie summy nie koniecznie az we 12 lat być powinno, ale iezeliby mi Bog dopomógł y za 4 lub 6 lat wziętą summę Janowi Wołoszczakowi wyliczyć, tedy kazdego razu Jan Wołoszczak swoję summę odebrać a mnie pole iako moje własne odstąpić powinien bez zadney sprzeczki, którą summę nie kto inny, jak tylko ja sam, albo tez kto drugi z moiey familii wypłacić ma prawo. Ten zas grunt, ponieważ teraz iest cały nie sprawny, wyiąwszy iedne staie, ktore są w trzeciey siewbie, a zatym iezeliby Jan Wołoszczak cały grunt naprawił, tedy onemuz przyzwoite wyzycie naprawy iest zawsze wolne. Ktore wyznanie jako rzetelne y sprawiedliwe iest, tak tez dla lepszey wiary, ile pisma nieumiejętny, znakiem krzyza świętego przy uproszonych ludziach podpisuję. Dato w Mszancu dnia 1 augusti 1803 roku. Ignacy Jankowski † Przy tym będący Łukasz Misiowicz † przysięzny Mszanca, Fedio Paraszczak † z gromady, Jan Michałkowski † z gromady, Mateusz Sklarski † z Bandrowa, Dmitr Geletiyeczak † z Bandrowa.

CVI. Передшлюбна умова між Іваном Когутом і Маріянною Михалківською, 29 жовтня 1803 р.

Staęła pewna, nie odmienna a na zawsze trwać mająca ugoda y postanowienie między stronami Janem Kogutem młodzianem, żołnierzem absnitowanym (!), z iedney, a Maryanną Michałkowską panną z drugiey strony w następujący sposób, iż Jan Kogut zamysla zawrzeć dożywotnią przyiaźń z Maryanną Michałkowską, a za tym dla początku gospodarstwa y na dalszy proceder zycia strony obydwie swoy majątek y wniosiek ninieyszą intercyzą okazują. Y tak Jan Kogut starszy zapisuie bratu swemu młodszemu tegoz imienia, to iest Janowi Kogutowi oyczystego pola prętow trzy między miedzami, z gory od woytowstwa a z dołu od Lesia Sysynego, ze wszystkiemi łązami, sadami, sianozęciami, pastwiskami y innemi przynalezytosciami, a z chudoby krowę iedną. Michał zas Michalikowski po corce swoiey Maryannie zapisuie na woły czerwonych złotych iedynascie, dico Nro 11, krow dwie, byczki małe, y zrebie. Która ugoda jako iest rzetelna, tak tez strony obydwie onę akceptując, dla lepszey wiary przy ludziach uproszonych do tey ugody, rękami własnemi podpisują. Dato w Mszancu dnia 29 pazdziernika 1803 roku. Jan Kogut † brat starszy młodego, Michał Michalikowski mp., oyciec panny. Przy tym będący: Ihnat Para-

szczak † woyt prawny, Łukasz Misiowicz † przysiężny, Paweł Sysyn † z gromady † Lesio Sysyn † dto, Fedio Kogut † z gromady.

CVII. Тестамент Івана Осафайла, 22 грудня 1803 р.

W Imie Oycy y Syna y Ducha świętego amen. Ja Jan Osafayło z woli Boga nauwyższego będąc na ciele słabością złożony, lecz czerstwym y zdrowym na umysle zostający, czynię nizieyszą wolą moją ostatnią porządek w całym majątku moim tak ruchomym, jakoteż y nie ruchomym w następujący sposób. Nayprzod co się tyczy pola, tego mam ćwierć leżącą między miedzami, z gory od miedzy Jana Hrycuny, a z dołu Iwana Koguta. Te ćwierć zapisuję Wasylowi Hrycunie y nayspóźniejszym potomkom iego, tak iż nikt nie ma mocy ani prawa upominać się o ten grunt. Do teyże ćwierci mam łązy po roznych mieyscach y rozneho nazwiska, jakoto: pierwszy łąz koniec Sieczki pod dwa dnie orania, ktury wykupiłem u Wasyla Koguta, obok potoka Krasnego między miedzami z dołu y z gory Jana Hrycuny. Tudzież należy łąwa do tego gruntu koniec Sieczki, która iest w zastawie u Łucia Matyeczyka za trzy mac skołodrzy (?) między miedzami z gory Kogutowych (!) a z dołu Jana Hrycuny. Ktorą zastawę, to iest: trzy mac skołodrzy (?) Wasyl Hrycuna Łuciovi Matyeczykowi ma powrocić a pole rzeczone w swoje używanie odebrać. Tudzież u tegoż Łucia Matyeczyka iest miarka zastawiona za płachi na trumnę, między miedzami z gory Iwana Hrycuny a z dołu Ihnata Paraszczaka, ktore płachi, albo wartość za nich, Wasyl Hrycuna Łuciovi Matyeczykowi ma powrocić a rzeczoną miarkę odebrać do swego używania. Za Diakunką łąz obopolny z Iwanem Hrycuną, od granicy Płoszczanskiey do Czerwonego potoka, za Hłubokim potokiem w Motylicznym sianożęć y ornego pola kawałek przy granicy Płoszczańskiey y to zapisuję Wasylowi Hrycunie. Na Hrycunczat Grządce kawałek pola y reszta paswiska obopolnie Wasyl Hrycuna używać y dobywać powinni. Ogród za wodą przezemnie z łożyny dobyty y przez kilkanascie lat bez najmnieyszey kwestyi i sprzeczek używany na szesciu prętach, ten tedy ogród jako ja az do moiey smierci używałem, tak tez tenze Wasylowi Hrycunie y iego potomkom zapisuję y do używania wolnym zostawuję. Co się tyczy pretensyi Omokow z Wiciowa, ci do mnie nic nie mają ani tez do Wasyla Hrycuny zadney pretensyi roscie nie powinni, a chociazby y do prawa chcieli się udać, tedy w zadnym urzędzie ani sądzie względu dla siebie miec nie mogą. Toż samo y Iwan Jaceiow, czyli Petreczkiewicz, nie powinien się upominać o jakąwą należytość dawną, poniewaz ja ztamąd nic nie wziąłem. Cały moy majątek, jakowy tylko miec mogę, zapisuję całkiem Wasylowi Hrycunie, a Wasyl

Hrycuna z tego wszystkiego, kiedy go (!) wspomozę, na cerkiew dać powinien złotych polskich czterdzieście. Ktoreń to testament jako przy dobrej pamięci iest przezemnie spisany, tak też gdyby go kto wazył się w iakowym punkcie nadweręzać, takowego przed naywyższego Boga sąd pozwałbym, a teraz go dla lepszey wiary y wagi, ile pisma nieumiejętny, trzymając się piora znakiem krzyza swietego ręką moją podpisuję. Jan Osafayło † Działo się w domu Jana Osafayła dnia 22 decembris 1803 roku przy ludziach uproszonych, ktorzy iako swiadkowie na to, cosmy slyszeli, ile pisma nieumiejętni, znakiem krzyza swiętego podpisuiemy się. Ihnat Paraszczak † woyt prawny, Łukasz Misiowicz † przysięzny, Ilkow Hryniow † sąsiad, Łesio Sysyn † sąsiad, Jan Paraszczak † sąsiad, Łuc Kibało † sąsiad.

Praes. 15 9-bris 1833 Nro 299. Ultima haec voluntas inscribatur ac intabuletur. Decretum in c. r. jurisdic[t]ione cameralis domini Łomna die 15 9-bris 1833. Нечиткий підпис.

Слідуює урядова напись з 1833 р. про втягнене сього тестаменту до табулі.

(Далі буде).

З новійшої української історіографії.

Александра Ефименко: Южная Русь, очерки, изслѣдованія и замѣтки,
I—II, Спб., 1905.

Критична студія Івана Джиджори.

В минулому році діждала ся д. Олександра Ефименко не аби якої приємности, якої рідко кому з наших учених за життя приходило ся дізнати. Петербурське „Товариство ім. Шевченка“ видало своїм накладом збірник розкинутих по різних журналах її писань, які дотикають яким небудь способом України, бо — як звісно — ш. авторка належить більш до російських учених, як до українських. Збірник сей (два солідні томи, разом коло 800 ст.) обіймає 24 статей різнородного змісту, від розвідки про архаїчні форми землеволодіння у Славян і Германів, аж до нарису про український елемент в творчості Гоголя. Перевагу, так що до великості як числа, мають статі історичного змісту (на загальне число 24 історичних є 15). Не вдаючись на разі в те, якою ідеєю руководило ся згадане товариство видаючи писання (в котрих, до річи говорячи, є й такі, які нічим не дотикають України, як напр. згадані „Архаическія форми землевладѣнія у Германцевъ и Славянъ“, або полемічна стаття дуже загального змісту „Национальность по В. Соловьеву“) — зазначу лише, що не можу зрозуміти, якої системи держала ся редакція чи редактор „Южной Руси“ при порядкованню сього збірника. До того-ж редакція не додала від себе жадного пояснення в виді передмови, де-б дотичні питання були вияснені. Тут накопи і слідно яке порядковане то дуже вже примітивної форми: відділене статей наукових історичного змісту від прина-

гідно писаних, чисто публіцистичного характеру. При статях писаних протягом 25 літ¹⁾, неоднакової наукової вартости, присвячених питанням з усіх майже періодів нашої історії (з виїмком київського), якийсь систематичний уклад конечно був потрібний. На мою думку тут можна було умістити статі або по хронології їх написаня, або по хронології змісту, себто відповідно до часу, котрому дана статя посвячена. Один і другий уклад має за собою певну рацію, — а на користь одного або другого рішає ціль, яку хотіла редакція чи накладчик тим виданням досягнути. В противнім випадку видання задля утрудненої в нїм орієнтації тратить значно на вартости. Я в своїм огляді цілого сього дорібку д. Єфименкової на полі української історіографії буду держати ся того другого укладу.

Передовсім кілька біографічних дат. Олександра Яковлівна з дому Ставровска, родом Московка, род. 1848 р. Учила ся в гімназії в Архангелську, а потім учителювала в с. Холмогорах Арх. губ. і тут теж вийшла заміж за звісного українського етнографа Петра Савича Єфименка, який тут перебував на заслання. Від тоді, мабуть під впливом мужа, посвятила ся вона студіям устрою звичаєво-правного й побутового народного життя, склонна до ідеалізації його в душі народництва. Важніші її писання з наведених питань в російській історії: Трудовое начало въ русскомъ народномъ правѣ, Крестьянское землевладѣніе на крайнемъ сѣверѣ (в Исслѣдованіяхъ народной жизни, Мва 1884), Артели въ Арханг. губерніи (в Сборникѣ матеріаловъ объ артеляхъ въ Россіи, 1873—4), Народныя юридическія возрѣнія на бракъ, Семейные раздѣлы, Субъективизмъ въ русскомъ обычномъ правѣ, Юрид. обычаи лопарей, кореловъ и самоѣдовъ Арханг. губ. (Записки русскаго географическаго общества по отд. этногр. т. 8)²⁾.

По сїм переходжу до самої річи — короткого огляду важнїйших праць д. Єфименкової, поміщених в сїм збірнику.

Не тому, що се належить до історії України, тільки dlatego, що тут коротенько представлені погляди авторки на деякі вихідні питання історичного дослідю, коротко згадаю про її реферат на однім археологічнім з'їзді (в Ризі, 1896) п. в. Архаическія

1) Найстарша статя в сїм збірнику „Литературныя силы провинціи“ написана в 1878 р., остання „Литовско-русскіе данники и ихъ данн“ в 1903 р.

2) Ф. А. Брокгаузъ, И. А. Ефронъ, Энцикл. Словарь, т. 11. Сиб. 1899, с. 691.

форми землевладѣння у Германцевъ и Славянъ (І с. 413—422). Ш. авторка простує тут хибні на її думку погляди берлінського професора Августу Майцена на давні форми землеволодіння у Словян. Власне Майцен в звісній своїй праці¹⁾ поставив тверджене, що підчас коли у Германів існував один тип володіння землею т. зв. *Gewanndorf*, у Кельтів знова т. зв. *Einzelhof*, то на славянській території і в басейні Двини панує на його погляд той же *Einzelhof* — хутір, у Великоросів — община, а у південних Славян *Hauskommunion*. Отже авторка передусім ставить всі ті наведені форми землеволодіння в органічну звязь між собою, а далше доказує, що первісною такою формою в Великоросії була „деревня“, печище, і се те саме, що і *Einzelhof* — хутір, у Кельтів, і південно-славянська *Hauskommunion* — задруга, а врешті і *Gewanndorf*, яке наслідком вирівняня в деревні, під натиском верховної власти участків між співвласниками деревні, перейшло потім в т. зв. общину. Складаючи вину ставлення Майценом справи тим способом на непорозумінне, авторка з натиском підносить, як небезпечно ставити питання соціальної еволюції на ґрунт національних типів, замість степенів розвою (І с. 420).

Я навмисне трохи більше ніж би може на се заслуговала тут отся статя сама по собі, своїм змістом, задержав ся над нею, бо тут стрічаємо ся з теорією, яка служить для авторки точкою опору в її розвідках про різні явища історичного життя, головно правно-побутового характеру. Се т. зв. „общинно-задружна теорія“. Основною клітиною початкової суспільної організації ся теорія уважає рід, який початково сам для себе становив з кожного погляду самостійну одиницю, а первісна його організація з виробленими в ній звичаєво-правними поняттями вистарчала йому. Одначе наслідком історичного процесу наступав розклад роду, наслідком дифференціації вимогів життя не вистарчала первісна примітивна організація роду. Через те почали на ґрунті старої організації творити ся нові, які перейнявши на себе певні сторони первісної організації, перейняли тим самим на себе відповідні функції. Навязуючи до сказаного, ми тим лекше можемо перейти до огляду цілої групи розвідок, яких вихідною точкою служить отся власне теорія. Перша з них се історичний нарис: Дворищное землевладѣніе въ Южной Руси (І с. 370—412). Ав-

¹⁾ Siedelung und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finnen und Slaven.

торка через аналогію старається доказати, що первісна форма землеволодіння в Литовсько-руських землях була з'організована на принципі „трудового захвата“ землі так само, як в північних московських землях. І так на півночі основною клітиною в історичнім розвою землеволодіння була „деревня“: в значіню заселеного місця се присілок зложений з кількох хат, в значіню земельнім „мала оаза обробленої рілі і сіножатий, які чоловік власною працею видер з дикої пустинної землі, головно ж з ліса“. Те саме на українській території було дворище. Власником так дворища як деревні є цілий рід, котрий веде господарку спільно, а на зверх заступає дворище, перед якими б там не було властями, голова роду, від котрого імени дворище звичайно носить назву. Дворище незалежно від числа співвласників-своєків служить податковою одиницею і вона відповідно до своїх розмірів поносить різні тягарі чи то для держави чи для приватного державця. Як сказано кождий з членів був співвласником, а тим самим мав право на якусь пайку, однак ся пайка не була якась реальна, відмежована, тільки ідеальна. З часом рід розростається, наступає поділ інвентаря як і дворища, творять ся осібні хати, однак дворище завдяки тим власне ідеальним пайкам остається і на дальше цілістю, задержуючи при тім характер родинної власности. Однак з часом рід розпадається, до нього входять теж чужі елементи через женячку або яку небудь правну умову, при чім дворище дробиться на нерівні частки, а родинний союз замінюється в т. зв. „посябрину“ — те саме, що на півночі в тій фазі називалося деревнею сусідів-складників. Очевидно що тепер спільна господарка стала неможливою так наслідком великого роздроблення деревні-дворища на багато нерівних частий, як і наслідком більшого числа співвласників.

Такі погляди авторки. Заки піду дальше в огляді їх мушу зазначити, що дехто з авторитетних в сій справі учених заперечує виводи д. Єфименкової, буцім то права співвласників так членів роду, як і сусідів складників на якусь частину деревні не реалізували ся. Противно доказує, що деревня, хоч оставала ся ціла як податкова одиниця, то однак на ній повставали самостійні господарства при розмежованю землі¹⁾.

Вертаючи до поглядів авторки треба зазначити, що по

¹⁾ В. Сергѣевичъ, Древности русскаго права, т. III, Спб. 1903, стр. 51, 389 – 391.

ним дворище (деревня) номінально було власністю верховної влади — великого князя, коли дворище було на державній землі, або приватного державця, котрий мав поки що право тільки на деякі данини, фактично ж земля належала до того, хто на ній робив, чого доказом свобідне розпоряджуванне участками дворища їх безпосередніми власниками. В XVI в. одначе те понятє власности зачало зміняти ся на не користь селян. На півночи деревня через згадані комбінації перейшла в т. зв. общину, що було можливе тільки через вирівнане на ново участків, а се могла зробити власть державна або приватний державець заявивши свої права на землю і скасувавши права дотеперішніх власників селян. В литовсько-руських землях стало ся се по вступленю на стіл кор. Житимонта Августа через загальний помір ґрунтів на волоки, що спричинило упадок дворищ¹⁾, а дальше через розширене тут польського права²⁾ — крѣпацько-нанщизняного устрою. Повстанне Хмельницького змело отсі нові порядки в східній Україні і на короткий момент запанувало понятє свободи і спільности землі. Се одначе тревало не довго. Наслідком збільшення числа людности а також розуміня ціни землі наступила знова заїмка земель і то вже не так на принципі „трудового захвата“, як радше щоб скільки мога більше прикріпити за собою юридично. Решту запасу свобідних земель розібрала старшина, яка швидко почала перероджувати ся в шляхту. Тут авторка робить таку увагу: „Очень любопытною стороною дѣла является то, какъ плохо съумѣлъ гений малорусскаго народа воспользоваться тѣмъ исключительно благоприятнымъ положеніемъ въ какомъ онъ очутился по отношенію къ своей землѣ. Онъ мало обнаружилъ силы самобытнаго творчества въ созданіи формъ пользованія своими запасами общей землѣ, еще менѣе того цѣпкости и энергіи въ удержаніи за собой этихъ запасовъ (I, с. 398—9). В сім часі витворюєть ся зовсім подібна до давнього дворищного землеволодіння форма: хутір, яка від попередньої головно ріжнить ся тим, що співвласники не члени одного роду, а посторонні елементи, які володіють спільно на підставі договору, одним словом се теж що авторка зве „сябринне“ землеволодінне, яке вона відріжняє від

¹⁾ М. Владімірській-Будановъ, Формы крестьянскаго землевладѣнія въ литовско-русскомъ государствѣ XVI в. Кіевскій Сборникъ въ помощь пострадавшимъ отъ неурожая. Кіевъ 1892, стр. 357.

²⁾ Як раз українських земель волочий помір ґрунтів майже не зачепив — див. Грушевського Історія України-Руси V, с. 209.

дворищного тим, що тут співвласників вязало не посвоячене, а договір. Полемікою з проф. Лучицьким з поводу його статі „Слѣды обшиннаго землевладѣнія въ лѣвобережной Украинѣ XVIII в.“ праця кінчить ся. Відкладаючи поки що свої уваги до сеї статі до загальної характеристики, зазначаю на разі, що статя далеко більше обіцяє ніж дає, та й те що дає, в ґрунті річи не виходить поза стверджене зверхньої подібности дворища до деревні. Фактичний матеріал досить убогий¹⁾.

В звязи з тою монографією стоїть друга статя „Литовско-русскіе данники и ихъ дани“ (I 423—36). Майже половина статі посвѣячена повтореню сказаного в попередній про дворище і його організацію, тільки ж тут зараз стрічаємо тверджене, яке виклікує непорозуміне. Авторка твердить, що „данники (тіж власники дворищ) жили небольшими поселками, носившими по люстраціямъ названія wies, villa — названія найбільше соотвѣтствующія сѣверно-русскому слову „деревня“. Этотъ поселок, даже и въ разсмотриваемую, относительно позднюю эпоху, состоялъ все еще лишь изъ небольшого количества дворищъ, приблизительно отъ 10 до 12“ (I с. 426). Коли пригадаємо собі, що попередно сказано про ідентичність „деревні“ з дворищем, то звідки нараз „деревня“ і 10—12 дворищ, чи там присілок, одно і те саме або рівноважне? Загадка так і остаєть ся нерозвязаною. Для характеристики даних осад дає образ відносин в ратенськїм старостві на початку XVI в. того глухого кута, котрого житє мало змінило ся від часів т. зв. кїївського періода: Авторка користувалась тут звісною розвідкою Любомірського Starostwo radeńskie й інвентарями й люстраціями виданими В.-Будановим і Грушевським.

Як форма землеволодіння опирала ся на родовім устрою так само народний або копний суд був теж впливом з тої родової організації — родового братства. Сій справі посвятила авторка иньшу монографію „Народный судъ въ Западной Россіи“ (I стр. 324—69). Поки чоловік обертав ся тільки серед ґрупи, до котрої належав, поти очевидно не було потреби якоїсь спеціальної інституції суду, бо всякі проступки проти своїх таки між

¹⁾ З пізнішої літератури про дворище крім цитованої розвідки Владимирского Буданова також М. Грушевський, Жерела до історії Укр.-Руси т. I вступна розвідка: Економічний стан селян на Подвістровю галицькїм в половині XVI в., с. 7 і дальше. І. Франко, Причинки до української ономастики (Науковий Збірник виданий учениками й прихильниками М. Грушевського).

ними і залагоджувались. На провинника спадала кара. З хвилею одначе, коли люди з ріжних родових іруп почали з собою стикати ся й виходили між ними непорозуміння, справи не могли більш залагоджуватись в середині поодиноких іруп, через що показала ся потреба спільної судової інституції між тими ірупами, які близько себе жили — словом сусідеьского суду. Так на гадку авторки повстав суд посередників вібраних сторонами.

Проступок члена одной ірупи супроти члена другой мав характер нарушеня уложеного мира. Першим наслідком сього була пімста з сторони покривдженого, а дальше з сторони кривдника залагода першого, щоб уникнути цімети. Звідти то панує тут засада вина городи. А що чоловік був тісно связаний з своєю ірупою, звідти походила кругова порука. Дальше виходить, що такий спільний суд не розріжняв понятя права карного від цивільного, а мав на меті стерегти супокою в околиці. Авторка оспорює думку, буцім то з самого початку в славянських племен право суда мала державна власть, бо князі коли брали участь в суді, то не з титулу своєї власти, але мудрости і досвідченя як напр. жреці. По тих загальних виводах приступає до обговореня на підставі документів народнього або копного (купного) суду. Документи, що висвітлюють сю справу походять доперва з XVI в., коли то наслідком втисканя до литовсько-руської держави польського права, копний суд почав уже тратити своє давнійше значіне. Бо підчас коли давнійше до юрисдикції копного суду, з виїмком князів, належали усі ще не так то здіференціовані верстви, тим самим також земляне, то тепер вони наслідком шляхетських привілеїв почали відомлювати ся з під його власти. Авторка детально описує цілу процедуру того суду, в котрім брали усі голови родин з цілого округа. Вкінці ставить копний суд поруч з подібними інституціями иньших славянських народів, а передусім з правом польським (законодавством вислицьким і пйотрковським) і з литовським статутом — все те уважає майже ідентичним, ріжниця тільки в тім, що підчас коли писані статутти звертали головну увагу на суспільне становище правного об'єкта, то копне звичаєве право такі річи іігнорус, а займає ся тільки переступком. Як pendant до передньої служить статя: „Копные суди въ Лѣвобережной Украинѣ“ (I, с. 310—23), де авторка на підставі одного знайденого нею в Архиві Мал. колетії документу з 1722 р. описує один випадок селяньского самосуда над „бортним злодієм“, котрого за видиранне пчіл і крадіж меду селяньський збір з кідь-

кох сїд, причім були сїльські власти і представителі панських дворів, казав повісити. Сей випадок, на мою думку не вистарчає до роблення таких загальних висновків про істнуванє тут копного суду, який тут же організує ш. авторка на взірець давнїйшого. Безперечно, що тут відгомін того давнїйшого суду, одначе сам випадок представляєть ся більш, як т. зв. „хлопська комісія“ ніж з'організований суд.

Цїлу ту ірупу статей правно побутового характеру замикаємо закросною на широкі розміри монографією: „Южнорусскія братства“ (І с. 200 – 310). Ш. авторка поставила собі за задачу виказати органічну звязь українсько-руських церковних брацтв з анальотичними йому иньшими суспільними формами організації у иньших народів, а дальше вияснити питання, яким способом ті брацтва з спеціальними, почасти релігійними, а почасти загально-житевими цілями успіли вирости на орган національно-політичної боротьби, як се було напр. з брацтвами у Львові і Вильні. Подавши в загальних нарисах картину напору католицизма а з тим і польонізації на українсько-руській території в XVI в., авторка переходить до історії наших брацтв, котрі підняли боротьбу проти того напору Польщі. На вступі до сього зазначає, що усї дотеперішні дослідники під брацтвами розуміли й займались тільки такими, які відіграли визначну роль в історії, як брацтво Львівське, Виленське, Могилівське, Луцьке і Кнївське – головно ж два перші. Таке, на її думку, односторонне представлюванє справи було наслідком того, що дослідники не підозрівали органічної звязи того, що називали брацтвом, з иньшими подібними формами громадянської організації. Завдяки власне сьому початок брацтв датували часом, кдди брацтва одержували ріжні привілеї, назву ставропіій або змінляли уставу. Між тим одначе не тільки не можна докладно означити року, але навіть епохи повстання даного брацтва, бо первісна його організація в даній місцевості припадає, по думці авторки, на час заснованя самої таки місцевості.

Погляди на повстанє брацтв і їх характеристику авторка подає в кінцевій частині сеї монографії. Передусім стверджує, що брацтва були власністю виключно, як вона каже, „південно-русского племені“, то значить, що брацтво в такій формі, в якій воно виступає на історичну арену, ніде инде не істнувало. Не значить се одначе, щоб воно, як історичне явище того рода, було одиноким. Противно, воно було тільки одним членом численної родини анальотичних йому

інституцій, які по знаній нам уже теорії, мають своє жерело в первісній родовій організації — родовім брацтві, висшій типі сім'ї-задруги. Родове брацтво, хоч уже в розкладі, існує ще тепер у полудневих Славян, у котрих найбільше заховалося архаїчних форм давнього родового побуту. Основи сього брацтва такі: 1) спільний предок (очевидно в пізнійшій розвою — ся основа чисто фікційна), 2) спільний патрон, 3) моральна звяз між членами, 4) спільна поміч і 5) спільна оборона. Як звісно, при дальшій еволюції родова організація не вистарчала, наслідком чого повставали иньші подібні форми через договір. Такий перехід з родових інституцій до свободних міг відбуватися ся двояким способом: або через штучне творене брацьких форм на взір родових іще при існуваню старої родової організації, або через творене нових форм підчас процесу розкладу родової організації. Ті нові формації очевидно що до своїх цілей були далеко більш спеціальні, ніж первісна. Тим способом з родового брацтва повстали: побратимство у Черногорців між двома людьми, колективне у Болгарів між не-своєками, дальше т. зв. Schutzgilden, для спільної оборони, які розвинули ся у Німців, а головно в Англії і Данії; для релігійного культу витворило ся сьвяткованє т. зв. „хресного імени“ в честь родового патрона у Сербів, так як у Великоросів „братчина“ — і всі ті інституції, як бачимо, мали на цілі одну з основ давнього родового брацтва. Такою теж інституцією було і українське церковне брацтво, хоч авторка не подає, як саме воно повстало, чи ще за існування родового брацтва, чи по його розкладі. Зазначає одначе, що воно не переходило жадних посередних форм до того часу, коли ми його можемо просліджувати. При тім підносить се характеристичне явище, що у Великоросів й сліду нема подібного брацтва, в замін за те розвинули ся спілки економічного характеру (артели), додаючи, що „руській“ народ через те розійшов ся в основах громадського життя. Нема що й говорити, що теорію походження церковних брацтв авторка обставила солідною аргументацією, кладучи головно натиск на обрядові форми брацтва, напр. брацькі пири і т. д. які зближають ся до церемоній анальогічних інституцій полуднево-словянських, котрих походженє від родового брацтва можна уважати доказаним. Все те одначе можна брати тільки як вказанє на аналогію між українським брацтвом і подібними йому згаданими інституціями, а не як виясненє причинової звязи між ними. Треба мати насамперед на увазі, що українські церковні

братства розвивають ся по містах — по крайній мірі ми їх там застаємо, а на лівобережній Україні, як знаємо виразно, братства йшли з міста на село, де власне наперед повинні би повстати, бо прецінь характер родового побуту головно на селі з природи річи задержуєть ся довше. Ще більше насуваєть ся сумнівів, коли порівняємо згадані інституції, які повстали з родового братства з їх вузькими цілями та примітивною організацією, з українським братством — досконалою організацією з розмірно широкою суспільно-культурною програмою, при чім власне ті обрядові формальности грають підрядну ролю. Правда, тут можна сказати, що з часом братства дорогою еволюції дійшли до тої висоти — але о се як раз ходить, щоби вказати ті чинники, що спричинили той розвиток і вказати на етапи того поступу. А сього не тільки авторка не зробила, але ще підчеркнула, що братства наші не переходили через які небудь посередні форми. Тим самим не вивязала ся, як слід з другого завдання — показати яким способом церковні братства станули на чолі борців за національно політичні права українського народа.

Організацію українських братств в часі, коли вони виступають на історичну сцену (XVI—XVII вв.), авторка описує в головніших зарисах так: гурт людей, які ігруппують ся коло якоїсь церкви, мають над тою церквою право патроната і для опіки над церквою як і для иньших цілей звязують ся в брацьку спілку, що зоветь ся братством даної церкви. Брацтво проте своїми засобами підпомагає церкву, утримує шпиталь, будує брацькі доми і заводить свою руську школу, головно для дітей міщанських і селянських. В цілях брацтва було також підпомагане братчиків, котрі з якої небудь причини (напр. слабости) попадали в нужду, — як і иньші справи більш, так сказати, церемоніяльно-репрезентаційного характеру. Жерелами доходу брацької каси було вписове членів і періодичні вкладки, кари накладані на братчиків, які чим небудь провинили ся против брацького уставу і добровільні датки а головно тестаментові записи. Вкінці підносить авторка один іще найбільш, на її думку, характеристичний дохід, який вказує власне на органічну звязь церковних українських братств з иньшими, на око неподібними, формами брацьких спілок. Церковні братства мали після привілею право, два рази до року варити без оплати акцизи певну скількість меду, котрий підчас важніших съвят в брацькім домі розпродувано, а зиск з тої продажі віддавано до каси. Дальше обговорює авторка внутрішню організацію братств, головно на основі устава Львівського братства,

виробленого як раз перед наданням тому брацтву права патріаршої ставропічії — який послужив взором для організації других брацтв. Решта розділу присвячена культурно-просвітній роботі брацтв Львівського й Виленського, яка проявила в закладанню шкіл і видаванню книжок, в чім перевагу мало Львівське брацтво та в боротьбі з католицизмом і унією — де знова перед вело, навіть насильними способами, більш енергічне Виленське брацтво, бо до помочи мало воно крім сього ще політичних репрезентантів в шляхті. З запровадженням унії, коли то руська шляхта по більшій часті залишила православ'я, брацтва, як чинник національно-політичної боротьби, втрачили своє значіння, а задачу боротьби перейняло на себе козацтво. Брацтва-ж, які закладали уніяти виключно майже для виконування практик релігійних, навіть в малій частині не могли мати того значіння, яке мали православні.

З упадком брацтв в західних українських землях появляють ся на Лівобережній Україні брацтва, які авторка зводить до двох типів: брацтва цехові і церковні. Завдяки демократичному устроєві церкви на Україні розвинули ся на широку скалю брацтва церковні по містах, з відки розширюють ся і по селах. Розцвіт їх припадає на другу половину XVII і початок XVIII в., і хоч жадне з них не дійшло до такого значіння, як котре небудь хочби другорядне брацтво в західно українських землях з браку власне політичної за-краски, то одначе вони проявили незвичайно плідну і багату наслідками діяльність на полі культурнім через закладане по містах і селах шкіл і шпиталів для старців і немічних (сі останні знова творили з себе осібні брацтва). Побіч членських вкладок і нерухомого майна, звичайно записаного ким небудь на цілі брацтва, одним з важних доходів було тут теж варене і продажа меду, з чого потім витворили ся постійні шинки. З них доходи йшли до брацької каси, а часть обертала ся на уряджуване підчас більших свят брацьких пирів. З часом коли церква на Україні стала ся офіційальною, церковні брацтва, що були перед тим її складовою частию, упали, а частина їх діяльності — пікловане коло прикрашення церкви, перейшла на різні цехові брацтва і парубоцькі громади. Вмішане російського правительства в справу шкільництва знищило одначе ті додатні результати брацьких заходів. Цехові брацтва майже нічим не ріжнили ся від церковних, хіба своїм складом, та й то не завсіди, бо до цехових братств зложених з ремісників

даного цеху могли належати і не ремісники, з другої сторони були цехи (і брацтва) зложені знова з хліборобів — „пахарські цехи“, які удержали ся до недавніх часів. В міру того як різні чинники перейняли на себе давніші агенди брацтв, діяльність сих останніх чимраз то звужувала ся, характер їх первісної організації постійно зміняв ся — поки все те не зведо ся до деяких церемоніяльних формальностей і брацьких угощень. Сі останні перейшли в цілости на т. зв. парубоцьку громаду, котра заховала в своїй організації і церемоніялі всі типічні риси брацької спілки.

Загалом історія брацтв представлена на підставі праць і фактів зібраних другими ученими і то, мушу сказати, досить побіжно. Передусім треба сказати се про історію західно-українських брацтв, де авторка представила головно їх організацію, а за мало присвятила місця, не так вже діяльності брацтв, як радше результатам брацької діяльності на усіх її полях.

Всеж таки, в цілости беручи ся статя по предмету як і обробленю одна з найлучших в сім збірнику.

Переходимо тепер до другої групи статей, які дотикають часів козащини. Зачинає сю групу найбільша в сім збірнику статя „Очерки історії правобережної України“ (I с. 1—144), в якій авторка представляє події правобічної України від XVI в., себто від перших козацьких повстань проти Польщі, до кінця XVIII ст., до здавленя останніх народніх рухів проти польської шляхти в 1789 р. Зазначую з гори, що се найслабша річ з цілого збірника (говорю про статі історичного змісту) так що не тільки тепер, але і в часі, коли була вперше оголошена¹⁾ не представляла жадної вартости. Діло в тім, що написана вона в цілости, як зазначено було в первіснім титулі (в сім виданню упущено), виключно на півбелетристичних історичних нарисах польського письменника Йосифа Ролле, звісного під псевдонімом Dr. Antoni J., чоловіка, який сам не був істориком ані не мав до сього претенсії називаючи свої „історичні оповіданя“ „gawędami“. Тим то я не буду передавати змісту тої статі, а обмежу ся тільки до вказаня нарисів польського письменника і аналогічних їм місць з статі Єфименкової. Статя розпадаєть ся на чотири части: 1) До Люблинської унії, 2) Подъ польскимъ владычествомъ, 3) Хмельницина и руина, 4) Передъ паденіемъ Польши. На початку нодана характеристика

¹⁾ Київская Старина 1894—5.

території головно на підставі нарисів дра Антонія „Ks. Bazyli Ostrogski i jego zatarg z Kosińskim“¹⁾, Niewiasty kresowe, Z dziejów Polesia, Kamieniec nad Smotryczem, Tron książęcy za kobietę“. Згадавши якби принагідно про унію люблінську авторка говорить про наплив шляхти-кольоністів на „креси“ на підставі „Jak się żyło na kresach ukraiennych przed inkursyą kozacką, Jeden ze szczepów zasłużonego rodu“, Senatorska dola²⁾. Про релігійні справи на Україні в часі Берестейської унії оповідає на підставі нарису „Niemierycze“³⁾. Початки козащини, чи радше справа їх повстання і організації, в сім нарисі поминена зовсім. Справа Івана Підкови і перші репресалії Баторія зачерпнені з нарису під тим заголовком⁴⁾ і зі згаданої вже попереду статі про кн. Василя Острожського — майже живцем виїнята очевидно з пропущенням деяких уступів⁵⁾. Дальші події козацьких повстань аж до упадку народніх рухів перекладені майже дослівно з відповідними модифікаціями і скороченнями з дотичних розвідок польського письменника⁶⁾, при чім авторка іде так далеко за своїм жерелом, що навіть характеристики історичних осіб, як напр. діячів козащини, подає словами польського істо-

¹⁾ Dr. Antoni J. Opowiadania historyczne. S. VI, Lwów 1887. Статя „Ks. Bazyli Ostrogski“ від с. 57.

²⁾ Niewiasty kresowe. Opow. hist. Warszawa 1883. — Opowiadania. S. IV, t. 2. Warszawa 1884. Статя Z dziejów Polesia с. 225—256. — Zameczki podolskie t. I Kamieniec nad Smotryczem (вступ).— Op. hist. S. III, II. W. 1882, с. 1—4. Senat. dola. Op. h S. IV. War. 1884, с. 1—22. ³⁾ Op. hist. S. III, t. II.

⁴⁾ Op. hist. S. VI. Lwów 1887. Іван Podkowa с. 1—29.

⁵⁾ Для прим. зачитую один уступ про піддане Косинського кп. Острожському: „10-го фєвраля Косинській съ гореткою Низовцевъ явился въ станъ враговъ, отдаваясь на ихъ милость. Самъ престарѣлый воевода киевскій князь Василій Острожскій прїѣхаль на это торжество. Косинскій униженно просилъ прощєнія. Воевода простилъ съ условіємъ, чтобы бунтовщикъ вмѣстѣ съ старшиною козацкою далъ письменное обязательство...“ (I, с. 37). „Dnia 10 lutego poddał się kozak na łaskę i nielaskę, i stał się w obozie polskim z garstką niżowców. Sam stary ks. Konstanty zjechał na tę uroczystość. Kosiński... prosił o darowanie życia. Wojewoda przebaczył z warunkiem, aby buntownik wraz z starszyzną złożył na piśmie swe przyrzeczenie“ (Op. hist. S. VI, L. 1887, с. 90—100).

⁶⁾ Від 1696—1667 Semen Nalewajko (Op. h. S. VI, L. 1887), Na posterunku (Op. h. S. V, с. 1—13, Kozka starszy wojska zaporoskiego), Niemierycze (O. h. S, III, с. 197—2021, Samuel Łaszcz, Іван Bohun (Szkice i opowiadania. S. V, Krak. 1887). Події по 1667: Zemsta kozacza (Nowe op. h. L. 1878). Chamska dola, Na szpakowym szlaku (Op. h. S. IV. W. 1884) і др. Гаїдамаччина: Sawo Czalenko (Szkice i op. S. V, Krak. 1887), Straszny Józef (Op. h. S. III, t. I, 1882).

рика¹⁾, та ще й такої міри історика, як власне Ролле. Першим наслідком такого невільничого слідування за автором було багато похибок, яких я, як річий знаних навіть не пробую простувати²⁾. Дальше се відбило ся на цілості статі, котра при всім літературнім хисті авторки все таки представляєть ся як недоладне зіплене численних епізодів, які нераз мають підрядне значіне, підчас коли важнійші річі пропущені або порушені лише принагідно. Се стало ся тому, що польський автор описуючи події героїв своїх оно-

¹⁾ Напр. характеристика Дорошенка: *Męszczyzna piękny.. z wazszecia się nosił... — wszystko po szlachecku... Układał swe przemówienia zrzęcznie, umiał trafiać do przekonania dyalektyką chłopską, prosto zmierzającą do celu. Piśmienny i biegły w czytaniu, a naukę wyniósł jeszcze ze szkoły kijowskiej, chwytal za serce tych ludzi stepowych pewnego rodzaju dobroduszością, udawał wszakże tylko — w gruncie bowiem był on dziki, jak jego podkomendni (Nowe op. hist Lwów 1878, s. 208).* Овъ (Дорошенко) былъ не безъ образования: нѣтъ кievскихъ школъ вынесъ онъ знакомство съ „козацко-рускимъ“ письмомъ, но на умы окружающпхъ онъ дѣйствовалъ своимъ увлекательнымъ краснорѣчіемъ не школьного, а чисто народнаго склада, сильной діалектикой, прямо, безъ ухищреній, достигающей памѣтливой цѣли. Наружность молодого гетмана была самая подкупающая, и онъ умѣлъ украшать ее по шляхетски; вообще онъ ни въ чемъ не пренебрегалъ шляхетской обстановкой. Добродушіе которое располагало къ нему простыя сердца, не исключало жестокости, если она требовалась обстоятельствоми. А подъ веѣмъ этимъ укрывался политическій умъ, сильное честолюбіе, широкіе замыслы (I, с. 93). Се останіе речене додано замісь того, що Ролле говорив про пиянство Дорошенка. І тільки всего про характеристику гетьмана.

²⁾ Для прикладу наведу от хочби міт про козацькі реформи Баторія (про се див. статью В. Доманицького: Чи була реформа Баторія? Науковий збірник посвячений проф. М. Грушевському. Тут теж подана література до сеї справи). Се одначе меньше важне, бо вияснене сього питання наступило розмірно не так то дуже давно. Важнійший одначе з ґрунту фальшивий погляд на самого Хмельницького а головню його відносини до Москви. Хмельницькому майже відмовляє вона навіть, що з часом вновні зрозумів ідею незалежності і до Москви не пристав з переконаня, як вона думає, а був се тільки маневр з його сторони. Проте хибно говорить вона, що Хмельницький направ на Москву в 1655 р., аби вона цілковито знищила Польщу, підчас коли Хмельницький як раз сам старав ся уникнути походів з московськими військами на Польщу (М. Грушевскій, Очеркъ історіи украинскаго народа, вид. 2, Спб. 1906 ч. 267 і перед тим). Супроти того не дивно, що авторка не видячи у провідників козацького руху належного зрозуміння своєї ціли, згідно з своїм первовзором бачить у наших верств української людности тільки „противобщественные инстинкты: дикость, жестокость, стремление къ легкой добычѣ, къ пичѣмъ необузданной свободѣ“ (I, с. 88).

відань, порушував важні для нашої історії факти о стільки, о скільки се було конечно потрібне для зрозуміння його нарису.

До історії Хмельниччини належить іще одна коротенька стаття: „Бѣдствія Евреевъ въ Южной Руси XVII вѣка“ (II с. 1—12). Тут переказано за III розділом Ірецової „Geschichte der Juden“ жидівські погроми в часі повстання Хмельницького. Стаття не дає нічого нового, хіба що навіязуючи до пізніших погромів жидів на Україні авторка робить докір в формі запитання: „не научили-ли они (себто преданія) малорусскій народъ, что не на этомъ пути надо искать освобожденія“.

Далеко лучша довша стаття: „Изъ історіи боротьби украинскаго народа съ Поляками“ (II с. 12—126). Се популярно виложена на підставі розвідки Антоновича¹⁾ історія Гайдамаччини, котра служить заразом продовженем, а радше ширшим переповідженем кінцевого розділу „Очерків“. На початку рисує наш автор положенне селянства під шляхетським панованем, в II розділі збирає докладно причини, які викликали гайдамацькі рухи (дає характеристику Гайдамаччини), дальше подає загальний нарис гайдамацьких походів і їх тактики, а потім переходить детально усї важніші вибухи народнього невдоволення в р. 1734, 1750 і 1768 і т. зв. Волинську тривогу. Гайдамаччину уважає згідно з Антоновичем за протест проти шляхетських порядків, до чого ще вмішала ся справа насильного запровадження унії. Варто уваги розбите легенд, які витворили ся коло Мельхісідека Значко-Яворського і Максима Желізняка, — сьому останньому відмовляє всякого значіння. Жерелом при описі уманської різні служили авторці мемуари Младановича, Ліпоман і оповіданя Родлього п. з. Straszny Józef (регіментар Стемпковскій)²⁾ — представленне її, як натепер, вимагає сильних модифікацій³⁾.

Далеко вище з кожного погляду ніж попередні дві стоїть

¹⁾ Архивъ юго-западной Россіи. Ч. III, т. 3.

²⁾ Література пізнійша: Я. Шульгинъ, Очеркъ Коліивщини по невиданнимъ и изданнымъ документамъ 1768 и ближайшихъ годовъ. Киевская Старина 1890, кн. II—VII. В перекладі на укр. мову друкована в т. XX Руської істор. бібліотеки. Матеріали до історії Коліивщини (статі і матеріали Грушевського, Крижановського, С. Г—ка, Франка) в Записках Наук. тов. ім. Шевченка т. LVII, LIX, LXII. В. II—ко, Къ історії Коліивщини *ibid.* 1905, кн. I, с. 236—42. — Къ вопросу о народныхъ реакціяхъ въ Украинѣ въ XVIII вѣкѣ *ibid.* 1905, кн. III, с. 108—116. — Былъ ли игуменъ Мельхисидекъ Значко-Яворскій организаторомъ украинскаго возстанія 1768 г.? *ibid.* 1905, кн. I, с. 4—7.

³⁾ Пор. особливо згадану статью дра Франка.

історичний нарис: „Малорусское дворянство и его судьба“ (І с. 145—200). По змістови можна її уважати до певної міри за історію української автономії під пануванням Росії тому, що представляє нам провідників тої ідеї — українську старшину, котра автономію запропастила. Якими дорогами прийшла справа до того сумного результату? Дуже просто: через перероджене старшини в шляхту. Як се стало ся і хто тут головно завинив — те має на ціли вяснити отся розвідка.

З хвилиєю прогнання Поляків Україна опинилась з погляду суспільного устрою в такім положеню, якого вона собі й бажала для уладження свого життя на як на найширших демократичних підставах. Шляхта, яка по погромі остала ся, була так нечисленна, що не могла тут на устрій мати найменшого впливу і фактично його не мала. Се що потім стало ся — витворенє нової шляхти, зробило ся завдяки приймленю польських суспільних ідеалів і посередному впливови Москви. Щоб зреалізувати ті ідеї — стати шляхтою, усякий стараєть ся дістати ся між старшину, а тут вже добиваєть ся ріжними способами матеріяльного забезпеченя, через зібране в своїх руках землі, а що на се треба було грошей, звідти пішло на широку скалю проваджене торгвлі. Старшина опанована жадобю зібрати як найбільше богацтв, в браку добрих способів пускаєть ся на насильства. Земля без робітника нічого не буда варта, отже льоїчна консеквенція — старане старшини про закріпощене селянства, до чого підставою послужили раніові маєтности. В тих змаганнях авторка підчеркує солідарне поступоване старшини, яке виникало зі зрозуміння спільного інтересу. Вікнці першу половину роботи — збогаченя себе землею і робітником, старшина щасливо виконала, зісталась іще друга частина, дістати санкцію верхової власти на шляхетські права, які фактично старшина вже мала. Тут теж були два способи осягнення ціли: дорогою освіти, щб старшина в короткім часі з надзвичайною енергією встигла виконати, набравши за границею тої поверховної сьвітової оглади; другою далеко труднійшою річею було одержане від правительства формального признаня за старшиною дворянських прав, чому одначе правительство з невияснених причин дуже довго опирало ся. Разом із сим чим раз більше віддавало селянство на поталу старшині. Справа дворянських прав була фактично рішена указом 1783 р. про кріпацтво, де право мати крепаків одержували тільки дворяне — одержало його і українське панство, формально зрівняне з російським дворянством наступило два роки пізнійше. За Романовичем-

Славитинским твердить авторка, що українське панство дуже гостре було для крпацтва і виянює се психологічною причиною звісного Івана, який зробив ся паном. Від тепер панство занимало ся виключно тільки своїми клясовими інтересами, що видно головню з його постулатів до правительства.

Головна хиба тої розвідки лежить в тім, що авторка забігаючи до писання мала видко вже з гори усталений погляд на старшину. Згори представила собі старшину зразу свідому своєї ціли, з'організовану, солідарну, з готовою програмою, виробленою в найменших деталях... Отже наперед скуплене і захват землі, потім закріпощене посполитого і т. д. Відповідно до потреби своєї згори придуманої ідеї авторка підбирає під дотичні точки факти з ріжних часів, ігноруючи зовсім хронологію, підчас коли ми не маємо ніде жадних свідощів про таку, відразу вироблену, свідомість і далекозорість в тім напрямі старшини. Через те, хоч як прозоро і добре з погляду конструкторії стати збудована і легко написана, то все таки вона відразу зраджує свою штучність. Дальшим наслідком сього було, що весь тягар за такий оборот справи паде виключно на старшину, а иньші чинники, котрі як раз може спричинили упадок автономії і закріпощенне селянської маси через змушене старшини до тої дороги — ті чинники, як в нічім не повинні остають на боці¹⁾. В матеріалі й виводах зрештою стати не дає нічого нового²⁾.

¹⁾ Матеріалом до студіюваня піднесених тут питањь, крім Дневныхъ записокъ Я. Марковича, Москва 1859, яким уже користувала ся авторка може послужити ще: А. Лаваревскій, Описаніе старої Малороссіи т. I—III (Полк Стародубскій, Ніжинскій і Прилупскій). Д. П. Миллеръ, Очерки изъ исторіи и юридическаго Старой Малороссіи. Превращеніе козацкой старшины въ дворянство. Сборникъ харьковскаго ист.-филолог. Общества, 1896, т. 8, с. 63—244; тойже, Очерки изъ исторіи и юридическаго быта Старой Малороссіи. Суды земскіе, градскіе и подкоморскіе въ XVIII столѣтіи. Киевская Старина, 1897, кн. I—IV. В. Модзалевскій, Генеральный судья Иванъ Чарнышъ и его родъ *ibid.* 1904, кн. III—V; йогож, Слухи о назначеніи Кнутакузина гетманомъ Малороссіи (1718 г.), *ibid.* 1904, кн. VI, с. 451—464. Компілятивна статья В. П. — ка: Конецъ старої Малороссіи *ibid.* 1906, кн. XI—XII, с. 343—9. Врешті мої статі: Нові причинки до історії відносно російського правительства до України в 1720-х і 1730-х рр. Зап. Н. Т. ім. Ш. т. LXI; Україна в першій половині 1738 р. *ibid.* т. LXIX; Реформи Малоросійської колегії на Україні в 1722—3 рр. (Науковий Збірник присвячений проф. М. Грушевському учениками й прихильниками, Львів, 1906).

²⁾ Се підіє в своїм часі проф. Грушевскій в рецензії на статью д. Е. — в Правді 1892 р.

З попередною лучать ся дуже тісно дві иньші статі, з яких одна вказує на один і то чи не найголовніший чинник того суспільного процесу перетвореня старшини в дворянство — а друга на один з сумних епізодів того процесу. Перша то: „Двѣнадцать пунктовъ Вельяминова“ (II с. 126—144), про російську реформу на Україні, котра в обіцянках мала бути радикальним ліком на усї лиха, спеціально — на кривди поспільству від старшини, а в дійсности показало ся, що з поза тих агітаційних клічів та кодження одних верстов проти других, через що наполохана старшина очевидно мусїла асекуруватись всіми способами проти грізної небезпеки — з поза сього, кажу, виглянув лише фіскалізм та обкросне тих свобод, які ще поки що зістали ся були. На диво в супереч фактам, авторка, всякі не щирі фрази Петра бере зовсім серіозно¹⁾. В другій розвідці представлений один наслідок, одна з відповідий людности на доконаний суспільний переворот: „Турбаевская катастрофа“²⁾ (II с. 144—175) присвячена власне обговореню справи вимордованя лихих дідичів озлобленою, насильно в підданство взятою людністю.

Статя: „Старинная одежда и принадлежности домашняго быта Слобожань“ (II, с. 191—208) стараєть ся дати нам образ внутрішнього вигляду а почасті і деяких егорій домашнього житя української старшини в XVIII в.

Вкінці на підставі статі „Два намѣстника“ (II, с. 181—190) можемо на підставі характеристики двох перших російських намісників на Україні ретроспективно витворити собі погляд на вартість людий, при помочи котрих Росія в XVIII в. старала ся усунути хиби українського устрою.

Отсим ми кінчимо огляд історичних статей Збірника.

Про другу групу статей д. Єфіменкової згадаю бодай коротко, бо се не підходить до мовї теми. З наукового погляду найважнїйші з них три літературно-критичні. Дві з них „Философъ изъ народа“ (II, с. 236—54) і „Личность Г. С. Сковороды какъ мыслителя“ (II, с. 255—75), як вже з заголовка другої з них видно, присвячені звїсному українському філософу Сковородї. Головну вагу кладе тут авторка на виклад філософїчного сьвітогляду Сковороди і приходить до висновка, що Сковорода мав одноцільну і викінчену філософїчну систему,

§ 1) Див. мою статью: Реформи Малоросійської колегії на Україні в 1722—3 рр.

2) Турбаївська катастрофа в перекладї на українську мову надрукована в XIX т. Руської історичної Бібліотеки, с. 125—158.

котра найбільше підходить до поглядів Спіноци, котрий одначе не мав безпосереднього впливу на нашого філософа. Другим виводом авторки в тій справі є те, що філософія Сквороди була разом його релігією. Не можучи вдавати ся в справу зазначу тільки, що як раз в питанню, чи мав Скворода яку будь філософічну систему, панують в дотичній літературі два суперечні погляди, з котрих другий заперечує одноцільність філософічної системи Сквороди¹⁾. Третя зі згаданих в горі статей „Український елементъ въ творчествѣ Гоголя“²⁾ (II, с. 343—58) займає ся вясненнем причин тих суперечностей, які бачимо в його житю і писаннях. Причину сього бачить авторка в національнім роздвоєню великого письменника, котрий був „роднымъ сыномъ народности малорусской и приемнымъ — велокорусской“. З роздвоєня національного повстало роздвоєне духове, що і було причиною занепаду таланту а дальше і сумного кінця Гоголя. Сю тезу перевела авторка, на мою думку, знаменито.

З иньших статей тільки важніші погляди піднесу в загальній характеристиці писань д. Єфименкової.

Перше ніж до того перейти, хочемо зазначити, як прийнята була ся збірка писань в українській суспільности. І так д. Дм. К—ич в відзиві своїм в „Южныхъ Запискахъ“ про перший том сього збірника зложивши „глубоку подяку Товариству Шевченка“ за щасливу думку видання писань авторки, в рецензії підносить „легкість, зрозумілий виклад і строгу науковість писань авторки“. З статей подобають ся йому „Очерки правобережной Украины“ як наглядний образ розвою і упадку української державної самостійности (?) в протягу XIV (?) до XVIII вв.“. Розвідку про українське дворянство рекомендує він до прочитаня теперішній українській шляхті, щоб ся перестала сторонити від мужиків від котрих ділить шляхту не такий то дуже великий протяг часу. Та найбільше вдоволене викликує у ш. рецензента статя „Южнорусскія братства“ — інтересна з того погляду, що підносить дразливе питання про „індивідуальність“ Українця. „Цілим рядом історичних свідощів —

¹⁾ Література про Сквороду досить богата. Більшість авторів держать ся того погляду що й д. Єфименкова. Противний заступає головню Кудринській в статі: *Философъ безъ системы* (Опытъ характеристики Григорія Саввича Сквороди). Київская Старина 1898, кн. 1—III.

²⁾ Перший раз поміщена в „Вѣстникъ Европы“ кн. 7 під заголовком „Национальная двойственность Гоголя“ і під тим же заголовком надрукована в перекладі на українську мову в Літ.-Наук. Вістнику за 1903 р. кн. V.

говорить він даліше, доказує Олександра Єфименко, що пресловута „індивідуальність“ ані грохи не перешкодила повстанню на Україні всякого рода автономічних брацтв, і навідворот приписувана великоруському духови „общинність“ не дала спромоги на повстанне навіть одному літературно-науковому брацтву Ртіщева¹⁾. Далекі більше вражінє викликала поява сего збірника у д. Русові, яка з приводу головно деяких публіцистичних статей д. Єфименкової собіж написала статю п. з. „Малороссія и національный вопрос“, яку закінчила політичною українською програмою²⁾. Для нас в тих відзивах перед усім інтересне те значінє, яке двоє згаданих авторів приписують працям О. Єфименкової. Мабуть не помилимо ся, коли скажемо, що і „Товариство ім. Шевченка“ також подібно на сю справу дивило ся видаючи отсі книжки. Перший рецензент брав за точку опору праці з давної минувшини України, д. Русовій вихідною точкою послужили статі публіцистичні про теперішність, але доходять вони до однакового результату: писанням О. Єфименкової приписують побіч научного головно значінє практичне, уважають що ті статі дають суцільний образ історії українського народу, на підставі котрої можна набрати переконаня про здібність і право того народу на самостійне національне істнованє. Такий висновок, наколиб його можна зробити, був би тим більше цінний, що авторка Великороска і себе очевидно за таку признає. В справі української мови в школі вона забирає голос „въ качествѣ исконнаго великорусскаго человекѣ“ (II, с. 210), так само полемізує з статєю в „Русскомъ Богатствѣ“ „не будучи ни украинцемъ ни тѣмъ паче украинофиломъ“ (II, с. 291).

Та на жаль на підставі книжок д. Єфименкової можна дійти до всяких иньших висновків, тільки не до таких, як би собі бажали ш. рецензенти. Передусім О. Єфименкова твердо держить ся старої схеми т. зв. „русской історії“ і не тільки не може зачислити т. зв. „київського періоду“ до історії українського народу, але навіть литовсько-руських часів. Мало того що держить ся тої схеми, але навіть не підозріває так сказати істнованя осібно го українського народу і його історії. Стадо уживає терміну „русскій“, „русскіє“ (напр. про козаків — I, с. 78 і ин.) в значіню народа, колиж уживає і слова „южнорусскій“, то більш в значіню географічно-територіяльним. Терміну „малорусскій“ теж не уживає на означенє осібної народности, тільки радше з по-

1) Южныя Записки за 1905 р. ч. 8, с. 33.

2) тамже ч. 20, с. 3-10.

треби, коли говорять про Українців в найтіснішій значіню того слова, про Подніпрове, тому що „южнорусскій“, взагалі уживаний на означене західних і полудневих територій, міг би викликати непорозуміння. Та щоб над тим дальше не розводити ся, наведу її погляди, які виразно ставлять сю справу. Говорючи напр. про те, що на півночі (у Великоросіє) витворили ся спідки економічного характеру а на півдні церковні брацтва, авторка виразно підчеркує єдність „русского“ народа, котрий одначе чомусь в витвореню зовсім ріжних суспільних інституцій, пішов ріжними дорогами (I с. 296). Ще яснійше висловлює сю думку пні Єфименко, коли кладе „разсвѣтъ южнорусской исторіи“ на XVII в. (I с. 377). Наслідком сього у неї нема розуміння української історії, як цілости, і вона ніяким способом не може звязати попереднього з козацьким. Се напр. показуєть ся в тім, що авторка задививши ся на великоруську „общину“, дивуєть ся „тенієви українського народа“, який не показав творчости в будованю форм користаня з спільного запасу землі — себто не витворив у себе „общини“ (I, с. 398—9), отже не припускає, щоб український народ наслідком історичного процесу і своєї окремої індивідуальности міг творити иньші форми, ніж великоруський. Перейдім тепер з історичних статей на публіцистичні. Зараз в першій з них (Малорусскій языкъ въ народной школѣ“) український народ у неї „южнорусская половина русской народности — одной и тойже народности, не чужой“ (II с. 209). Дальше силкуєть ся вона доказати, що Максимович і Житецький „въ своихъ трудахъ не проявляютъ и отдаленныхъ слѣдовъ какой-нибудь тенденціи отрознить сѣверно-русскій языкъ и національность отъ южнорусскихъ“ (II, с. 221). Коли ж авторка вступаєть ся за українську мову в школі, то не для того, буцім то її се належить ся як самостійній мові, а просто з педагогічних потреб.

Отже коли була якась, так сказати, практично-педагогічна гадка — в сїм збірнику статей д. Єфименкової дати українському чи иншому читачеві підручник, з якого міг би він набрати ясного й правильного погляду на хід української історії, знайти образ історичних змагань українського народу і оправданне його нинішніх змагань, то її приходить ся признати вповні схибленою. Можна мати всяке признанне до симпатій показаних авторкою-Великоросіянку до минувшости й сучасних потреб українського народа, але не можна згодитись на представленне сеї минувшости... Лішають ся иньші мотиви — науковий і т. ск. історіо-

ірафічний. Постараємося відповідати на питання, що внесла д. Єфименкова в нашу історіографію?

Щоб відповідати на це, держати мемся зробленого нами в горі поділу статей д. Єфименкової на групи. Загалом (очевидно є й деякі винятки) її статі не відзначаються особливим багатством фактичного матеріалу. Щоб довести річ до якихсь позитивних результатів, мусіла бідності матеріалу прийти в поміч комбінація, розумоване, словом теорія, і се власне характеристичний спосіб для д. Єфименкової як історика. Послугуєть ся вона такою методою, що в просліджуванні історичних явищ, вона не бере за вихідну точку власне даного явища, але загалом готову, на иньшій ґрунті вироблену теорію і під сю власне теорію підтягає розсліджуване явище (декуди, напр. в розвідці про брацтва про око вона зовсім притивною йде дорогою — але се тільки про око, і в основі її досліду слідно зовсім виразно готову теорію). Особливо се треба сказати що до першої групи розвідок — економічного і правно-побутового характеру. А що теорія вже вироблена навіть в деталях, до того ще на чужім ґрунті, а матеріалу для розсліджуваного явища мало, проте авторка послугуєть ся головно аналогією і се її методичний спосіб. Та се один з найслабших, а разом найменше певних способів і рідко допроваджує до певних усталених висновків. Так стоїть справа з поставленем в звязь з общинно-задружною теорією ріжних побутових форм суспільної організації в нашій історії. Авторка бере їх під увагу в тім часі коли вони вже вийшли з стадії форми, а перейшли в добре з'організовані інституції. Отже щоб ті явища можна поставити в причинову звязь з тими первісними, які знає теорія, треба би провести докладну аналізу для відріжнення архаїчних елементів від пізніших і вказати поодинокі стадії розвою даної інституції — а сього власне авторка не робить¹⁾, через що остаточні її виводи мають для нас значіне більше здогадів ніж доказаних фактів. Всеж таки статі сеї групи з погляду наукового займають найповажніше місце в збірнику — є в них багато оригінального нового, коли не в інвенції, то в приложенню до фактів і форм українського життя.

Багато апріорности, але меньше самостійности в другій групі статей — з часів козацьких. Я очевидно маю тут на увазі тільки більше самостійні розвідки де в більшій або меншій мірі ви-

¹⁾ Див. напр. Зап. Н. Т. ім. III. т. LXXII, рецензія проф. Грушевського на статю: Литовско-руські данники и ихъ дапи. Вібл. с. 8-9.

сказала вона свої погляди — головню ж розвідку про українську старшину.

Ми бачили, до яких висновків прийшла авторка дотично козацької старшини і її ролі в нашій історії. Безперечно, що в подробицях таке представлене річи вірне, одначе загальний погляд, наслідком недобаченя авторкою властивих причин, чому так було а не інакше, — зовсім хибний. Хмельниччина завела на Україні новий демократичний лад з широкою самоуправою і видобула на верх із суспільности найсильнійший і найенергічнійший елемент — козацьку старшину, яка була представником української державности і з природи річи була покликана до кермованя краєм. Та тут одначе виступив новий конкурент і то сильний конкурент до керми українськими справами. Тою новою силою було московське, потім російське правительство, котре змагає до захопленя управи з початку тільки важнійших, як напр., говорячи новочасним терміном, заграничну політику, а потім і решту справ у свої руки, а енергію і діяльність старшини стараєть ся звернути виключно на поле економічне, наділяючи старшину в рекомпензату за політику численними маєтностями і лишаючи її як раз на стільки власти, скільки потреба до підчиненя собі людности. Коли одначе у одиниць чи загалу старшини проявляєть ся опозиція проти правительства і змаганне до оборони перед московським централізмом, тоді правительство уживає репресій одиниці арештуючи, а загал старшини лякаючи цькованем на неї низших веретв української людности, незадоволеної з ступневого процесу закріпощування, до якого само правительство нопихало старшину. Зрештою дальших перешкод в тім процесі правительство не робило, попереस्ताючи тільки на вказуване на нього для агітації, що одначе д. Єфименко за иньшими бере за добру монету. Того рода політика від часів Петра ведена зі здвоєною силою перейшла в XVIII в. три періоди, підчас котрих по обставинам і характеру правительств, зглядно пануючих, була примінювана в ріжний спосіб з однаковою силою. За Петра переважав терор, в часах Анни Іванівни наслідком виробленої докладно програми і спеціальних обставин (пробуток на Україні російських армій підчас війни з Турками) правительство впливало на вироблене понятя старшини російським суспільним устроєм, а вкінці Катерина II в українських справах держала ся правила, що тут треба „имѣть лисій хвостъ а волчій ротъ“. Одначе агітація між масами проти старшини, а рівночасно не перепинане тій старшині в закріпощуванку тих мас спільне для усіх трех періодів.

Як можна сподіватись, політично-короткозора старшина пішла на руку тій зручній далекосягаючій політиці російського правительства. Позбавлена можности ширшої політичної діяльности вона з тим більшою енергією взяла ся до захвату землі і підчинення собі робучої людности. Тим способом матеріальною силою обезпечувала себе перед евентуальними кроками правительства, гарантуючи тим також, по своїй думці, свій автономічний устрій, котрого вона була репрезентантом. В якій тісній залежности був процес перероджування старшини в шляхту і закріпощування посполитої маси від анальогічної політики правительства доказом сього є те, що захват земель і закріпощуване *per fas et nefas* з найбільшою інтензивністю діялось як раз тоді, коли правительство з більшою рішучістю обкrojувало українські „права і вольности“, напр. роздавництво маєтностей дійшло до кульмінаційної точки власне за гетьманованя Скоропадського т. є. за часів Петра I. Старане старшини о призначе їй дворянських прав, було натуральним впливом російського суспільного устрою, в яким не було місця на свобідних нешляхетських посідачів землі і крепаків. Тільки коли все те візьмемо під увагу, тоді буде зрозумілим, чому український суспільний устрій і що за тим йде українська автономія в своїм дальшій розвою пішли такою фатальною дорогою.

Д. Єфименко в браку достаточного матеріалу, опанована поглядом а рїогі (на мою думку тут головно під впливом поглядів пок. історика Ол. Лазаревського) не могла, так сказати, свобідно порушувати ся в своїх дослідах і не звернула на сказане в горі уваги. через що не прийшла до самостійних висновків. Не вникнувши глибоше в річ, вона брала за причину те, що було тільки результатом иньших причин. З того виходять нераз суперечности в її выводах про один і той сам предмет в ріжних статях, звідти теж те почасти негативне становище до української автономії, хоч в новітших її розвідках (Когляревській въ исторической обстановкѣ) слідно деякий зворот в сій справі і еманципацію з під давнійших поглядів. Одначе що до розуміння української історії і нетрактованя поодиноких її періодів і що до часу і предмету, як органічної цілости д. Єфименкова належить до старшої генерації наших істориків.

Все се не відбирає, як я уже підносив, наукової вартости самостійнішим працям д. Єфименкової, які й заслугували на те, щоб їх вибрано й видано осібним збірником.

Miscellanea.

Одна з українських колекцій.

Люде старшої генерації на Україні мабуть мають іще в свѣжій пам'яті поголоски про велику колекцію українських актів, зібрану в 1850-х рр. в Лівобічній Україні одним учителем — Поляком Їоржковским, яка потім десь таємничо зникла. Вол. Антонович в одній з ранніх своїх статей, з тих часів, коли з молодечим запалом вів війну з шляхетськими упередженнями польської шляхти на Україні, з поводу замітки Bibliotek-и Warszawsk-oї, де вона згадувала про матеріали з ватиканського архива, одержані нею від Їоржковского, а важні особливо для характеристики Хмельницького, якого вони представляють у „правдивім“ свѣтлі — „чоловіка без ідеї й віри, бандита, готового для досягнення своєї мети прийняти всяку релігію, хоч і магометанську“, писав от що :

„Ну, п. Їоржковский особа давно звісна своєю совістністю, а на potwierдження того можемо подати многозначущі факти з його біографії. Кілька літ тому п. Їоржковский був учителем в чернігівській гімназії. Заявивши про своє бажання науково розробляти історію України, він встиг дістати право працювати у всіх монастирських бібліотеках київської митрополії й переглядати всі церковні архиви в її границях. З власних слів п. Їоржковского знаємо, як він використав се позволення: то користаючи з довіря монахів, то в характері особи ніби присланої митр. Філаретом приватно для контролі стану монастиря, він забрав усе, що дотикало історії краю й його зносин з Польщею.

Ми бачили у нього величезну збірку давніх актів, видань київської академії, церковних книг і т. д. Насуваєть ся гадка, для якої мети зроблена була вся ота колекція? П. Ђоржковський не зробив з неї ніяких витягів, не зробив приступною для публіки і навіть своїм знайомим не позволяв покористувати ся зібраними ним матеріалами — він її заховав так, що й слід по ній пропав... а мабуть були там річи не ватиканського сорту... Такого совісного вчинку мабуть не повстидав ся б і який небудь фанаріот, що бушує по Болгарії, маючи на меті знищення всіх старих памяток історії й письменства тих країв. Вкінці п. Ђоржковський виїхав за кордон і в Римі вступив минушого року до єзуїтського колежіума; тоді мабуть, замучений сумлінням, він постановив винагородити забрані ним з наших церков і монастирів памятки иньшими, мабуть — більш автентичними й певними, які він відшукав, а може й — відгадав наперед в ватиканськїм архіві (бо побожні патри societatis Jesu майстри на се, щоб вигадати і те, чого не було, коли се їм на руку)⁴. (Основа, 1861, VII: Что объ этомъ думать).

Років п'ятнадцять тому, зацікавлений сими поголосками, я розпитував ся у декого з польських учених за сими колекціями Ђоржковского, але не міг нічого довідати ся. Аж останніми часами виринула ся колекція — в бібліотеці краківської академії, а виданий недавно каталог сеї бібліотеки (*Katalog rękopisów akademii umiejętności w Krakowie, zestawił Jan Czubek, 1906*), дає загальний перегляд сеї колекції. Колекція Ђоржковского фігурує тут як „*zbiór Krzyżanowskich, niegdyś w Ciepłowodach*“. Рукописи зібрані Ђоржковским мають його сїгнатуру: M. Gorz., і пізнійшу печатку Станїслава Кшижановского з Черноводів (не Цепловодів), з чого видко, що колекція Ђоржковского перейшла від нього до сього Кшижановского, уманського дідича, чоловіка, що цікавив ся місцевою стариною (див. його замітку про своє село Черноводи в *Słownik-u geograficz-nim, sub voce*), а від нього до краківської академії. З колекції Ђоржковского сюди прийшло кілька підків оригіналів і копій ріжних документів з другої половини XVII і першої половини XVIII в., головно актів на володінне землею ріжних монастирів — два підки документів до ріжних чернигівських монастирів (ч. 261), новгородсїверського (ч. 265), листи і грамоти ріжних духовних осіб — митрополитів, єпископів і архимандритів (ч. 266), гетьманів, починаючи від Хмельницького до Апостола (в тім Хмельницького Богдана, його жінки Анни — виданий в попередній книжці

Записок, і Юрка Хмельниченка, разом 16, Виговського 5, Безпалого 1, Бруховецького 3, Деяна Многогрішного 2, Дорошенка 1, Самійловича 4, Мазени, 21, Скоропадського 8, Апостола 11)¹⁾ — ч. 270, збірка листів полковників і генеральних старшин другої половини XVII і першої XVIII в. — ч. 269, коло 60 штук, і поменьші колекції з XVIII в. під ч. 273 і 276, збірки різних документів з XVII—XVIII в. під ч. 263, 264, 267, 271, 274, 277, 279, касові записки генеральної канцелярії 1762—3 рр. ч. 268, рапорти київської губернаторської канцелярії ч. 275, книга маістрату м. Козельця з кінця XVII і першої половини XVIII в. ч. 280, примірник хроніки Леонт. Боболінського ч. 281.

Переважна частина сих збірок представляє, як сказано, пліки зложені з поодиноких актів, позбраних в збірки самим збирачем; ті, які я міг переглянути (неоправлені документи адміністрація академії, на жаль, не вислає для користання) мають більше або меньше тісну звязь з Чернигівщиною, і особливо тутешнім монастирським землеволодінням. Судячи отже з того, що я міг переглянути і що подає про сі рукописи катальої (подає він, що правда, зміст дуже коротко й не завсіди докладно), ту опінію, яка виробила ся про колекцію Їоржковського — хоч би на підставі поданої проф. Антоновичом звістки, треба дещо змінити. Виходило б з того, що зібрана вона була справді головно по монастирських архивах (хоч і не виключно мабуть), але не київської, тільки чернигівської епархії (імя Філарета означало б не митрополита київського, а його сучасника владіку чернигівського), і що для історії козачини, її відносно до Польщі, та польського режиму взагалі вона не дає майже нічого (хоба б припустити, що ті матеріали пішли куди инде, що меньше правдоподібно), бо на тій території і з тих архивів не багато матеріалу можна було б і зібрати про се. Для історії же Гетьманщини під козацьким режимом вона дає неоднo цікаве, хоч взагалі визначаєть ся дуже принадковим складом, і ніяких особливих скарбів, з чисто історичного становища, не містить в собі. Зрештою над колекцією сею працюють тепер члени нашої археографічної комісії, й будемо надіяти ся — все цікавіше з неї буде незадовго видане в виданнях сеї комісії.

М. Грушевський.

¹⁾ Винисую з катальога -- подишаючи відповідальність за докладність сього рахунку на нього ж (на докладність його означень не все можна спустити ся).

Хмельницький і сокальські бернардини.

При кінці 1655 р. переживала Польща дуже трудні часи. Зі всіх сторін могутчої колись держави доходили звістки про неудачі її армій, а в кінці всі провінції опинилися в руках ворогів, що думали поділити її багатую і нетрудно здобутою добичкою. Король Ян Казимир, з невеликим кружком прихильних йому сенаторів і панів, мусів схоронити себе на територію сусідньої Австрії, бо в своїй державі не мав захисту проти сильних ворогів. Мов острови серед тої справдішньої повени, держалися при королю ще Ченстохова, Львів... Сокаль і не многі інші укріплені місця, очікуючи трівожно, коли й вони впадуть в руки щасливих переможників. Тому й не диво, що коли Хмельницький з політичних причин відступив з під Львова, задовольнившись невеликим лише окупом, самим Полякам здалося се чимось незвичайним і почали говорити про чудо. Подібний настрій і подібні почуття огорнули також монахів і околичну шляхту, що схоронила себе була перед Хмельницьким до укріпленого монастиря бернардинів в Сокалі. Вправді Хмельницький сам не облягав цього монастиря, а навіть не вислав проти нього ніякого значнішого відділу, але страх був так великий, що відступлене Хмельницького з під Львова і стягнене менших відділів козацьких з околиці Сокаля дало привід монахови, що вів монастирську хроніку, убрати сю подію ось як:

Chmielnicki, zająwszy dnia 9. listopada opuszczone miasto Sokal, nacierał zapalczywie na warowny klasztor, gdzie okoliczna szlachta z rodzinami i majątkami szukała schronienia. Szczupła garstka obrońców opierała się dzielnie ogromnym siłom najeźdźców, lecz kiedy w ponowionych szturmach kozactwo poczęło się wdzierać na mury i oblężeni zwątpili o dalszej obronie, zjawia się w powietrzu Najwyższa Opiekunka klasztoru i wiernego jej ludu w jasnej szacie, rzuca popłoch na kozactwo i oswobodza przybytek Pański. Chmielnicki odstąpił od klasztoru i rozłożył się taborem pod laskiem Walawką (ślady okopów do dziś w części zachowały się); stąd słał listy do klasztoru, pragnąc go zdradą zdobyć. Chcąc wywiedzieć się o sile załogi, wprosił się, aby mu pozwolono pomodlić się u cudownego obrazu. Uzyskawszy pozwolenie, wybrał się ze swym sługą, Wasylem Prokowiczem, do klasztoru, gdzie wpuszczony, widząc mało ludzi, począł zaraz układać plany zbrodnicze. Aliście natychmiastowa spotkała go kara; bo kiedy stanął przed ołtarzem Najśw. Panny i obraz cudowny odśloniono, rażony niezwykłym blaskiem i jasnością, ociemniał. Pięć godzin trwać

miała ślepotą kozackiego wodza, poczem dopiero wskutek gorących modłów zakonników, ludu i jego własnej skruchy, przejrzał. Za tę łaskę ofiarował srebrny kubek napelniony talarami i bezzwłocznie z pod Sokala ustąpił, udając się do Lwowa, skąd napisał list dziękczynny do przełożonego klasztoru¹⁾.

Що так не було, виказують отсі листи, переховані в оригіналі в бібліотеці Оссолінських під числом рукоп. 2440. Хмельницький не думаючи добувати Львова, не міг з тих же причин добувати в той сам час (9 падолиста) Сокала. Противить ся сьому зрештою цілий зміст листа його до Івардіяна. Що най-висше могли се робити ватаги з відділу наказного гетьмана Данила Виговського, що повертав з під Люблина. Але і він сам правдоподібно не брав у сім ніякої участі, бо йому мусіло в той час бути уже звісно про відступлене Хмельницького з під Львова і про причини сього гетьманського вчинку.

Wielebny w Bogu mosci oycze gwardyanie konwentu sokalskiego.

Posłancy od waszcioów do nas zdrowo przyiechawszy list nam oddali, z którego wyrozumielismy o wszystkim, iż żądacie, żebysmy waszych wypuscili. Tedy my zaras, na sumienie wasze dufając, wam zaras waszych wypuszczamy y zdrowo kazalismy onych odprowadzić aż do Sokala, tylko y wm. zaras naszych wszystkich kozaków, którzy tam są, żebyscie wypuscili y żadnych mimo iadących z czat kozaków nie gromili ani szarpali, gdyż y my was w całosci chcąc zachowac, żadnych woysk naszych tam nie posyłamy y pustoszyć nie kazalismy. A jeżeliby się co pokazało na waszych, żebyscie mieli wypadając czaty gromić i kozaków łapac, tedy na potym nie mieycie za złe. Dla obrony, żeby miasta niepalono, uniwersał obronny posłalismy. Przytem przyiaźni ww. pilno polecamy się. Dan w taborze pod Lwowe: 8. 9bris 1655. Wielebn. waszey zyczliwy prtt. y słyżyc rad Bohdan Chmielnicki H W Zap.

На коверті: Wielebnemu IE Mosci Oycu Gwardyanowi Conwentu Sokalskiego oddac.

Mosci xięże gwardyanie sokalskiego klasztoru.

Nie dlatego ia z tak wielkimi zaporozkiami, moskiewskiami y innemi cudzoziemskiami woyskami przyciągnął, abym Boże uchoway krwi rozlania albo skarbów iakich pragnął, ale abym wprzód dowiedział się, sile pod ten czas, gdy iuż ani pana ani woysk nie ma korona polska, jeżeli życzliwemi szlachta carowi ie. mosci moskiewskiemu y im panu hetmanowi waszemu wielkiemu byc zechcecie y tę

¹⁾ Bronisław Sokalski. Powiat Sokalski, Льв., 1899, с. 320.

zyczliwosc sakramentem iako y inne pp. wojewodowie y szlachta w Lublinie, Kazimierzu, Uchaniach y innych miastach uczynili, pewno będąc, iż jeżeli to uczynicie, kazdy przy wolnosciach, conditiach y substancyach swoich wcale zostanie, sumieniem obowiązujemy. A jeżeli inaczej, czekamy na to declaratiew, o czym y ustnie oycowie y ten szlacheic co tu u nas był opowiedzą. A ja modłom Wa. oddaę się. Jako wmściom dobra zyczliwy Daniel Wyhowski hehtm. nakaz. voy. Zapor.

Wielebnemi w Bogu w Bogu mmściwi oycowie klasztoru sokalskiego y imci pp. szlachta na ten czas tam zostająca.

Maiąc ia zupełne wskazanie od iasnie wielmożnego ie. mosci pana Bohdana Chmielnickiego, hetmana woysk Zaporozkich, mego mosciwego pana, abym przed niedziel ieszcze kilka tu w kraie te zapusciwszy się, gdziekolwiek nieprzyaciół swoich zasięgnąć moge, na pomoc Boga Wszchemogącego wziowski, jeżeliby dobrowolnie upokorzyc się nie chcieli, nieprzyacielsko się im stawił. Iakoż za łaską Bożą, gdziekolwiek przeciwnych znalazł, nie uznali miłosierdzia aż za samą Wisłą. Lublin zaś, Kazimierz y inne wszystkie miasta, które prosili o miłosierdzie ci one odniesli y przy wolnosciach y conditiach swoich zdrowo onych zachowalismy. Teraz zas powraciając mimo Sokal, gdzie umyślnie ze wszystkimi tak naszymi zaporozkimi jako y ie. car. wl. moskiewskimi y innemi cudzoziemskimi zapuscilismy się woyskami, umyślnie z tym pisaniem posyłamy do wmściów pytając się, jeżeli wmściowie upokorzyc się zechcecie albolu contrarian (?), nim nastąpimy z woyskami daycie wm. deklaratią. A my waszmosciów upewniamy, że gdy obaczmy pokorę, takąż uznacie clementią iako y inne miasta, a jeżeli inaczej samym oswiadczamy się Bogiem, że krwie rozlewania nie życzymy. A teraz na prędką od wmściów oczekiwaiąc deklaratią, chęci nasze pilno zalecamy. Z obozu rano w niedziele wmściom zyczliwy wszystkiego dobra Daniel Wyhowski hetman nakazny woyska Zaporoz.

Федор Голійчук.

В справі відозви полк. Пйотровського з 1849 р.

Подаючи в кн. I—II „Кwartalnik a Historyczn-ого“ за 1906 р. (ст. 350—353) рецензію на мою розвідку п. з. „Оборонна організація руських селян на галицько-угорським¹⁾ пограничу в 1848—49 рр. (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, Т. LXIII—LXIV), др. Бр. Ловіньський пише між иньшим таке:

¹⁾ Др. Бр. Ловіньський цитує заголовок: „на гаусько-русским“ ?!

„Один закид, або радше один жаль мусимо висказати як під адресом автора, так і супротив редакції. На стор. 11 наведено наче б в оригіналі відозву команданта угорського пограничного відділу полковника Пйотровського до Поляків у Галичині. Се такий куріоз викошлявілої польської ортографії, з яким досі не трапляло ся зустрінути нам навіть у хроніках дневників, що записують того рода дивогляди для розбавлення читачів. Автор повинен був принайменше зазначити, що воно куріоз, і вяснити, звідки то походить. Коли такий наче б (wzrzekomy) оригінал містить ся в збірці Остермана¹⁾, то в таким разі надала б тїнь на автентичність, або що найменше на стислість иньших актів, що містять ся в тій збірці (ст. 353)“.

Як видко з наведених вище слів, др. Лозїньский, що тп-каєть ся поданої мною відозви полковника Пйотровського, допускає дві евентуальности: або Остерман подав у своїй збірці відозву зовсім коректно, а викошлявлення польської ортографії, — се вина моя й редакції „Записок“, або згаданий ортографічний дивогляд походить з руки Остермана і містить ся в самій його збірці, — а тоді той факт ставив би Остерманови погане свідощтво легковажання з його сторони вірности копіюваних ним текстів, через що значінне їх як історичних документів було б зредуковане по крайній мірі до minimum, коли б може взагалі не треба було заквестіонувати їх автентичність, а їх ієнези шукати в фантазії самого Остермана. На випадок правдивости сеї другої евентуальности, всі мої історичні праці, оперті на документах сього рукопису, які чи то вже появили ся друком (крім „Оборонної організації“, ще „Щуцилівська тривога в 1848 р.“ — Науковий збірник посвячений проф. М. Грушевському... Львів, 1906 (також осібно) і „З виборчого руху у східній Галичині в 1848 р.“ — Записки Наук. Тов. ім. Шевченка Т. LXX), чи ще появлять ся в найближшій будучности, не мали би найменшої наукової вартости, як взагалі виводи, оперті на фальсифікатах. Гороскоп, що правда, не рожевий...

Та на щасте побіч двох евентуальностей, заакцентованих дром Лозїньским, можлива тут іще третя, на яку шан. рецензент не звернув чомусь найменшої уваги, а яка в тім випадку зовсім годить ся з фактичним станом річи. Куріозне викошлявлення польської ортографії у наведеній на ст. 11—12 моєї роз-

¹⁾ Збірка Остермана — кілька томів копій урядових актів і розпоряджень з 1848—60 pp., на яких головно оперта моя розвідка; тепер в бібліотеці Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові.

відки відозві полковника Пйотровского, се ні результат легко-важення мною й редакцією „Записок“ вірности історичних документів, ні продукт фантазії Остермана, а тільки вірна копія з друкованого оригіналу (у Елїнтера в Унітварі на Угорщині), який разом з купою иньших друків з 1848—49 рр. дістав ся по Остермані до бібліотеки Наукового Тов. ім. Шевченка і вписаний темер під ч. 2095 с.¹⁾. Отже „випокшлявленне польської ортографії“ походить з руки самого полковника Пйотровского. Взагалі з порівняня копії Остермана, репродукованої вірно у моїй розвідці, з друкованим оригіналом показуєть ся, що треба просто подивляги той скрупулятний педантизм бюрократичної натури Остермана, з яким скопіював він згадану відозву Пйотровскому зі всіми її похибками й куріозами, коли взагалі брак у мадярській друкарні польських букв, як а, е, ł, ó, ć, ś, í, ź, ż і заступленне їх з потреби чи то буквами найближшими по виговорі (l, o, c, s, n, z), чи ультрафонетичним om = a, en = e можна назвати похибкою чи куріозом.

Таким чином не тільки що не паде найменша тїнь на вірність текстів, поданих Остерманом у його збірці копій, але, противно, з порівняня заквестіонованої дром Лозїньским відозви і взагалі всіх иньших копій, поданих Остерманом з друкованими оригіналами кожний мусить набрати переконання про безоглядну скрупулятність і сумлінність його в віддаванню актів.

Іван Кривецький.

¹⁾ У „Bibliografi-i“ Есрайхера відозва ся не занотована. Перший раз подав її др. Ів. Франко в „Записках Наук. Тов. ім. Шевченка Т. XXII, Miscellanea.

Наукова хроніка.

Етнографія в західноєвропейських часописях за рік 1904

з деякими доповненнями за р. 1903.

Теперішній огляд, упорядкований на ново, старався я подати в як найповніший вид і вичерпати найважливіший етнографічний матеріал в німецьких (і швейцарських), нідерландських, французьких і італійських часописях. При обговорюваних часописях зазначаю усюди рік, а майже усюди сторони або числа часописей; заголовки наведені в цілості, в такому порядку, в якому були опубліковані. Що до змісту, то я старався втягнути по часті і культурно-історичні справи і присвятив більше місця релігійним питанням з огляду на їх тісну зв'язь з етнографією. Поза обсягом моєї теми лежать лише праці з поля славянської фільології — зрештою дуже нечисленні, які я дозволив собі втягнути в свій огляд, щоб заощадити иньшим непотрібної роботи. Задля браку місця впровадив я деякі легко зрозумілі скорочення в наводженні заголовків, так приміром $d = \text{der, die, das}$ у всіх відмінках, $z = \text{zur}$, $a = \text{auf}$ і aus , $u = \text{und}$ і т. д. З тої самої причини обмежив я значно справоздання в поодиноких працях, полишивши більші розвідки до окремого обговорення і старався писати коротко і звязко, хоч се може разити при читанню.

I. Етнологічні часописи загального змісту.

Internationales Archiv f. Ethnographie, 1903, XVI, Н. VI, 1904, XVII, Н. I—IV. Великий матеріал містять ся в праці Шмольца, Beiträge zur Ethnographie von Neu-Gwinea (192—244, XVI) і в окремій додатку, в якому надрукована праця Н. J. Wehrli, Beitrag zur Ethnologie der Chingpaw (Kachin) von Ober-Burma. В чо-

тврох зошитах за р. 1904 уміщені 3 праці: L. Kersten, D. India-
nerstämme des Cran Chaco bis zum Ausgange d. XVIII Jh. (Ein Bei-
trag zur historischen Ethnographie Südamerikas) (1—75), Dr. J. Gro-
nemann, Het njirami of de jaarlijksche reiniging van de erfwa-
pens in Midden Java (81—90) і J. Weissenborn, Tierkult in
Afrika (91—172).

2. Географічні часописи.

Geographische Zeitschrift, hrg. v. A. Hettner, IX,
X. Leipzig 1903, 1904. Branku, D. Namen im geogr. Unterrichte (8).
T. Fischer, Marokko. Eine länderkundliche Skizze. M. Frieder-
ichsen, Über Land u. Leute d. russischen Kolonisationsgebiete des
Generalgouvernements Turkestan — автор згадує про Сартів, Туркменів,
Кіпрізів, Таранчіє і Душанів. Е. Ган доказує в статі D. Weltstellung
Yemens, що полудневі Араби перенесли західноазійську культуру через
Абіссинію до Єгипту. 1904. K. Oestreich, Makedonien (185—203,
241—253, 450—461, 513—24). L. Chalikiopoulos, Geogr. Beiträge
zur Entstehung d. Menschen u. seiner Kultur (417—438). Автор дока-
зує, що кождий організм розвиває ся під впливом клімату, поживи і нер-
вового систему, і розбирає усі моменти, що промовляють за тропікаль-
ним походженням чоловіка. А. Геттнер, D. europäische Russland
(481—506, 537—569, 600—626): антропогеографічна студія, в якій об-
говорено положенє краю, його історичний розвій, розселенє, культуру,
народи (про Українців цілком об'єктивно), релігії, державний устрій
і колонізацію, економічне положенє і культуру.

Zeitschrift d. Gesell. f. Erdkunde zu Berlin, 1903,
1904. 1903. H. Steffen, Reisenotizen a. West-Patagonien (167—207).
E. Seler, Ein Wintersemester in México u. Yucatan (477—502): ста-
роіндійські пам'ятники, дома, типи. Ф. Ріхтгофен, Triebkräfte u.
Richtungen d. Erdkunde im XIX Jhr. (655—692). A. Voeltzkow,
Berichte über eine Reise nach Ost-Afrika zur Untersuchung d. Bil-
dung u. d. Aufbaues d. Riffe u. Inseln d. westlichen indischen Oze-
ans, де багато заміток про тамашні племена. 1904. H. Meyer, Reisen
im Hochland von Ecuador (49—61): м. п. замітки про характер і ци-
вілізацію людности. Продовженє статі A. Voeltzkow'a (Berichte über
eine Reise nach O. Afrika, 274—301, 427—451).

Mitteilungen d. Vereins f. Erdkunde zu Leipzig,
1903, 1904 приносять справозданя і некрольоги. В річнику 1904 умі-
щені некрольоги Рацеля (K. Weule, 1—30), Е. Бергера (W. Ru-
ge, 31—58), А. Стюбел'а (H. Meyer, 59—78) і S. Ruge (H. Grave-
lius, 79—94).

Mitteil. d. Vereins f. Erdkunde zu Halle a. S., 1904. A. Kirchhoff, Was bedeutet „Hillebille“ (90—92): дошка до давня сигналів; імя значить „laut dröhnendes, in weite Ferne hörbares Schallbrett“. На увагу заслугує критичний бібліографічний огляд м. п. 6 розділ „етнографія“ і 7 „Landeskunde“.

Mitteilungen d. k. k. geographischen Gesells. in Wien, hrg. v. Dr. A. Böhm E. v. Böhmersheim, XLVII, 1904. Th. A. Ippen, Über d. geogr. Namen in Albanien (2—10): багато назв від топографічного положення або релігійного походження. J. Cvijić, Neue Ergebnisse über d. Eiszeit auf d. Balkanhalbinsel (149—195). В відділі дрібних заміток багато матеріалу з обсягу преісторії антропології і етнографії. Одначе се по більшій частині витяги з чужих статей. С. 99 про фляндрийський тип, с. 100 про феїкійську знахідку в Саксонії, с. 105 знах. з La-Tène коло Триру, с. 105 римські знахідки в Шкоції, с. 109 рядовий гріб к. Гетінгену, с. 109 нові римські знахідки в Ремагені, с. 109—110 неолітичні знах. в Португалії, с. 110 преісторичні укріплення в Рені, с. 115 розкопки на Родосі, с. 118. ровк. в Калят-Шіргаті, с. 120 про паленє тїл в Японії, с. 123 археол. знахідки в Єгипті, с. 505 передісторичний чоловік в пол. Африці, с. 220 розкопки в державі Інків. З обсягу етнології: с. 116 маляйські театральні товариства, с. 353—5 звичаї в Тибеті, с. 479—483 про релігію, медпцину, чарівництво, амулети, звичаї і обряди Маляйців, с. 498—9 каміне помагає на слабости, с. 508 про мароканських віщуїв, с. 511—2 про культ місяця в Африці, с. 60 переказ про повстанє острова Феїс. З подорожій дещо етнографічного в статі Е. Шміта Тавери, Mein erster Ausflug in d. mexikanische Tierra caliente (421—462).

Deutsche geographische Blätter, hrg. von d. Geogr. Gesel. in Bremen durch Dr. A. Oppel n. Dr. W. Wolkenhauer, XXVI, 1903, XXVII, 1904. 1903. A. Волькенгауер, Über d. ältesten Reisekarten v. Deutschland a. d. Ende d. 15 u. d. Anfänge d. 16 Jhr. (120—138). Цікавий матеріал в статі Р. Рейнгаарда, Siedlungsgeographische Bemerkungen über d. grossen deuts. Seestädte unter besonderer Berücksichtigung Bremens (139—159). Етнографією займаєть ся близше розвідка W. R. Rickmers'a, Swanetische Fragmente (160—174): автор описує коротко дім і двір, знаряди і промисл, рільничі, лісові і ш. занятя та подає по кілька заміток про погляди людности, про спосіб житя, їду і напитки, ріднише пожитє і про деякі звичаї, м. ин. докладнійше про похоронні. Некрольоґ Г. Шурца, написаний Рацилем (51—63), і до сього долучена статя покійника Santiago de Compostella (64—70). 1904. Методологічна праця М. Еккерта, We-

sen u Aufgabe d. Wirtschafts- u. Verkehrsgeographie (10 - 28). W. Dröber містить цікаву статтю Kartographie bei den Naturvölkern (29 - 46), м. и. карти на дереві, камені, корі і т. д. В. Волькенгауер, Aus d. Geschichte d. Kartographie (95 - 116): автор вичисляє карти від р. 1475 до 1553, обговорює та описує їх і подає літературу. М. ии. мапа польського географа Johannes de Stobnicza з 1512 р. (Краків, по раз перший уміщено Америку в звязи з иньшими континентами), краківська мапа J. Honterus з р. 1530, мапа Росії З. Герберштайна 1549.

Mitteilungen d. Geograph. Gesells. in Hamburg, hrg. v. L. Friederichsen, Hamburg, XIX, XX, 1903, 1904. Moritz E., D. Nordseeinsel Röm (2 - 210); дуже важний етнографічний матеріал: розділ III, про людність і її прикмети (58 - 67), про економічне положення (67 - 76), про імя Röm (99 - 102), історію і колонізацію (102 - 135), шкільництво (135 - 146), комунікацію (146 - 171). С. містить збірку переказів (переложити церков, 171 - 2), звичаїв (174 - 8), весілля (178 - 184), похорони (184 - 5), забобони (186), ворожене на св. вечер, діточі пісні і рими (187 - 190) Г. Міхов, Caspar Vopell u. seine Rheinkarte v. J. 1558 (217 - 241). Дещо в протоколах: Рошер, подорож по Альбанії і Македонії (255 - 7). 1904. Уміщена праця Фрідріхсена, Forschungsreise in d. Zentralen Tiën-schan u. Dsungarischen Ala-tau (Russisch, Zentral-Asien) im Sommer 1902 (VI + 311 + 52 таблиці і 2 карти): для етнографії вічого.

Mitteilungen d. geograph. Gesells. in München, M. 1904, I B., H. 1, 2, 3. Dr. J. Reindl, D. Weininseln Nord- u. Mitteldeutschlands (69 - 148) і D. ehemaligen Weinkulturen in Südbayern (261 - 8). А. Волькенгауер, Beiträge zur Geschichte d. Kartographie u. Nautik d. 15 u. 17 Jhr. (161 - 260).

Petermanns Mitteilungen, L, 1904.

Geographischer Literaturbericht für 1904. Загальний інтерес представляє тільки студія Е. Фрідріха, Wesen u. geographische Verbreitung der Raubwirtschaft, в якій виказуєть ся, що рабункову господарку провадять культурні народи і тому терплять біду. Иньші статі займають ся описом подорожій. К. Фогельзанг описує подорож по Хінах, але не дає нічого цікавого з погляду етнопольічного. Шлягінтвайт звертає увагу на організацію і стап Тибету, Алиц представляє Шапгунг в зимі. Цікавійші статі проф. Steindorffa, Eine archäologische Reise durch d. libysche Wüste zur Amonsoase Siwe (179 - 187) і Jermann'a, Reise in d. Gummidistrikte Ostboli-viens (188 - 195).

Mitteilungen d. k. u. k. Militärgeograph. Instituts

1903, XXIII. 1903. Bielariski u. v. Haardt, D. Fortsetzung d. topographischen Arbeiten im westruss. Grenzgebiet (1899—1901).

Abhandlungen d. k. k. geograph. Gesells. in Wien V, 1903/4, 1904. Заготувати можна хіба статтю небіщика M. Voss'a D. Suezkanal u. seine Stellung im Weltverkehr (IV+76).

Mitteilungen d. geograph. Gesells. (für Thüringen) zu Jena, hrg. v. G. Kurze u. K. Dove, XXI, XXII, 1903, 1904. Містять стало статі етнографічного змісту. В р. 1903: D. „King'olle“ o. Volksjustiz bei d. Wakamba (62—64), за чарівництво = середнов. феме. A. Robertson, Zur Volkskunde d. Erromanganer (65—80): тип, одіж, хати, звичаї, занятя, знаряди, релігія. Ф. Крамер, Eine Reise nach d. Mentawai-Inseln (81—87). I. Bellon, Eigentümlichkeiten d. Tschisprache (88—100) з замітками про рухи і спосіб вимовлювання. В протоколах також деякі замітки. Важне зіставлене бібліографії з обсягу етнографії і пізнання терену Турнигії (112—160). В р. 1904: Робертсон, Zur Volkskunde d. Erromanganer (11—20): звичаї, пожитя. G. Kurze, Ein Ausflug ins Land d. Banyang (21—24); Begräbnissfeierlichkeiten auf d. Neuhebrideninsel Wald (24—25): пир, жадоба.

Jahresbericht d. Geogr.-Ethnogr. Gesells. in Zürich pro 1903—1904, містить працю Келлера, Über Maler u. Malerei in Abessinien.

La Géographie, VII, VIII, 1903, IX, X, 1904. 1903. VII, Vicomte du Bourg de Bozas, D' Addis-Abbabá au Nil par le lac Rodolphe: типи, культ дерев, сліди магометанського впливу, племена, монети, хати з соломи, плачки при похороні, баскету негрійського типу, ковтки і прикраси. E. Douffé, Figuig. Notes et impressions: племена, проституція, жреці, організація, пожива, одіж, прикраси без татування, танці і співи, пісні з рефреном, родини, свята при тім, імені по 7 днях, обрізане, пострижини, причім дають гроші, весіле, подарунки, весіле лиш в певних часах, смерть, похорони, плачки, „задушки“, на гробах побожних кладуть червоні каміні, а кождий, хто переходить, докидає по камінець для відвернення слабости, амулету, забобони, ворожене, вилване, віщоване в екстазі, свята, звичаї, перебираве і танці, товариства. VIII. Superville, De l'oubangui à N' Dellé par la rivière Kotto: одіж, релігія, занятя (ткацтво) племені Тамбаро. A. Chevalier, Exploration scientifique dans les États de Snoussi, sultan du Dar el Kouti: замітки про племена. J. Deniker, Distribution géogr. et caractères physiques des Pygmées africains (négrilles): огляд студії. 1904. IX. D' Huart, Le Tschad et ses habitants. Notes de Géographie physique et humaine (161—176). A.

Chevalier, De l' Atlantique au Tschad par le Niger et le Bénoué (321—68). E. Brumpt, Mission du Bourg de Bozas (431—444). X. Laloy, Antropogéogr. de l' Herzégovine (109—114). G. Brousseau, Le Borgou (145—160) A. Allemand-Martin, Les îles Kerkenna. Essai de Colonisation agricole (201—222).

Annales de géographie, XII, XIII, 1903, 1904. 1903. Н. Нитієр, Le village Piccard: автор описує пікардійське обійстя, розклад і будову будинків і подає соціальний розвій пікардійської людности. М. de Segonzac, Voyages au Maroc (1899—1901): про людність Ріф і Джебала м. ин. про релігійні погляди. Ch. van Cassel, Géographie économique de la Haute Côte d' Ivoire occidentale: про житє місцевої людности, капібалізм, чарівництво. С. Haug, Le Bas Ogooué, notice géograph. e. ethnogr.: про етнографію Бантуєррів. Э. F. Gautier, Sahara oranais: про старі перекази. R. Blanchard, Le Val d' Orléans: людність, оселі, соціальні відносини. 1904. Булард, L' industrie du fer dans la Haut Marn.

Deutsche Rundschau f. Geographie u. Statistik, hrg. v. Prof. Dr. Fr. Umlauf, Wien - Leipzig, 1903, 1904, XXV, XXVI. З дуже численних розвідок наводжу лише фольклорні: 1904. Р. Вагнер, Madagaskars Bevölkerung (61—66): племена, житє. Д. Віптер малює житє D. Araberin (113—117). Про походженє і раси Банту лише А. Bencke (Ein Beitrag zur Ethnographie Afrikas, 145—150). Rossmässler містить Völkerkundliche Skizzen a. d. Gebiete d. Wolga u. d. Kaukasus (199—205, 255—264, 315—318): про племена, їх тип, хати і житє. Schiller-Tietz переповідає погляди Балінта про кавказьке (не туранське) походженє Гунів (Zur Hunenfrage, 266—7). Хр. Єнзен описує в статі D. Wiedingharde u. ihre Sagen (301—307, 362—6) одну шлезвігську територію і подає трохи етногр. матеріалу про закопаний скарб, підземних духів, чарівниці, проклятих і дідьків. Guillermo-Fredericos дає м. ин. етногр. замітки Aus d. Acre gebiet (в Бразилії, 354—62). R. Francé пише з нагоди праці Германа статю D. echte Typus d. Magyaren. Fr. Braun, Griechische Walddörfer am Bosporus (393—397) закінчує ряд статей.

Geographisches Jahrbuch hrg. v. H. Wagner, Gotha XXVI, 1903, XXVII, 1904. Містить м. ин. в 12 розділі результати антропотографії (1891—1902), зібрані др. Е. Фрідріхом (с. 261—298), в 13 розд. результати етнольогічних розслідув за роки 1898—1900, а під пера G. Gerland і P. Gaetgens'a, в pp. XIV—XVI Länderkunde (249—260) а в відділі С історію географії, м. ин. літературу до історії середньовічної географії (S. Ruge, 175—218). В річнику 1904 варта уваги реферат Нагля, Über d. Fortschritte d. geogr.

Namenkunde (113 – 176).

Vierteljahrshefte für d. geographischen Unterricht, hrg. v. Dr. Fr. Heiderich, 1903, 1904, Wien. Нічого не дає для нас.

Geographischer Anzeiger, Blätter f. d. geograph. Unterricht, 1904, V. Зі статей: Т. Ахеліс, D. Aufgabe d. histor. Geographie (265–8) і Г. Фішер, D. Siedlungsgeographie, als natürlicher Arbeitsfeld unserer germ.-hist. gebildeten Erdkundelehrer (121–3). В відділі „дрібних заміток“ багато маленьких нотаток, переважно витяги з інших статей. Богатий відділ рецензій: м. ин. на Günther'a Ziele (с. 155, ахеліс), Шульца Völkerkunde (с. 65 id), Крамера Weltall (210), Кляча, Entstehung u. Entw. d. Menscheng. (210), Бастіяна Lehre vom Denken (235). До занотованя ще стаття Ставенгагена, D. Kartographie d. Balkanhalbinsel im XIX J. (123–7).

Jahresbericht d. geogr. Gesel. zu Greifswald і Jahresbericht d. Frankfurt. Ver. f. Geographie u. Statistik за роки 1903 і 1904, вийшли доперва в році 1905.

Z. f. Schulgeographie, hrg. v. G. Rusch, 1903, 1904, XXIV, XXV. 1904. F. Branku дає витяг з праці Бернекера „D. russ. Volk in seinen Sprichwörtern“ (280–281). R. Hanncke містить інформаційну статтю Arabien u. d. Semiten (321–338), в якій описує територію, культуру Арабів і представляє їх історію, релігійні погляди (коран) і поезію.

Z. f. Kolonialpolitik, Kolonialrecht u. Kolonialwirtschaft, 1904, I. Schütze. D. Neger u. seine Behandlung (3). Schnee, Land u. Leute d. Marshallinseln (4).

Deutsches Kolonialblatt, XIV, 1903. Деякі етног. звістки подбуємо в статях Домініка про території довкола озера Чад, Senfft'a про остров Тініян, Steinhausen'a про Nyassoso-Ninong в Камеруні, Енгельгардта про племена і їх житє в Камеруні і Борна, Leichenbestattung in Jap (на зах. Каролінах).

Die deutschen Kolonien, II, 1903. E. Dinkelacker, A. d. Geschichte d. Duala: автор обговорює перекази, релігійні погляди, чарівництво і забави. Вестерманн, Rätsel u. Sprichwörter d. Euhevolkes: 18 загадок і 21 пословиць. А. Гольцгаузен, Spiele d. samoanischen Burschen. E. Burgi, Über Sprichwörter d. Neger in Togo: значіне і поясненє пословиць і порівнанє з німецькими і з біблією.

Deutsche Kolonialzeitung, XX, 1903. Й. Келлер, Astronomische Ansichten u. Kenntnisse d. Isubu in Kamerun (N. 28): м. ин. повіря про місяць. P. Mohr, Reiseindrücke a. d. Maghreb el

Aksa: про мароканських жидів. Sch nee, Unsere bösesten Landsleute: про людиність адміральських островів. В. Ганнекен, Sabang, d. neue Hafen auf d. Wege nach Osten: три перекази з Суматри.

Mitteilungen von Forschungsreisenden u. Gelehrten a. d. d. Schutzgebieten, hrg. v. Dr. F. v. Danckelmann, Berlin 1903, XVI, 1904, XVII. Hösemann, Ethnologisches a. Kamerun (150—208); типи сіл і домів, пляни, дахи, вязаня, хати, уряджене, обісте, піч, знаряди, малюнки на стінах, прикраси, татуованє, одіж, збруя, польованє, рільництво, страйки, забави, забавки, музичні інструменти, торговля, економічне і суспільне положенє; при породі відокремленє через п'ять почий, містище закопують, до близняків не привязують жадної ваги, імена, полові зносни зачинають ся, коли покажуть ся груди, менструація не має впливу (с. 178), весіле, смерть, забобони, нар. медицина, амулети. Н. Dahlgrün, Heiratsgebräuche der Schambaa (219—252): заручини, заручені, kungri посередник, весіле, подарунки, правні звичаї, смерть мужа, смерть жінки, розвід, діти, діти неправого ложа. Др. Борн, Zwei westkarolinische Sagen (264—8): 1) переказ про те, як вринув з води острів Феїс і як покликано першого короля, що мав злих братів, і 2) про праматір почальників. 1904. Граф Цех, Land u. Leute an d. Nordwestgrenze von Togo (107—135), положенє, культура, племена, організація, релігія, днастія, звичаї, татуованє, крокодил-святій, забудованя, одіж, покритє на penis, прикраси, обрізанє (ілюстрації). Н. Ziemann, Zur Bevölkerungs- u. Viehfrage in Kamerun (136—174): і про слабости. Борн, Einige Beobachtungen ethnographischer Natur über d. Oleai-Inseln (175—191): тип, одіж, хати, домн на час менструації, обісте, човна, пожива, наптки, занятє, рибальство, татуованє, ткацтво; роди (окремо), при чім хати по родах палять, довший час по родах не вільно зноситись (108), родять сидячо або похило, містище закопують, близнята, під час менструації окремо і ознаки, перед менструацією не вільно зноситись (188), полігамія (189), пожитє, музика, танці, знахарство, вороженє (190), смерть, характер.

Das Land, hrg. v. Н. Sohnrey, XII, 1904. Часопись містить дуже радо і етнографічні статі: задля їх короткості обмежую ся лише до винисаня заголовків: Sylvester, Volkslieder a. d. Magdeburger Börde (1). Wüst, Hausinschriften im hessischen Hinterland (4). Kolbe, Weihnachten a. d. Eichsfelde. Ziegler, Weihn. im Siebenburg. Sachsenlande (6). Spiess, Bücher u. Bildwerke z. hess. Vk. (7). Cronberger, Bauernleben a. d. hohen Vogelberg. Lösser D., Dorfmusikanten im Herpf bei Meiningen (8). Buchting, Pflege d. Volksliedes im Oberwesterwaldkreise (9). Reiterer, Hausfleiss u.

Hauskunst d. Alplers (9). Mielke, D. Dorfkirche im kgr. Sachsen (10). Reichardt, Fastnacht in N. Thüringen (10) — Ländliche Hausarbeiten (Weberei) im Kr. Wittlage (12). Hillner, A. d. Leben d. lett. Bauern. Tienken, Eine Wanderfahrt durch d. Ansiedlungsgebiete d. Prov. Posen u. Westpreussen (19). Siegfried, Kaschubische Hausindustrie (20). Mielke, Verschiedene Erntegebräuche (21). Reichardt, Ernteberglauben (22). Kirschbaum, Was d. Waldviertler Bauer f. Redensarten u. Meinungen hat (24).

Wandern u. Reisen. Illust. Z. f. Touristik, Landes- u. Volkskunde, Kunst u. Sport. Berlin, Leipzig, Wien, 1904. Богато дрібних, переважно слабеньких статейок (передовсім описів подорожій), яких вартість піддержують часто лише гарні ілюстрації. Тому адержую ся від докладного подання змісту.

Der Tourist, XX, 1903 A. Гартманн, D. „Römerlager“ bei Kneblingshausen. Ф. Віхтманн, Ein altes Nest, de стрічаємо легенду про сьв. Нотбурґу, патрону служби. М. Цендер, A. d. Sagenschatz d. Eifel: 7 переказів, м. и. про замок що запав ся. А. Шахерль, Zaubersprüche d. Böhmerwäldler: проти уроків, проти веїляких слабостей, проти злодіїв, щоб охоронити худобу, зловити злодія, бити неприємного, зробити ся невидимим.

Mitteilungen d. Nordböhmischem Exkursionsklubs, XXVII, Leipz. 1904. R. v. Weinzierl дає огляд знахідок (Archäologisches a. d. Klubgebiet, 34—40). J. Haudeck оголошує з рукописної збірки одну різдвяну віршу (Weihnachtsspiel, 63—66). Й. Керн друкує два перекази (Sagen a. d. Umgebung von Graber, 67—69), з тих один про вужа з короною. К. Fleck оголошує Gregorilieder a-B. Kamnitz (77—78), Г. Рунге, Märchen (87—88), а то казку про хлопця, що витягнув з моря еспанську корону і зістав королем, про пастушка, що переспав зиму, про чарівну шапочку і легенди про побожного чоловіка в місяці, сьв. Петра як скрипака і про хрест. Ф. Цекель публікує Zwei Osterlieder (152), А. Паудлер описує Alte Gebräuche (152—156) з обсягу народньої медицини і нар. звичаїв та вірувань (Маванки, куми) і оголошує Schlatten-Sagen (178—9). З під його пера вийшла розвідка Kleidung u. Nahrung vor hundert Jahren (188—9). Сприят етнографічний матеріал приносять статі Й. Денка, Sagen u. Anderes (191—4), Й. Фішера, Frühlinglieder (277—8), Арльта, Kinderspiele (313—319), Г. Крах'а, Zwei Sagen (363—4), Кögler'a, A. d. Volksmunde (381—3, дві пісні про омуку і картофлю). Зрештою лишають ся до запотовапня статі Паудлера, Rübzahl (227—238) (автор забирає голос з нагоди статі Цахера, обговореної нами в попереднім огляді і уважає Р. за духів померших) і J. Böhм'a, Steinzeit-

Funde (387—390) в села Туган.

Jahrbuch d. Schweizer Alpenclub, XL, 1904—1905. Bern, 1905 u. Beilagen A. Wäber, Walliser Berg- u. Passnamen vor dem XIX Jhr. (248—287) в відбитками старих мап.

Deutsche Alpenzeitung, IV, 1904/1905.

Österreichische Alpenzeitung, XXVI, 1904.

Z. d. deuts. u. österreich. Alpenvereines, XXXV, 1904.

М. п. справозданє з експедиції на Кавказ і продовженє статі Е. Обергуммера, d. Entwicklung d. Alpenkarten im 19 Jahrh, III Teil. Schweiz. До етнографії відносять ся статі: L. Hörmann'a, Voralberger Volkstrachten і H. Reishauer'a, Italienische Siedlungsweise im Gebiete d. Ostalpen.

Mitteilungen d. deuts. u. öst. Alpenvereines, XX, 1904. М. п. Karl-Übeleisen, Zur alpinen Namensforschung.

L' Alpiniste, Genève, 1904.

Akademischer Alpenklub Zürich, 1903, 1904; Akad. A. V. Berlin, 1004, A. A. V. München, XII, 1903/4, A. A-club Innsbruck приносять лише справозданя.

3. Часописи фольклорні загального характеру.

Zeitschrift f. österreichische Volkskunde, X, 1904. Й. Шрамек, D. typische Bauernhaus im Böhmerwalde (1—16) в докладним описом будоваля. Й. Бляу, Todtenbretter in d. Gegend von Neuern, Neumark u. Neukirchen (16—18): докладний опис надгробників і способу роботи та гарна збірка напписів. W. Tschinkel, D. Sage in d. Sprachinsel Gottschee (42—49): автор подає загальну характеристику поглядів і наводить десять оповідань про білі, довкі жінки, про „pilichmandle“, чарівниці, закопані скарби, ошуканого дідька, скаменїлий весільний похід і ин. А. Дахлер описує Nagelkreuze (49). R. Dürnwirth оголошує Ain Jägerische Practica das ist Edliche observationes des Gewüters (50—54), K. Адрияц, Haussprüche u. Haussegen aus d. salzburgischen Flachgaue (81—89). Я. Чех v. Чехенгерц публікує збірку матеріялів в статі Beiträge zur Volkskunde v. Mähren u. Schlesien (89—96): 1) дівчина, що сьмієть ся рожами; 2) хлопець освободжує царівну від дідька, палиця, що усе дає; 3) улюблених дурять, немов би то вони зраджували одно другого, що доводить до смерти обоїх; 4) образове оповіданє; 5) смок приносить гроші; 6) чарівниця ходить по смерти, треба її було перекопати; 7) водника відганяють сьвяченою водою; 8) у водника бере дівчина сьміте, що перемінюєть ся в золото; 9) наслідком прокляну стає молоко кровю, а з масла вискакують кроты; 10) дівчина з рабівничого замку пересте-

рігас подорожних перед нападом; 11) карлики поривають породілі дитину; любий вертає по смерті і веде її до свого гробу (Ленора, гл. м. п. Vernaleken, Myth. u. Br., 75—81); 13) Trud; 14) лише Neunsonntagskind може відкрити скарб, який отвірає ся в цвітну педілю; 15) съвятоянський хробачок показує дорогу наслідком молитви; 16) по помершх не вільно плакати (Törren, Abergl. a. Masuren, 104; Rochholz, Sagen a. d. Aargau, II, 141); 17) проклята душа кличе в очи матери; 18) дідько забирає немилосердного адвоката зі собою; повішений робить в ночі гуркіт; 20) зьвізда з трумною приповіла шведську війну; 21) за порушенє граничних камінів стають люди „огняннии мужами“; 22) дідько, закликаний дівчиною, приходить о 12 год. на вечерниці, так, що вона зі страху гине (Bartsch, Sagen a. Meklemb. I, 433, Meier, D. S. a. Schwaben, 163, Heyl, Volksk. a. Tirol, 102, 104—6, Eisel, Sagenbuch d. Voigtlandes, 10, у нас загально знане). Д. Дан містить статю Glaube u. Gebräuche d. Armenier bei d. Geburt, Hochzeit u. Beerdigung (96—106): при дитині треба палити світло перед дідьком ¹⁾, заговори, уродни хлопця витають радійше ²⁾, новородка посвянують сілю ³⁾, дитини не вільно цілувати, породілі приносять дарунки, хрестини, земля з гробу съвятих, замовлявати і скидати, колисанки, вивід, пословниці, заручниці, обряд весільний, гріш до гробу, плачки, і кошашня. Р. Едер, Heilkräftige Johanneshäupter (107); при болю голови. Статі С. Reiterer'a, D. „Holtzkra“ (107) і Amulettglaube in den Niedertauern (107—109), приносять дрібні замітки. А. Гаусоттер дає дальші Beiträge zur Volkskunde d. Kuhländchens (109—113), а то рими мулярів і теслів при обжинках, написи на фронтонах дахів, 6 пісень і один Pathenbrief. Е. Лянгер оголошує Denkspruch a. d. Rechnungsbuche eines fürstlichen Küchenmeisters 1486 (113) а А.

¹⁾ Talko-Нрунцевич, Zarysy lecz. lud. 83, Чубинський, Труды, 5, Шухевич, Гук, III, 3, Грипченко, Изъ устъ народа, 160, N. 190, Kolessa, Narodziny... Zbiór wiad. d. antr. kr. XII, 118 Милорадовичъ, Сбор. харьк. п. ф. общ. X, 22, Сумцовъ, О нар. возр. славянъ, 75, Аванасъевъ, Возрѣнія Славянъ на природу, III, 334, Ploss, D. Weib, II, 251, Wuttke, D. Volksab 360, Bartels, Isländ. Brauch, Z. f. Ethn., 74, Lilientalowa, Dziecko żydowskie, Mat. antr. arch. VII, 146, Баловъ, Рожденіе и воспитаніе дѣтей въ Пошех. у. Этногр. Обзор. 1890, N. 3, 92, Ивановъ, Знахарство... Киев. Старина, 1895, XIII, с. 28.

²⁾ Сумцовъ, Культ. переживанія, N 79, idem, О нар. возр. 70—71, Ploss, D. Kind, I, 67—70, Meyer, Deut. Volkst, 106, Kolberg, Mazowsze, III, 92, Нушицъ, Косово, 122.

³⁾ Ploss, D. Kind, I, 280—3, 123 і д., Рѣдько, Нечистая сила въ судьбахъ женщины матери, Этногр. Обзор., 1899, N. 1—2, 93 і д., Köhler, 113.

Вольфран подає звістку про існуванє Ahasverus-Sage in Münnichkirchen (113). J. Blau обговорює D. eisernen Opfertiere von Kohlheim (129—140), що служили до відвернення зарази на худобу (про се гл. розділ у Andree, Votive u. Weihegaben). M. Müller дає статю про Licht u. Leuchten im Egerlande (147—155). P. Eder описує (Neun Heutt des Weib, 155—6) стару Schützenscheibe, де змальовано і представлено тему, що жінка має 9 шкір, Fr. Franky, Ein Hochzeitskästchen mit acht Inschriften (156 - 7). Мерінгер (D. Glocke d. Bauernhauses, 182—87) стараєть ся доказати, що альпейські форми дзвіночків і калатал для худоби можуть бути римського походженя. В. Гінтнер (Egerländisch lein, 187—191) виводить слово lein від Lehne. J. Blau описує техніку жіночих виробів в статі D. Spitzenklöppelei in Neuern (Böhmerwald) (191—206). Дуже цікава статя Е. Домлювіля, Kerbstöcke d. Schaflhirten in d. mährischen Walachei (206—210) з численними ілюстраціями. А. Петак пише Über d. Herdform in d. Friaul (211—3), Höfler про Herzgespann (213—4), Габерлянд про Menschliche Opferfiguren фалічного значіня (124—5), J. Blau про D. „Bärmutter“ (215 - 6), Й. Шрамек про Volksnahrung im Böhmerwalde, а Ф. Вільгельм про Totschlagsühnen u. Kreuzsteinurkunden d. nordwestlichen Böhmen (220 - 224). Справозданє з праці Андреє дає Габерляндт в статі Votive u. Weihegaben d. kathol. Volkes in Süddeuts. (225 - 232). Крім тих статей надрукована Bibliographie d. slowen. Volkskunde (1898 - 1904) дра Й Шлебінгера (243 - 247)¹⁾ і докладний зміст Mitteil. d. V. f. Gesch. d. Deutschen in Böhmen (1862—1903), Časop. vlasten. spolku muz. v Olomouci (1884—1904) і Český Lid (1900—1904). З нагоди 10-літнього існуваня товариства уміщена ювілейна статя Габерляндта. В додатку маємо гарну збірку А. Петака, Grabinschriften d. Österreich (1—75).

Zeitschrift des Vereins f. Volkskunde. Berlin, 1904, XIV. Сьогорічний том приносить (як звичайно) огляд праць з обсягу славянської етнографії, написаний Брікнером і Полівкою (328—347), де багато місця відведено українським працям, і три иньші огляди: 1) найновіші праці про будову домів, стрій і нар. штуку в Німеччині Lauffera (226—44), 2) повійша література казок Больте (244—48) і 3) пімецька етнографія в р. 1903, Шуллеруса (445—450). До української етнографії належать передовсім праці Франка, Бернекера і Єллінка. Франко подає доповненя до статі Больте (1904, 444—450), в якій не

¹⁾ Автор вчислює в тім огляді також всіякі літературні і історичні праці, які в етнографією не мають нічого спільного. Добре було би, коли б автор коротенько принайменьше зазначив, що в них саме належить до неї.

використано славянського матеріалу (Kirchenslawische Apokrypha von den 72 Namen Gottes, 408 -413). Автор наводить цілий апокріф з Тихонравова (2, 339 і д.), що представляє компіляцію з чотирох частин: перша з них зближена найбільше до зах.-європейських версій, а передовсім до „Enchiridion Leonis papae“, друга могла повстати в Візантії в 7 або 8 століттю, як на се вказує молитва з (церк.-сл.) Часослова. Автор наводить при тім молитву з Ганкенштайнського кодексу, виданого Смаль-Стоцьким і звязує її з середньовічною каббалістичною літературою: доказом сього крім великої смількості чужих слів служить також форма Татріель, яку подибуємо в „Magia naturalis et innaturalis d. Dr. Faust“ і в однім польським заговорі, опублікованім автором в 5 томі Етнограф. Збірника (с. 233 - 7). Е. Бернекер оголошує свій відчит „Das russische Volk in seinen Sprichwörtern“ (75—87, 179—191) в якім характеризуєть ся Великоросів значпійшим числом пррповідок Автор зачинає від історичних пословиць, від Нестора переходить до новійших, обговорюючи погляди народа про инші племена і про себе, про релігійні і моральні думки і сппюєть ся довше над сьвітоглядом селян і над прикметами і хибами їх характеру (фаталізм, песимізм, здоровле. положене жінки, подружє, відносини дїтний до родичів, вихованє, свояцтво, гостинність, питє, праця, маєток і гроші, суд і т. д.). Стата Ђллінка, Zur Vampursage (322—328) написана з нагоди гарної праці Тока (Die Vampursagen), обговореної вже докладпійше Рейшелем в 8 томі Euphorion; автор наводить численні паралелі і доповненя, через що його праця набирає більшого значія. Сврій матеріал заступлений в „Часописи“ дуже слабо. W. Wisser публікує два гольштинські варіянти казки про пастуха свиний і королівну (432—5), Н. Schaar, Plattdeutsche Rätsel (168—179), які також пояснено критично, Н. v. Preen, Drischlegspiele aus dem oberen Innviertel (361—376), де описано 42 забави молотільників, (м. ин. їхати до млина на патику (367—8), підносити гріш (369) або шукати його (369), питка, бити бика (370), асенгеруцкова комісія, астроном [знане і у нас, вливане води через рукав], терлиця, забава в шевця (372), фривівера (372), паптоміна (374), шукати паптофля [подібно до „талара“] (375), вавилонська вежа [у нас на гаївці]. Звїчай заступлені кількома статами. Е. Герман подає Gebräuche bei Verlobung u. Hochzeit im Herzogtum Koburg (279—289, 377—384), R. Reichardt, Thüringer Pfingstvolksfeste (418—423), R. Steig, Volksgebräuche, Volksglauben u. Volkssagen im Ländchen Bärwalde [423—7, Рїздво, Малаики, запусти, Великдень, Зелєпі сьвята, кобольди (424—5), блудні огники, скарби, чарівницї, слабости (426), історичні перекази], М. Адлер, Allerlei Brauch u. Glauben aus d. Geiseltal (427—430, но Рїздві не вільно прати, забави, ди-

тині не вільно давати імені батька, аби не вмерла¹⁾, дитині не вільно до року обтипати нігтів, умре, хто дивить ся на похорон або стріне ся з ним, діточі пісні і забави). E. H. Meyer, *Indogermanischer Pflügebrauch* (1—18, 129—151). Автор догадуєть ся, що плуг знали вже Індogerмани, подає усі його імена і форми, о скільки можна до сього дійти при помочи лівістички, археології і фольклору та обговорює звичаї звязані в уживанем плуга: до ораня брали від давних часів волів, яким віддавало ся велику честь; боги рільництва (6—7), звичаї при ораню, перший виїзд (8 і д.), жертви (9), посвячене плуга (11), звичаї при оборюваню місця на місто. M. Höfler описує *D. Gebäcke des Dreikönigstages* (257—278) і навязує дуже інтересні замітки про святковале трьох королів, забави і иньші звичаї (біб в віруванях), *Abekiaf, Stern- u. Wetterkunde d. portugiesischen Volkes* (224—5). Höfler дає далі статю *D. Faiminger, St. Blasienbrot* (431—432), а Шаррінґгаузен описує *D. erste niedersächsische Volkstrachtenfest* (439—444). Богато місця присвячено народнім віруваням. Невтомний Негеліш містить гарну статю *Macedonischer Seelenglaube u. Totenkultus* (19—35), написану з нагоди і на основі книжки G. Abbott'a, *Macedonian Folk-lore* (Cambridge, 1903). Автор збирає великий матеріал про заховане живих супроти мерців, про усі способи задержати їх в гробі, про упирів, замикане очий, закриване лица, ушкоджене тіла, даванє річий до гробу, забиванє смерти в дупла, кість і т. д., про душу, хароса, коماشню, зворот „земля йому пером“, палене тіла і т. д. Zachariae дає початок праці *Zur indischen Witwenverbrennung* (198—210), де вичерпує матеріал про палене вдовиць і доходить до частинного результату, що звичаї при паленю сходять ся цілком з весільним ритуалом; на се напроваджує автора м. и. киданє цитрини, весільний звичай, що доховав ся до нині широко у всіляких народів; від нього зачинає автор студію і розсипує по дорозі до ціли ряд заміток про весільні звичаї, розмари (200), руту, гранати, черевик в віруванях (202), барву одіжи (204), хоронене живцем (207) і т. д. A. Olrik дає статю *Der Sonnenwagen v. Trundholm* (210—215), Ф. Вебер описує *Eiserne Votivfiguren aus Oberbayern* (215—216). Chauvin займаєть ся в статі *Wunderbare Versetzungen unbeweglicher Dinge* (316—320) поясненем легенди про Casa Santa в Льоретто і наводить 6 паралельних оповідань про те, як віра переносить гори (з історії александр. патріархів Севера, з Marco Polo, Pauthier, 52—58), про камінь з Самарканду (Marco Polo, 138—140), про те, як Омар бичом прогнав стовп (Rev. d.

¹⁾ Lud, Z. C., 144, Wuttke, D. V., 363, Kolberg, Pok. 177, Drechsler, Sitte 193.

trad. pop. XV, 426), про рухливий вінарет в Басрагу і вежу в Berschänah та про силу свистом переносити доми. S. Singer дає витяги з Ростандових „Lettres diverses“ (1654) (Ein französ. Indiculus superstitionum, 413—416) а Heilig з актив баденських про процеси чарівниць з 1573 - 1614 (Zur Kenntniss d. Hexenwesens am Kaiserstuhl 416—418). Науковим обробленням поодиноких тем присвятили студії Халатянца, Тольдо, Коппа, Больте, Кнаака і Адлера. Халатянец обговорює Die iranische Heldensage bei den Armeniern (35—47, 290—301, 385—395), а передовсім переказ про Астіага, про Рустаміцаль у Вірмен, про характер героїв, про початок і зміст Шаг-наме (290—301), до чого долучує свалетинські, імеретинські, осетинські і ин. перекази про Рустема і Біена. Тольдо містить продовжене давнішої праці Aus alten Novellen u. Legenden (47—61) і обговорює 3 теми. Перша тема „добре нагороджена посвята“ прийшла з Індії; друга (Spiel von d. hl. Theodora) має початок в індійській легенді; третя про справедливий поділ королівського подарунку, в тім випадку 50 квів¹) зближується до оповідання з 1001 почи. А. Корр (Das Fuchsrithlied u. seine Verzweigungen, 61—74) подає докладно усі варіанти з рукописних і друкованих збірок. К. Dieterich обговорює Neugriechische Rätseldichtung (87—104): новогрецькі загадки повстали у всіляких періодах грецької культури, є поганські старогрецькі, християнсько-византийські і повійші, кожді з характеристичними прикметами даної епохи. Больте подає в статі Zur Sage von der freiwillig kinderlosen Frau (113—7) доповнення до праці Гауффена (Euphorion, X, 436) і до його давнішої (ibid, IV, 323 і д.) про жінку, що убивала власні діти²). М. Адлер (Zu den ätiologischen Sagen) розповідає, як один парк дістав імя Фльори від того, що якась пані Фльора перша сіла на новозробленій лавці. G. Knaack подає Eine antike Parallele zu einem rügenschen Märchen (118—119) з Еліяна, що згадує одне місце з твору Олександра Милдоського „Про звірів“ (з 1 стол. по Хр.), неначе б бузьки відлітали

¹) У нас подібне оповідане привязане до особи Матвія; прошу порівняти мою працю Угорський король Матвій Корвіч, Зап. Н. Т. ім. III., 1905, LXVII, с. 44. В середовічній літературі було воно надзвичайно популярне і приклададо ся до всіляких історичних осіб. В 14 століттю оповідав подібну історію англійський домініканин Іван з Bromyard (Summa praedicatorum J, 6, 19, гл. Wright, Latin stories 1842, N. 127) про Фридриха, в 15 століттю перенесено її на князя Оттона австр. і священика з Каленберґу (Robertag, Narrenbuch 1884, с. 10, також у Бебеля Facetiae, 2, 56); у Франції приписано сю пригоду королеви Філіппови Вальоа (збірка F. Sacchetti, N. 195.)

²) Прошу також порівняти праці Ю. Яворського: Духовный стихъ о грѣшной дѣвѣ и легенда о нерожденныхъ дѣтяхъ, 1904.

на відокремлений острів і переміняли ся там в людей. Больте веде далі свої ціпні студії Zum deutschen Volksliede (217— і д.) і наводить на сей раз 16, Lied von der Narrenkappe, 17. Erstürmung von Prag (1648), 18. Schwedischer Abzug aus d. römischen Reich (1649—1650), 19. Soldatenliebe з 2 пол. XVII ст., 20. Soldatenlob з 1644 р. і 21, баяду d. Waffenschmied freit eine Verlassene з другої половини XVII ст., що пригадує в дечім пісні про монахиню (Erk-Böhme, Liederhort, N. 89a—c), пробу любови (ib. 67e—f) і смертельні рани (ib. 96a). Етнологічних статей не багато. J. Bünker описує Székler Haus (105—114), R. Mielke (Alte Bauüberlieferungen, 151—168) займаєть ся розвитком техніки будованя дахів і ліплених мурів і збирає гарний порівняний матеріал, який дотикає і Славян (ліплені мурн стрічають ся головно у Вендів, у пол. народів і т. д.). M. L. Becker присвячує кілька заміток боснійським вишивкам і иньшим жіночим роботам (D. Kunstgewerbe in Bosnien u. Herzegowina, 192—198). Зістають ся ще замітки Neubauer'a „Er ist zur grossen Armee abgegangen“ (313—316) і Лемке, d. Gnocchifest in Verona (320—322).

Hessische Blätter f. Volkskunde, 1904, III. Статя Е. Модк'а, D. Volkskunde im Rahmen d. Kulturentwicklung d. Gegenwart (1—15) буде обговорена деінде. А. Копп містить статю Handschrift d. Trierer Stadtbibliothek vom J. 1744 (16—53), G. Schönen, Erinnerungen u. Überlebsel vergangener Zeiten a. d. Dorfe Eschenrod im Vogelsberg (54—80), O. Шульте, D. Totenkirche bei Meiches 81—97). К. Гроос виступає в відчиті D. Anfänge d. Kunst u. d. Theorie Darwins (98—111) проти погляду Дарвіна, що бачить початок штуки в сексуальнім житю чоловіка, і признає більше значіне соціально-релігійним моментам і наклонowi до змалюваня себе самого. O. Кнооп оголошує збірку матеріалу про Himmels- u. Naturerscheinungen in d. Anschauung d. Kujawischen Volkes (112—129), а то про сонце, місяць, зьвізди, вітер, дощ і град, грім і блискавку, блудні огники, звуки на небі і про кінець світа. К. Ебелъ подає Allerlei Todes- u. Liebeszauber (130—153) і обговорює чари при помочи зроблених фігурок і напиків, aphrodisiaca. R. Wünsch описує Ein Odenwälder Zauberspiegel (154—160), O. Кнооп коментує польський переказ (Rasen auf dem Kopf gelegt, 160—1). Крім того стрічаємо ще малі замітки: Segensspruch in Kürnbah 1686 (161), D. Judasverbrennen (162—5), D. heilkräftige Hemd (165—6) і Gegen Ohrenleiden (166). Гідний уваги бібліографічний відділ.

Volkskunst u. Volkskunde, München, II, 1904. Наперед треба піднести ілюстраційну часть видавництва, яка відповідає вповні усім нашим вимогам. Зі статей, на які редакція звертає трохи меньшу

увагу, належить згадати багато ілюстровану розвідку І. Кропфуса *Volkskunst in Krain* (47—53, 55—60, 63—66), де особливо гарна колекція капличок і хрестів, і преісторичну працю Д. Вебера, *Volkskundliche Bilder a. d. Frühzeit d. bayerischen Stammes* (87—92, 95—102). Остання розвідка переводить дуже добре гадку, що „*Volkskunde ist zu einem guten Teile Altertumskunde*“ і представляє історичну і культурну минуність Баварців: розвідка може бути взірцем, як повинно ся трактувати подібний предмет. Зрештою уміщені такі статі: методологічна доцента von d. Leyen, *D. Bestrebungen auf d. Gebiete d. Volkskunde* (67—69); Фр. Цель, *Bauernkalender v. Jahre 1548* (1—2), R. Mielke, *Volkskunde u. Volkskunst* (3—6, ein lebensfähiges Volk denkt u. äussert sich in allen Beziehungen künstlerisch, 6), Groeschel, *Aus Amberg* (10—16), H. Schnetzer, *Über Kreuzsteine* (25—30, 35—42), Gröschel, *D. obere Tor in Weiden* (60—62), H. Wolff, *A. d. Spessart* (71—77), П. А. Ганзен, *Baulinienplan f. d. Vorort Pfersee bei Augsburg* (79—83), J. Gröschel, *A. Rabburg* (83—86) і Г. Гагер, *D. Weihnachtsskrippe* (105—114, копець буде).

Mitteilungen a. d. Museum f. Deuts. Volkstrachten u. Erzeugnisse d. Hausgewerbes zu Berlin, Red. Com. M. Bartels, A. Voss, H. Sökeland, Band II. Erstes Heft 1903, II H., 1904, III H. 1905. Побіч докладних даних про стан і розвій музея містять ся і самостійні статі. R. Mielke (*Bauernschmuck*, 26—29) описує сільські прикраси по територіям: серед. нім. група, алеманська, баварсько-швайцарська. Уваги варті „сильянки“ Швайцарців. Е. Лемке містить гарну статю *Aus d. auf Tod u. Begräbniss sich beziehenden Sammlungen d. Museums* (40—51), де між иньшим збирає матеріял про звичай давати гріш до гробу (Шварц В. бачив в тім спеціальність Славян), про мальовані черепи і про Totenbretter, про полотно для покриття помершого у Лужичах і про брауншвайгські жалобні хустки, про жалобну одіж і описує один епізод, з якого видно, що гадка про смерть не сходить людям з гадки. К. Бруннер, *Handspinnerei- u. volkstümliche Seilergeräte* (118—124) і F. Weinitz, *D. Kunst auf dem Lande* (125—129) закінчують річник.

Das deutsche Volkslied (1904, H. 1—10, ст. 176) містить і сього року цілий ряд дрібних заміток з обсягу народної музики і поезії. Між збірками сирого матеріялу згадати треба про продовжене праці Dittfurth'a, *Poesie alten deutschen Volksglaubens*, що приносить зв'язку повір'ї, приповідок і легенд про сотворене світа. Місяцєви признаєть ся великий вплив: хто лишить через ніч одіж на дворі і убереть ся потім, буде сновидою (III, 47). Віра в велику силу місяця роз-

ширена дуже широко: у числєвних народів славянських і германських заборонено приміром вагітній дивитись на місяць¹⁾, а так само недозволено виставляти малу дитину проти місячного світла, бо тоді буде вона сновигати²⁾). Дрібніших збірок багато: Кронфус і Сімон умістили долішно-австрійські „Auszahlverse“, К. Кайзер діточі рими і прислів'я, Jäger „Sprechverse“.

З більших статей варті уваги: стаття Поммера „Meine Ansicht vom Satz deutscher, namentlich älplerischer Volkslieder“ (IV, VIII, IX) і проф. L. Riemann'a: „Akustische und tonpsychologische Auffassung des deutschen Volksliedes“ (I— VII, IX, X): в обох статтях вібрано важний матеріал до характеристики народної музики. Про значіне нар. пісні пише Götzl. Kronfuss містить статю „Weihnachtslieder in den deutschen Alpen“ (X, 137—141), в якій наведено кілька пісень з старої сальдбургської рукописи. Німецькі коляди повстали під впливом латинської церковної поезії значно давнійше, ніж польські, одначе і тут більша їх частина походить з XV і XVI столітя. Своім характером підходять вони до наших і польських коляд. Зі збірок найліпші Вейнгольда, А. Гартманна „Volkstümliche Weihnachtslieder aus Bayern, Tirol und Salzburg“, Leipzig 1884, і W. Pailler'a „Weihnachtslieder und Krippenspiele aus Oberösterreich und Tirol“, Innsbruck 1881, 2 томи. В сїм річнику уміщено також одну коляду (X, 162—3), пісню на трьох королів (I, 5—6), яку стрічаємо з малими змінами і в збірці Пайлера (II, 319), і поворічне поздоровлення з долішної Австрії (I, 7). Крім вичислених статей знаходимо багато пісень з мєльодіями, між иньшими сатвричну пісню про Наполеона (огол. Teltschin'ом III, 45), баладу про нещасливого сина, що звів шляхетську дівчину і мусів за те сидіти в вязниці (ог. Jäger'ом VI, 96) і 2 балади „Ach weint mit mir ihr nächtlich stillen Haine“, оголошені Blümm'l'ом (VIII, 128—9, IV, 62 Der Jüngling am grabe seiner Wilhelmine).

Wallonia, XI, 1903. O. C., La Bertrijote (Le testament de l'âne) (люксембур. нар. пісня). O. Colson, Calendrier folklorique (1—3) м. ин. про prima Aprilis. O. C., Comment passer dedans ce bois (нар. пісня з нотами). H. Bragard, Le Folklore de la Wallonie prussienne: La foire de la st. Pierre à Malmédy (6). O. Colson, Deux chansons sur les couvents (6). G. Delaw, Légendes des bords de la Semoys (7): про карликів, чарівницї, перекази і передражню-

¹⁾ Talko-Hryniewicz, Zarysy lecznictwa lud. na Rusi, 1893, с. 69. Ulanowska, Łotysze, Zb. wiad. do antr. kraj. с. 277.

²⁾ M. Bartels, Isländischer Brauch. Z. f. Ethnol. 1900, с. 63, Patschovsky, Beiträge zur Schles. Volkskunde, Mit. d. Schl. Ges. f. Volksk. 1896/7, с. 55.

ваня. H. Bragard (8—9), *Le Folk. d. l. W.*: Une après-midi de dimanche a M., i Le jeu aux jambon. E. Matthieu, La Jeunesse, association traditionnelle: цікавий процес проти членів парубоцької громади, що побили свого члена, коли він оженившись не хотів викупитись. J. Lejeune, *Calend. folkl.*: La nuit de la Toussaint à Jupille (з р. 1805, 10). F. Jacques, *Chansons dia loguées*: Bonjour, belle Isabeau i Le vieux et la jeune. В відділі Documents et notes: с. 129 про щасливі і нещасливі дні.

Volkskunde. Tijdschrift voor Neederlandsche Folklore, 15-e Jaargang, 1903. A. de Cock, Het spel van de Koningstochter (N. 1—2): забавлялися слідом звичаю хапати жінки. W. Zuidema, Hulp zoeken bij geestelijken van een anderen godsdienst (1—2): з нагоди уживання abracadabra могомеданськими священиками в Боснії, обговорює автор віру в надприродну силу священиків иньшої релігії і доказує, що вона вийшла з того, що кожду чужу релігію уважають ся ділом чорта. A. de Cock, Spreekwoorden. J. D. C., De „Reinaert“ bij de Indianen: лис удає мертвого і внідає мясо з воза, звзковки се не удасть ся; питане про походженє. G. J. Voekenoogen, *Ned. sprookjes et vertelses*: 25) про коваля, що не хотїв умерти, 27) варіант Грімового Zaunkönig (N. 171), 28) перегони жаби і слимака, 29) Van de luis en de vloot die op bezoek gingen (зввіршина казка, схожа з Грім. Tod d. Hühnchens (N. 80), 30) мельник і качки, 31) вовк і 7 теляток (Grimm, N. 5), 32) лис і вовк, 33) зввір. казка, 34) медведьви замерзає хвіст в воді, 35) Waarom de schelvisch bruine vleecken heeft? — бо Петро діткнув ся брудними пальцями, 36) від кропель Христової крови, руде листє, 37) Waarom in het dekriet en beet is: бо чорт вкусив, 38) Waarom de wilgen bersten, бо Юда повісив ся на вербі, 39) з ключів Петра ростина, 40) довга весна (анекдота про те, як дурній жінці вкрали ковбасу, переходувану до весни), 41) про дурних людей що посилають гроші помершому синові¹⁾. P. Hamelius, De dood van Kain en de Engelsche Mystericspelen van Coventry: схожість з сагою про убийство Вальдера. W. Zuidema, Allerlei Groninger Volkwijsheid: про анекдоти, передражюваня, дитячі рими, поворічні поздоровлення, діточі забави, загадки і т. д. Idem, Naaktheid als toovermiddel (5—6): нагота має чарівну силу. M. Sabbe, Los praatje over Kinderspel en Kinderlust: мітольоричне поясненє A. Cock, Wormen en rupsen bezweren en aflezen (7—8): зввіршиний процес, заволюваня і т. д. Idem, Het exempel van den

¹⁾ Подібне оповіданє записав я в Жукові берез. пов. Нор. Grimm, КНМ. N. 104.

ondankbaaren zoon: паралелі до Grimm, N. 78 і 145. Idem, Volksliedern. J. Schrijnen, Kerstputten: християнізоване поганського культу жерел (9—10). A. d. Cock, Oude nederl. Volksboeken: автор обговорює нові видава старих нідерл. друків (II, v. Floris ende Blancefleur, IV, v. den reus Gilijs, V, v. Malegijs, VI, v. Jan v. Beverley) і наводять численні паралелі (про діти, що говорять перед уродженням, голуб заносить лист до неба). G. J. Boekenooogen, Nederl. sprookjes en vertelsels (N. 43—48), всілякі анекдоти (IV, 43—4, мерцєви крадуть срібну ногу, 47, парубок шукає дурних людей і т. д.).

Folk-Lore, XV, 1904 — буде обговорене в дальшій огляді.

Revue des traditions populaires, XIX, 1904. Річник складаєть ся з яких кількєсот причинків, тому згадаю лише найважнійше. René Basset оголошує кілька оповідань на тему Le bâton, qui reverdit (66—7, 336—7, 532—3), причім відріжняє дві групи: 1) пантик зеленіє на означенє певности, 2) суха палиця розвиваєть ся на знак, що Бог простив гріх. W. Zuidema і Sébillot оголошують дві версії теми L' os qui chante (170—1). A. van Genneper виступає з кількома інтересними статями: Notes sur les religions grecques primitives (с. 227 і д.), Totémisme et culte des enseignes à Rome (с. 321 і д.), Croyanances soudanaises en Tunisie (с. 314 і д.) і з богатьма записями. Зі збірок матеріалу треба вичислити збірку причинків про людське тіло (Le corps humain (IV - X), збірку René Basset і у., Les villes englouties (N. 331—355), збірку La faune pop. de la Basse Cornouaille (N. 1—4), Les Marques domestiques (N. 1—19), Coutumes et Superstitions de la Haute-Bretagne (N. 53—65) і de la Basse-Bret (N. 7—10), Pelerin et Pelerinages (IV, 80—115), La mer sur le littoral belge (N. 381—392), Les Métiers et les Professions (166—7), Les Rites de la Construction (N. 31—46, Harou, Sébillot, Lucie de V. H., R. Basset), Les Météores (N. 12—15, Basset), Les taches de la lune, 1. L' homme dans la lune (R. Basset), Les Minéraux et les Métaux (N. 10—15, Pérol, Harou, Sadoul, Sébillot). В відділі казок опубліковано збірку Petites legendes locales (N. 589—611), Contes de Lorraine (1—4, Sadoul), Contes et légendes de la Grèce ancienne (N. 38—40, Basset), Pet. légend. chrétiennes (N. 59—62), далі арабські оповідання F. Macler'a, арабські і еривітальні Basset'a, легенди і вірування привязані до передісторичних пам'ятників і легенди про Наполєона. C. Sadoul містить 4 пісні з Льотрінгії, L. Pineau дає вибір скандинавських поезій. P. Sébillot оголошує статю про біблійні імена в приповідках (Les personnages dans les proverbes). В відділі рецензій стрічаємо коротку реценію A. v. Genneper'a на 3 том Гуцульщини Шухевича.

La Tradition, XVII, 1903. Destutaure, Les étrennes: про новорічні дарунки в старинності, у Кельтів, в сер. часах і за часів Людвіка XIV. J. Christillin містить продовжене статі Dans les Alpes, кілька казок. A. Harou, Traditionnisme de la Belgique. Sorciers et sorcières: духи, чари, чарівниці, способи проти чарів, ознаки доброго чарівника, не підносити голок, як говорить ся про чарівниці, охорона перед чарівницями при породі, сіль як спосіб проти чарів, пізнавати чари дивлячись через перстень, виїзд чарівниць, оповіданя про чарівниці. Corps humain (Août — Sept): солодка кров, моч, білі знаки на нігтях, сверблячка, веснянки, волосе, великі ноги, пальці, брови. Les jeux (Décembre): всілякі забави, прим. шукане пантофля¹⁾. A. Orain, Traditions pop. de l' Ile-et-Vilaine: матеріял про дітей. I. Simonneau, La légende de l'île de Faussebrie: переказ про скарб. Destutaure, Légende Crétoise: з божого подолка падають цвѣти і каміне, на Крету тільки нещасливі каміні, бо подолок роздер ся. J. Simonneau, Chanson pop. du Bas-Poitou: ніс Мартина привстає до дерева, як виріс, зриває його дівчина. A. Specchio, Un coin de l'Italie méridionale: приповідки. A. Orain, Le merl blanc et le renard: звіринна казка. N. Calhiat, Le miracle de St. Janvier: чудо мало дійсно стати ся. Téa, Le mariage en Sardaigne, м. п. свати питають про голубку, що мала сховати ся. I. Rougé, Quelques vieilles croyances et coutumes du Bas-Terroir Tourangeau: культ води, жерела, легенди про св. Мартина, палене солом'яних ляльок.

Archivio per lo studio delle tradizioni popolari, XXII. 1, 1903. G. Calvia, Essere meravigliosi e fantastici nelle credenze sarde e specialmente di Logudoro. Автор збирає звістки про дідька, що може перемінювати ся, про чарівниці і упирів, а далі про иньших демонів і духів, як приміром про Джіояну, що страшить жінок, коли ті прядуть в четвер, про білих духів, домових кобольдів, карликів, великанів, про людий, що перемінюють ся і т. д. Z. Chibbaro описує Il carnevale in Tunisi e la fantasia araba і дошукуєт ся жерел того звичаю. C. Formicchi доказує в противенстві до Коскена що La leggenda del paggio di S. Elisabeta витворила ся під впливом всіляких мотивів, які зібрано в одно літературне оброблене в давніх часах. A. Massara, Leggende pop. sacre a горішної Італії. G. A. Borgese дає кінець праці Giganti e serpenti, в якій основно виказує, що легендові смоки завдячують свій початок дійсним великанським, передісторичним потворам. P. Simiani (Monte San Giuliano nella satira popolare) подає ряд оповідань про дурні народи. G. Zot-

¹⁾ Гл. статю Адріяна, Salz. Volksspiele, Böhme, IV, 604.

toli, La leggenda di Pietro Barliario in Salerno: легенда трактує про подібну тему, що і Фавст. Б. доказує при помочи дідьчої книжки всіляких штучок, щоби пімстити ся на дамі, що не приймила його любови, але вкінці жалує за гріхи і кінчить житє в ласці Божій. S. A. del Priore, San Paolino III e la secolare festa dei gigli in Nola: доповнене до статі про сьвято лілій. S. Amato розповідає в статі Mistiche apparizioni in Florida, як то в місті появил ся в ночи чорний пес і вовк, про яких говорили, начеб то були чорти, виущені з пекла. G. Giannini оголошує гарну збірку передражнювань (Blasone popolare Lucchese). G. Pitré містить Canti pop. d' Italia su Napoleone I у всіляких діалектах: Наполеон представлений тут цілком несимпатично. A. Ive наводить короткі римовані загадки з Велії (Indovinelli in Veglieto odierno). B. C. Melfi представляє в статі I „Saramenta“ in Chiaramonte перебіг церковного сьвята перед великодпою неділею. G. Janazzo, Novelle pop. romanesche: одна казка про королівну що висвободила ся з рук горбуна і про когута та миш. В Impronte maravigliose in Italia подані 2 дальші причинки. G. Pitré розкриває історію одної містифікації (Per la storia della poesia pop. Siciliana). В Miscellanea: Scomessa „A maschio o femina“ (хлопець чи дівчина), L. Bonnemère, Leggenda sulla guarigione della rabbia: Бретонці думають, що від скаженини помагає сьв. San Goldas. Il pomo d' Adamo in Bretagna. Потім іде бібліографія і дрібні нотатки.

4. Фолькльорні часописи поодиноких територій.

Mitteilungen d. schlesischen Gesells. f. Volkskunde, hrg. v. Th. Siebs, Breslau 1904, XI, XII. Почавши від 11-го числа появляють ся „Записки“ не поодинокими зошитами, тільки книжками, наслідком того збільшило ся багатство і різnorodність змісту. Г. Зеґер, D. Denkmäler d. Vorzeit im Volksglauben (1—13): перекази і вірування, привязані до мегалітних гробів, цвинтарщ, урн, передісторичних знарядів, громових стрілок, закопаних скарбів і т. д. переходять давну традицію; автор вказує на згідність між переказами а передіст. розкопками. А. О. Мейер, Schlesische Gedichte a. d. Reformationszeit (14—22): автор оголошує рукопись з 16 ст. (вrocławська міська бібл. Н. S. M. 1562), що складаєть ся з рідвняних римів, 6 любовних пісень і з одної церковної пісні. Т. Siebs, Zur Kunde d. deutschen Monatsnamen: Hornung (23—32): від слова hor(e) nhd, *hôr germ. = болото. F. Skutsch, D. Josefsfest zu Rimini (32—40): забаву з лялькою і забаву для дітей звязує автор з загально-європейським звичаєм проганяти зиму. О. Böckel, D. Volkslied d. polnischen Oberschlesier verglichen mit d. deut. Volkspoesie (40—65): автор подає характери-

стику шлезьких нар. пісень на підставі рукописного перекладу Вайса збірки Рогера і порівнює їх з німецькими піснями, беручи передовсім під увагу шлезькі. В першій часті розібрані подібні прикмети що до змісту: сліди старинних мітів і звичаїв, як зачароване в дерево (42 - 3), цвіти на гробі нещасливих коханків (43, N. 136)¹⁾, сини віщують (N. 230)²⁾, символіка чисел (три рази кричати ратунку, N. 125), кат може увільнити засуджену від кари смерті, коли схоже оженити ся з нею, а вона на се пристане (N. 136, 137)³⁾; потім спливають ся коротко над польськими баладами, а то над т. зв. *Tagelieder* (любовна пара розстаєть ся, *Erk-Böhme*, II, 611), над баладою про віднайдену сестру в шинку або господі (N. 132), над піснями про бідного заяця (N. 67 - 9), про пташачі весіля (N. 448), над т. зв. *Lügenlieder* (N. 447, „танцювала риба з раком“, гл. *Uhland*, *Schriften* III, 223 і д., *Erk-Böhme*, III, 45 і д.), над піснями про те, як мильї і мила обіцяють перемінювати ся в всілякі звірята і річч, щоби лише не дати себе зловити (N. 285, *Erk-Böhme*, III, 35), потім подає невеличку але гарну замітку про відносини пісні до природи [липа, N. 281, 243, 310, 313, 314], роля птахів, соловія, вазулі (312, 303), ластівки (104), жайворонка, голуба, риби (227), розмарину (354, 355, 326, 332, 330), яблуко (5, 257, 236, 362, *Erk-Böhme*, D. L. I, 25, *Hoffmann-Richter*, *Schles. Vl.*, N. 116)]. В розділі формальних схожостей обговорено паралелізм, типові форми, як бажая, типічні звороти, як зірвати рожу, украсти вінець, вложити чепець, *epiteta ornantia*, заперечене, означене „ніколи“, смерть представлена як весіле, числа 3 і 7, будову пісень, їх характер і техпіку, нерзоніфікації, *deminutiva*, повтореня, реторичні питання, рефрен і т. д. В. Kahle, *Eine Vorschrift für Taufpaten* (66 - 7) обговорює звичай, що піп не сьміє при хресті ставати між кумів. Ольріх виказує в статі *D. Milchtrinken der Schlangen* (67-72), як великий вплив мали народні віруваня навіть на науку. *Wagner* містить статью *Zum „Klapperngehen“ in d. Charwoche* (73-77), Е. Бляшке описує *Drei Spiele* (77-79), К. Stanzel подає *Volkskundliches a. d. Oelser Kreise, besonders a. Klein-Ellguth* (79-90) м. ин. одно оповіданє, літні і обжничкові пісні враз зі звичаями і кілька діто-

¹⁾ Gruschka-Toischer, D. Vl a. Böhmen, 102, Hauffen, D. d. Sprachinsel Gottschee, 272-3.

²⁾ Сон грає також рішаючу ролю в баладах про королевича, якого жінка умерла при породі.

³⁾ В. наводить один примір з р. 1525 в Нормберзі і пісню наведену у збірці *Erk-Böhme*, Ad. L., I, 326. Звичай сей знаний був і далі на сході: про се прошу порівнати спеціальніші студії.

⁴⁾ Böckel, D. Vl. a. Oberhessen, Marburg, 1885, LIII.

чих римів та пісень, м. и. одна польська. М. Гіппе обговорює два вроцлавські перекази (Zwei Breslauer Sagen, 90—119) про вилване дзвона і убитого челядника та про Hankrähe, що були штучним витвором і дістали ся з писаної літератури між народ. Ф. Прадель друкує вірші з р 1826 про десятину (D. Dezem, 119—121). XII. Ф. Прадель, D. Schatten im Volksglauben (1—36) доказує на основі числених прикладів, що тїнь означала душу; при тій нагоді обговорені усі повіря, звязані з тінею, як наступати на тїнь, продавати, тїнь дерев. Той сам автор пояснює міти і перекази про людей і звірів без голови (Kopflose Menschen u. Tiere in Mythe u. Sage, 37—41): без голови ходять люди, яким утято голову за кару або по поганському звичаю, а звірі, яких ужито на жертву. S. Fraenkel, D. orientalischen Quellen (42—44): про пробу огнем і чарівниці. В. Нерінг, D. slowenischen Volkslieder, 44—61) дає дуже гарну характеристику словінської народної поезії. Ц. Ольбрїх, D. Freimaurer im deutschen Volksglauben (61—78): вільножулярї стали у народу чарівниками. М. Гіппе публікує Volkstümliches aus einem alten Breslauer Tagebuche (79—85): нотатки з 17 столїтя про обряд з деревцем, обряди на Рїздво з дзвінками і т. д., про вічного жиди, публичні циркові і подібні представлення, перегони кїньми, перегони жінок і про ремесла. К. Gusinde оголошує в статї Über Mundartengrenzen im Kreise Öls (86—88) пісню про багату хазайку, 6 діточих пісень і одно повіре. О. Шольц описує Schlesische Tänze (88—91), А. Гаас містить Fünf Sagen a. d. Riesengebirge (91—97), про пічного мисливого, про блудні огники, про скарби і про бїйку двох чарівників, М. Hellmich, Sagen a. d. Kreisen Glogau, Falkenberg u. Grünberg (94—97), про Feenstweiber, дїдчий камїнь, про великий рїв, де згнув зарозумїлий пан і про русалки. Th. Siebs дає в Ruf, Sang u. Spruch beim Aus u. Eintrieb d. Viehs (97—102) збірочку цікавого матерїалу. Е. Бляшке замикає річник статью Weihnachtshelligerohmt ei der Schwenzer Schmiede vor 30 Jahren (103—107).

Zeitschrift d. Vereins f. rheinische u. westfälische Volkskunde, hrg. v. K. Prümer, Dortmund, Prof. P. Sartori, Dortmund, O. Schell, Elberfeld, u. K. Wehrhan, Elberfeld. I, 1904, I. Elberfeld. Нова часопись дає найліпше свїдоцтво про розцвіт етнографїчних студій в Німеччинї: перший вже зошит презентуєть ся дуже гарно. У вступі подано звістки про товариство, в першій статї обговорено задачі і подїл етнографії (3—5). В—п порядкує цілий матерїал в семи розділах: 1) село, дїм і обїєсте, город, пива, занятя, 2) одїж, 3) пожива, 4) звичаї і обряди: а) при родах, хрестинах, весїлю, смерті і похоронах, б) пародній календар, в) господарські звичаї

(обжинки, нар. штука), г) правні звичаї, д) вірування (реліг. погляди, забобони, нар. медицина і т. д.), 5) народня словесність: а) пісні, б) перекази, казки, оповідаля, в) анекдоти, г) пословиці, загадки, жарти, прогнози, лайки і т. д., д) написи, е) діточі рими і пісні, з) драматичні сцени, 6) імена і назви осіб, знарядів, місцевостей і т. д. і 7) діалект. По вступі уміщено 4 статі, дві замітки і бібліографію. Fr. Jostes (Roland in Schimpf u. Ernst, 6—36) розсліджує початок і розвій культу Ролянда, що не має (розуміть ся) нічого спільного з провансальським героєм¹⁾. Прецікаву студію умістив Сарторі про заповідане смерті (Todansagen, 35—54), без якої не буде могли обійти ся ніхто, хто схоче займатися обробленем звичаїв і вірувань, звязаних із смертю і похоронами. Автор обговорює звичай заповідати смерть хазяїна домашнім звірятам, а передовсім худобі, і пчолам: робить ся се на те, щоби мерлець не мав до них права. О. Шель дає Beiträge zum Baumkultus im Bergischen (55—65) і обговорює вірування в душу дерев, в лісових духів, в свьятість дерев, а далі приношене жертви деревам, віру в походжене дїтий з дерева, звичай прикрашувати деревця, переносити слабости і т. д. К. Wehrhan (Ein Detmolder Tierprozess von 1644 u. d. Bedeutung d. Tierprozesses überhaupt, 65—77), збирає звістки про кари на звірата. К. Prümer оголошує пословиці (Volksweisheit a. d. Westfäl. Mark, 77—79), Henn von Höns етнографічні причинки Aus Hünze an d. Lippe (79—83).

Нової часописи Blätter d. Badischen Vereins f. Volkskunde hrg. v. B. Kahle u. F. Pfaff. Freiburg i. B. I, 1904 не міг я поки що у Відни дістати.

Mitteilungen d. Vereins f. sächsische Volkskunde, hrg. von E. Mogh u. H. Stumme, Dresden, III, 1904. Переважно дрібніші праці. Köhler і Bachmann публікують старий твір Christus ward heut geboren, A. Тілле оголошує Sächsische Gesellenbrüderschaften. Cl. Pfau містить статю D. Pferd (Ein Beitrag zur geschichtl. Volksk. Sachsens) де представлено його мишувшину на основі преісторичного матеріалу, його „становище“ в поганській і християнській релігії і обговорено звязані в них вірування і звичаї (підкова). Ц. Ріхтер бачить реальні наслідки Wünschelrute. O. S. м. с. Tauschhandel d. Gegenwart: Spielwaren als Zahlung f. Karussellfahren, Пільц містить Kleine Beiträge a. d. Volksleben in Geithaein м. п. вірші, рими і йод-

¹⁾ Про ту саму тему появиля ся рівночасно (1904) студія К. Гельдмана „D. Rolandsbilder Deutschlands in dreihundert-jähriger Forschung u. nach den Quellen. Halle a. S. (M. Niemeyer, VIII+172).

лєрп, E. Mucke Rezepte u. Zaubermittel t. Imker a. d. Jhr. 18 (N. 1—22), Барч, Spottvers, Лїнднер, Причинки до йодлерів. G. Kosern подає в статі Schutzringe, що цвяхи з труни, виїмлені в велику п'ятицицю, помагають на слабостп.

З кінцем сього року мало також вийти перше число часопису Mitteilungen d. Vereinigung Deutscher Vereine für Volkskunde (hrsg. v. Dr. K. Helm) Giessen, одначе я не мав іще нагоди бачити його.

Mitteilungen u. Umfragen zur bayerischen Volkskunde, 1904. На 16 сторонах сеї малої але інтересної часописи уміщено докінчене статі Über unsere Volksmärchen (I), присвячене порівнялю німецьких казок з індійськими і мароканськими. Бреннер звертає увагу на буденне і соціяльне жите селян і виказує, що зміна продукції або способу життя впливає багато на етнографічний характер людности (Eine Quelle d. Volkskunde). Подібні гадки підносив у нас Сумцов, об'яснюючи приміром упадок моральности по селах занедбуванем і пасічництва і домашнього промислу. Той сам автор вказує в статі Reine u. angewandte Volkskunde (II) на практичне значіне етнографічних студій особливо з обсягу будівництва і народної музики. Дрібніші замітки стрічаємо в статі Бреннера Vom Aberglauben (III) В 3 і 4 ч. поданий виклад! Шмідконца, Deutsche Sagen u. Geschichtswissenschaft, де автор збирає східні точки між переказами й історією. В останнім числі оголошено 5 переказів з Нуссдорфу (Schwarze v. N., d. Wabach-Lichtlein, Ebenackerdudl und Schneiderlein, d. gespenstige Badestube d. wilden Heubergeister).

Schweizerisches Archiv f. Volkskunde, Zürich, VIII, 1901. Найбільшу вартість представляють статі А. Тоблера і Гофмана-Крайєра. Тоблер дає гарну монографію про аппенцельський танець (D. Volkstanz im Appenzellerlande, 1—23, 100—115, 178), при чім звертає увагу на історію танцю, на його опис і на музичну сторону, яку найдокладніше представлено. Г.-Крайєр (Knabenschaften u. Volksjustiz in d. Schweiz (81—99, 161—177) займаєть ся дуже вдячною темою, яку порушили перед ним Узенер і Дітеріх в „Hess. Blätter f. Vk.“ 1902 (обговорені нами) і збирає увесь німецький матеріял про парубочі громади. З'організовані в товариства, вони вповсюють певні обряди, як обряди на залусти, танці довкола кирниці, і пильнують строго моральности. Крайєр описує докладно їх діяльність і доходить до результату, що вони скорше військового як сакрального походження¹⁾. Р.

¹⁾ Про українські парубочі громади, про які автор, розумієть ся, нічого не знає, існує велика література: Н. Сумцовъ, Досвѣтки и цо-

Брадштеттєр виказує в статі *D. altschweizerische Dramatik als Quelle f. volkskundliche Forschungen* (24–36), що старош. драма брала переважно зміст з народніх переказів: в тодішніх драматичних творах стрічаємо багато звісток про нар. забави, свята і звичаї, а ще більше формальних прикмет, перейнятих від народу, як прислів'я, прокльони, присяги, поздоровленя, образи і т. д. І. Тоблер оголошує *Gedichte a. d. Zeit d. Berner Oberländer-Aufstandes d. J. 1814* (37–47) – 7 штучних пісень. S. Meier подає *Wettersegen* (47–49), A. Daucourt, *Les sobriquets des villes et villages du Jura bernois* (49–52), E. Stückelberg, *Notizen aus d. Urserental* (53–57), де зібрані замітки про стару капліцю, каміни печі, забави, чарівниці і про останки шибениць, A. Zindell-Kressig, *Reime u. Redensarte aus Sargans* (57–60), діточі вірші, вірші до танцю, жарги, накликування на худобу). Між дрібними замітками подябуємо статі E. Stückelberg'a, *Schw. Santiago-pilger* (61–2), E. Вмманн'а, *Würgen u. Würgeten am Namenstag* (63, доповнення до Arch. III, 139) і *Feuerbüchsen u. Pluderhosen im Tessin 1564* (63–4), A. Kuchler'a, *Mitnehmen junger Leute in Obwalden beim „Marchen“* (64), Гоф. Крайєра, *Zum Eingang d. Weingartner Reisegens* (65) і D. Kuhreihen d. Schweizer in preussischen Diensten 1751 (65). A. Rossat публікує поему *Les Paniers* (116–140, 196–219, 282–295) в поясненнями і вступом. Гоф. Крайєр видає в статі *Volksmedizinisches* (141–153) матеріал, надісланий в відповідь на квестіонар про нар. медицину; наводжу для прикладу: плювати, щоб відвернути нещастя, коли поліжниця має жовті плями уродить хлопця, так само, коли живіт остро видовжений, перед хрестом кладуть дитину на землю, щоб була покірпа, не вільно надавати імен помершої рідні, против чарів служать обтяти нігті, нагнітки, волосє, переносити слабість (147), закопувати, проти болю зубів курити (149). E. Гаффт, *Alte Galgen in d. Sch.* (157–8) і доповнення; B. Келлер, *Variante zum „Maartwybli“* (158). E. Stückelberg, *D. Verehrung d. hl. Morand Mon* (220–3). Augustin-Farnez, *Zum Kapitel d. Kettenbeissens*

сидѣлки (Кієвс. Старина 1886, III), Боржковскій, „Парубоцтво“ какъ особая группа въ малор. сельскомъ обществѣ (Кієв. Стар. 1887. VIII, 765–776), Н. Чернышевъ, Къ вопросу о „парубоцтвѣ“, какъ основной обществ. группѣ (ib., 1887, XI, 491–505), Th. Volkov, *Rites et usages nuptiaux en Ukraine* (L'antrop., 1892), Хв. Вовкъ, Свадебные обряды въ Болгаріи (Этногр. Обзор., 1895, XXVII, с. 24 і д., В. Ястребовъ, Новыя данныя о союзахъ неженатой молодежи на югѣ Россіи (Кієвск. Стар. 1896, LV, 110–128), М. Дикарев, Програма до збиранія відомости про громади і збірки сільської молоді (Матер. до укр.-руської етнології, III, 1–27). Сумцовъ, Культурныя переживанія, с. 188–9.

(223—4) і доповнення. Jeanjaquet, Formules traditionnelles sur la couverture des livres (224). В. Пелляндіні, Usi e costumi di Bedano (241—267): релігійні свята, обряди, карнавал, імена і т. д. Züricher і Reinhard подають далі Allerhand Aberglauben a. d. Kanton Bern (267—281). Редактор оголошує манускрипт J. Ochsner'a Volkstümliches a. Einsiedeln u. Umgebung (296—315) з дуже цінними причинками про духів, чарівниці, закопані гроші і т. д.

Rogasener Familienblatt, hrg. v. O. Knoor, VII, 1903. O. Knoor, Beiträge zur Volkskunde d. Prov. Posen (1, 4, 5, 10): збірка різнородного матеріалу про життя ремісників, казки і вірування. Богатий розділ Volkssagen a. d. Prov. Posen (N. 1—17): 1) скарб під дубом, 2) повстанє одного ставу, 3) дідько стереже скарбу, 4) вода в керниці червона на знак братоубійства, 5) страх, 6) село Ярославець, що запало ся, 7) дідько приніє камінь, 8) дух, що пчихає, 9) потонельник, 10) піп вертає по смерті на землю, 11) кара за перебиране ся в страха, 12) худоба говорить на сьв. вечер, 13) страх (жінка) прив'язує чоловіка. Оповідання і перекази подає ще ІІк (Zwei Geschichten a. Schubin). З інших статей остають до вичислення дрібні замітки про татуване в Альжирі, великодні свята в Америці, свята масвих дівочоків у Франції і два оповідання про старого Фріца. В обсяг історії належить стаття Freystedt'a, D. vorgesch. Funde in Buschdorf.

Unser Egerland, VIII, 1904. Й. Бахманн, A. d. Leben d. Egerländer Dorfjugend (3—6, 18—21, 39—40): гарна розвідка про забави і життя хлопців і парубків. Його-ж, Unsere Reichsstrassen ehemals (32—35): коршми, комунікація, звичаї фірманів. А. John оголошує збірку мітичних переказів (D. Sagenschatz d. Egerlandes, 6—9, 21—24, 35—39). Автор подає у вступі розвій і дефініцію мітології, відріжняючи мітичні і історичні перекази, збирає і вчисляє докладно літературу чеської території і кладе собі за ціль упорядкувати і поділити усі перекази так, щоби без великих цитатів були „d. mythische Wesen u. d. Kern d. einzelnen Sagenkreise offen u. klar, für jedermann verständlich“ (с. 9). До мітичних переказів належать передовсім I) вірування про душу і про її життя по смерті. Автор ділить їх на вірування 1) про тіло і душу, 2) про духів і їх борби, 3) про захованих духів, 4) духів в формі звірят, 5) в виді людей, 6) про страх, 7) про Irrwische, Feuermänner, Druckgeister, Vilmazschniter і подає до кожного відділу короткі змісти знаних до тепер переказів. Крім вірувань про душу відріжняє ще автор II) Перекази про ельфів з підділами про карликів, домовиків, лісовиків, пільних і річних духів, III) перекази про демонів і богів, IV) про чарівниці, знахарство і дідьків, V) про чуда (кирилиці, каплиці, скарби, давони); в усіх розділах переповідає

автор 84 перекази. В звязи з тою статєю стоїть друга D. Walensagen u. Tannhäuser in Fichtelgebirge (9—11), де м. ин. зібрано гарний ряд переказів про палицю, що зазеленіла. А. Свобода пише про Schafeier (12—13), Бергманн про плуг в пословицях (25—26), Höfler про Marzipan (31—32), не запускаючи ся в первісне значіне слова (про що деінде), Фр. Андреє, про Erntefest in Radbusathal (41—42), К. Альберті про Alte Ringwallinseln im Egerlande (50—52), про перекази, J. Köferl про Brot, Salz u. Milch im Volksglauben Westböhmens (42—43) та про Geburt u. Tod im Volksglauben (54—56): діти з керниці, вплив планет, нехрещені діти стають блудними огоньками, Sonntagskinder — Glückskinder, не переходити через дитину, відміна, до виводу не можна виходити, отець іде також до хресту, пир в корчмі, стріляє при хресті, дитина не сьміє дивитись до зеркала, уроки, мати вертає до дитини, назви і вигляд смерти, прогностики смерти, пуканє, вите, сова, вікна отвирають, щоб душа утїкла, сьвічка відганяє духів, як мерлець має отворені очі то хтось умре, мерлець лежить ногами до дверей, стуканє в поріг, щоб мерлець не вернув, кошання. Бахманн обговорює Egerländer Taufbräuche (56—58): з керниці, куми, імена, погалина вносять, християнина приносять. В відділі дрібних заміток: Tодаustragen (16), Kleine Hühnereier (16, 28).

Beiträge zur deutsch-böhmischen Volkskunde 1903—1904, IV, 2, V, 1, 2. За остані два роки опубліковано 3 праці; про першу з них А. John, Oberlohma. Gesch. u. Volksk. eines egerländer Dorfes, 1903, була вже згадка. В першій половині 5 тому уміщена статя Ю. Ліпперта, Naubaustudien in einer Kleinstadt (в Браунау в Чехах), 1903, (1—41), в другій половині праця Р. Grassl'a, Gesch. d. deutsch-böhmischen Ansiedlungen in Banat, 1904 (VI—125). Крім історії колонізації обговорено тут занятя і звичаї людности, а далі описана одіж і діалект. Малу замітку присвячено також хрестинам: дітпй приносить новитуха; вона-ж просить в куми.

Deutsche Volkskunde a. d. östl. Böhmen 1904, буде обговорена в слідуючій огляді.

(Конець буде).

Бібліографія

(рецензії й справоздання).

Hermann Reich — Der Mimus. Ein litterar-entw-ckelungsgeschichtlicher Versuch. Erster Band. Er-ster Teil. Theorie des Mimus. Zweiter Teil. Entwickelungsgeschichte des Mimus. I—II, Берлін (у Вальдмана) 1903, стор. 900 (у двох томах).

Отся книжка, одна з наукових сензацій 1903 року, варта згадки і у нас задля незвичайно широкого обсягу своїх дослідів, які хоч не заходять на руський ґрунт, але декуди доторкають ся до нього, а для кожного, хто від тепер буде займатися комічною літературою, чи то в драматичній чи в епічній формі, отже комедією та інтермедією, вертепною драмою, ляльковим театром, анекдотами, новелями та жартами, мусить бути підручною книжкою так як Бенфесва Паньчатантра або Донльона-Лібрехта Geschichte der Prosadichtungen або Роде історія грецького романа. Титули обох відділів першого тома не зовсім відпо-відно дібрані. В першій відділі автор не розвиває „теорію міму“, але подає широкий історичний огляд того становища, яке займали мімічні твори в поглядах сучасних, коли натомість у другій відділі він оглядає еволюцію цілого мімічного жанру від найдавніших часів аж до наших днів.

Автор ставить поняття Mimus дуже широко; се не лише комічний актор, штукар та весельчак, пізнійший блазень, скоморох, жонглер, шпільман і т. и., се також усі роди тих штук, якими вони абуджували сміх юрби, отже починаючи від імітації голосів звірів та явищ природних, рухів та жестів иньших людей, аж до імпровізованих гумористичних пісень, діялогів та цілих драм і до правильної комедії та

сатири. Може не зовсім плястично вийшло у автора представлене початків того жанру; стара атепська комедія, що для нас майже рівнозначна з назвою Арістофапа, якось не звязана з мімічними грами, хоча вона без сумніву має на собі всі прикмети мімуса. За те автор задав собі багато праці, щоб як найповніше змалювати обсяг і значіне того мімічного елемента, що грав таку визначну ролю в життю і в штуці Греції та Риму від II віку до Христа до III по Хр. Особливо високо ставить він головного майстра грецької фарси Філістіона, якого що до сили та блискучости таланту, багатства фантазії та сили і ріжнородности вислову не вагаєть ся порівняти з Шекспіром.

Пильно слідить автор далі розширене мімічних штук у середніх віках, особливо в Візантії, відки ці штуки в формі лялькової гри перейшли до магометанського світа, де задержали ся й доси в формі популярного театру Карагеча. Так само на широкій підставі, розснованій Райхом, робить ся зрозумілою і науково мотивованою теорія грецького походження індійського театру, яка доси була висловлювана принагідно, але не мотивована так широко. Дальшої части основної студії д. Райха мусимо ждати з великим зацікавленєм.

I. Ф.

Herm. Siegfr. Rehm — Das Buch der Marionetten. Ein Beitrag zur Geschichte des Theaters aller Völker. Mit 130 Vollbildern, Textillustrationen und Vignetten, Berlin, без означення року (1905), стор. 307.

Отся розкішно видана і багато ілюстрована книжка, се пожиточний підручник для всякого, хто хоче займатися спеціально маріонетковим театром. Автор пильно позбирав багато відомостей і силкував ся звести їх у якусь систему. Що правда, не знайшов ліпшої, як географічну, і ось він у ряді розділів подає огляд маріонеткового театру взагалі, на Сході, у Арабів і Турків, у Сіямі, на острові Джаві, в Китаю, в Японії, в Бірмі, Туркестані та Персії, — потім переходячи до Європи описує маріонетки у Франції, в Італії й Еспанії, в Англії, Німеччині, Бельгії та Голяндії. Хоча д. Рем писав свою книжку геть по виході праці Райха, то про те у нього не видно ніякого сліду користування сею працею — і то на шкоду науковій вартости його книжки. Нариси д. Рема виявляють ділетанта й аматора, якого цікавить сама річ, та який по за нею не бачить і не доходить до провідних принципів розвою. І так весь розвій лялькового театру в Європі представлений дуже непрозора, не розріжнено середньовічного лялькового театру від того новішого, що з початком XVI в. вийшов із Сицилії і розширив ся по Італії, Еспанії, Франції, Німеччині й Англії та дійшов до Польщі й до нас у формі вертепа. Розумієть ся, про славянські краї д. Рем не знає нічого.

I. Ф.

Rodolphe de Warsage — Histoire du célèbre théâtre liégeois de Marionettes, étude de folklore, Брюкселя, 1905, 148 стор.

І се праця дилетанта та аматора, та якаж симпатична, безпретенціональна, наввіана дійсною любовю до предмету! Автор закоханий у лїжський маріонетковий театр, описує детально його персонажі, його головні типи, його репертуар, його історію, фабрикацію маріонеток, доходи й кошти маріонеткового театру, його публіку і його вистави, словом усе, що цікавить чоловіка зайнятого ділом і щиро відданого йому. В широкі теорії він не запускарєть ся, хоч подає приступну йому бібліографію валлонської лялькової грп (бібліографія зрештою скупенька, всього 13 п-рів, із яких деякі без ніякої вартости, articles fantaisistes, як гречно висловляєть ся автор). Мов сліпий курпці зерно попадає йому в руки лист його приятеля, що був при науковій експедиції в Єгипті 1904 р. і був присутний при віднайденю гробу царини Гатчалу, в яким знайдено найстарший відомий доси маріонетковий театр; він публікує сей лист навіть не заглянувши до лексикона, з популярною помилкою в транскрипції імені славної царини (Гатасу зам. Гатчалу), додає з Манена пару уваг про лялькові театри у Греків і Римляни, і ось вам уся його „étude de folklore!“ Але все се зроблено так мило, натурально і безпретенціонально, що годі й сердити ся на автора, а треба дякувати йому за значне число тих свіжих і живих деталів, які він із власної обсервації та з людОВОї традиції подав нам про ляльковий театр свого рідного міста.

Ів. Франко.

Замѣчательная эпоха древне-русской жизни, очеркъ дра политической экономіи В. В. Святловскаго (Всемирный вѣстникъ, 1904, IV с. 14—41).

Ся статя служить доповненням обговорених давнїйше (т. 62) статей автора в попереднїм річнику часописи: Очерки по экономической исторіи древ. Руси, а обговорює торгівлю Кнїва в X—XII вв., з додатком деяких заміток про внутрішню торгівлю. Визначаєть ся вона тимж науковими, чи властиво — ненауковими прикметами. Автор оперує відомостями більш або меньш припадково зачерпненими з чужих рук, без критики й розбору, і розведеними ріжними довільними, більше або меньше звязаними з темою міркуваннями. Між його джерелами поважне місце займають Лелевель і Вельтман, з дакійськими виводами осад середнього й верхнього Дніпра, й сам автор о стільки злегка заглядає в свої підручники, що у нього стають „звістні тексти двох трактатів з Візантією — Олега (907 р.) й Ігоря (945 р.)“, що зносини Кнїва з Регенсбургом ідуть північною дорогою, що Берладь у нього опшляєть

ся в Галичині, etc. І з свого економічного знання автор нічого не додає цікавого до тих на швидко позбираних фактів: переважно наводять він чужі й старі, не всюди мудрі гадки, а й його власні не зраджують спеціаліста від суспільної економії. *М. Грушевський.*

К Памятники Древне-Русскаго Каноническаго Права Л. К. Гётца. Kirchenrechtliche und kulturgeschichtliche Denkmäler Altrusslands nebst Geschichte des russischen Kirchenrechtes, eingeleitet, übersetzt und erklärt von Dr. Leopold Karl Goetz (Kirchenrechtliche Abhandlungen herausgegeben von Dr. Ulrich Stutz, 18. u. 19. Heft), Штутгарт, Енкe, 1905, ст. X+403.—

Як читаємо в передмові, ся книжка проф. Гётца, має бути дальшою передвступною роботою до задуманої ним праці: Christentum und Kultur im Kiever Russland — першою мала бути обговорена в попереднім томі Записок книга про Печерський монастир. В сій другій книжці ще виразнійше виступає механічне розуміння автором своєї задачі: се радше приладженне в формі, приступній¹⁾ для необізнаного з словянськими мовами і словянськими літературами, памяток староруського письменства і церковно культурного життя, ніж якісь самостійні студії автора в сім напрямі.

В сій книжці автор подає переклад короткого огляду історії староруського і пізнішого московськю-російського (русского по російській термінології, яку приймає без всякої критики і німецький видавець) церковного права з посмертного курсу Павлова, виданого Громогласовим, далі тексти оригінальні, з німецьким перекладом, трох канонічних памяток: правил митр. Іоана, питань Кирика і науки новгородського владика Ілі-Іона. До перекладу з курсу Павлова додана маленька бібліографія, якою видавець надіється прислужитись російським читачам, як зазначає в передмові, до перекладу памяток — історично-літературні й канонічні вступи, де він описує історію памятки, її видання, подає відомости про осіб звязаних з нею, вкінці про її канонічні джерела і канонічну та історично-культурну вартість, а при поодиноких на-

¹⁾ Приступна вона лише до певної міри, наслідком занотованого вже в попередній рецензії спеціального замяловання автора до цитування староруських і російських текстів, титулів і т. п. в оригінальній формі навіть без перекладу або транскрипції, що робить досить неприємне вражіння своїм хвальковатим педантизмом, як з другого боку хибі в російській мові, якою без всякої потреби пописується ся бонський професор перед своїми німецькими і російськими читачами, викликають вражіння сильно комічне.

раґрафах, окрім німецького перекладу — коментар текстуальний і річевий, вказівки на візантійське канонічне право і літературу трактованих питань. Сей канонічний коментар становить властиво одинокую цінну сторону праці для читачів, яким приступні ориґінальні видання й література предмета (для тих західноєвропейських читачів, яким вони не приступні, розумієть ся, буде дуже цінний і переклад, і коротко зібрані результати попередніх студій по історії староруського права). Понад то історики руської культури (Kulturhistoriker Russlands), для яких призначаєть ся ця книга — мабуть не знайдуть нічого цікавого; не знайдуть передовсім ніякого ширшого культурно історичного освітлення, взагалі якогось ширшого самостійного синтеза: автор дає себе пізнати як труднолюбного збирача, компілятора, коментатора, а не дослідника культурної історії одного з цікавіших культурно-політичних типів середньовічної Європи. (Зрештою й література предмета далеко не повно використана автором). Може бути що инакше покаже він себе в тій заповідженій праці, якою обіцяє укоронувати отці свої Vorarbeiten.

Ціна книги (15 марок) задорога навіть як на німецьку книгу.

М. Грушевський.

V. Jagić, Kirchenslavisch-böhmische Glossen saec. XI—XII, mit Glossen-Abbildungen im Texte, Відень, 1903 (Denkschriften der kais. Akad. d. Wissensch. in Wien, Phil.-hist. Klasse. B. I, стр. 1—44, 4°).

Проф. Ягіч обговорює в своїй повійшій праці славянські гльоси в латинській біблїї з VIII або IX столїтя, переховуванїї в віденській надворній бібліотеці (N. 1190). Над стрічками сього правдоподібно французького кодексу подибуємо 122 гльоси, писані досить невразно (латинською азбукою) письмом, яке можна зачисляти до IX або XII ст.; автор відчитує їх і об'яснює з граматичного погляду. Нові гльосси належать до тої самої епохи, що пражські гльоси Григорія але не мають нічого против своєї автентичности, коли против останніх піднесено деякі сумніви. Близній розслід язика гльос показує, що вони не чисто церковно-славянські, лише мішані: церк.-сл. форми стоять тут побіч чеських. Характеристичною прикметою нової памятки виступає значний вплив хорватський, з яким не стрічаємо ся пїлком в гльосах Григорія, зложених найправдоподібнїше на чеській території. Уживанє е на місце ц-сл. ж і и місто љ вказує рішучо на се, що вони вийшли з руки чоловіка, що мав в тямці текст церковно-славянського перекладу біблїї в хорватській редакції, але знав чеську мову і взяв з неї навіть кілька виразів на місце звичайних церковно-славянських. Чоловіком тим міг бути або хорватський монах котрогось з чеських монастирів або Чех, що

пізнав ближше хорватську редакцію перекладу біблії.

Нова пам'ятка дає оден причипок більше для чесько-полуднево-славянських відносин XI ст. і кидає нове світло на відносини чеських монастирів до славянської літургії.

З фонетичних прикмет їльос треба зазначити доховане слідів слабих звуків (dellgi). З. Кузеля.

Роман Заклинський, Поясненє одного темного місця в Слові о пожку Ігоревім (Передрук з „Діла“), Львів, 1906, стор. 45, мал. 8⁰.

Як відомо, значне число „темних місць“ у Слові о н. Іг. вважають одним із найпевніших доказів його автентичности. Пізнійші фальсіфікати, як ось т. зв. Кралеводворський рукопис, не мають ніяких темних місць, а що найбільше фінтують уривковість. Та ті темні місця тай загалом уся мова Сл. о п. Іг. мають у собі ще одну важну ознаку — вказують на українство їх автора, на його повне володінє тодішньою українською мовою, такою, яка жила в устах коли не простолюдя, то в усякім разі в устах тої воляцької верстви, з якої походив автор. Більше як 100-літня історія інтерпретації Сл. о п. Іг. показує наглядно, що кожда інтерпретація, яка не вникає пильно в спеціальні прикмети української мови, в українську топографію та історію, в світогляд українського народу, його вірування, звичаї, способи вислову і т. д., ризикує попасти на хибні дороги. Російські вчені, що „твердо“ стоять на тім, буцім то автор Сл. о п. Іг. був Черниговець, а тим самим Сіверянин, а тим самим Великорус, повинні б поробити собі з багатой великоруської літератури коментарів до Сл. о п. Іг. отакі перехресні студійки, як зробив д. Заклинський над одним темним місцем із „сну Святослава“, що виглядає так: *Бсю ноць съ вечера бесоуви врани възглахоу оу Плк'сн'ска на колонн, в'кша дєкръ Кисаню, и не сошлаю къ синемъ морю*“. Який вінегрет абсурдів нагородили російські коментатори в приводу сього місця, і то навіть такі поважні коментатори, як Барсов та Лонгінов, а все лише тому, що в своїй інтерпретації не бажали робити концесій українському „сепаратизмови“, себто не бажали признати, що Сл. о п. Іг. твір український і може бути вияснене тільки в зв'язку з українською язиковою та історичною традицією.

Зведене отих російських інтерпретацій одного темного місця до купи я вважаю добрим ділом д. Заклинського; воно показує, як люди збивши ся з одиноко вірної, науковою метою вказаної дороги блукають на помацки і попадають на фантастичні концепти, які в додатку не виясняють нічогосінько. Особливо нелюбий — якось інстинктивно нелюбий російським інтерпретам той факт, що автор Сл. о п. Іг. залюбки забі-

гає своєю думкою на Червону Русь, у Прикарпатті і натякає на факти невідомі нам із літописи (див. його характеристика Ярослава Осмомисла) та на топографічні деталі, що велять догадувати ся його близької знайомості з тою частиною української землі. Для нас се зовсім не диво, бож тоді ще кордонів між Червоною і Київською Руссю не було, а князі і їх дружини були елемент рухливий і при різних нагодах мусіли об'їздити значні простори краю, а яко вояки мусіли звертати пильну увагу на топографічні деталі. Власне на один такий деталь звертає увагу розвідка д. Заклинського. В цитованим вище темнім місці наводить автор Сл. о п. Іг. в неяснім звязку і неяснім контексті аж дві топографічні назви, Пліснеско і Кисань. Обі ці назви многи російські інтерпрети силкували ся витолкувати етимологічно, тоб то відняти їм топографічний характер, отже д. Заклинський констатує, що обі вони існують і доси в близькім сусідстві в Галичині, біля Підгорець золочівського пов. Сама назва Пліснеско відома зрештою з літописі; сконстатоване, що біля того Пліснеска ще й доси держить ся назва Кисаня і то власне назва дебрі, яру, відбирає на мою думку всяку підставу до дальших сумнівів, чи власне сю місцевість згадано в Сл. о п. Іг.

Інша річ, що з тої згадки, так як вона стоїть тепер у Сл. о п. Іг., ми не дуже можемо бути мудрі. Але тут уже вища попсованого тексту, а не коментарія. Думку, шукати Пліснеска і дебрі Кисані в Галичині в нинішнім золочівським пов. повзяв ще давніше пок. Шараневич, і він (знаємо се з реферату дра В. Щурата виголошеного в Наук. тов. ім. Шевченка) перевів деталі пошукування за назвою Кисаня, а результати тих пошукувань мав використати в німецькій статі, яку лагодив для віденського товариства для охорони старих пам'яток. Із того, що реферував др. Щурат, можна бачити, що д. Заклинський був троха введений в блуд підгорецькими монахами Василіянами, які показали йому Кисаню не там, де вона є на правду, а зараз біля свого монастиря „на Пліснеску“, коли тимчасом дебра Кисаня лежить значно далі і тягне ся закрутами досить довго. Взагалі пошукування д. Заклинського мають одну важну методичну хибу: в таких випадках, як місцеві назви та традиції, ніколи не треба починати розпити від людей інтелігентних і немісцевих, так як зробив д. Заклинський, звернувши ся до ігумена підгорецького монастиря і обмеживши ся на його свідочстві. Такі свідочства добрі як доповнене, потверджене або коректура матеріалу, але сам матеріал треба збирати з уст старих, неписьменних та за те як найчисленнійших свідків. Взагалі д. Закл. був би ліпше зробив, як би користаючи зі свого побуту на тім старім історичнім ґрунті вібрав був з уст люду як найбільше переказів та вказівок чи то топографічних, чи історичних, чи ономастичних (не конче з оглядом на саму Кисаню),

а в своїй брошурі подавав свої „відкриття“ з меншим тріумфом і здержував ся від зайвих комбінацій в ролі княжого двора на Ілліснійській горі, про який двір віякі історичні жерела не знають нічогосінько, про Ілліснійські укріплення і т. п. Все те нічогосінько не причиняє вартости його праці, навіть навпаки, характеризує її як твір ділетанта.

Так само передчасна радість автора, що він своїм відкриттям Кисані біля Ілліснійська „розв'язав Гордійський вузлик“ і пояснив темне місце в Слові о п. Іг. Місце як було темне, так і є, а було воно темне не тому, що панували сумніви що до Ілліснійська і Кисані, а тому, що слова уміщені в ньому ні при яких комбінаціях не дають ясного, граматично і річево оправданого зміслу. Сьому зарадити навіть не пробував д. Заклинський і сьому на мою думку не зарадить ніхто, бо тут у тексті мусимо прийняти не лиш описку, але прогалину: копіст пропустив кілька слів, може перескочивши очима з одного рядка оригіналу на другий, де знайшов таке саме або аналогічне слово. Хто мав діло зі старими рукописами, той знає, що такі випадки трапляють ся досить часто. На мою думку найблизше до вірного відчитання тексту підійшов Вяземский, читаючи в остатнім звороті „несоша ю“ замість традиційного і баламутного „не сошлю“. Але в таких разі питає: несоша ю — що таке? На се текст не дає відповіді. Утруднює зрозуміє й слово „бѣша“, яке при словах „дебрь Кисаню“ також не дає ніякого сенсу. На мою думку се „бѣша“, се не жалне слово, а якийсь (може ще кепсько переписаний) уривок довшого слова з транзитивним значінем, слід допущеної в тексті лжки перед словом дебрь; значить темне місце треба читати: *оу Ілліснійська на болони — — — — — бѣша дебрь Кисаню и несоша ю* (очевидно не дебрь, а те, що знайшли в тій дебри чи біля неї і що відповідає тому „жирови“, про який далі говорить ся в викладі сну боярами кь синемоу морю.

З усім тим праця д. Заклинського має свою вартість головно як доказ запалу, з яким автор слідив і зглубляв дане питання, та як доказ пильности, з якою, не вважаючи на некорисні обставини життя в провінційнім місті, зібрав показний апарат для вьяснена сього питання.

Ів. Франко.

Автономныя монеты Галицкой Руси XIV и XV ст., К., 1905, ст. 19+1 таблиця.

Брошюра ся, судячи з вичислених на окладниці праць „тогож автора“, виїшла з під пера київського нумізмата Кар. Болсуновского. В ній описує він галицькі монети (невідповідно названі автономними на окладниці) XIV—XV віків зі скарба знайденого, як кажуть, коло Ярмолпцець на Поділю: звістні з тої нахідки 400 монет, в тім було 12 львівських монет Людовика угорського, 73 львівських монет Ягайла, 310

йогож краківських і 5 кримських монет Тохтаміша (неясно, чому потім в ближшій описи монет і на долученій таблиці фігурують також монети Казимира і Володислава Опольського, не згадані в інвентарі скарба? чи автор долучив їх для типологічної повноти?). В передмові додав до того автор огляд літератури галицьких монет (поминено тут одначе працю Стрончинського) і замітки про львівський герб (він тут вказує на цікаву аналогію з назвами шлезького Левенбурґа, виводячи з того досить несподіваний вивід, що наш Львів з'явився значно раніше від того Левенбурґа) і розвій геральдичної фігури льва (тут далеко цікавіше від аналогій, вказаних автором, було звернути увагу на льва печатки, привішеної до звісної грамоти 1316 р.). *М. Грушевський.*

А. И. Яцимирскій. Изъ лингвистическихъ и палеографическихъ наблюдений надъ славянскими надписями румынскаго происхожденія (Извѣстія отд. р. яз. и слов. И. А. Н. 1905, кн. III, с. 24—68).

Статья автора викликана працею Козака „Die Inschriften aus der Bukowina“, опирається на великім матеріалі і доповнює брак зібрання результатів у Козака. Працю попереджує бібліографія предмету і рецензія на збірку Козака. Далі йде огляд написів на каменях. Автор вибирає усе, що може бути цікаве для палеографа, історика і лінгвіста, ділить написи після їх вступних формул, збирає звістки з їх змісту: про ціль закладання церков, їх будову, їх фундаторів, їх історичні дати, описує надгробні написи, поділивши їх на написи молдавських господарів, духовних осіб і сьвітських і зіставивши біографічні дані і технічні терміни, переходить потім до написів на річах, а се на дзвонах, печатках, монетах, іконах і дає витяги про технічні слова, імена майстрів, плату за роботу; згадує при тім про герби і портрети властителей. Вкінці задержується автор над фресковими написями і вчисляє усі знані йому церкви, де знаходяться портрети господарів і інших добродіїв з відповідними написями, не поминаючи також і написів на церковних іконах. Сі останні важні і для нас, бо багато з них походить з України з XVII і XVIII столітя і занесли їх наші козаки, що ходили в молдавські монастирі доживати віку. Подібноються і західно-європейські ікони, що дісталися туди через Польщу і Галичину. *З. К.*

✠ О. М. Уманець Князь Константинъ - Василій Острожскій (Русскій Архивъ 1904, IV, с. 625—634).

Малешкий ескіз — характеристика в стилі французьких *essais*, з сильними претенсіями на оригінальність і дотеп. Автор малює Острожського, як репрезентанта ренесанса, високоосвіченого, з широкими погля-

дамп скептик, далекого від партійного завзятя й виключности. З дечим можна згодити ся в сій характеристиці, з дечим тяжко, але полегшувати з категоричними загальниками, якими наповнена книга, не оплатить ся, тим більше, що автор переважно бере свій матеріал з других рук, без критичного розбору, й міряє факти й відносини кіпця XVI віка фактами й відносинами значно пізнішими. Що сказати напр. на таку замітку (с. 633): „Що думав Острозький, коли козаків розбили на Солоніці й сказали на смерть Наливайка, його бувшого слугу й союзника? Безперечно, думав він тяжку й безнадійну думу“. (Переціненнми здають ся глибокий ум і талант Острозького, переціненою його непримиренність для католицизма, яку признає Острозькому автор. Але є гадки й паралелі безперечно небезітересні.]

М. Грушевський.

Дві облоги Львова. Переяславська угода. За Миколою Костомаровом (Видавн. тов. „Просвіта“, ч. 304—305), Львів, 1905, ст. 62.

Дві облоги Львова — то з рр. 1648 і 1655. Тов. „Просвіта“ видало вже давнішу історію Б. Хмельницького, доволі простору (за Костомаровом у 3-ох частинах), яка доси ще певно в цілості не розійшла ся, тож чому поновлено отсі оповідання — годі знати. Ще Переяславська угода може бути окремо обговорена в ювпленім році, до того актуальна, але нащо ще раз оновідати про облоги Львова? Як би то ще ново обробленне сих подій, а то знов „за Костомаровом“, зі всіми його похибками, навіть зі славним уже львівським „університетом“ (ст. 18) — похибкою зазначеною вже при обговоренню II ч. Б. Хмельницького (Записки, XLIV). Варто б уже тов. „Просвіта“ вийти поза перемелюванне одного й того самого; вже доволі у нас иньшого зерна. С. Т.

Franciszek Jaworski — Obrona Lwowa 1655, Львів, 1905, ст. 45.

Минулого року галицько-польська суспільність додала до багатого вже календаря історичних культів нове національне свята — память оборони Львова перед Хмельницьким. Що ініціаторам нового свята не залежало на приверненню до памяти давніх історичних подій і на поданню їх до відомости загалови, але виключно мали вони на меті суггестію певної націоналістичної тенденції — се певне над усякі сумніви. Найкращий доказ у публікаціях з того приводу, у брошурах і статях, з яких одной заголовки наведені висше: серед них нема а ні одной, щоб мала яку наукову вартість. Взагалі 250-літня память Хмельнищини не спричинила в польській суспільности, окрім двох статей д. Кубалі, нічого, щоб було якимсь поважним вкладом в історичну науку. Отся брошурка,

видана зарядом міста Львова, містить офіційальний сьвяточний відчит в раді міській. Ярких історичних фальшів у ній нема і з поза шумних патріотичних фраз мало видко антиукраїнської тенденції, все таки ціле се сьвято схиле у своїй основі. Поминувши хибні, неправдиві погляди й характеристики (як прим. що 1648 р. замкнув ся „золотий період“ польської історії, що повстання Хмельницького виникло задля надужиття „кількох“ вельмож, що після походу Хм—ого 1655 р. „step ukraiński znowu wiał tylko pustką i zniszczeniem“, що ген. Гродзіцкий був „niezrównany“ в обороні міст, що він боронив Кудаку 1848 р. вісім місяців (!), що до козацтва безустанно придаєть ся додатки в роді mord i rożoga і т. ин.), поминувши все те, ціла облога 1655 р. — се історично майже незначний факт. Таж Хмельницький грав підо Львовом тільки комедію облоги і як що було позитивне в його поступованню, то його фактична оборона міста перед Москалями. Справді, комічно входить, як автор признає львівським міщанам пальму геройської оборони (певно, вони зробили на деяке добре слово в історії, але не на таке геройство, як хоче автор), а Хмельницького що бенкетував з міщанами робить *par force* якимсь страшним завойовником. Хоч і як автор старав ся надати усій тій події характер поваги і викликати міщанську гордість — все таки читач не може увільнити ся від асоціації зі звісними німецькими гумористичними образками: *aus der alten guten Zeit.* C. T.

С. Г. Рункевичъ — Архієреи петровской эпохи в ихъ перепискѣ съ Петромъ Великимъ, выпускъ I, Сп., 1906 стор. IV+194 (друковано 100 примір.).

В книжці д. Рункевича, виданій під трохи претенсiональним заголовком, читач не знайде повної характеристики ерархів руської церкви згаданої епохи; се досить побіжні нариси біографічного й історичного характеру з повторенем деколи досить знаних фактів, одначе з додатком деяких нових листів, що їх відкрив д. Рункевич при роботі над актами кабiнету в державнім архіві й архіві синода. Перецінюючи дещо вартість виданих ним документів, д. Рункевич говорить у передмові таке: „У виданій кореспонденції живо й правдиво виступають фізіономії наших духовних владик з першої четвертини XVIII ст., — зі всіми інтересами, які їх ворушили. Різко зарисовуєть ся дивна неподібність річей, що займали собою голову аскета-патріярха й реформатора-царя. Рельфно виступають два ряди епархіальних архієреїв: культурні і нервові, ріжної моральної вартости, просьвічені Українці, й важкі що до поступу, одначо тверді й сильні й також ріжної моральної вартости, Великороси“. Поза спеціальним інтересом для історика церкви, спеціально духовних справ петрівської епохи, — ся кореспонденція інте-

ресна ще з того погляду, що подає деякий матеріал для культурної історії України в тім значінню, що характеризує її земляків й потомців київської академії в ролі діячів, що засаджують просвіту в Московщині.

Першого в ряді Українців-єпископів згадує д. Рункевич холмогорського й важького архієп. Варнаву Волостковського, що 18 літ займав катедру по смерті свого попередника Рафаїла Краснопольського († 3 падоліста 1711 р.); будучи сином дідича, що мав значні посілости між Львовом і Перемишлем, під Новим й Старим Самбором й Бабином — Волостковський дістав в р. 1660, — після інших звісток в р. 1672, — науку в київській академії, де займав ся також педагогічною діяльністю, поки не покликали його в характері учителя до московської славяно-греко-латинської академії. Педагог з покликання дав себе в нім знати і після того як обняв архієрейську катедру, він подібно як і інші архієреї-Українці у два роки по прибуттю в свою єпархію закладає школи при корельськім монастирі, а пізнійше в Холмогорах, у своїх покоях. Зрештою, як видно з листу до царя — В. Волостковський був головню занятий господарськими справами. Старочись зменшити фінансові тягарі свого архієрейського дому що терпів недобори в доходах з причини недостатку й зубожіння краю й його слабого залюднення. Не мало клопоту завдавало пресвященному Варнаві питання про розкольників. Уважаючи можливим впливати на них тільки умовлюванням, він викликав на себе донос провінціального інквізитора, єрдіякона Александра (Тіхонова), який обвинувачував архієрея в безчинности. Розкольники, не хотючи слухати умовлювань, записували ся в добровольці, палили себе, топили ся, й еп. Варнава писав: „В однім тільки й потіха, що сам Бог помагає нам у нашій немочі: записані в добровольці розкольники деякі ріжуть ся й топлять ся“. Нераз також мав еп. Варнава неприємности з причини своїх братів, що вели себе не зовсім віднодно й визначали ся жадністю й користолобістю. Вкінці для характеристики еп. Варнави помітно, що по його смерті між іншими річами, що дістали ся наслідникам, було 734 книг, — цифра для тих часів дуже поважна.

Другий єпископ — Українець, про якого дані подає д. Рункевич, — Лаврентій Горка, єпископ астраханський і ставропольський, що перед тим був ігуменом кнїво-видубицького монастиря, а ще давнійше професором і префектом київської академії; останком його професорської діяльности (що лишило ся для д. Рункевича незвісним) зістали ся виклади, записані його слухачами, що зберігли ся в церковно-археологічнім музею при київській дух. академії. Перша вістка про них дістала ся до літератури, коли не мило ся, завдяки праці проф. Н. Петрова про сло-

весні роботи в київській академії XVII і XVIII ст. Рукоположений в єпископи в 1723 р., Лаврентій вибрав ся скоро на місце, випрошуючи собі одначе з причини малих доходів (про що й говорить ся в його листі) додаток в формі тамбовської єпархії, або симбірських церков. Незабаром в 1727 р. еп. Лаврентія перенесено до Устюга, та він за цілий час служби рве ся до Києва; коли в 1730 р. київська катедра стала вільною, він дає навіть одній довірчній особі повновласть роздати до п'ять тисяч рублів хабарів, що в тих часах було дуже великою сумою. Одначе се не вдало ся й він був потім архієреєм у Рязані й Вятці, де вмёр в 1737 р. Будучи ученим, що дорожив своїм знанням і працею (жадав у видубицьких монахів своєї бібліотеки й зробленого ним самим лексикону), еп. Лаврентій не визначав ся лагідною вдачею, будучи „чрезмірно горячъ и вспылчивъ“, „человѣкъ правный и много бьетъ безвинно“, каже про нього сучасник. У синодальнім архіві зберігли ся скарги на нього клириків і сьпіваків: одному розбив палицею голову, другому — закаблуком.

Третім архієреєм — Українцем, про якого особливо докладно (ст. 129—186) говорить д. Рункевич — рязанський митрополит, славний Стефан Яворський. Біографія того важкого діяча була вже не раз подавана в науковій літературі (див. праці Чистовича, Морозова й ин.); автор обговорюваної книжки наводить, як нові документи, 31 листів того діяча до різних осіб — царя Петра й його близьких помічників, що особливо релефно характеризують митр. Стефана. В листах він пояснює свою порвісну відмову від хіротонії, просить за близькі собі духовні особи, рекомендує учених репрезентантів київської академії царю, обмінюєть ся з ним думками й співчужем з нагоди удач і неудач Петра в його походах і т. д. В тих листах читач знаходить також роз'язку того, чому Петро охолонув до м. Стефана, і для завершення й виконання задуманих реформ був змушений звернути ся до інших єрархів, що вийшли з того самого кружка українських гуманістів початку XVIII ст.

Крім того знаходимо в листах Ст. Яворського звістки про Ст. Пробиловича, Івана Максимовича, Теоф. Лопатинського й ин., про справу Тверітінова й иньші події, що займали діячів на початку XVIII ст. Закінчимо наш огляд праці д. Рункевича згадкою, що в ній між перепискою патр. Адріяна є дані про поставлення Дюонізія Жабокрицького на єпископію (стор. 100).

Судячи по знаку на першій картці, книжка д. Рункевича се перший випуск, за яким підуть другі. Треба тільки бажати, щоби в дальших випусках — була справді „переписка“; в першій випуску, можна сказати, ледви чи не один тільки розділ про Ст. Яворського відповідає заголовкови книжки.

В. Перетц.

✱ Михайло Лозинський, Гайдамаччина. Із історії народніх рухів на Україні в XVIII-тім століттю. Львів, 1906, 46 сторін.

Книжочка писана популярно і з доброю тенденцією — показати з одного боку наслідки, до яких іноді веде політичний, національний, соціальний та релігійний гнет, а з другого боку показати, як боротьба за волю народа не може обійти ся без ясних ідеалів. Уся біда в тім, що автор узяв ся ілюструвати ті свої тези на добі доси не так добре оброблений у історіографії, як би слід було бажати, а надто на добі вмісно затемненої з різних боків чи то ненавистю з одного, чи фальшивими доктринами з другого боку. Такою добою вістаєть ся власне Гайдамаччина на Україні в XVIII в. Колиж до того додамо, що автор дуже слабо обзнайомлений з історією XVII—XVIII в., навіть із тим її шматком, що відбував ся на самій Україні, що навіть спеціально про гайдамаччину не читав мабуть нічого крім монографій Антоновича та Шульгина, то зрозуміємо, чому мусіло вийти таке, що при всій добрій волі та стараню удержати ся на об'єктивній становищі, малюнок д. Лозинського вийшов і ідейно неясний і в основі своїй та в деталях невірний.

Що до ідейного боку, то д. Лозинський самохіть, може чуючи брак певних фактів, поставив себе в прикре положенє — висновувати а posteriori ідеологію рухів, що не мали ніякої виразної ідеології і були в значній частині, навіть переважно автоматичними відрухами народного організму, яких причини були далеко складніші, ніж се видаєть ся д. Лозинському. Певна річ, у головному, теоретично він має рацію: четвераклий гнет, який він визначає, був на Україні і був основою гайдамацьких рухів. Але не треба знов того гнету брати так шаблонно, особливо маловажучи при тім очевидні факти. От хоч би сам головний, економічний гнет. Д. Лозинський раз у раз підносить, що на правобережній Україні в XVIII в. була тяжка панщина і вона головню була причиною селянських розрухів, що селяни бунтуючи ся бажали зкинути з себе панщизняне ярмо. Як погодити з сими такі факти, що там, де се ярмо було пайтяжше, пайдокучливіше (отже в Червоній Русі, на Волині), ніяких гайдамацьких рухів не було, або були лише незначні? Як погодити з тою теорією панщизняного гнету факт, що всі найважніші гайдамацькі рухи вибухають власне на східній частині Правобережя, в Брацлавщині, Уманщині, біля Дніпра, де, як виказують досліді тогож самого Антоновича, власне панщизняний тиск був найменший і збільшував ся лише ступнево протягом XVIII в. і зробив ся найтяжшим власне під кінець XVIII в., коли гайдамаччина зовсім вигасла. Або хоч би й сей, самим д. Лозинським піднесений, але з ідейного боку зовсім не в'яснений факт, що розрухи з 1750 р. вибухли тому, „що в тім

часі кінчили ся „свобідні роки“ для селян у панських маєтках на Правобічній Україні, а селяни, які через яких 30 років доси напщили не робили, не хотіли добровільно вкладати шпю в панське ярмо“ (ст. 30). Значить, що було доси, чи страшениий гнет, чи свободні роки? І що було причиною вибуху, коли властивого панського ярма селяни доси (чи всі, чи лише часть?) не двигали? Так само азгальні, шабльонови й иньші причини, подає д. Лозинський. У Польщі не було формальної заборони української національності, мови, школи, друку, віри, а народ, що в XIX віці спокійнісінько зносив укази 1863 і 1876 р., переслідуване штунди і иньші подібні благодати, в XVIII в. протестує кроваво проти релігійного та національного гнету! Щось тут темне, невяснене, а треба би вяснити і то детально вяснити, поки зачипатп розмову про ідейний підклад гайдамацьких рухів. Незнає історичної Польщі та її внутрішнього устрою, який зложив ся вже в XVI в. і тривав без зміни аж до її розбору, доводить нашого автора до безпідставних міркувань про „політику“ польського правительства, про його систему супроти Українців. Усе се для тих часів не має ніякої підстави; польське правительство від кінця XVI в. ніякої внутрішньої політики не провадило¹⁾, бо в краю „брахіяльна“ езекутивна правительства була мінімальна. Д. Лозинський згадує принагідно про панські міліції та заїзди, але не догадуєть ся про те, що серед таких обставин жите невласновільного селянина мусіло бути зовсім незабезпечене і що отсей тиск повної безправности і небезпечности далеко сильніше ніж усякий економічний чи соціяльний гнет мусів попихати людей, особливо сьмілійших, інтелігентнійших та епергічійших людей до бунтів і розрухів, до нелегалности, то значить, до того самого, що — певно в троха иньшій формі — було щоденною атмосферою жита напуючої верстви.

Що гайдамаччина була в далеко більшій мірі боротьбою за свободу нелегалности, яка в Польщі фактично була дозволена шляхті, ніж сьвідомою боротьбою проти національного чи навіть соціяльного гнету, се можна б ілюструвати тисячами прикладів, на се зрештою дає докази й сам д. Лозинський. І так у однім місці він заявляє категорично, що здобувши замок чи панський двір, гайдамаки першого вбивали губернатора чи пана замку, потім його родину, службу, вояків та гостей (стор. 19), але кілька рядків перед тим (на стор. 18) подає на підставі актів, що гайдамаки часто вязали панів, жидів, складали їх десь у яру, лишали під доглядом одисго узброєного гайдамака, а сей, коли ціль походу була осягнена, покидав їх там і втікав до своєї вагаги (ст. 18). Щож воно таке? Чи була система немнуче вбивати панів

¹⁾ Шан. рецензент трохи за далеко йде в своїх категоричних запереченнях. *Ред.*

та Жидів, чи не було такої системи? А варто-б було завдати собі питання, на кого то, на яких панів та Жидів звертала ся найбільше ненависть гайдамаків? Виразійше: кілька то українських магнатів, тих головних тиранів України, тих Потоцких, Любомирських, Сапігів, Ржевуских, Сенявських і т. н. згнило від гайдамацьких пожив? Показалося би, що (скільки я знаю), а її один, а все окошувало ся на дрібних ділках, державцях, панських офіціялістах, лісничих і т. н. Щож се за система? І яка її ідейна основа?

Мотивуючи гайдамацькі рухи д. Лозинський зовсім ігнорує силу національної козацької традиції. Адже український нарід XVIII в. мав іще в живій памяти традиції Хмельниччини, Паліївщини. Сила тих традицій виразно пробиваєть ся в рухах 1750 р., коли правобережні Українці при появі своїх братів, лівобережних козаків, гуртами кидають ся йти „в козаки“, як се повторяло ся ще й сто літ пізнійше, 1856 р. Така традиція впливає на викликане народніх рухів далеко більше, ніж повільний, систематичний тиск, хоч би й який тяжкий; тиск далеко більше вбиває, придушє народню енергію, аніж побуджує її до опору. Події 1768 р., а спеціально уманську різню представив д. Лозинський зовсім невірно, все ще на віру польських мемуаристів Кребсової та Псевдо-Лішомана. По тім, що було про ті події опубліковано і писано в „Записках“, пора вже знати ціну тих мемуаристів. Числити Гонтю до гайдамаків нема ніякої підстави; його прилученє до гайдамаків біля Уманя було одним моментом у історії гайдамаччини, коли та гайдамаччина мала хоч троха ясний політичний характер, але той характер був зовсім не такий, як викомбінує собі (за Шульгином) д. Лозинський; се був виступ далеко більше в обороні легальности королівської власги против шляхецької анархії, піж в імя яких будь пінших окликів. Правда, король, збанкротований матеріально й морально, без ваганя віддав свого оборонця на поталу шляхті, але се не повинно вмешувати значіня виступу Гонти. Про напад Залізняка на Балту, про порушенє гайдамаками турецької теріторії, що було причиною зруйнованя Січі 1772 р. д. Лозинський не знає нічого, хоча все таки се був трохи чи не найважійший для нас наслідок Коліївщини. *Ів. Фр.*

✓ Н. О. Сумцовъ — Изъ украинской старины, Харків, 1905, стор. 162.

В книжці під повнєшим заголовком номістив проф. Сумцов дванацять статей, з яких чотири появляють ся вперве, пінші передруковані в перерібі або з доповненнями. До деяких статей більше льокального, харківського характеру, додані рисунки.

В статі „Къ исторіи украинской иконописи“ (3—14) автор підкреслює важність студіюваня української иконописної творчости. Її зразки

порозкидані в малозвісних і трудно доступних публичних та приватних музеях або сільських церквах: слід би зібрати ті цінні пам'ятки й обробити науково, тим паче, що вони заслугоють на се вповні. Найдавніші українські ікони носять на собі печать візантійського стилю; на іконах із XVI—XVIII ст. проявляє ся вплив західної Європи, особливо слідий вплив Італії в представленю постатей святих та подій. Ті посторонні впливи не вбили пародної творчості, навпаки придавлює їх своєрідний артистичний смак українських іконописців. Українські образи цікаві не лише для історика штуки, але також і для етнографу; у Галичині на рогатинським іконостасі з 1649 р. змальовані старозавітні постати в українських костюмах; багато побутових національних рисів бачимо особливо на запорожських іконах.

У розвідках „Бытовая сторона „Энеиды“ И. П. Котляревскаго“ (14 - 35) й „Г. Θ. Квитка-Основьяненко, какъ этнографъ“ (54—81) виллює Сумцов із творів згаданих письменників етнографічні елементи. „Енеїда“ — твір незвичайно інтересний для наукової критики, але заразом і темний для загалу. „Енеїда“ захоплює загал, але захват той холодний і нещирий; загал захоплюєт ся нею, але лише тому, що вона „перша ластівка“ нашого національного відродження. Що так воно, а не инакше — вина наша наукова критика, що не зробила досі нічого, щоб прояснити та зробити приступною для загалу ту цікаву поему. Наша критика обертаєт ся лише в хибнім колі утертих фраз, доторкаєт ся „Енеїди“ зверху й нікому досі не забавло ся пірнути на її дно, щоб як слід зясувати її. Важні студії Жигецького і Дашкевича та цінні деідерати Грушевського — ось і все, що зроблено, щоб гідно пошанувати „батька“ української літератури. Сумцов обібрав собі цікаву й живу тему: він мав подати в своїй статі висліди студій над побутовим боком „Енеїди“; на жаль одначе ш. професор не дав нам того, чого слід було сподівати ся по нім. Він лише торкнув ся своєї теми, але не поглибив її; поставив багато питань, але не дав на них відповіди. Тим то статя, хоч не без певних цікавих вказівок — мусить розчарувати. Значно більшу вартість має праця „Г. Θ. Квитка-Основьяненко, какъ этнографъ“. Не можна вправді вважати, щоб і ся робота вичерпувала предмет, але вона написана старанно та сумлінно і кожний, хто захотів би студіювати етнографічні елементи в творах Квітки, мусить узяти її за підставу.

Т. Шевченкови присвятив Сумцов три статі: „Главные мотивы поэзии Т. Г. Шевченка“ (82--96), „Солнце заходитъ, Т. Г. Шевченка“ (97--105) й „Рисунки и картины Т. Г. Шевченка“ (106--113). В першій із них говорить про значіня й умовини до вивчення поетичних мотивів Шевченка, доторкаєт ся сторонніх впливів на Шевченкову Музу,

а опісля ґрупує мотиви відповідно до внутрішніх властивостей і почасти коментує їх. З того погляду стаття дає гарний матеріал для есто-психологічних студій над творчістю нашого Кобзаря. В другій рівняє звісну Шевченкову думку „Сонце заходить“ із змістом подібних народніх пісень та творами Тютчева, Пушкіна й Вордсворта і доходить остаточно до висліду, що „мысль народныхъ поэтовъ идетъ параллельно съ мыслью поэтовъ интеллигенціи“ і що різниця між одними і другими полягає лише „въ сравнительно большемъ кругу наблюдательности интеллигентнаго поэта и въ большемъ запасѣ словъ“. У третій звертає увагу на вартість малярських творів Шевченка й висловлює бажане, щоб зґромадити їх і опублікувати в формі збірного видання. На тій точці нема хіба двох гадок: критичне й повше видане писань Шевченка та його рисунків і образів — се наш обовязок. Та що-ж? Із нас досить, що ми деклямуємо на вечерницях поезіі нашого „геніального горемыки“, а студіювати іще в додатку цілу його творчість — се чей-же за багато!

В коротенькім нарисі (138—142) захоплюєть ся Сумцов поезією Щоголева п. з. „Субботи сьв. Дмитра“ й вважає її за одну з найбільше сильних і характеристичних для світогляду поета. В статейці „Современное изучение кобзарства“ (143—147) стає в обороні бандуристів і піддає гадку, „щоб відкрити їм приступ у спеціально для них приладжену музикальну школу, підняти їх смак, уліпшити техніку їх ремесла й облегчити дорогу для добуваня засобів до життя всіми можливими для сліпця способами“.

Далі відгребує наш автор релігійні вірші М. Флавіцького (148—152), харківського письменника з початку XIX в., й „Бесѣды“ незвісного українського селяського священика з 1823 р. (153—162) та цінять високо особливо того другого за його „відклички на потреби суспільности, гуманні відносини до людей, принадиу щирість та простоту“.

В кінці присвячує Сумцов монографії просвітній діяльності А. А. Паліцина (36—53) й поетови Ів. Манжурі (114—137). Перша заснована переважно на недрукованій переписці Паліцина до В. І. Ярославського; друга на власних споминах і переписці поета до автора. Паліцин — се на свій час (початок XIX в.) — високо освічена й енергічна людина. Довкола його особи ґрупували ся письменники й артисти, яких від села Поповки, в якій проживав він, прозвано жартливо „Поповською Академією“. Паліцин заслужив ся головно тим, що розбудив у Харківщині інтерес до науки, літератури й штуки; тому то харківський університет вибрав його у 1810 р. своїм почесним членом. Що до Манжури, то колп-б Потебня не видав був збірника по-

езій Манжури п. з. „Степови думи та снывы“ (Спб., 1889), а д. Сумцов не написав згаданої монографії — хто знає, чи про безталанного поета ми знали-б більше як те, що він збирав етнографічні матеріали. Сумцов показує великий пієтизм до особи Манжури, бачить у ній „одного из самых крупных фольклористов XIX столѣтія“ й високо цїнить його як поета. В однім із листів до пок. Ом. Огоновського (Іст. літер. ч. IV, ст. 345) він навіть не вагаєть ся навіть написати, що „після Шевченка Манжура найкращий поет України“. Нам годі визначити Манжури в нашій літературі таке чільне місце, все-ж таки мусимо признати, що його талант був не аби який, а вказують на се такі коштовні перли його лірики як „В ранці“, „Лилії“, „До товариша“, „Нехай!“, „Спомин“, та незвичайно інтересні й ширі його бурлацькі пісні. Твори, видаєні Потебнею у цитованім збірничку — се лише частинна дорогої нам спадщини по Манжури. Є звістки, що багато його поезій консервуєть ся по шуфлядках колишніх редакторів „Зорі“ і поетових приятелїв на Україні — чи не схотїли-б ті властители, як здогадувати ся належить — вельми цїнних рукописей подїлити ся ними з ширшим загалом, або бодай із прихильниками таланту на скрізь нещасливої людини?

М. Мочульський.

Zygmunt Gloger, Encyklopedia staropolska ilustrowana, Варшава, I—IV, 1900—1903.

П. Зигмунт Гльогер, памятник у історії польської науки автор портрета В Хмельницького з осличними ушима та баранячими рогами (див. Записки т. LVI) випустив у світ огсю книгу, якої провідній ідеї треба вповні приплеснути, хоч її виконаю не одно можна закнцнути. В послїсловію до четвертого тома автор оповідає історію сього свого твору, що був плодом звш 40-літньої праці і для якого автор, хоч зібрав велику силу матеріалів, не здужав одначе підібрати на стїлько фахових співробітників, щоб помогли йому з ділетантської збиранни сотворити річ справді наукову. Ледво кілька польських учених узяло участь у тім виданку прислаючи д. Гльогерови по одній, по дві статі, — зрештою все його власна праця.

Тоб то треба зрозуміти, в якім значіно власна. Д. Гльогер так само як многі поваги польської науки, такі як Кольберг, Естрайхер і н. — запалений збирач усяких матеріалів, але в науці ділетант, без виробленої методи, без відповідного розуміння характеру сучасних наукових дослідів і без підготованя до наукової критики матеріалу. Все те він вступає горячим польським патріотизмом і непохитною вірою в „centralne stanowisko Polski“ не лише серед усеї Славянщини, але трохи не серед усього сьвіта. От тим то він ані на хвилину не наду-

муєть ся вважати польськими такі звичаї, інституції та прикмети характеру, що були розповсюджені скрізь по світі або в історичних часах приходили до Польщі з інших країв. Пронятій до глибини душі вірою в державний характер Польщі, отже в невідлучну приналежність до неї прим. Литви він спокійнісінько зачисляє характерні литовські обичаї та культу до польських або називає польськими такі культурні надбання, як соха, бандура, ниво і т. п., хоча принагідно й цитує новіші праці, що стоять на відміннім становищу. Сі свої догми він, розумієть ся, ніде не піддає дискусії, не мотивує, і користуючи ся його енциклопедичю треба їх відразу приймати як *malum necessarium*.

Певно, для вченого спеціаліста, який захоче користувати ся сею книгою, сі хибні методичного обдумання предмету будуть видні відразу, та не будуть шкідливі. Інше діло в тім, що ся енциклопедія має з натури своєї характер популярної книги і діставши ся до рук людей нездібних до власної критичної праці та думки, ширитиме на довгі десятиліття ті застарілі, псевдонаукові погляди про польську старовину, якими пронятій сам автор. Що значить ширене таких поглядів у масах невідготованої і неосвіченої публіки, на се маємо відстрашліві приклади в польських популярних підручниках історії Семеньського (*Wieczory pod lipą*), Хоцішевського, в новіших часах Тарновського і н. Щастє хйба те, що енциклопедія Гльогера, як свідчить сам її автор, була прийнята польською публікою дуже холодно і розійшла ся досить слабо.

Автор старав ся в рамках своєї праці обняти весь матеріал старопольської культури до кінця XVIII в. — розумієть ся з виньком таких спеціальностей, як гео- і топографія, біографії та загалом політична історія. Отже маємо тут статі з археології та преісторії, наскільки вона доторкаєть ся Польщі, загальні огляди старих політичних організацій і інституцій, урядів, церемоній, далі такіж нариси культурного побуту, літературних течій, а надто пояснене ріжних старих термінів, приказок, прозвищ і т. п. Текст ілюструє коло 800 ілюстрацій, портретів, типів, образків будівель, костюмів, старих рукописів і друків, нот і т. п. В переважній частині статей жерел не цитовано — се вже старий, усьвячений польський звичай; та коли автор у послісловю звиняєть ся браком місця на цитати, то сьому перечить сама книжка, яка в многих статях подає цитати. Се вже не брак місця, а брак методи. Так само не додано до книжки ані покажчика змісту, ані покажчика річевого, бо мовляв автор, і без того азбучне впорядковане статей улєкшує всякому відшукати те, чоґо йому треба.

Лишаючи на боці археологію та історію в тій енциклопедії, назву тут важніші її статі з області звичаїв та обичаїв, тоб то людознавства в широкім значіню сього слова, далі з обсягу літератури та

устної традиції, а нарешті з обсягу культури в тіснійшій значіно, тв. матеріальної культури, ремесел, промислу, науки і т. д. До першої групи маємо в томі I звичайно невеличкі статі: *Agaty św. sól* (ст. ст. 17—18), де подано обряд сьвячення соли, *Vazyłiszek* (136), де подано вірування і місцеву шлезьку легенду про боротьбу рицаря з васпилком, *Białogłowa* (154—156) — сьвідоцтва про становище жінки в старій Польщі, *Woruta* (189—190) — вірування про того „шляхетського чорта“, *Bracia ślubni* (ст. 194) слабенькі сліди обряду братотвореня в Польщі, які автор своїм звичаєм називає „*dawny zwyczaj polski*“ не згадуючи про його широке розповсюджене; *Czary, czarownictwo* (ст. 266—275), досить порядний нарис чарівництва та його переслідування в Польщі; *Dąb* (ст. 303—308), статя прикрашена численними образками старих дубів, інтересний тут цитат із Сарніцького про культ Перуна у старих Поляків. У другім томі зазначу з сеї групи статі: *Dola* (ст. 9—10) слабенький і несистематичний звід матеріалу, в яким є дещо й українського; *Dożynki* (с. 30—33) інтересне заявою автора: „*Naród polski, posiadając wśród Słowian najstarsze i najrdzenniejsze tradycje obyczaju rolniczego, których echem były owe opisane przez Długosza litewskie, mające z niemi wiele cech wspólnych, wskutek bowiem uprowadzenia tłumów ludu polskiego w niewolę litewską lud ten rolniczy prznosił z rolnictwem i obyczaj*“ (ст. 30), де наукова вартість тверджень стоїть зовсім на рівні з граматикою і льогікою того реченя закінченого кропкою. В статі *Drużyna weselna* (ст. 49—52) цитовано лише польські пісні, хоч згадують ся й українські обряди, зрештою про нові досліди над весілем аві думки; *Dyngus* (88—96) зібрано старі сьвідоцтва про сеї звичай, також і на Україні; *Dziady* (96) — литовський культ; *Feralne i szczęśliwe dni* (149—150), автор обмежив ся лише на польський матеріал; *Filip z Konopi* (155—156) пояснене приказки; *Gaik* (175—176) — сьвідоцтва про сеї празник; *Gaje święte* (176), *Goniony* (200—201) гра і танець; *Gry* (218—219), *Hajduk* (230—231) — танець і пісня з мельодією. Простора статя подає *Imiona staropolskie* (264—269). В томі третім досить поверхово зроблена статя *Kołąda* (56—59). *Konik zwierzyniecki* (77—78) описує звісний обхід, але не пояснює його в звязку з иньшими анальоґичними. В тімже томі під термінами *Nazwiska ludzi* (ст. 256—258) та *Nazwy wsi i miast* 258—263) подано дальші причинки до польської ономастики. *Nowy rok* (ст. 267—269) подає опис обрядів; *Odczepiny* (276—277) причинок до весільних обрядів. У четвртім томі зазначу статейки *Pisanki* (26—27), *Pokrewieństwo* (63—66), *Przezwicka* (125—126), *Przysłowia osobiste* (128) — лише пару прикладів, *Rękawka* (161—162), гарну статю проф. Ростафіньского *Rośliny miłośnicze* (177—181), *Sobotka* (257—258), дуже слаба нотатка, —

і се було би найважнійше в того, що подає автор із цього багатого поля.

До історії письменства доторкають ся статейки Akrostych (30), Abertus (35—36) — витворений літературою комічний тип військового чуря, Alvar (43—44) відома латинська граматыка уживана в Польщі, Afisz (13—17), де подано в факсиміле значну збірку польських афішів із XVIII в. Корисні для інформації статі Biblioteki (160—168) та Biblje polskie (157—160); невеличку і застарілу що до результатів статейку присвячено пісні Bogarodzica (185—187). Дуже інтересним жерелом інформації буде статя Czasopisma polskie do r. 1830 (275—284). Статя Djalogi в томі II (ст. 4—5) дає вказівки на давні польські заборони маскових виступів у костелах; статя Drukarstwo w Polsce (38—48) не всюди критично провірена, знає прим. друкарню в Галичі в XVII в., якої не було, тай ще друкарню в Крилові, не знаючи, що се не дві друкарні, лиш одна і то власне в Крилосі, селі біля Галича. Сюди-ж належить статя Drzeworytnictwo polskie (56—57). Деякі інтересні матеріяли подають статі Dykteryjka (87—88), Dziadowskie pieśni (93—95) — подано повний текст старопольського оригіналу нашої ліричної пісні про сирітку, Elegje polskie (119—120), Fascyje (139—140), бібліографічні вказівки, без проби наукового поглиблення, Gorzkie żale (203—204) — початок відомих великопісних пісень, Kalambury (305) — інтересні польські дотепи на тему географічних імен. У третім томі зазначимо статі: Lamenty (132—133), рід поезій надгробних (трепн) та Łacina w Polsce (153—156). У томі четвертім дуже інтересна статя Pieśni (13—23), де зведено до купи велику силу старопольських свідощв про польські пісні, складані на різні памятні історичні пригоди. Менше важна, хоч у енциклопедії вповні оправдана статя Rebusy, цікава задля замишування Поляків, особливо в XVIII в до того рода забавок. Д. Лопацинський дав гарну статю Słowniki polskie (251—255), де згадує між иньшим видаву 1557 р. Шнебергером у Кракові ботанічну книжечку Catalogus stirpium quorundam, де обік польських є також українські людські назви рослин. Статя Szkoły polskie średniowiecza (312—316) інтересна і для нас, хоч дуже коротка; статя Szopka (332—336), се властиво скорочений передрук статі Шималовського опублікованої ще 1860 р., без ніяких додатків і вказівок на нову літературу. Дуже слаба і скупа відповідно до матеріялу статя Wojackie pieśni (457—459).

Переїду ще коротко важніші статі, що належать до третьої висше визначеної групи. Маємо тут поперед усього в першій томі три статі про польські Академії (21—28), Краківську, Віленську і Замойську; про Острозьку нема згадки. Інтересна тут статя Warszacz (116—117); варто зазначити короткі нотатки Wiczownicy (168—170), Bractwo (195—197),

Brona (205 - 206), Buława (213 - 215), і просторійші нариси Cechy (222—225), Chleb (233 - 236), Chałupa (231 - 233) та Smentarze i grzobanie ciał (248—250). До будівництва дає том II цінні причинки в статях Dom (10 - 21) та Dwory (67 - 86); до історії суспільних верств Duchowieństwo (58—60), Kmieć (III, 47—50), Pańszczyzna (319—321 — слабо зроблена). До історії штуки та арт. промислу див. статі Dzwony (II, 112—114), Pomniki (IV, 72—94 багато ілюстрована стаття д. Лопатіньського), Porcelana (IV, 95 - 100); до історії костюма див. загальну статю Ubiory w Polsce (IV, 403 - 405) та спеціальні статі про різні частини костюма; до історії матеріальної культури дають цікаві причинки статі: Ex libris (II, 117), Fajka (II, 141), Fanty (144—145), Garaon (145—146), Fryzura (172—173), Geśl (183 - 184), Głośnik (191—192), Gorzała (202—203), Haft (227—229), Karty (III, 18—21), Koberce (51—52), Kuchnia polska (111 - 114), Łaźnia (160—162), Łowcy (165—170), Mosty (226—231), Maszkary (194 - 198), Muzyka i narzędzia muzyczne (241—245), Papier i papiernie (321—322), Piece pokojowe (340), Pieczęcie, Pieniądze (IV, 1—10), Piwo (28 - 31), Płótno (34—35), Pług (35), Pościel, Łóżka (107—109), Radło polskie (136—137) i Socha (258—262), Ryby, rybactwo (188 - 190), Żarna (517—548) i Żupan (518—520). Зазначу ще, що в невеличкій статейці Hajdamacy (II, 229—230) подано інтересний портрет Гонті.

Ів. Франко.

Др. С. Томашівський. Володимир Антонович. Його діяльність на полі історичної науки (з нагоди ювілею). Львів, 1906, 67 стор. (відбитка з „Літературно-Наукового Вістника“ 1906. I—III).

Написана з нагоди ювілею, докладна стаття д. Томашівського заповнює велику прогалину в українській історичній літературі. Взагалі у нас мало статей що до розвою української історичної думки й В. Антоновичу не більш пощастило як иньшим: кілька невеличких заміток — між ними здасть ся, найліпша стаття д. Фіменкової, та деякі вказівки по різних місцях — найчастійше про суспільну діяльність В. Антоновича в 60-х роках.

Оброблювати критично-біографічні теми можна на два способи: можна згрупувати наукові праці в окремі групи та й роздивляться в кожній з окрема, вказуючи головні порушені теми, аналізуючи їх виповнене і потуючи виводи, до яких прийшов автор. Другим чynom — можна взяти за підвалну біографічну сторону, триматись хронологічного звязку і з кожним періодом життя аналізувати поодинокі праці, висловлені в них погляди і стежити там, де можна, певний вплив обставин життя на вироблене провідних ідей.

Д. Томашівський в своїм нарисі придержується першій методи: він поділяє розвідки В. Антоновича на кілька окремих груп і розбирає кожну з окрема: таким чином перед читачем проходять в порядку історичних періодів — праці по археології, княжі часи української історії, литовські часи, козацтво з північною гайдамащиною; в окрему групу сполучено теми змісту соціального (про шляхту, про міщанство й німецьке право, про українській промисел XVIII в., про селянство), історично-церковного (релігійно-церковні відносини) й культурного (про чарівництво). Д. Томашівський подає головні погляди висловлені вченим, зазначає метод, яким скористовав ся він своїми жерелами й разом з тим — що дуже важно — в окремих нотках вказує, що можна вважати в сих поглядах хибним з погляду сучасної історичної науки; таким чином заготовано не тільки здобутки наукової праці, але й підкреслено, що прийнято і що відкинено пізнішими дослідниками.

Переглядаючи праці В. Антоновича, як найбільш вдатні, зазначає д. Томашівський монографію про культуру старих Деревлян, дві археологічні карти — київську й волинську, докторську дисертацію про в. кн. Литовське, розвідку про селянство, монографію про останні часи козацтва, монографію про гайдамащину і розвідку про т. зв. волинський бунт 1789 р.

За оглядом монографій і окремих розвідок іде характеристика діяльності В. Антоновича в київській археографічній комісії, перегляд виданих ним томів актів, літописей й збірників, нарешті застановлює ся д. Томашівський на менших статтях і замітках В. Антоновича, на виданнях більш дрібних джерел, на критичних замітках: підкреслює між останніми особливо критичну статю про історичні романи Г. Сенкевича.

Остання, VIII глава подає критичний огляд головних прикмет наукових методів праці В. Антоновича й історичного його світогляду. В коротких словах виводи д. Томашівського виглядають так. В. Антонович обмежив ся в своїх розвідках певними, досить вузкими границями і застановляючись над окремими сторонами минулого життя — не обробив ані одного періоду української історії в суцільній повноті. Уникаючи більш загального оброблення історичної схеми, В. Антонович давав переважно окремі розвідки і монографії; вони оперті були головним чином на актовій основі і се дає їм певну односторонність. Разом з сією прихильністю до актового матеріалу йде певна здержливість у критичнім напрямі і через те монографії обставлені малим апаратом: нема тут вказівок літератури, мало критичних й полемічних додатків. В розвідках своїх подає Антонович лише виводи і здобутки своєї наукової праці, а попередня праця, всі дороги, якими шла думка дослідника — лишається невідомою для читача. В основі своєї індивідуальності В. Антонович —

синтетик, але тому що йому самому приходилось місцями робити всю працю з початку, не маючи попередників-дослідників, сі синтетичні здібности не завжди могли відповідно проявитись. Що до історичного світогляду, то В. Антонович має нахил до тем колективно-соціальних; беручи переважно теми суспільні і нехтуючи темами політичними, він і теоретично висловлює ся против побільшення значіння держави, як чинника людського життя, разом з тим накладає автор українському народу — як спеціальну прикмету — байдужність до утворення своєї власної держави, державного ладу. Далі наводить д. Томашівський погляди В. Антоновича на козаччину, вяснює становище його в розвою української історичної науки XIX в. і застановлює ся над питанням про т. зв. кнївську історичну школу.

Д. Томашівський старанно виповнив свою тему — стоячи на точці історіографічній. Інший дослідник — малюючи В. Антоновича як громадського діяча — зазначить певно звязки наукової його діяльности з умовами суспільного життя тих часів. Сороколітня наукова праця Антоновича майже все стояла в звязку з його суспільною діяльністю і тут в наукових поглядах і в історичнім світогляді можно знайти деякі звязки з тодішніми обставинами. Коли, наприклад, порівнюючи по окремих групах праці на подібні теми з різних часів, ми подибуємо певні суперечности, треба пам'ятати, що їх іноді віддаляє протяг якихсь тридцяти років, се — різкі нюанси в теоретичнім уявленню минулого. Ї певна небезпека в заміні хронологічного порядку діяльности схематичним поділом по окремих групах: так, наприклад, деякі виводи в костомаровській федеративній теорії знайшли себе підтверження лише багато літ пізнійше при власних археологічних дослідках В. Антоновича.

Розвідку можно було б поповнити в дечім. Добре було-б згадати при яких умовах суспільного життя приходилось працювати кнївській археографічній комісії й як вплинули сі обставини на генезу деяких перших творів В. Антоновича. З першої монографії про початки козаччини добре було б зазначити деякі уступи про загальні тодішні погляди В. Антоновича, про генезу козаччини, про демократичний характер української історії, так само як в монографії про в. кн. Литовське можна знайти деякі замітки про обопільні культурні впливи двох сусідніх народів, а в розвідці про селянство знайдемо деякі критичні натяки на хиби вільших вчених. Се пояснило-б в певних точках розвій історичних поглядів В. Антоновича.

Ол. Грушевський.

Stosunki zawodowe i socyalne ludności w Galicyi według wyznania i narodowości. Na podstawie spisu ludności z dnia 31 grudnia 1900 r. przedstawił Dr. Józef Buzek, Львів 1905, стор. 51+31, 4°.

Отся праця, се XX том (II зошит) галицької офіційної публікації „Widomości statystyczne o stosunkach krajowych, wydane przez Krajowe Biuro Statystyczne pod redakcją Prof. Dra Tadeusza Pilata“, і її гене́за така: В зв'язку із загальною переписом лю́дності в Австрії в 31 грудня 1900 австрійська центральна статистична комісія перевела спеціальну статистику, який зв'язок заходить в Австрії між занятєм з одного боку і конфесією та народністю з другого, подаючи одначе результати тільки в сумі для цілої Австрії. Хотячи мати такі статистичні дані спеціально для Галичини, галицьке краєве статистичне бюро звернуло ся до центральної статистичної комісії, просячи відступити їй рукописний матеріал для Галичини і діставши його, поручило його оброблене надзвичайному професорови статистики на львівським університеті дру Бузекови; так повстала обговорювана нами праця. Ділиться вона на п'ять розділів: I вступ, II фахові відносини лю́дності різних конфесій по статистиці німецькій та австрійській, III фахові відносини лю́дності Галичини по конфесії й народності, IV пояснене причинового зв'язку, V додаток: фахові відносини Львова і Кракова; останніх 31 сторін займають статистичні таблиці 1) для цілої, 2) для західної і 3) для східної Галичини.

У вступі автор подає план своєї роботи і знайомить в головних рисах з технікою фахової статистики.

Що до пляну, то по думці автора всесторонне обговорене статистичних дослідів повинно обіймати: 1) сконстатоване нинішнього стану річій, 2) оцінку наслідків сконстатованих фактів і 3) викриті причин нинішнього стану річій, — одначе автор обмежує ся обробленем точок першої і третьої, лишаючи оцінку наслідків сконстатованих фактів читачеві.

Знайомити на сім місці з технікою фахової статистики, значило би вийти поза межі рецензії, тому зазначу тільки загально, що автор, відступаючи в дечім від урядового поділу, ділить лю́дність на сім фахових клас, які розпадаюгь ся на 31 груп, а саме: 1) рільництво і лісництво (група 1—3), 2) промисел (група 4—18), 3) торгівля й комунікація (група 19—23), 4) зарібники зі змінним занятєм, прислуга, що доходить, і без занятя (група 24), 5) публична служба й умові занятя (група 25—27), 6) особи без занятя (група 28—30), 7) домашня прислуга (група 31). Перших 5 клас називає автор продукційними, дві останні непродукційними. В перших 5 класах розрізняє автор (згідно з австрійською статистикою) 5 суспільних клас: 1) самостійні, 2) урядники, 3) робітники, 4) зарібники, 5) помічники. Вкінці в кожній класі маємо членів активних і пасивних, себто таких, що виконують занятє, і таких, що живуть з праці активних.

„З огляду на те, що ніщо так не улекшує схоплення причинного зв'язку, як порівнянє представленє річий, приготуємо собі наш дослід тим, що передовсім подамо, очевидно, в найкоротших виводах, результати відповідних статистичних дослідів у півних краях“ (стор. 2), — каже автор і подає в II розділі найголовніші дані німецької статистики з 1895 р. та австрійської з 1900 р. З того робить автор такий вивід: В Німеччині „найкорисніші фахові й суспільні відносини виказує людність жидівська, далі йдуть иньші конфесії (себго безконфесійні а також ті, що не підходять під понятє вичислених тут конфесій), потім протестантські секти, опісля офіціальні протестантські конфесії й аж на кінці католики“ (стор. 8). Подібний уклад має також Австрія, де знов „жидівська людність виказує найкорисніші фахові й соціальні відносини, далі йдуть иньші конфесії, потім протестанти, вкінці католики“ (стор. 10).

В III розділі переходить автор до властивого предмету, себго до галицьких відносин. Тут найперше знайомить нас із соціальним укладом краю, даючи перегляд всіх занять, у яких працює над 500 людей. Фахова статистика розділює людність продукційних клас на 172 занять Той поділ, приложений до Галичини, дає такий образ: в 67 занятях працює нижше 500 людей, в 28—501 до 1000, в 26—1001 до 2000, в 11—2001 до 3000, в 12—3001 до 3000, в 11—5001 до 10000, в 17 над 10000. Найбільше людей обіймає рільництво (3,226.613), а далі йдуть: активна армія (70.865), зарібники (47.149), шевці (25.246), торговля мішаних товарів (19.395), торговля поживою й напитками (19.351), публичне вихованє (18,893), краєцтво (17.730), зелізниці (17.257), готелі й ресторани (16.517).

Далі подає автор 1) поділ людности поодиноких конфесій (католики, иньші християни, жиди) і народностей (Поляки, Українці, горожани чужих держав) по занятям, даючи в трьох таблицях обчисленя про mille для цілої, західної і східної Галичини, 2) поділ людности поодиноких фахових груп по конфесіям (католики, иньші християни, Жиди, иньші) і народностям (Поляки, Українці, Німці, иньші), даючи в двох таблицях обчисленя про mille для західної і східної Галичини, 3) соціальний поділ людности по конфесіям і народностям, подаючи обчисленя про mille, скільки в кожній фаховій групі кожда конфесія й кожда нація має самостійних, урядників, робітників, зарібників і помічників, 4) відносини активних до пасивних із окремою рубрикою участи жінок у фаховій праці.

В Галичині живуть, як звісно, три народности: польська, українська й жидівська, яким відповідають до певної міри три конфесії: римокатолицька, греко-католицька й жидівська. Одначе з урядової стати-

стики не можна обчислити участи тих трьох народностей і тих трьох конфесій у продукції краю, бо що до конфесій урядова статистика не відріжює римо-католиків від греко-католиків, тільки робить з них одну католицьку конфесію, а що до народности не знає вона жидівської народности, тільки людність тої народности приписана до народностей польської (621.036), пімецької й української (40.475). Значить, можна розслідити тільки участь жидівської конфесії в порівнаню з християнською і участь польської народности в порівнаню з українською.

Виказували участь поодиноких конфесій і народностей у поодиноких фахових класах і групах, значило б повторити всі виводи автора, що не може бути задачею рецензії, тому подам тільки найважнійші дані.

Коли роздивити ся в відносинах цілої Галичини, то побачимо, що велику участь в її продукції беруть Жиди. На 27 фахових груп продукційних клас в 14 групах Жиди мають більшість, бодай що до самостійних. У східній Галичині Жиди беруть більшу участь у продукції, як у західній, при тім у західній займають ся вони головно торгівлею, а в східній також ріжними ремеслами. Треба також завважити, що в Галичині жидівська людність не живе в такім добробуті, як в Австрії взагалі; наприклад класа робітників зі зміниним занятєм, отже найбільших нуждарів, вносить у Жидів 7·5%, коли у католиків обох обрядів вносить вона тільки 1%.

Для характеристики полько-українських відносин візьму тільки східну Галичину, бо в західній українська людність творить тільки незначний процнт. Для лекшого перегляду послужить отся таблиця:

	Українці		Поляки	
	загалом	самостійні	загалом	самостійні
	%	%	%	%
1) рільництво	77·1	77·5	21·9	21·4
2) промисл	17·5	17·5	70·2	70·4
3) торгівля	8·1	5·4	75·3	74·5
4) зарібники	22·5	24·8	67·4	72
5) публична служба ¹⁾	14·5	7·2	70	74·8

З окрема звертає автор увагу на соціяльний уклад пятої фахової класи (публична служба й інтелігентні занятя з виключенем активної армії) в цілій Галичині, яка дає gros т. зв. інтелігенції. Що в східній Галичині в тій класі 70% творять Поляки, а тільки 14·5% автохтонн-Українці, се вже знаємо з повншої таблиці (в західній Галичині в тій класі бачимо 86·8% Поляків і тільки 0·6% Українців). Тепер погляньмо, який соціяльний уклад тої класи 1) у християн і Жидів, 2) в Поляків і Укра-

¹⁾ Публична служба взята тут із виключенем активної армії.

інців. Це покаже нам отся таблиця:

	самостійних	урядників	робітників ¹⁾
Між католиками було	10·9%	64·1%	24·6%
„ иньшими християнами було	25·6 „	46·8 „	27·4 „
„ Жидами було	50·3 „	35·9 „	12·9 „
„ Поляками було	20·4 „	56·1 „	23 „
„ Українцями було	7·3 „	67·4 „	24·8 „

До сеї таблиці треба завважити, що самостійними вважають ся приватні учителі, власителі педагогічних та лічних інституцій, приватні лікарі, адвокати, літерати, артисти і т. п., а урядниками осьвічений науково, технічно або торговельно персонал адміністраційний, о скільки він занятий в підприємстві самостійних осіб, далі духовенство й монахи, артисти, заангажовані у підприємствах публичних представлень, інтелігентні робітники у редакціях та адвокатських канцеляріях і т. д.

З сеї таблиці бачимо, що християнська людність дає більше урядників, як людей на самостійних інтелігентних становищах; навпаки живітська людність, якій доступ до урядів і тим більше до висших становищ в урядах утруднений, здобуває головно самостійні інтелігентні становища. Між українською інтелігенцією бачимо незвичайно високий процент урядників, висший, як між польською інтелігенцією; те саме треба сказати про робітників; за те на самостійних становищах бачимо тільки 7·3% української інтелігенції, коли в Поляків той процент виносить 20·4.

На сеї високий процент урядників звернув я увагу ще й тому, бо автор, покликуючи ся на нього, твердить у IV розділі, що в відносинах польської людности до української не відіграють ніякої ролі політичні впливи, які проявляють ся тим, що держава виключає певні конфесійні чи національні групи від державної служби та від занять, що стоять під переважним впливом держави. А тимчасом на правду число урядників між українською інтелігенцією таке велике зовсім не тому, що сьому сирিয়াють політичні властп, тільки тому, що 1) до урядників зачисляють ся біле і чорне духовенство, яке з огляду на мале число української інтелігенції в загалі дає велику перевагу урядницькому елементови серед неї, 2) українська інтелігенція, не маючи матеріяльних засобів, потрібних до здобування самостійних інтелігентних становищ, йде до урядів, хоч там її не дуже то долюблюють, і вдоволяєт ся низшими посадами, аби тільки мати певний кусень хліба. І хто тільки знає як слід галицькі відносини, той певно признає рацію мому поясненю факту високого про-

¹⁾ Останні дві класи (зарібники й помічники) пропускаємо, бо вони дають тут зовсім малый процент.

центу урядників між українською інтелігенцією і не стане сього факту вважати доказом безсторонности галицьких політичних властей, як се робить Др. Бузек.

В кінці погляньмо, яке становище займає український елемент в столиці Галицької Русі. „В хвилі переписи в 1900 р. — каже автор — було у Львові 15.159 Українців, з того 4.369 пасивних членів родини і 10.790 фахово активних. З тих 10.790 припадало 4.065 на активну армію, 1.891 було в різних львівських інституціях, 1.318 припадало на домашню прислугу і 1.069 на прислугу, що доходила, і зарібників зі змінним занятєм. Вчислені 4 групи творять разом 78% фахово активної української людности. Всі інші групи числять тільки 2.447 Українців, з чого промисл 807, торгівля 655, цивільна публична служба й умови занятя 683“ (стор 51). Все те на 159.877 мешканців міста Львова!

Повисші цифри показують наглядно стан української людности в східній Галичині. З виїмком першої фахової кляси¹⁾ в якій українська людність творить 77·1%, у всіх інших галузях продукції стоїть вона багато нижше від польської меншости. Так кажуть цифри, а жиге додає, що в рільництві творять Українці зруйновану хлопську посілість, яка дає тільки дуже злиденне існуванє, в промислі найбільшійших ремісників-майстрів і ремісників-челядників, у торгівлі найбільшійших крамарів, в публичній службі, коли відчислити духовенство, білих муринів на нижших щаблях урядницької драбини, які так сковані своїм начальством, що їх вкладка в національний розвиток української людности просто ніяка, коли ще не мінус. А в столиці Галицької Русі українська людність, се гарматне м'ясо, домашня й доходяча прислуга і зарібники зі змінним занятєм — справжні парії в сучасній суспільности. Такий економічний стан української людности в східній Галичині. Зі всіх областей продукції крім рільництва виперли туземців чужі і ві всіх областях зіпхнули їх на найнижшій щабель суспільної драбини. Ось результат завойованя Галицької Русі Поляками і їх 600-літнього панованя над нею!...

Сеї основної причини низького ступня розвитку української людности автор, розумієть ся, не бачить.

Вияснюючи причини сконстатованого стану річій (IV розділ), автор вводить їх до сих точок: 1) вплив самої мови, чи то самої кон-

¹⁾ Завважу, що перша фахова кляса ділиться на три групи, в яких польсько-українські відносини в східній Галичині представляють ся так: 1) рільництво, плеканє звірят та огородинцтво: Українців 77·2%, Поляків 21·8%; 2) лісництво: Українців 35·2%, Поляків 54·5%; 3) риболовля й водна культура: Українців 26·8%, Поляків 64·5%.

фесії людности, 2) історичні причини, 3) вплив різних прикмет ґрунту, 4) політичні впливи, 5) вплив „расових“ ріжниць, 6) значіне ріжниць в елементарній, висшій та фаховій просьвіті ріжних конфесій.

Що-до мови автор каже, що „майже все і всюди ріжниці мови бувають також ріжницями в цивілізаційнім розвитку в загалі й особливо в економічнім. Се дотичить Галичини, де рівень культурного розвитку вищий у кожної з чотирох язикових ґруп краю (ґрупа польська, українська, німецька і жарґоново-жидівська). Невважаючи на до не спільне житє, ті культурні ріжниці могли тим лекше задержати ся в нашім краю, що язикова ріжниця лучить ся в нас звичайно з ріжницею конфесії й ріжницею азбуки. Спеціально що до відносни між культурним розвитком польської й української людности, то хто знає, чи ріжниця конфесії й азбуки не має тут більшого значіння від будь що-будь розмірно не так значної язикової ріжниці“ (стор. 31).

Сей погляд здаєть ся мені зовсім поверховним. Виходило би з нього, що ступінь розвитку даної ґрупи людей залежний від того, якою мовою вони говорять, коли по правді факт, що дана ґрупа людей, яка говорить даною мовою, стоїть на такім чи иньшім ступні розвитку, се тільки наслідок цілого ряду причин географічних, історичних, економічних і соціально-політичних, які впливають на такий чи иньший ступінь культури даної ґрупи людей, в тім і на розвиток їх мови. Можна сконстатувати факт, що ґрупа людей, яка говорить даною мовою, стоїть на такім чи иньшім ступні розвитку, але казати, що „найвидійше для кожного виступає передовсім вплив язикової приналежности на економічні відносини“ (стор. 31), значить, оцінювати річи лише по зверхніх проявах і не добавувати основних причин тих зверхніх прояв.

Фільольогічні міркуваня автора, що мовляв між польською й українською мовою ріжниці невеликі і тільки розділює їх азбука, треба покласти на рахунок тих історично-польських традицій, по яким українська мова, се тільки паріче польської. Полемізувати з такими поглядами вже остогидло. В кожнім разі було би лінше, як би професори статистики лишили ту справу професорам фільольогії...

Що-до к о н ф е с і ї автор полемізує з поглядом, що умовою економічного поступу треба уважати відверненє думки від реліґійних питань і зверненє її ввключю до питань дочасного житя, і покликуючи ся на ріжних сектантів, у яких і побожність і добробут висші, як у ісповідників офіціальных конфесій, каже, що „не брак, тільки поглубленє і зверненє реліґійних переконань в напрямі, прихильнім економічному розвиткови, буває пай-успішнійшим товчком економічного поступу“ (стор. 32).

В тім і річ, що коли реліґійні переконаня звертати в напрямі, прихильнім економічному розвиткови, то з часом реліґія перестанє бути

тим, чим була досі — міркованем передовсім про загробове житє.

Історичні причини признає автор для Галичини незвичайно важними. „Так на приклад виїмкові фахові відносини Жидів, се головни історичний витвір, подібно брак фахової диференціяції Українців треба пояснювати головни історією колонізаціяції й історією міст в східній части нашого краю“ (стор. 32). Коли-б автор був хотів розібрати глибше ті історичні причини, то був би відшукав властиву причину низького ступня розвитку української людности, але сього він очевидно не робить.

Що політичні впливи, себ то ограничуванє певних конфесійних чи язикових груп державою в їх розвитку, на думку автора в польсько-українських відносинах не відграють ніякої ролі, про се вже було згадано; також показано вже нестійність доказу, яким він підпирає сю тезу, а саме, що, мовляв, між українською інтелігенціяєю найбільший процент творять урядники. А що теза автора неправдива і що навпаки ціла політика галицького правительства, яке знаходить ся в руках польської шляхти та її однодумців, звернена на те, аби українську людність як найбільше здержати в її культурнім розвитку і її коштом прискорити культурний розвиток польської людности, — се вистане на сім місці просто сконстатувати, бо коли-б ми хотіли дати вичерпуючі докази на те, то прийшло б ся писати цілі томи.

Вплив „расових“ ріжниць бачить автор тільки в Жидів з одного і християн з другого боку; що-до Поляків і Українців, то він не привязує до сего впливу ніякого значіння і на доказ, що „расових“ ріжниць нема, наводять факт мішаних подруж. Правда, „расових“ ріжниць нема, бо Поляки й Українці не творять окремих „рас“, а є тільки ріжницї національні. При тім автор суперечить сам собі, бо наводячи факт мішаних подруж, тим самим збиває попередню тезу, що між Поляками й Українцями більшу роль грає ріжниця конфесії як ріжниця мови.

Зводячи річ про „національний характер“, автор каже: „Коли часто підчеркуєть ся малу видатність праці української людности, то факт малої видатности праці правдивий, одначе було-б несправедливо признавати його українській людности як такої. Винен тут традиційний у східній части краю звичай не досить інтензивної праці. Доказ на се, що та сама людність, така лїнлива в нас, в Прусії й Америці по недовгїм уже побуті здобуває опінію пильних та витривалих робітників“ (стор. 33). Такий погляд у Дра Бузека приємно стрітнути не лиш тому, що він загалом вірний, але й тому, що той сам автор в одній із своїх попередних праць („Das Auswanderungsproblem und die Regelung des Auswanderungswesens in Oesterreich“ в „Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung“, Wien und Leipzig 1901, том X,

стор. 441—511 і 533 - 595) дивився на ту саму українську людність зовсім инакше і не щадив чорних красок, аби представити її перед очима німецького вченого світа з природи лінивою й нездібною до ніякого поступу. Протип такого погляду автора виступив я в „Ruthenische Revue“ (1903, Nr. 1, стаття „Nationale Wissenschaft“), вказуючи на ті економічні й соціальні умови, завдяки яким праця українського селянина являється мало видатною та приводячи ту опінію добрих робітників, яку здобула собі українська робітницька еміграція, на доказ, що вважати українського селянина з природи лінивим та нездібним до поступу, значить чорнити його. І тепер приємно мені зазначити, що Др. Бузек змінив свій погляд в напрямі, який признає повну рацію моїм выводам у полеміці з ним. Тільки зазначу ще, що колпб той „традиційний у східній частині краю звичай не досить інтензивної праці“ розібрати блпше, то найменше вини за нього впало би на українську людність.

Найбільше місця в IV розділі присвячує автор выводам, що низький ступінь розвитку стоїть у причинів звязку з низьким ступнем елементарної, висшої та фахової освіти. Для доказання своїх выводів автор накопичив таку масу статистичного матеріалу з поля шкільництва, що для обговорення його треба би хіба окремої статі. Тому ми лишимо той матеріал на боці й обмежимося тільки загальними увагами. Правда, що українська людність стоїть на найнижшій ступні просвіти з усеї людности Галичини, як також правда й те, що той низький ступінь просвіти має вплив на низький ступінь економічного розвитку української людности, але скінчити на сїм свої виводи, як се робить автор, значить, за зверхніми проявами не бачити основних причин, яких наслідком з'явилися ті прояви. Коли-б Др. Бузек в сїй справі був так само внемансіпував ся з загально прийнятого серед польської суспільности погляду, як внемансіпував ся з погляду про природжене лінивство української людности та її нездібність до поступу, то був би побачив, що той низький ступінь просвіти, на яким стоїть українська людність у Галичині, залежить безпосередно від того, що шкільництво в Галичині спочиває в руках польської крайової шкільної Ради, яка, як і всі польські властї в Галичині, старається спинити розвиток української людности, а в дальшій причинів звязку загалом від того, що Галицька Русь не тільки була провінцією колишньої польської держави, але й тепер наприклад др. Бузек вважає себе в праві називати її „частю Польщі“ (стор. 33). Одначе сього др. Бузек не бачить і навіть старається докзати, що у тїм низькій ступні просвіти винна сама українська людність, бо, мовляв, східна Галичина ліпше стоїть що - до шкіл від західної, значить, Українці зі своєї вини не користають з тих шкіл. А як ті школи заспокоюють потреби української людности, сього

автор не говорять.

Загалом беручи, праця Дра Бузека цінна головно цифровим матеріалом. За те теоретична частина її досить поверховна і в додатку носить на собі всі риси галицької офіційної публікації. Критицизм автора уривається там, де треба би вказати шкідливий вплив політики галицького уряду на економічні відносини поодиноких конфесій і народностей краю, і замість того зачинається апологія тої політики. А що галицьке правительство носить шляхотсько-польський характер, то автор з природи річи являється оборонцем національної й соціальної політики польської шляхти та її однодумців і загалом заявляє себе при кожній нагоді прихильником історичної державної польської ідеї. Я, очевидно, не посуджую автора, що він се робить тільки тому, що пише працю для офіційної публікації, тільки хочу зазначити, що його погляди ідентифікують ся з поглядами галицьких офіційних кругів, про що свідчать ще в більшій мірі його давніші праці. А на скільки робить се честь чоловікові науки, мати такі самі погляди, як галицькі правительственні круги, се вже річ смаку...

М. Лозинський.

Eine ethnologische Expedition in das Wojkenland, Von Dr. Ivan Franko, Lemberg (Відбитка з Zeitschrift für österreichische Volkskunde), Відень, 1905, ст. 17--50—III таблиці, мал. 4°.

Від кількох літ признає галицький сойм Н. Товариству ім. Шевченка по 1000 кор. річно на етнографічні екскурсії. Хоч як ся сума мала, то все-ж таки при її помочи досягнуто значні результати, особливо у фольклористичній, а матеріяли зібрані публікують ся раз-у-раз, хоч при систематичнім видаваню і при долучуваню матеріялів, зібраних в инші часи і не при помочи краєвої підмоги, се не впадає виразно в очи. В останніх трьох роках призначувала ся та підмога майже в цілости на антропологічні студії, які переводив др. Ф. Вовк із помічниками між Бойками і Гуцулами в Галичині, Буковині і Угорщині. Результати сих студій будуть уже в коротці оголошені, мабуть іще сього року, і тоді покажуть ся наглядно, що можуть принести подібні екскурсії і як вони потрібні для розвою нашої етнографії. Користи таких екскурсій були-б особливо тоді великі, коли-б їх можна було уряджувати систематично довший ряд літ, при чім конче повинні брати в них усе участь: лінгвіст, фольклорист, та історик культури (бодай по одному) з помічниками. Але до того треба більших фондів, як дотепершні. Результати були б певно світлі, бо-ж супроти малого ще розслідування наших племен, особливо гірських, усе було б свіжим і новим для науки.

В 1904 р. відбув таку екскурсію др. Ф. Вовк при участі д. З.

Кузелі, а по часті й д. П. Рябка між Бойків. До них прилучив ся др. Ів. Франко, що на прошення Австрійського етнографічного товариства мав зібрати і закупити для його музею деякі предмети. Експедиція дра І. Франка тревала мало що довше над дві неділі, а результатом її була статя, якої наголовок подано висше, та збірка предметів, закуплена для музею.

Очевидно, що на просторі такого короткого часу не можна було робити спеціальних студій, тим більше, що до того потрібно окремих обставин і відповідних людей, яких не все і не всюди можна знайти. Тому й статя дра І. Франка має загальний характер, хоч не брак їй і деяких спеціальних епізодів, як дуже добрий опис оборога (досі не зроблений ніким у нас), звернене уваги на спинки до сорочок із люстерками, на особливі ковтки у жінок в Лавочнім і т. п. Автор подає на вступі своєї статі пляп експедиції, її перебіг і огляд дотеперішних праць про Бойківщину, а потім переходить до описів. На першім місці фігурує опис оборога, а далі йде опис будівлі, при чім автор зазначає ті останки, що вказують на колишню господарку великих родин, на звір сербських задруг, зазначає спосіб будованя хат, що у Бойків до нині ще курні, через що у них нема по хатах образів, ні ніякої кераміки, та вчисляє домашні виробы бойківські з дерева, кори і соломи. Довше задержуєть ся над описом носі, яка в порівнаню з ношею селян із иньших околиць виходить дуже проста і майже зовсім позбавлена таких характеристичних деінде прикрас, як вишивки та гафти. Правда, вишивки не усунені цілковито з бойківських прикрас, чого доказом збірка уставок, подана на І таблиці, але все те дуже примітивне і ні трохи не таке майстерне, як на Гуцульщині або на Покутю. Окремої уваги варті мальованки-спідниці для щоденного ужитку, шиті з простого полотна, але помальованого у взори при помочи окремих приладів. Мальованем спідниць займають ся тепер Жиди, але з технічних термінів видно, що се був промисл місцевий, втворений самими Бойками. Автор подає збірку взорів на мальованки разом із назвами на II таблиці. Дальше переходить автор по черві народню поживу і народні занятя, як ткацтво, домашні виробы, кісьбу, плекане худоби і торгівлю овочами, для якої доставляють сил два бойківські села: Синевідско Вишне й Нижне з присілками.

По всій статі розсипав автор багато уваг й спостережень про справи, на які досі не звертано зовсім, або лиш мало уваги, а які можуть тепер бути докладнійше простудіовані. Статя дра І. Франка, статі о. М. Зубрицького і ще кілька дрібнійших праць иньших авторів дають уже добру основу для будучої монографії Бойківщини, на яку повинна наша наука змогти ся і яка принесла би певно багато нового й цінного.

В. Г.

Pohádkoslovné Studie, napsal Jiří Polívka (відбитка з X вип. Narodopisni Sborn. Českoslov.), Praha 1904, стр. XXVI+212.

Отся нова праця проф. Юрія Полівки складається з двох частин: зі вступу і з розбору сімох народних оповідань, з яких одні розширені по цілій Європі, а навіть по інших частях світа, інші подібують ся тільки на невеличкій, докладно означеній території, заселеній славянськими народами (часом навіть не всіми).

В передмові говорить автор про погляди різних учених на традиціоністичні теорії, висловлені в останніх часах, в яких автори або піддержують, або відкидають давніші теорії, не ставлячи звичайно від себе ніяких нових, що натурально й не так легко зробити. Між іменами учених вчислюють ся: О. Міллер, Ольденбург, Лянг, Сайнеану, Зінгер, Аделіна Ріттерсгаве, Фон дер Ляен, Цішевський, Кавчинський, Порембович, Клінгер і інші. Проф. Ю. Полівка дає перевагу міграційній теорії, але не обстоює за нею виключно; він являється радше еkleктиком, який в кожній теорії може знайти щось корисне для себе і відповідно до обставин вихіспувати його. Ось який його власний погляд на сю справу:

„У своїй праці станув я на становищі міграційної теорії. Я уважав і вважаю доси, що велику згідність оповідань із різних часів і країв не можна інакше вияснити, як переходом їх від покоління до покоління, як мандрівкою від народа до народа. На дальше питане про походжене і повстанє оповідань я відповів, що вони повставали в різних часах і на різних місцях, та що я признаю теорію про полігенезу оповідань за зовсім оправдану і справедливу. Щож до того, що народне оповіданє, взявши загалом, продукт досить складний і оброблений, деколи навіть можна сказати артистичний, то я зазначив, що повставане оповідань можна допускати головно лиш у тих центрах, що до певної міри можуть уходити за культурні. Епічні пісні признають справедливо певній суспільній верстві, якійсь співачій дружині. Так само треба думати про переховувачів прозових оповідань, що нераз не менше артистичні, як віршовані оповідання, у вязаній формі, деклямовані з означеним ритмом. Прозові оповідання визначають ся також до певної міри вязаною формою“ (стр. III).

Ще виразнійше зазначає автор своє становище в отсих словах: „Autor následujících studií o některých látkách pohádkových a legendárních nedal se slepě vésti žádnou theorii, než dal se do srovnávání různých versí těchto látek zcela objektivně, skoumal jich souvislost, hledal jich původ a vlast bez nějakého napřed pojatého názoru theoretického. Seřazuje verse v určité skupiny dle místa jich původu, podle jazykového a zároveň též kulturního ústředí (стр. XXV).“

Кермуючись такими провідними думками автор визначає ось які три території розширення народніх оповідань між європейськими, а в першій лінії славянськими народами: 1) Західно- і середньо-європейську. 2) Східно-європейську. 3) Полуднево-східно-європейську. Розумієть ся, що між тими головними територіями можна вазначити ще цілий ряд дрібних, переходових етапів, до яких зачисляє між иньшим автор також територію словацьку і угро-руську. Українську традиціональну літературу зачисляє автор до східно-європейської території (так само білоруську). При тім вазначає, що відносини і культурні впливи між поодинокими територіями не однакові: західно- і середньо-європейська мала великий вплив на східно-європейську і то не так вплив усної традиції, як книжної літератури, натомість вплив східно-європейської території дуже незначний на тамті. Полуднево-східна територія показує найбільший вплив орієнтальний (головно турецький), але стоїть у звязи з літературами кавказькими, а зі східно-європейських із українською.

У другій частині розбирає автор подрібно отсі народні оповідання:

1. Udatný krejčf (хоробрый кравець; ст. 1—65). Головною основою сеї казки служать діла звичайного кравця, що завдяки обставинам вийшов на поневольного героя. Казка ся складаєть ся звичайно з отсих мотивів: а) Кравець (циган) хвалить ся, що за один раз погубив велике число душ („за одним махом сім сот побивахом“). б) Король довідуєть ся про те і наймає його, аби сповнював трудні задачі, прим. побив двох великанів; убив однорога, смока і ин.; спіймав дика і ин. в) По сповненю тих задач король віддає за нього свою доньку, а підчас сну кравець зраджуєть ся зі своїм походженем. Розумієть ся, на такій широкій канві є куди гуляти фантазії, тому ріжних епізодів у казці багато. Найчастійше подибуєть ся між ними боротьба героя з чортом (замість із великаном), при чім виступає цілий ряд нових мотивів: а) Камінь — сир (потискаєть ся камінь, а з нього цюють вода). б) Камінь — птах (кидає каменем, а він не вертає з гори). в) Перескакуване дерева (пригинаєть ся молоду ялицю). г) Обв'язуване цілого ліса (аби на плечах занести до дому). д) Обкопуване студні (аби цілу принести до дому і не бігати за водою). е) Сцена підчас сну (чорт бе по ліжку, аби вбити героя, але той під ліжком). ж) Чорт завозить героєви золото до дому, аби лиш позбутн ся його. В другій групі оповідань подибуємо нові мотиви боротьби героя з чортом: а) Хто кого перебіжить (заяць — син героя). б) Хто кого переборє (медвідь — дід героя). в) Кобила несена між ногами довкола озера. г) Хто сильнійше свисне і т. д.

Розібравши сю казку і погрупувавши її автор приходить до висновку, що казка повстала самостійно на ріжних місцях.

З того, що найкрасші варіанти її записані в Німеччині і Італії, автор допускає, що її вложено там, у середній Європі. Східнословянські версії казки (велико- і біло-руські та українські) різнять ся одначе так сильно від західно-європейських і лучать ся з собою так, що для них треба допустити знов самостійне витворене. Іншу самостійну групу казки творять кавказькі варіанти і споріднені з ними болгарські; ще иньшу монгольські і індійські версії.

Nezas málka (Сумна царівна, ст. 69—106). Головна основа сеї казки та, що молоду сумну (хору) царівну має дістати за жінку той, хто її розсьмішить. Відповідно до способів, якими розсьмішують царівну, автор розділює казку на групи, яких є кілька. Найбільша група та, в якій предметом до розсьмішування є чудесне зліплюване людий і зьвірів так, що вони самі не годні відділити ся від себе (деякі з сих варіантів мають скабрезний характер, прим. зліплені молодята, до яких прилипають пів, дяк, куми і т. д., що хотіли їх розлучити); примусом до зліплювання бувають або самі закляті слова (рідше) або ріжні предмети (гуска, качка, орел, риба, коза, баран, кошик і ин.). Ся група найбільше розширена в західній і середній Європі, тому можна припускати, що там повстала. В другій групі предметом розсьмішеня царівни бувають ріжні штучки дурня або його дотепи. В третій групі царівна не сумна, але хора, а оздоровлюеть ся сьміхом. Сій групі приписує автор орієнтальне походжене; сі варіанти дістали ся до західної Європи, а звідти розширили ся по цілій Європі, аж до Росіян.

3. *Roztancované střevíce* (розтанцьовані черевки, ст. 109 -- 141). Основою сеї казки служить оповідане про царівну (одну або більше), що зникала десь у почи і підчас того дерла кілька пар черевків, а ніяка варта не могла достерегти, куди вона дівала ся і що робила. Тоді з'являєть ся герой, що при помочи якоїсь чудодійної сили, невідомої близше, або зачарованих предметів, достерегає її і в одних варіантах женить ся з нею, в иньших вона пропадає (чорти хапають її, спалює неколкокий огонь і ин.) наслідком підстереженя. Розуміть ся, що до головної основи бувають і тут приплітані ипші мотиви, що творять самі для себе окремі казки, прим. заклята царівна, що страшить у церкві, алет чарівниць на Лисій Горі і ин. Ся казка розширена сильно в Європі, але обмежена тільки до християнських народів. Вправді подибуєть ся її варіант і у Турків, але можна припускати, що він зайшов до них за посередництвом славянських народів на Балкаї. Її походжене трудно визначити; найпевніше можна б се зробити, коли знайшов би ся її прототип у середновічній літературі; але поки що се лише бажане.

Далі розбирає автор лєгндарні оповіданя. На початок ідуть дві

легенди про чорта під спільною назвою „Z legend o čertovi“. Се відомі оповідання.

4) Čertův švagr (чортів шурин, ст. 145—159) i Kajícny čert (чорт на покуті, ст. 160—180). Основа першого оповідання дуже проста: Вояк умовляєть ся з чортом, що буде йому служити ряд літ (звичайно 7) і за той час не буде ані мити ся, ані стригти ся, ані чесати ся і т. д., а за те має дістати опісля богацтво від чорта. І дійсно дістає його, по чім женить із панською донькою, якої дві сестри звичайно вбивають ся і чорт забирає їх душі. Се оповіданє розширене найсильніше в середній Европі, тому й там треба шукати його початку (головно в Італії).

Основа другого оповідання така: Чорт краде у бідака кавалок хліба, але за те мусить у нього служити опісля і відробляти шкоду. По вислузі вертає назад до пекла. Се оповіданє розширене найсильніше у Поляків, Українців і Білорусів. Поодинокю стрічаєть ся ще у деяких народів, але видно, що походження його треба шукати на згаданій славянській території.

5) Legenda o mstivém světci (Мстивий сьвятий, ст. 181—188). Ся легенда зачерпнена з оповідань про вандрівку Христа зі св. Петром по землі. Сьвятий Петро загнуваний або ображений кимось мстить ся на нїм ріжними способами, аж поки не перекоуєть ся, що робить не гарно. Знана вона тільки між славянськими народами.

6) Legenda o spravedlive smrti (ст. 188—195). Ся легенда рідко виступає як самостійне оповіданє, а вьжаєть ся найчастійше з оповіданєм про те, як смерть була кумом. Бідак шукає кума; здибає Бога, але не хоче його за кума, бо він одних вивисшає, других понижає, одних збогачує, другим каже з голоду вмирати. Чорта не хоче також, бо він не одного тягне до пекла, що не конче там надаєть ся, а на заслужених для пекла не звертає уваги. За те запрошує в куми смерть, бо вона одна справедлива, не робить між ніким ріжниці і обходить ся з усіма однаково.

Про сю легенду висловляєть ся автор так: „Tato docela protináboženská, protikřesťanská ideje o nespravedlivosti Boha jest dle uvedených dokladů daleko rozšířena u všech národů evropských, jak západních, katolických, tak též východních pravoslavných, ač se nesrovnává s hluboce náboženským, mystickým názráním, kteréž jest vlastní jmenovitě pravoslavnému lidu ruskému. Polská verze legendy této není mi známá“ (ст. 194). Автор уважає, що її походженє ненародне і покликаєть ся на її прототипи в старшій літературі, головно німецькій, у писанях Ганса Сахса (1547), Якова Айрера (1618), Генриха Вольфа (1644), Преторіуса (1669) і ин.

Належить згадати тут, що автор використовує всюди українську літературу і наводить при поодиноких оповіданнях усі доступні йому українські варіанти.

На кінці книжки зроблені два показчики: показчик мотивів розбраних оповідань і показчик усіх варіантів оповідань, цитованих у книжці, що улекшує дуже користоване книжкою. На самі кінці наведена широка література, якою користувався автор, зложена на різних європейських мовах.

Проф. Ю. Полівка належить до найліпших знавців традиціоністичної літератури. Через те хоч би його праці не приносили нічого більше, як бібліографію (а вона, можна сказати, дуже повна) і змісти різних варіантів казок, легенд і ин., наведених нераз в дуже рідких видань, мали би велику вартість для науки і були би конечно потрібні для кожного фольклориста. Та він дає далеко більше: аналізує оповідане, розбирає поодинокі мотиви, ґрупує, порівнює, виказує всякі аналогії і відмінні, визначає географічне розширене і ставить гіпотези про можливе походженє тих народніх творів та вказує дороги вандрівки поодиноких творів чи мотивів. Правда, дещо тут може й не дуже певне і при дальших дослідах може не удержати ся, але фольклор не письменні пам'ятки, при яких можна опирати ся на сильних підставах: тут переважно треба класти гіпотези, а ті удержати ся, що будуть мати за собою найбільше аргументів і правдоподібности. Найважніше-ж при таких працях те, що вони дають немов історію мотивів чи оповідань, дають перегляд друкваних матеріалів і вказують, за чим належить у якумсь напрямі шукати, на що звертати увагу, та усувають помалу непотрібне переддруковане того самого нечисленні рази, що декуди переходить у надужите і утрудняє непотрібно студіюване фольклору. Чим більше отже таких праць, на тим сильніших ногах стає фольклорна наука, а се як раз і являєть ся їх метою. *В. Гнатюк.*

Извѣстія историко-филологическаго Института князя Безбородко въ Нѣжинѣ, Томъ XX і XXI, Нѣжин, 1902 і 1904, стр. XVII+145+19+8+9+76+91+186+5 і 14+4+28+49+101+15+111+50+187—244+6.

Оба останні річники не приносять для нас нічого інтереснішого. М. Лилеевъ друкує далі свою працю „Из исторіи раскола на Вѣткѣ и въ Стародубѣ XVII—XVIII вв.“ (91—244). В річнику XX уміщені крім того дві статі К. Радченка „Новооткрытая „Буквица“ Досиея Обрадовича“ (с. 1—8) і „Малозвѣстное сочиненіе Евеніа Зигабена, трактующее о богомилахъ“ (с. 1—9).

Новий буквар Обрадовича, відкрив автор монографії о Досптеку

Обрадовичу в Хопівській монастирю в Сремі. Належить він до цікавих-ших творів Обрадовича, головню з огляду на його відносини до старинних збірників пословиць і прислів'їв і мішаний зміст: тут стрічаємо побіч трактатів астрономічних і філософічних також Сказаніє о двѣнадцати пятницях, Преніє Панагіота съ Адмигомъ і Слово Авраама Мудраго. В другій статі подає автор замітки про рукописи твору Евтимія „Посланіє“, що походять з XIII і XIV ст. Сам твір повстав в XI століттю і містить дуже цікаві звістки про богумилів і взагалі про релігійні віруваня полудневих Славян. Особливо багато матеріалу находимо про люциферіянів і про їх погляди на діавола і на душу. Автор обіцає се використати в праці про богумилство, яку задумує написати.

В річнику XXI може нас більше інтересувати тільки статя М. Сперанского „Описаніє рукописей библиотекн. Пріобрѣтенія 1901—1903 гг.“ (с. 1—28). Між рукописями знаходимо багато, що заслугоють на увагу. Належать вони до XVI—XIX столітя. Що до змісту стрічаємо тут церковні книги, як Тріодь з XVII ст. і Тріодь цвѣтная з початку XIV столітя, Канони (з XVIII ст.) і збірники, памятники драматичної і поетичної літератури, лічебники, листи і грамоти. Зі збірників особливо важний для нас збірник ч. 142, що складаєть ся з двох частий: перша писана великоруською скорописю XVIII в., друга на 115 картках українським письмом XVII—XVIII ст. В великоруській частині уміщений Людідарій; друга частина складаєть ся з цілого ряду статей, переважно з апокріфів і житій. На початку уміщена „Історія, яко Господь... (сотворивъ до дня седяго“ сьвіт, писана в народній мові: далі йде апокріф про Адама (Т и х о н р а в о в ъ, II. отр. лит. II. 439), потім оповіданя „кого стапу и роду билъ... Александеръ“ і „О погребѣ Александровомъ“, трактат про покуту, замітка про вселенські соборы, слово о 12 пятницях. На к. 19 слідує „Повѣсть о народженію Пилата понтійского“, на 21 „Сказаніє о евангелистахъ“, на 21, родосословіє батька Богородиці, на 22 к. „како бѣ св. Богородица по плоти сородница Єлисавети“, на 23 к. о Марії Клеоповій. Потім наведено 29 прикладів з „Зерцала великого“ „для побуженя и збавеня душъ“. Дальше маємо ще повість про Йовіяна, приклад про досконалість, приклад про недосконалість, про смерть, почім йдуть приповідки „о пѣкоторомъ рицери и немилостивой смерти“ і о „ростропности“, слова о Иркилю, о Самсоні, чудо о Сарацині, легенди про трьох царів, що панувати муть на кінци сьвіта, далі житія св. Йосифа Прекрасного, Ірини, Йова многострадалного і Варвари. На стр. 68 стрічаємо і „Повѣшованя патронамъ“.

З XVIII столітя маємо два рукописні драматичні твори, українського походження. В першій „Школьномъ дѣйствіи“ „Царство Натури людской“ і т. д. (1698); виступає Люцифер, всілякі персоніфікації як

Гнів, Злість, Плач, Фортуна, Неволя і Смерть. Друге „Торжество Бєстєства человѣческаго“ доховало ся в цілости і було в р. 1706 „трима частми презъ благородныхъ младенцовъ стихотворнаго учення Академіи Киевския въ день страданія и въ день востанія Господія изъявленное“.

Українського походженя також „Лечебникъ“, рукопись з другої половини XVIII столітя. Зміст дуже ріжпородний і не одностайний: є тут молитви, поученя в ліченю, зілляник і статі про пчільництво. Сам лічебник складаєть ся з 334 точок, лічебник „человѣчєскій“ з 339.

Між рукописями стрічаємо також два зшитки заговорів. Перший більший збірничок походить з Курської г., з 50 років XIX ст. і містить заговори від уроків, скрофулів, —колькок, грижі, укушеня змії, чемеру (біль живота або голови, Даль, IV, 607), завала горла, укушеня вужа і „ковжулі“, таблицю днів, коли не вільно нічого зачинати і припис, як задержувати кров. Збірник ч. 143 записаний з початком XIX ст. по українськи в Ічні Черниг. г. складаєть ся з трьох заговорів: від стрільби, від гадини і від огня.

Між новішими рукописями находимо кілька листів Гоголя і до Гоголя. Педагогічний інтерес має статья Н. Скворцова „Недуги нашего учебнаго дѣла“. Інші праці належать до класичної фільольогії: 1) Бурзи, Школьный вопросъ во древней Греции, 2) Покровскій, О краснорѣчїи у др. Еллиновъ і 3) Йогож, О введенїи въ исторію Греции проф. В. И. Бузескула.

З. Кузеля.

Записки Общества исторіи, филологіи и права при Им.п. Варшавскомъ Университетѣ, кн. I, Варшава, 1902, с. 56+120+34, кн. II, 1903, с. 75+179, кн. III, 1904, с. 78+150.

В 1901 р. увійшло в жите товариство исторії, фільольогії і права при Варшавськїм університетї і почало видавати свій орган, в якім містять ся праці членів, читані на засіданях.

В протоколах знаходимо кілька статей, про які варта згадати. В. Францев читав „Опытъ исторіи попытокъ образования единой слав. азбуки“ (I, 25—27), проф. Філевіч подав реферат про „Пробужденіе нар. самосознанія въ Галицкой Руси въ концѣ XVIII-го и въ началѣ XIX вѣка“ (I, 38—40), де снинив ся головно над відносинами австрійського правительства до Русинів до 20 років XIX ст. В 1902 році читав проф. Францев про переклади Гоголя на чеський язык, Тарановскій про „Новѣйшее ученіе о феодализмѣ удѣльной Руси“ (II, 14—16, розбирають ся дослїди Павлова-Сільванського)¹⁾. О. О. Базинер

¹⁾ Реферат надрукований в Варш. Ун. Изв. 1902, кн. IV, п. з. „Феодализмъ въ Россіи. Критическій очеркъ“.

доторкнув ся оповідань про походженє дїтїй (Нар. сказанія о происхожденіи дѣтей, II, 16—21)¹⁾ і хотїв його розвязати на мітольоґічній дорозі, видячи в бузьку, вороні, дереві і вньших посередниках при приношеню дитини місяць, а в воді, звідки її приносять — небо. Становище автора викликало на засіданю заслужені закиди: взагалі треба дивувати ся сьмилivosti референта, що повторюючи загально звістні річи, з якими можна стрінутися в підручниках мітольоґії, а також у Грімма, у Рохгольда і у вньших, поставив ся так гостро супротив теорії запозичень і теорії антропольоґічної, а навіть позволив собі заперечувати там, де справа цілком ясна, як напр. в питаню про елементи Едди, які мають в собі багато старогрецького і біблійного; Сарус Буге доказав се цілком рішучо, а гадка референта, що „его патяжки въ сравненіяхъ почти никого не убѣдили“, не мають жадної підстави. Н. Любович прочитав реферат „Люблинскіе вольнодумцы XVI вѣка. Антитринитаріи и анабаптисты“ (II, 27—28), надрукований в Варш. Уп. Изв. 1903, IV, Созонович реферував про „тип амазонки в европ. лит. традиції і про поляницю викр. билін (II, 29—31) надр. в „Науч.-лит. Сбор. Гал. р. Мат. 1902, II, кн. 4) а Карскій про вплив литовського і лотиського языка на білоруську мову, який видно в 37 наведених автором словах²⁾); Кулаковський про первого руського учителя у Сербовъ, призваного Петром Вел., Погодін про „Слѣды архаическаго словообразованія въ слав. языкахъ“ (II, 46—7), а Філевіч про собор руських учених в р. 1848. В 3 томі уміщені витяги з рефератів Погодіна про психольоґію нар. творчества, А. Михайлова „Къ вопросу о лит. наслѣдіи св. Кирилла и Меодія въ хорватскихъ глаголитическихъ миссалахъ и брѣваріяхъ“ (52—5)³⁾ а Зігель про періодизацію славянського права (друк. в збірнику Ламанского).

За те в відділі статей не маємо багато до запотованя. Найбільше місця присвячено Гоголю (Замотинъ, Три романтич. мотива въ произведенияхъ Гоголя I, 28—51, Заболотскій, Гоголь в эпоху творчества I т. Мертвыхъ душъ, 52—74, Маллиновскій, Знакомство Гоголя съ моимъ отцомъ, 75—91). В другім томі надруковано передовсім справозданє Карского з XII арх. з'їзду в Харкові (с. 23—34), а далі статі І. П. Созоновича „Джемсъ Чайльдъ и его изданіе англійскихъ и шотландскихъ нар. балладъ“ (73—83) і А. Даринского „Семья у кавказскихъ горцевъ“ (113—169). Созонович дає огляд житя і діяльности Чайльда

1) Надруковано в В. У. И. 1902, кн. V.

2) Надруковано в Рус. Фил. Вѣст. 1903, с. 1—23: „Къ вопросу о вліянні литовс. п латышскаго языковъ на бѣлор. нарѣчіе.“

3) Надр. в Р. Ф. В. 1904, LI, с. 1—45.

з пагоди звісної збірки „The english and Scottisch pop. ballads“ (1882—1898, т. I—X) і констатує одностайність середньовічної літератури. Праця Чайльда громадить величезний матеріал і не поминає і Славян, одначе тут можна дуже багато доповнити, хоч між його співробітниками стрічаємо імена Карловича, Вінера, Віноградова і Вольнера. Час було би, щоби і між славянськими ученими знайшов ся хто, хто би зібрав і обробив славянські балади, принаймьєше хоч так, як *Böhme* німецькі. Статя Даринського (була надрукована також в „Zeit. f. vrgl. Rechtswissenschaft“ Bd. XIV) звернена проти праці М. Ковалевського, „Законъ и обычай на Кавказъ“, Москва, 1890, в якій автор доказує існуванє гетеризму. Третій випуск приносить статью Заболотского про Плещеева.

З. Кузеля.

Česko-slovanské letopisy musejní. Sborník věnovaný zajiťm museí a archivů o Čechách, na Moravě, ve Slezku a na Slovensku. Redaktor a majitel V. Vl. Jeníček. V Časlavi 1903, зош. I—II, 1904, зош. I—III, 1905, зош. I.

Від 1903 року зачало виходити видавництво, присвячене чеським архівам і музеям. Крім богатих звісток про стан і розвій музеїв, маємо в кождім числі статі загального змісту, як про значінє старинностей записуванє матеріалів, а деколи і розвідки на поодинокі теми. В одній з них, що вийшла з під пера Ф. Пержіпки (Fr S. Pluskal) подають ся замітки про праці з обсягу славянських старинностей чеського письменника Плюскаля, що належав до школи автохтонів і оперував усюди неімовірними здогадами та етимологіями. Його то праці назвав Нідерле історичними дивоглядами в праці „Lidstvo v době předhistorické“; наш автор знає про се, одначе все таки цїнить їх вартість, бо „Pluskal byl o všem co napsal pevně přesvědčen“ (с. 45) і висловляє надію, що коли в археології читатимемо як в книжці, а люди відстануть від шовінізму, тоді „snad i největši učenci uvěží mnohému, co P. trodil“. Можемо автора полишити при добрій надії, що і його погляди колись приймуть ся, але для нас досить занотувати, що розвідка западто „оптимістична“.

З. К.

Národopisný Věstník českoslovanský. Vydava společnost národopisného musea č. sl.ého. Redakční komise Jan Jakubec, A. Kraus, J. Polívka, Praha 1906. Ročník I, Leden, 1906, с. 32.

З XI числом перестав виходити „Národopisný sborník“, а його місце зайняла нова часопись, котрої заголовок виписано више. Нова редакція підносить в передмові, що вже минув час виключного збираня

етнографічного матеріалу і що надійшла пора зібрати результати і розяснити їх критично. Сяч хоче і має зайняти ся нове видавництво. Тілле кладе особливий натиск на критичну сторону, бо „je potřebl kritické revise celé národopisné práce devatenáctého věku, a je potřebl.. shrnout výsledky pod zorným úhlem oněch tří směrů jimiž dnes naše národopisné studium se bére a postavit tak pevný základ k dalšímu v rozvíti českého umění a českého života“ (с. 3. Uvodem). В першій числі подано крім вступу огляд книжки Равхберга про національні відносини населеня в Чехах (*Der Nationale Besitzstand in Böhmen, 1905*), пера Живанского і замітку Несвадбікової про виставу крайок і народніх вишивок в Берні. В відділі літератури, на яку мабуть буде звернена більша увага, обговорено працю Günther'a про задачі етнольоґії, „Пісни оренбург. казаків“ Мякутина (1905), статя Симоци про Трутовского і перший російський сьпівацник і кілька пньших чеських, польських і німецьких творів. Приємно вражає початок етнографічної бібліографії за останні роки. Відділ справоздань з етн. руху і з чеських та чужих музеїв та товариств замикає перше число нового видавництва, якому ми бажаемо як найліпших успіхів. З. К.

Книги й статі обговорені в сїм томі:

- А. Ефименко — Южная Русь, I—II, 1904.
- Н. Reich — *Der Mimus. Ein litterar-entwicklungsgeschichtlicher Versuch*, т. I, ч. I, 1903.
- Н. Rehm — *Das Buch der Marionetten*, 1905.
- Р. de Warsage — *Histoire du célèbre théâtre liégeois de Marionnettes*, 1905.
- В. Святловскій — *Замѣчательная эпоха древне-русской жизни*, 1904.
- Л. Гетць — *Памятники Древне-Русского Канонического Права*, 1905.
- В. Jagić — *Kirchenslawisch-böhmische Glossen saec. XI—XII*, 1903.
- Р. Заклинскій — *Пояснене одного темного місця в Слові о полку Горевіч*, 1906.
- Автономныя монеты Галицкой Руси XIV и XV ст., 1905.
- А. Яцимирскій — *Изъ ливгвистическихъ и палеографическихъ наблюдений надъ славянскими надписями румынскаго происхождения*, 1905.
- Ө. Уманецъ — *Князь Константинъ-Василій Острожскій*, 1904.
- Дві облоги Львова. Переяславська угода. За Миколою Костомаровом, 1905.

- F. Jaworski — Obrona Lwowa 1655, 1905.
- С. Рункевичъ — Архієрен петровской эпохи въ ихъ перепискѣ съ Петромъ Великимъ, I, 1906.
- М. Лозинський — Гайдамащина, 1906.
- Н. Сумцовъ — Изъ украинской старины, 1905.
- Z. Gloger — Encyklopedia staropolska ilustrowana, I—IV, 1900—1903.
- Др. С. Томашівський — Володимир Антонович, 1906.
- I. Buzek — Stosunki zawodowe i socyalne ludności w Galicyi według wyznania i narodowości, 1905.
- Dr. I. Franko — Eine ethnologische Expedition in das Bojkenland, 1905.
- J. Polívka — Pohádkoslovné Studie, 1905.
- Извѣстія историко-филологическаго Института князя Безбородко въ Нѣжинѣ, 1902, 1904.
- Записки Общества исторіи, филологіи и права при Имп. Варшавсколь Университеѣ, I—III, 1901—4.
- Česko-slovanské letopisy musejní, 1903—5.
- Národopisný Vestník českoslovanský, 1906, I.
-

КНИГАРНЯ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

з огляду на труднощі, які робить спровадження до Росії українських книжок з Галичини, від тепер аж до дальших змін піднімається ся посилати, за попереднім надісланням грошей, книжки до Росії під опаскою (заказною бандеролею) по таким цінам :

Історія України-Руси М. Грушевського т. I, II, III і V за том по	3 руб. 60 коп.
Розвідки про народню словесність і українське письменство М. Драгоманова т. I—II	2 „ 70 „
Апокріфи й легенди з українських рукописей зібрані І. Франком, т. I—III	6 „ 30 „
Оповідання Р. Чмхала зібрані Вол. Лесевичом Галицькі народні легенди зібрані Вол. Гнатюком	1 „ 80 „
Науковий Збірник, присвячений проф. М. Грушевському його учениками й прихильниками	2 „ 70 „
Російсько-український словар, в IV томах	4 „ 50 „
Святе Письмо старого й нового завіту, пер. Куліша й Пулюя	6 „ — „
Записки Наукового Товариства імени Шевченка за том по 1 р. 50 коп., цілі річники по	1 „ 80 „
Літературно-Науковий Вістник за книжку по	6 „ — „
(цілі річники по 8 руб.).	1 „ — „

а також і інші книжки, по ціні залежній від коштів пересилки й умов продажі (для власних видань корона випадає на 45 до 50 коп., для інших 50 до 60 коп.).

Гроші можуть надсилатись також через Книгарню Київ. Старини у Києві (Безаковська 14).

Посилаючи гроші у Львів переказом (почтовим переводом), треба заразом написати особно, від кого замовлення й на яку адресу післати книжки. Не діставши до 4 тижнів (а при замовленню переказом або через інші книгарні до 6 тижнів) треба повідомити про се Книгарню Наукового Товариства ім. Шевченка.

Адрес: Львів, ул. Театральна I. По німецьки: Lemberg, Theaterstrasse I, Schevtschenko-Buchhandlung.

Книгарям в Росії за посередництво 5% комісійних.

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

український науковий журнал, під редакцією *М. Грушевського*, XV рік, виходить що два місяці книжками по 15 аркушів. Передплата в Росії 6 руб. на рік, поодинокі книжки по 1 руб. 50 коп.

Посилати передплату на адресу: Львів (Lemberg), Австрія, Чарнецького 26, Наук. тов. ім. Шевченка (*Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften*), або Українсько-руська Видавнича Спілка (*Ukrainische Verlagsgesellschaft*), можна також через книгарню Київ. Старини, Київ, Безаковская 14.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК

місячник літератури, науки й суспільного життя, IX рік видання, виходить у Львові накладом Українсько-руської Видавничої Спілки, під редакцією *М. Грушевського*, *В. Гнатюка* і *І. Франка* книжками 12—15 арк. Річна передплата для Росії 8 руб. (можна платити частинами), піврічна 5 руб., поодинокі книжки 1 р.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

Українсько-руської Видавничої Спілки, виходить що місяця книжками 10 до 15 аркушів з додатком двох поменьших книжок. Передплата на ціле видання вносить на рік 28 корон, в Росії 11 руб. Передплата тільки щорічна, але може бути плачена частинами. Редакція й адміністрація: Львів, ул. Чарнецького, 26, Українсько-руська Видавнича Спілка (*Ukrainische Verlagsgesellschaft*). Для Росії передплату приймає також книгарня Київської Старини в Києві, Безаковська 19.

По новим правилам єї видання допускають ся до Росії свободно. З науковими й літературними виданнями приймаєть ся обмін оголошеннями.

Як скоро тамошні відносини позволят, в Києві будуть отворені відділи редакцій.

НОВА ГРОМАДА

літературно-науковий місячник, виходить з січня року 1906. НОВА ГРОМАДА міститиме твори красного письменства (поезії, оповідання, повісти, драматичні твори), наукові й публіцистичні статі, огляди політичного і громадського життя на Україні й по-за її межами і т. и. Ціна з пересилкою на рік 6 карб., за кордон 8 карб. 50 коп., окрема книжка коштує 75 коп. Адреса редакції НОВА ГРОМАДА в Києві, Михайлівська ул., ч. 10. Видає і за редакцією відповідає Володимир Леонтонович. Передплачувати НОВУ ГРОМАДУ можна також в книгарні „Кіевской Старини“, у Києві, Безаківська ул. ч. 14. В Львові можна передплачувати в Книгарні Наукового Товариства ім. Шевченка, ул. Театральна, ч. 1.

КНИГАРНЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

у Львові, Театральна ч. 1

має на складі між іншими отсі книжки:

	Корон
Адріян. Аграрний процес у Добростанях	1—
Антонович В. Польсько-українські відносини XVII ст.	0-40
„ Чари на Україні	0-45
Барвінський В. Досліди з поля статистики	0 20
Бодянянський О. Українські казки, зі вступом і поясненнями	0 50
Боровиковський Л. Маруся, теж	0-26
Брайтешбах В. Біологія в XIX в.	0 26
Будзиновський В. Хлопська носілість в Галичині	2—
О. Вайсмаер. Про туберкульозу	0.90
Верн М. Біблія, студія	0-40
„ Євангеліє, студія	0-40
Верхратський Ів. — Начерк соматології	3—
„ Знадоба для пізнання угро-руських говорів, т. 1—2 по	2—
„ Про говор долівський	1-30
Візнер Ю. Житє рости у морі	0-10
Гнатюк Вол. Словацький опришок Уношік в народній поезії	0 50
„ Русини Пришівської епархії і їх говора	0-70
„ Словаки чи Русини?	0-80
„ Hungarico Ruthenica	0-20
„ Пісенні новотвори в укр.-р. народ словесности	0-55
„ Угноруські духовні вірші	2 50
Грушевський М. Історія України-Руси, т. I, II і III, вид. 2, по	7-50
„ т. IV—V див. Збірник іст.-філ. секції.	
„ Ілюстрації королівщин в руських землях XVI в., т. I—IV — див. Жерела	
„ Виймки з жерел до історії України-Руси ч. I, до пол. XI в.	2-00
„ Розвідки й матеріяли до історії України-Руси, II—V	12-00
„ Останні романи Г. Сінкевича	0-40
„ Вступний виклад з історії давньої Руси	0-20
„ Хмельницький і Хмельницщина	0-20
„ Звенигород галицький	0-70
„ Похоронне поле в с. Чехах	0-60
„ Описи Ратенського староства	0-60
„ Хронологія подій Галицько-волинської літописи	1-00
„ Чи маємо автентичні грамоти вн. Льва?	0-50
„ Економічний стан селян в Львівській королівщині XVI в.	0 50
„ Звичайна схема „руської“ історії й справа раціонального укладу історії східного словянства	0-20
„ Етнографічні категорії й культурно-археологічні типи в сучасних студиях східної Європи	0-30
„ Співні питання староруської етнографії	0 50
„ Справа українсько-руського університету у Львові	0 50
Драгоманів М. — Листочки до вінка на могилу Шевченка	0-20
„ Рай і поступ 2 вид.	1 00
„ Микола Ів. Костомарів	0-16
„ Літературно суспільні партії в Галичині	1-80
„ Козаки	0-30
Етан Е. Економічне положенє руських селян на Угорщині	0-26
Енгельс Ф. Людвіг Фаєрбах	0 50
„ Початки родини, приватної власности і держави	1-50
Етнографічний збірник т. I—IV, VI—X і XII по 3— кор., т. V, VI і XIII—XV по 4-00 кор., т. XI	6-00

	Корон
Ефремов С. Національне питання в Норвегії	0 30
Жерела до історії України-Руси, т. I. — Люстрації королівщин в землях Галицькій і Перемишльській	4 00
„ т. II: Люстрації королівщин в землях Перемишльській і Синоцькій	4 00
„ т. III: теж — в землях Холмській, Львівській і Бетзьській	5 00
„ т. IV: Галицькі акти з р. 1648—9	4 00
„ т. V: теж — з р. 1649—51	4 00
„ т. VII: — Люстрація королівщин в р. 1570	4 00
Життя і Слово, вістник літератури історії і фольклору, рік 1 і 2 по 10, рік 3 по	5 00
Заклинський Ром. — Чи можна Федьковича Косованом звати?	0 40
Заневич — Знесене панщини в Галичині	1 00
Записки Наукового Товариства імені Шевченка т. I—XXII, XXV—XXX, XXXIII, XXXIV, XXXVII—LXX по 3 00, т. XXIII—IV, XXXI—II, XXXV—XXXVI по 5 00, комплекти I—XX по 48 00, I—L по	120 00
Збірник філологічної секції т. I: Т. Шевченко, хроніка його життя, т. I., нап. О. Кониський, 3—, на ліпшій папері 4 00, в оправі	5 00
„ т. II: Розвідки М. Драгоманова, про українську народну словесність і письменство, т. I. 3 00, на ліпшій папері	4 00
„ т. III: Розвідки М. Драгоманова, т. II. 3 00, на ліпшій папері	4 00
„ т. IV: Т. Шевченко, хроніка його життя, т. II., нап. О. Кониський	4 00
„ т. V: Про говор галицьких Лемків, нап. І. Верхратський	5 00
„ т. VI: Посмертні праці М. Дикарева	4 00
„ т. VIII—IX: Кoresпонденція Якова Головацького в літах 1850—1862	7 00
Збірник історично-філософської секції т. I—IV розійшлися (Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, вид. друге, див. М. Грушевський) т. V: Матеріали до історії духового життя Галицької Русі XVIII—XIX віку	4 00
„ т. VI і VII: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. IV. 4 50, на ліпшій папері	5 50
„ т. VIII і IX: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. V	7 50
Збірник математично-природописно-лікарської секції, т. I, II, III і IX по 3—, т. IV—VIII (кождий в двох окремих випусках) і IX—X по	2 00
„Зоря“, письмо літературно-наукове, р. II і V по 6 00, р. VI і IX по літерат.-наук. ілюстроване, річ. XIII, XV, XVI, XVII і XVIII по	10 00
Руська історична бібліотека:	12 00
т. I. С. Качала — Коротка історія Русі	2 40
т. II. М. Костомаров — Дві рус. народности й ин. статі	4 00
т. III. і IV. Д. Іловайський — Княжий період України-Руси	6 80
т. V. М. Смирнов, М. Дашкевич, І. Шараневич — Гал. Русь	3 00
т. VI. Антонович Вол. і Іловайський Д. — Історія вел. кн. литовського	3 20
т. VII. Іван Линниченко: Суспільні верстви Галицької Русі XIV—XV в.	2 20
т. VIII. Розвідки про церковні відносини на Україні-Русі XVI—XVIII вв.	2 00
IX—XII. М. Костомаров — Богдан Хмельницький	12 80
XIII. М. Костомаров — Гетьманована Виговського і Ю. Хмельницького	3 20
XIV—XVI. М. Костомаров — Руїна	8 40
XVII—XVIII. М. Костомаров — Мазепа і Мазецинци, В. Антонович. Останні часи козаччини на Правобережжі	6 60
XIX. Розвідки про народні рухи на Україні-Русі в XVIII в	3 60
XX. Шульгин — Начерк Колітщини	3 00
XXI і XXII. Розвідки про селянство на Україні-Русі в XV—XVIII ст.	5 00
XXIII і XXIV. Розвідки про міста і міщанство	5 00

НБ ІНУС

641922

	Корот
Штрем Дж. Історія політичної економії	4:00
Кавці Кароль, Народність і її початки	0:60
Калитовський Ом. Др. — Матеріяли до літератури апокрифічної	0:70
Кельнер Л. Др. — Історія педагогії	1:20
Карєєв М. Філософія історії	0:25
„ Філософія культурної й соціальної історії	2:30
Колєсса Ол. Др. — Юрій Косован-Федькович	0:60
Кониський О. Листи про Ірландію	0:45
Конрад и. Національна економія	2:30
Костомарів М. — Руська історія в життєписях ч. II і III по	1:00
„ Письмо до ред. Колокола	2:00
Кримський А. Муслманство і його будучність	1:70
Левицький Нечуй І. — Сьвітогляд українського народу	0:60
Левицький К. Др. — Німецько-руський правничий словар	7:00
„ Руська Правда	1:00
Літературно-науковий Вістник, річна передилата 16:00, повні річники	12:00
1899—1903 по 16:00, книжки V—XII за 1898, з додатком рівно-	
чятих у попередніх книжках статей	0:30
Лясаль Ф. Про суть конституції	0:36
Масарія Т. Ідеали гуманности	2:30
Ж. Масперо. Старинна історія східних народів, т. I	17:00
Матеріяли до українсько-руської етнології т. I, III і VI	
„ т. II, IV—V і VII (містить монографію проф. Шухевича про	22:00
Гуцулів)	
Миколаєвич Я. — Опис кьменецького повіту	2:00
Міткевич А. До галицьких приятелів, зі вступом і поясненнями	0:46
Огоновський Ом. Др. Історія руської літератури, т. II. 6:00, т. III. 8:00, т. IV	2:00
„ Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache	3:00
Одєхнович В. Раси Европи	0:70
Онишкевич Г. — Руська бібліотека т. III	3:00
Памятки українсько-руської мови і літератури, т. I. Апокріфи старозавітні	4:00
„ „ „ „ т. II і III. Апокріфи по-	
возавітні по	5:00
Павлик М. — Про читальні	1:00
„ М. П Драгоманов, яго ювілей, похорон, автобіографія і спис творів	4:00
„ Якуб Іванович	1:00
Партицький О. — Старинна історія Галичини	6:00
„ Словинська держава перед двома тисячами літ	0:20
„ Провідні ідеї в письмах Т. Шевченка	0:70
„ Скандинавщина в давній Русі	0:40
„ Слово о полку Ігорєвім	1:60
Партицький О. Темні місця в Слові о полку Ігорєвім	2:80
Правничя часопись, річник IV—V по 6:00, VI, VII — X по	2:00
Правничя бібліотека т. I вип. 1, т. II вип. 1 і 2	
Правничя і економічна часопись, т. I—III по 3:00, т. IV—V і VI—VII по	4:00
„Правда“ письмо літературно-наукове з 1873, 76, 77, 79, 89—96 по	4:00
„ з р. 1878 2:00; річн. XIII з доповненем	3:00
Пулюй І., Непропаша сила	0:20
„ Нові і перемінні звязи	0:16
Раковський І., Віг паншої землі	0:10
„ Вульгани	0:30
Рудницький С. — Українські поязи в 1625—1630 р.	1:00
„ Руські землі Польської Корони при кінці XV в.	0:80
Сеньобб Ш., Австрія в XIX ст.	0:30
„ Міжнародні революційні партії	0:40
Ф. Сірко. Тарас Шевченко і його думки про громадське життя	0:60
Спис творів Ів. Франка за 25 літ його літературної діяльности	1:00
П. Стороженко. Історія західно-європейських літератур до кінця XVIII ст.	4:40
Стоцький С. — Буковинська Русь	2:40
Студинський К. Др. — Лірники, студия	0:40
„ Пересторога, історично-літературна студия	2:00

Тев Г., Філософія штуки	1 00
” Нарис із старинного світа	0 65
Терлецький О. Москвофіли й народовці	0 30
Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р.	2 00
” Податкові ухвали за Казимира Ягайловича в Польщі	3 00
” Київська Ковачина 1855 р.	0 10
” Маруся Богуславка в українській літературі	2 00
Уайт Д. А., Розвій географічних поглядів	0 30
” Розвій астрономічних поглядів	0 46
” Розвій поглядів на лихву	0 30
” Розмови з Л. Толстим	0 30
Українсько-руська бібліотека т. I, 6 00, II, 4 00, IV, 3 00, оправні о 1 20 дорожні.	
Уманець і Спілка — Словар російсько-український т. I—IV	12 00
Фер Л. Будда і Буддизм	0 80
Феррієр Е. Дарвінізм	1 30
Флямарион К. Про небо	2 00
Франко Ів. Нарис історії філософії	0 60
” Наші коляди	0 40
” Іван Вишенський	2 00
” Про панцину і її знесенє 1848 р.	0 60
” Хмельницина 1648-9 р. в сучасних віршах	2 00
” Слово о Лазаревь воскресіні	0 50
” Апокріфічне євангелія Псевдо-Матвія	0 30
” Шевченко героєм польської революційної легенди	0 40
Е. Фрас. Нарис геології	1 60
Целевич Ю. Др. — Історія Скиту Манявського	2 40
Целевич О. Причини до зносин П. Дорошенка з Польщею	0 40
” Участь козаків в Смоленській війні 1633—4 рр.	1 00
Щурат Чернеча республіка на Афоні	0 20
” „Чернець“ Т. Шевченка, студія	0 20

НБ ПНУС

641922